

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SERDAR SAKINMAZ

DEVLETİN NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ:
TARİHSEL VE FELSEFİ BİR İNCELEME

Felsefe Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2025

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Serdar SAKINMAZ

DEVLETİN NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ:
TARİHSEL VE FELSEFİ BİR İNCELEME

Danışman

Doç. Dr. Önder BİLGİN

Felsefe Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2025

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Serdar SAKINMAZ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından FELSEFE Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	:Doç. Dr. Utku Özmkas	(İmza)
Üye (Danışman)	:Doç. Dr. Önder Bilgin	(İmza)
Üye	:Doç. Dr. Şahin Özçınar	(İmza)
Üye	:Doç. Dr. Eray Yağanak	(İmza)
Üye	:Doç. Dr. Süleyman Ertan Tağman	(İmza)

Tez Başlığı:

DEVLETİN NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ: TARİHSEL VE FELSEFİ
BİR İNCELEME

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 21/11/2025

Mezuniyet Tarihi : 18/12/2025

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Devletin Neoliberal Dönüşümü: Tarihsel ve Felsefi bir İnceleme” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Serdar SAKINMAZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

15/12/ 2025

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Serdar Sakınmaz
Öğrenci Numarası	20195232005
Anabilim Dalı	Felsefe
Programı	Felsefe Tarihi ABD
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Önder Bilgin
Doktora Tez/Yüksek Lisans Tez/Dönem Projesi Başlığı	Doktora Tezi
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2697569410
Rapor Tarihi	15.12.2025
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: % 2 Alıntılar dahil: % 9
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orjinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.	
Önder BİLGİN İmza	

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEVLETLEŞME

1.1. <i>Thesmos, Nomos, Polis</i> : Aşiretlerden Kamu Yönetimine	8
1.2. Kavram Tartışması: Devlet, Egemenlik ve İktidar	17

İKİNCİ BÖLÜM

YÜKSELİŞ ve KRİZ

2.1. İktisadi Düşünce Ekolleri	23
2.1.1. Merkantilist Ekol	24
2.1.2. Fizyokrat Ekol	26
2.2. Klasik İktisat Okulu	28
2.2.1. Adam Smith	32
2.2.2. Smith Sonrası Siyasal İktisatçılar	38
2.3. Neoklasik İktisat	45
2.4. John Maynard Keynes ve Refah Devleti	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BUNALIMA KARŞI LİBERALİZM: YENİDEN VE DAHA GÜÇLÜ

3.1. Keynes Sonrası Teoriler: Friedman, Hayek ve von Mises	56
3.1.1. Ludwig von Mises	56
3.1.2. Friedrich von Hayek	58
3.1.2. Milton Friedman	64
3.2. Neoliberalizme Döşenen Double Yol: Keynesçiliğin Reddi ve Devletin Aradan Çıkarılması	65

3.3. Yönetimsellik Olarak Neoliberalizmin Doğuşu	71
3.4. Alman Ordoliberalizmi	75
3.5. Walter Lippmann	85
3.5.1. Walter Lippmann Kolokyumunu	90
3.6. Amerikan Neoliberalizmi	91
3.6.1. Washington Uzlaşısının On Emri ve Devletin Yeni Misyonu	95

DÖRCÜNCÜ BÖLÜM

MODERN DEVLETEN NEOLİBERAL DEVLETE

4.1. Devlet, Kapitalist Devlet ve Neoliberal Devlet	99
4.1.1. Bürokrasi: Memur mu Elit mi?	102
4.1.2. Siyasal Kriz ve Otoriter Devlet	105
4.2. Borç Piyasası ve Devlet	111
4.3. Girişimciliğin İcadı	120
4.4. Sözleşmeden Piyasaya: Devletin Ayakları	124
4.5. Neoliberalizm Yükseliyor Devletler Zayıflıyor (mu?)	128
4.6. Yönetimsellik ve Yönetişim	134
4.7. Neoliberal Devletin Dört Şartı	139
4.8. Devlet-üstü Piyasa Organizasyonları	144
4.9. Sivil Toplum ve Neoliberal Toplum	149
4.10. Şirket Devletler	153
4.11. Devletin Yeniden Yapılanması: Yeni Kamu Yönetimi ve İnsan Kaynakları Olarak Devlet	156
4.12. Bob Jessop'un Stratejik – İlişkisel Yaklaşımı ve Neoliberalizm	161
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	180
ÖZGEÇMİŞ	190

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AIHM:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
BMGK :	Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu
DB (WB) :	Dünya Bankası (World Bank)
FED:	Federal Reserve
GATT:	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
IMF:	Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)
NATO :	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OECD:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Operation and Development)
STK (NGO) :	Sivil Toplum Kuruluşları (Non - Governmental Organizations)
YKY (NPM):	Yeni Kamu Yönetimi

ÖZET

Devletlerin olgunlaşması ve günümüzdeki modern devlet sıfatını alması bir yanıyla tarihsel bir hareketi işaret ederken bir yandan da devlet kavramının içeriğinin de bu süreçte belli dönemler içinde tartışıldığı ve kavramın oturmasında belirli bir mesafe katıldığı anlamına gelmektedir. Yaşanan her büyük toplumsal ve iktisadi dönüşüm, devletin de önemli ölçüde yapısal dönüşüme uğramasına sebep olmuştur. Feodal üretim ve toplum düzeni yerini kapitalist modele bıraktığında devlet de bu mirası hem sahiplenmiş hem de bunu ileri taşıyacak mevziler edinmiştir.

Neoliberalizm bir iktisadi kuram olarak ortaya çıksa da günümüzde daha çok toplumsal bir aklın, yaşayış halinin ve pratik düşünme tarzının kaynağı haline gelmiştir. Burada odaklanmaya çalışılan sorun ise, devletin neoliberal iktisat ve toplum düzenine ne derece angaje olduğu, neoliberalizm sürecinin gelişim aşamasında nereye oturduğu ve bu neoliberal aklın felsefi olarak denk geldiği konunun devlet açısından ne ölçüde sahiplenildiği sorunudur. Modern devlet hala ayakta mıdır? Yoksa yerini neoliberal bir modele bıraktığı için meşruiyetini modern toplum felsefesinden almayı bırakmış mıdır? Eğer öyleyse yeni meşruiyet kaynağı nedir? Çalışmamız bu sorulara tarihsel uğrakları da göz önünde tutarak cevap vermeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, Devlet, Piyasa, Strateji, Meşruiyet.

SUMMARY

NEOLIBERAL TRANSFORMATION OF THE STATE: A HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL REVIEW

The maturation of states and their attainment of the status of the modern state reflects, on the one hand, a historical trajectory; on the other hand, it indicates that the concept of the state itself has been subject to ongoing debate through various turning points, leading to a certain degree of conceptual clarity. Every major social and economic transformation has significantly impacted the structural configuration of the state. When the feudal mode of production and social order gave way to the capitalist model, the state both inherited this legacy and consolidated its ground to carry it forward.

Although neoliberalism initially emerged as an economic theory, it has since evolved into the foundation of a broader social rationality—a mode of living and a practical way of thinking. The central issue explored here is the extent to which the state has become engaged with the neoliberal economic and social order, where it is situated in the developmental trajectory of neoliberalism, and to what degree the philosophical underpinnings of neoliberal rationality have been internalized by the state. Is the modern state still standing? Or has it relinquished its legitimacy derived from modern social philosophy in favor of a neoliberal model? If so, what is the new source of its legitimacy? This study seeks to address these questions, taking into account key historical moments.

Keywords: Neoliberalism, State, Market, Strategy, Legitimacy.

ÖNSÖZ

Devlet üzerine tarihsel bir inceleme yapıldığında, onun yalnızca bir yönetim aygıtı olmadığı ortaya çıkacaktır. Tarihin belirli bir anında toplumsal yaşamın nasıl kurulduğunu, hangi değerlerle sürdürüldüğünü ve hangi güç ilişkileri içinde geliştiğini anlamaya çalışmak için devlete dair fikrimizin de buna eşlik etmesi gerekir. Antik *polis*-devleti deneyimlerinden modern ulus-devlete ulaşan tarihsel süreç, devletin bazen ortak iynin taşıyıcısı, bazen çatışmanın düzenleyicisi, bazen de bizzat çatışmanın odağı olabildiğini gösterir. İncelediğiniz tez, söz konusu tarihsel devinim içinde en önemli kırılma dönemlerinden birine odaklanır: modern devletin, neoliberal akılsallığın yol açtığı dönüşüme ve bu dönüşümün yurttaşlık, kamusal, meşruiyet ve siyasal bağlam bakımından ortaya çıkardığı kurumsal ve kavramsal sonuçlara.

Bu konunun önemi, içinde yaşadığımız çağın görünürde “nicel” ama gerçekte derin biçimde “politik” dönüşümler üretmesinden kaynaklanır. Neoliberalizm genellikle parasalcılık, özelleştirme, deregülasyon ve mali disiplin gibi iktisadi politikalar bağlamında anlaşılabilir; bugün daha kapsamlı bir düzen kurma iddiasındadır: eylemlerimizi normlaştıran bir rekabet etiği; kurumları ölçüm, performans, şeffaflık ve karşılaştırılabilirlik üzerinden yeniden kuran bir metrik rejim; yurttaşlığı hak öznesi olmaktan çıkarıp girişimci/insan sermayesi olarak biçimlendiren bir özneleştirme mantığı. Bu nedenle neoliberalizmi, sadece “piyasa lehine reformlar” olarak değil, devletin ve toplumun birlikte yeniden yapılanması olarak incelemek gerekir. Tez, bu odağı genişletme uğraşını özellikle vurgular: neoliberalizmin bir iktisadi yaklaşım olmanın ötesine geçerek bir yaşam biçime dönüştüğünü ve devletin bu akılsallıkla nasıl angaje olduğunu soruşturur. Bununla birlikte felsefenin alet çantasıyla bu yeni hakikât biçimini anlamak da temel gayesidir.

Bu çalışmanın kaygılarından biri, tam da burada anlamını bulur. Modern devletin halk egemenliği, kamusal yarar, demokratik katılım, hukuk güvencesi ve sosyal adalet gibi meşruiyet ilkeleri tarihsel mücadelelerle birikmiş değerlerdir. Neoliberal dönüşümün etkisi, bu birikimi bir anda yok etmesinden çok; onu yavaş yavaş, “doğal” ve “kaçınılmaz” görünen piyasa söylemleri içinde buharlaştırmasıdır. Hak taleplerini mali kalem, yurttaşlığı müşteri ilişkisi, siyasal sorunları yönetimsel teknoloji, eşitsizlikleri ise “rekabetin olağan sonucu” olarak okuyan bir yaklaşım; kamusal tartışma alanını daraltır, demokrasi fikrini ikincilleştirir. Bu dönüşümün, toplumsal rıza üretimiyle sürdürülmesi; rızanın yetmediği

yerde ise güvenlikçi tedbirlere başvurulması, otoriterleşme tartışmalarını tali bir gündem olmaktan çıkarıp kurumsal bir mecrada cisimleşmesini sağlar. Tezin bir diğer niteliği ise neoliberal düzenin yalnız “ekonomik verimlilik” iddiasıyla değil, siyasal rejimlerin niteliğini etkileyen bir yönetsellik olarak ele alınması gerektiğinde ısrar etmesidir.

Tezin bir diğer kaygısı ise, bu dönüşümün Türkiye’de çoğu zaman parçalı biçimde incelenmesiyle ilgilidir. Neoliberalizm literatürü kuşkusuz geniştir; ancak Türkiye’de çalışmaların önemli bir bölümü ya dar anlamda iktisat politikalarıyla kendisine sınır çizer ya da tartışmayı bütünüyle güncel polemiklerin içine hapseder. Oysa devletin dönüşümü, yalnızca kurumların yeniden düzenlenmesi değil; kavramların anlam kaybına uğraması, meşruiyet dayanaklarının yerinden edilmesi ve öznenin yeniden tesis edilmesidir. Dolayısıyla devlet–piyasa ilişkisini tartışırken “devlet nedir?”, “egemenlik ve iktidar nasıl çalışır?”, “kurumlar neye göre şekillenir?”, “devletin asli görevi nedir?”, “özgürlük hangi anlamda özgürlüktür?” gibi felsefi sorular geri planda kaldığında, analiz sahası daralır; neoliberal aklın kendi kendini meşrulaştıran dili de fark edilmeden yeniden üretilir. Bu tez, felsefenin çok disiplinli çalışmalarda geri kalması sorununu aşmayı; tarih, siyaset bilimi, kamu yönetimi ve iktisat tartışmalarını felsefe tarihinin kavramsal titizliğiyle bir araya getirmeyi amaçlar. Bu anlamda tezin niteliği, “nelik” sorusundan ziyade “nasıl” a odaklanan bir özgünlüğe sahiptir.

Türkiye bağlamında bu yaklaşım ayrı bir önem taşır; çünkü Türkiye’de -özellikle akademi dışında- devlet tartışması çoğu zaman ya güçlü bir “devlet geleneği” anlatısı etrafında romantize edilir veya devlet “tamamen kötü ya da yetersiz” ikiliğine sıkıştırılır. Oysa neoliberal dönüşüm, devleti “çekilmeye” değil, yeniden konumlanmaya zorlar: kimi alanlarda piyasaya alan açarken, kimi alanlarda piyasayı kuran ve koruyan müdahaleci bir rol üstlenir; yönetim tekniklerini şirket mantığıyla değiştirir, borç, kredi ve performans gibi metrik ajandalarla toplumsal ilişkileri yeniden düzenler. Bu karmaşık tabloyu bir arada görebilmek için, yalnızca istatistiklerin ve yasal/yapısal değişikliklerinin değil, kavramların ve meşruiyet kurma süreçlerinin de izini takip etmek gerekir. Tez, tam olarak bu iz sürme çabasının ürünüdür: önce ilkel devletten modern devlete, oradan da modern devletten neoliberal devlete geçişi, tarihsel uğraklar ve kavramsal dönüşümler üzerinden kavramak.

Bu noktada çalışma akademik bir “uyarı” niteliği taşır. Neoliberal aklın en baskın yanı, çoğu zaman kendisini siyaset dışı bir “zorunluluk” olarak sunabilmesidir: verimlilik, rekabet, sürdürülebilirlik, performans ve rasyonalite gibi ifadeler, normatif tercihleri arka plana atabilir. Oysa akademiye düşen, bu görünmezliği tersine çevirmek; hangi değerlerin

geri çekilip hangi değerlerin merkezileştiğini, hangi toplumsal maliyetlerin “doğal” sayılarak gizlendiğini ortaya çıkarmaktır. Bu tez, neoliberalizmin devlet kavramını nasıl dönüştürdüğünü felsefi bir dikkatle soruştururken; aynı zamanda Türkiye’de bu tartışmaların daha tarihsel, daha derinlikli ve daha kamusal bir dille yürütülmesi gerektiğinin de altını çizer.

Sonuç olarak, “Devletin Neoliberal Dönüşümü” başlıklı bu çalışma, devletin tarihsel gelişimini bugünün neoliberal düzeniyle birlikte yeniden düşünmeye çağırır. Modern devletin siyasal ve toplumsal kazanımlarını yalnızca tarihsel bir külliyat olarak değil, bugünün tartışmalarında yeniden savunulması gereken normatif olanak kümeleri olarak ele almayı hedefler. Bu yönüyle tez, bir akademik çalışma olmanın yanında, kavramların ve kurumların sessizce yerinden edildiği bir çağda, düşünmenin ve konuşmanın yüzlerce yıllık kamusal sorumluluğunu hatırlatan bir metin olarak da incelenmelidir.

Bu çalışmada gösterdiği incelikli öneriler kadar bana sabretme gücünü gösteren danışmanım Sayın Doç. Dr. Önder Bilgin’e, tez konusu belirlemeden savunmaya kadar her durumda yanımda olan, uyarıları ve katkılarıyla bu çalışmanın tamamlanmasında emeği geçen Sayın Doç. Dr. Utku Özmakas’a, değerli önerileri ve verdikleri emekleri için Sayın Doç. Dr. Şahin Özçınar, Doç. Dr. Eray Yağanak ve Doç. Dr. Süleyman Ertan Tağman’a teşekkürlerimi sunarım. Tezimde akademik olarak bütün zenginlikler onlarındır. Bunun dışında göze çarpan bütün hatalar ise bana aittir.

Uzun süren eğitim hayatım boyunca bana sonsuz desteklerini sunan aileme ayrıca teşekkür ederim. Sadece tez sürecimde değil, hayatımın zor yıllarında yanımda olan sevgili eşim Sıla’ya ve canım kızım Nida’ya teşekkür ederim. Onlar olmasa hiçbir şey olmazdı.

GİRİŞ

Devlet, yalnızca yönetsel bir organizasyon değil, yaşam biçimlerine yön veren, toplumsal ilişkileri kendi akılsallığına göre yönlendiren bir tahayyül ve cismani bir varlıktır. Antik çağın Polis geleneğinden modern ulus-devlete uzanan tarihsel süreç, devletin salt ihtiyaçlar toplamından çok daha fazlası olduğunu ortaya koymaktadır. Sınıfsal çatışmalara, ideolojilere, toplumsal hayallere ev sahipliği yapan devlet, insanın bütün yaşam dünyasındaki pratikleri belirli politik ölçütlerde içinde taşımaktadır. Bununla birlikte insan ile her durumda hiyerarşik olmasa da asimetrik bir ilişki kuran devlet, kurduğu bütün ilişki biçimlerini, yakınlaşma ve uzaklaşmaları, kimi, neyi içeri alıp dışarda bırakacağına stratejik hesaplarla karar veren bir aygıttır. Günümüzde söz konusu strateji neoliberal politikalar lehine dönmüştür. Ancak neoliberalizm sıradan bir iktisadi teori ya da ideoloji değildir. Yaşam normu ve pratiğinin etkin yönlendiricisi olarak devlete ihtiyaç duyan ve devletle bütünleşen bir akılsallıktır.

Günümüzde devletin yönetsel, yapısal ve işlevsel karakteristiğini belirleyen neoliberalizm, piyasa mantığını toplumsal ilişkilere ve insanların bütün davranışlarına aksettirme potansiyeline sahiptir. Bu potansiyelin gerçekliğe ulaşmasına aracılık eden ise devlettir.

Neoliberalizm, klasik haliyle liberalizmle mülkiyet hakkı ve bireysel özgürlük konularında benzeşse de, mülkiyeti öznelerin hakkından ziyade kurdukları ilişki biçimleri olarak, bireysel özgürlüğü ise girişim özgürlüğü olarak ekonomik temellerde yeniden tanımlar. Klasik liberalizm her şeyden önce özgürlükçü bir felsefe ve politikanın yansımasıyken neoliberalizm temelini ekonomikleştirilmiş dünyadan alır. Öyleyse neoliberalizm hem birey hem toplum hem de devlet için bir geçiş değil kırılma anına işaret eder. Özgürlük ve mülkiyet, politik haklar olmaktan çıkarak neoliberal sermayenin küresel dolaşımını kolaylaştıran bir parola olur. Devletler ulus-devletin sınır güvenliğini sağlamayı değil, sermaye hareketlerinin geçişini kolaylaştıran bir yapıya dönüşür. Bu kuralsızlık içerisinde ulus-devlete ait hemen hemen tüm düşünsel temeller yerinden edilir. Neoliberalizm yalnızca insanı ve toplumu değil, devleti de ekonomik temeller üzerinden oymaya başlar.

20. yüzyılın son çeyreğinde, Batı’da başlayan neoliberal yönelim, gelişmekte olan ülkelere “ithal” edilerek tüm dünyada dolaşıma girmiştir. İkinci Dünya savaşıdan sonra hızlı toparlanma için girişilen refah devleti uygulamaları sermayeyi krize uğratmıştır.

Keynesyen ekonomik modelin enflasyon, durgunluk ve işsizlik getirdiği bahanesiyle (IMF, Dünya Bankası gibi) küresel düşünce kuruluşları ile ekonomik oluşumlar devletlere yeni “reçeteler” sunmaya başlamışlardır. Bu reçetelerin uygulanmasıyla yurttaşlık girişimciliğe, ulus pazara, yönetim yönetişime, kamu özele, sosyal uygulamalar teşvike ve istihdam insan kaynaklarına ve bunları kuran mantığa göre dönüşmeye başlamıştır. Devlet ise bu dönüşümün sorumlusu olmakla birlikte kendi dönüşümüne de önderlik eden bir forma bürünmüştür.

Devletin neoliberal dönüşümü teknik bir reforma indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Halk egemenliği, hukuk güvencesi, demokratik katılım, sosyal adalet ve refah gibi olgular üzerinden yükselen modern devlet neoliberal akılsallık tarafından ilhak edilmiştir. Bu çalışmayla birlikte ilhak sürecinin tarihsel, politik, ekonomik ve felsefi yönleri ortaya çıkarılacak; neoliberalizm, devlet, meşruiyet gibi kavramların incelenmesiyle bunların bugün girdiği yeni ilişki biçimleri açıklanmaya çalışılacaktır. Çünkü devlette olduğu gibi neoliberalizm kavramı da tek bir yönden açıklanamayacak kadar geniş ve ilişkisellik içermektedir. Dolayısıyla onun yalnızca felsefi değil, ancak tarihsel, politik ve ekonomik tahlillerini yine felsefenin el verdiği yöntem ve bakışla ele almak tezimizin temel amacıdır.

Neoliberal akılsallık, devletin sınır ve işlevlerini yeniden tanımlarken toplumsal ilişkileri de piyasa etiğine göre düzenler. Rekabet ilkesi olarak karşımıza çıkan etik yaklaşım, toplumun “birlik” olduğu şeklindeki izlenimden yola çıkan sözleşme teorilerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü ulusal ya da kültürel dayanışma yerine rekabeti ilke sayan bireylerin ortak bir toplumsallık temelinde demokratik kültürü zenginleştirmesinin olanağı ortadan kalkar. Bu yoksunluk hali, devlete büyük bir hareket alanı ve meşruiyet zemini sunmaktadır. Zirvesine 1789 Fransız Devrimi ile ulaşılan egemenliğin, halkın iradesi ile sınırlandırılması yaklaşık üç yüz yıllık bir birikimin sonucuyken, neoliberalizm bu birikimi bir kenara bırakmaya çalışıyor. Yine hukuk devleti, temsili demokrasinin avantajları, sosyal adaletin tesisi gibi kazanımlar refah devletinde kapitalizmin yarattığı eşitsizliklerin azaltılması amacıyla müdahaleci yaklaşımın da önünü açmıştır. Bu müdahale, yalnızca piyasanın aşırılıklarına değil, aynı zamanda egemenliğin de tek elde toplanmasının önüne geçer. Oysa neoliberallere göre devletin ekonomik süreçlere müdahil olması bireysel özgürlüğün ve zenginliğin önünde engel teşkil etmektedir. Bu engeller kaldırılarak önce ekonomik sonra da politik özgürleşme sağlama alınacaktır.

Keynesyen müdahaleci devlet modeline yönelik eleştiriler getiren neoliberal düşünürler, bu müdahalenin mantıksızlığını şu şekilde ortaya koyarlar: Müdahale edilen unsur sayısız girdi ve çıktının hareketi olan piyasadır. Oysa müdahale eden birkaç kişiden oluşan bir gruptur. Devlet içinde memurluk yapan bu kişilerin sayısız elemanı olan piyasaya doğru müdahalede bulunma şansı yoktur. Dolayısıyla her müdahale piyasayı bozacaktır. Bu konuda en iyi karar müdahaleden vazgeçilmesidir. Ancak neoliberallerden kimilerine göre, müdahale tam olarak bırakılmamalı ancak yönü değişmelidir. Önceleri kapitalizmin sebep olabileceği adaletsizlikleri frenleyen bir mekanizma olarak çalışan müdahale süreci, piyasanın işleyişine engel olabilecek küresel, bireysel veya toplumsal hareketleri bertaraf etmek için çalıştırılmalıdır. Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek ve Milton Friedman gibi düşünürlerin fikir deposundan beslenen neoliberalizm, yalnızca bir iktisat politikası değil, yeni bir *ethos*, Foucault'nun ifadesiyle yeni bir “yönetimsellik” aklıdır. Bu aklın en belirgin argümanı piyasayı doğal bir süreç olarak gören klasik liberal aklın karşısında yer almasıdır. Alman ordoliberal geleneğin de etkisiyle piyasa, sürekli yeniden kurulması, politik ve hukuksal müdahalelerle koruma altına alınması gereken yapay bir düzene işaret eder. Devleti aradan çıkarmaya değil, piyasa rekabetinin temel norma dönüşmesi için yeniden düzenlemeyi içeren bir dizi reforma ihtiyaç duyulmaktadır. Piyasayı devletin denetiminden çıkarmak yetersizdir; devlet ancak şirket benzeri bir yapı olarak varoluşunu sürdürebilir.

Dolayısıyla neoliberal devlet, libertarian devlet değil, müdahaleci devlettir. Yalnız niçin müdahalede bulunduğu dair retorik tersine dönmüştür. Neoliberal retoriğe göre devlet toplumun, bireyler de devletin piyasaya olumsuz müdahalesine engel olacak, piyasa özgürleşecek ve bu ekonomik yaşamın özgürlüğü ve zenginliği topluma dağılacaktır. Böyle olmasa bile devlet çıkabilecek huzursuzluğu önleme adına güvenlik tedbirlerine de başvuracaktır. İşte günümüzde otoriter devlet tartışmalarının kaynağı, neoliberal devletin piyasa özgürlüğünü toplumsal özgürlükle taçlandıramamasıdır. Dolayısıyla karşımıza neoliberal meşruiyetin temelini nerede aramamız gerektiği sorusu ortaya çıkar.

Çalışmamızın temel sorunu da burada ortaya çıkar. Ayakta olan modern devlet midir? Yerini neoliberal devlete bıraktıysa meşruiyetini modern toplum felsefesinden almayı bırakmış mıdır? Bırakmışsa yeni meşruiyet kaynakları nelerdir? Herhangi bir tarihsel kökene dayanmakta mıdır? Devletin varlık nedenini ilgilendiren bu sorular siyaset felsefesinde de bir kopuşu gösterir. Neoliberal devletin meşruiyetine yönelik, yalnızca ekonomik verimlilik ve rekabet ilkesiyle rıza üretimini sürdürmesi bir krizin habercisi olarak görünse de böylesi

devrimci bir kriz anı hiç yaşanmamıştır. 2008 ekonomik krizi bile neoliberal politikaların uygulanmasını engellemeye değil şiddetini artırmaya yönelik fırsat olarak görülmüştür. Bu durumda rıza üretimi de piyasanın bir yan ürününe dönüşmektedir. Verimsiz de olsa işleyen bir piyasa varlığı insanların ne devletle ne de piyasayla sorun yaşamasına neden olur. Piyasa rasyonelitesinin normatif ve kültürel değerleri aşındırdığı doğru olsa da bunun toplumsal motivasyon krizine neden olmadığı, rıza ve güven mekanizmalarının işleyişinde herhangi bir yarıma yaratmadığı gözlemlenmektedir. Avrupa, Ortadoğu, ABD gibi yerelerde neoliberal politikaları savunan sağ – aşırı sağ partilerin aldıkları oyun artması bile bunun kanıtıdır. Öyleyse neoliberalizm meşruiyet üretimini de piyasa mantığına bırakmıştır. Günümüzde ortaya çıkan neoliberal öznellik bu mantığın rekabetçi bir yarış içinde yeniden ve sürekli kurulmasında var gücüyle çalışmaktadır. Rıza üretimi yeterli gelmediği durumlarda ise “şok” etkileri devreye girerek hazır olunmayan süreçlere girilmesi için psiko-politik alanlar açmaktadır.

Neoliberal süreçle birlikte devlet “Yeni Kamu Yönetimi” ilkeleri aracılığıyla “neoliberal yönetim” ve “şirket devlete”; birey, “girişimciliğin icadı” ile “insan sermayesi”ne dönüşmekte; toplum ise kamusallığın değil özel girişimlerin kontrolüne girmektedir. Çalışmamızda neoliberalizmin ekonomik bir doktrin olmasından daha çok onun toplumsal bir formasyona nasıl dönüştüğü, devletin bu formasyonu hangi stratejilerle sahiplendiği ve bu sayede nasıl ve neye dönüştüğü açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmadaki temel amaç modern devletten neoliberal devlete geçişi tarihsel, kurumsal ve kavramsal zeminler üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Devletin meşruiyet kaynağının hukuki devlet yapısından, serbest piyasada tanımlanan rekabet ilkesince yeniden tanımlanması bu geçişin arka plan hikayesini oluşturmaktadır. Tartışma ideolojik/politik bir tutum sergilemeyip, çalışma içine yerleştirilmiş “borçlandırılmış özne, “şirket devlet”, “meşruiyet krizi”, “girişimci insan”, “yönetişim”, “metrik rejim”, “stratejik seçicilik” ve “yeni kamu yönetimi” gibi kavramların oluşturduğu matris içinde yürütülmüştür. Böylece özneleştirme süreçleri ile birlikte yurttaşlıktan müşteriliğe doğru uzanan anlam kayması da çözümlenmektedir.

Çalışmanın temel sorusu, neoliberal devletin kaynağına odaklanmaktadır. Modern devletin meşruiyeti kimi tarihsel ve toplumsal kazanımlarla birikerek oluşmuşken neoliberal devlet meşruiyetini nerelerden almaktadır? Bu soru felsefe tarihinin ana sorularından birini oluşturmakta, çalışmamızda da filozofların yanıtlarından yararlanılmaktadır. Bu çalışmada felsefe tarihinin perspektifi ve analiz yöntemleri kullanılmıştır. Olguların kronolojik bir

sıralanışından ziyade, kavramların tarihsel süreçte ne tür anlam değişikliklerine uğradığını ve bunun dünyevi sebeplerine odaklanan felsefe tarihi disiplini, kavramların kendi başlarına var olduğunu iddia eden “idealist” yaklaşımlara da meydan okur. Felsefi pratiğin odağının nelik ile birlikte nasıl sorusuna da cevap araması gerekmektedir. Dolayısıyla salt kavramlar tartışması esasına göre tartışma yöntemi çalışmamızın dışında tutulmuştur. Bunların yerine devlet, egemenlik, meşruiyet ve ekonomi gibi kavramların tarihsel gelişimi ve dönüşümü, aynı zamanda bunların birbiriyle, toplum ve özneyle ilişkisi göz önünde tutulacaktır. Bu yönüyle disiplinlerarası bir özellik gösteren çalışmamız yalnızca felsefe literatürüne değil, sosyoloji, siyaset bilimi, kamu yönetimi ve siyasi tarih gibi alanlara da katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, devletin neoliberal dönüşümünün yalnızca tarihsel ve felsefi bir yönde incelenmesi üzerine inşa edilmiştir. Herhangi bir örneklem, deney, vaka analizi yapılmamaktadır. Dolayısıyla kavramlar ve tarihsel koşulları ile sınırlandırılan çalışma nicel ve ampirik yöntemlere başvurmaz. Bunun yerine iddialarını felsefi ve tarihsel yorumlama yöntemleri ile kanıtlamaya çalışmaktadır. Kısacası bu çalışma, kavramların arkeolojik kökenlerine, başlangıç uğraklarına ve dönüşümlerine vurgu yaparak güncelle ilişkisini aydınlatma gayreti taşımaktadır. Ayrıca, çalışmamız, devlet ve neoliberalizm gibi son derece geniş ve tartışmalı kavramlar ekseninde yürütüldüğü için net tanım ve sonuçlara ulaşma konusunda zorluklar içermektedir. Çalışmanın çok katmanlılığı bir zenginlik unsuru olsa da mantıksal sonuçlara ulaşmada yaşanan güçlüklerin de temel sebebidir.

Çalışmanın ilk bölümü, tarihsel ve kavramsal temeller Antik Yunan’da *nomos/polis* hattında ortaya koyulan siyasal düzenle başlamaktadır. Ardından, devlet, egemenlik ve iktidar kavramları birbirine indirgmeden tarihsel dayanaklarıyla incelenecektir. Fransız devrimiyle birlikte somutlaşan uluslaşma sürecinin modern devletin meşruiyet ayaklarından birini oluşturması ile halk egemenliği ve toplum sözleşmeleri de irdelenecektir. Buradaki amaç, devletin dönüşümü konusundaki kavramsal sorunları tarihsel olanakları içinde değerlendirmek ve dönüşüm öncesindeki modern devletin taslağını çizmektir. Bir nevi sözlük görevi bulunan birinci bölüm felsefe tarihinde de devletin yerini ayırt etme girişi olduğundan çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

İkinci bölümde kapitalizmin gelişimine eşlik eden iktisadi düşünce ekolleri (Merkantilizm, Fizyokrasi, Klasik ve Neoklasik İktisat) karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır. Adam Smith’ten David Ricardo’ya klasik liberal ekollerin *laissez-faire* tahayyülü ile devlete verilen minimal rol konusundaki vurguları neoklasiklerin fayda-

değer analizleri izleyecektir. Ayrıca klasik ve karma liberal modellerin devlet-piyasa tasavvurları değerlendirilerek Keynes ile özdeşleşen piyasa müdahaleciliği yaklaşımının İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletlerin omurgasına nasıl ve neden eklemlendiği incelenecektir. Bunun akabinde, 1970’lerde yaşanan ekonomik krizin politik bir krize dönüşmesi, neoliberal teorilerin yeniden ortaya atılmasının ve IMF gibi örgütlerce sahiplenilerek yaygınlaştırılmasının tarihsel boyutları ortaya konulacaktır. Devletin ekonomideki rolünün tartışıldığı bu bölümde, istikrarsızlık ve enflasyonunun kaynağı olarak görülen Keynesçi modele alternatif olarak sunulan neoliberal modelin özellikleri, kurumsal yapısı ve meşruiyet ölçekleri incelenecektir. Bir sonraki bölümde ele alacağımız neoliberal dönüşümün zemini oluşturan ikinci bölümde refah toplumundan rekabetçi düzene geçişin ana hatları üzerinde durulacaktır.

Üçüncü bölümde neoliberal formasyonun üç kökeni üzerinde durulacaktır. Birincisi, Mises-Hayek hattının ortaya attığı bilgi problemi ve fiyat sinyali hakkındaki savlarıdır. İkincisi, ordoliberalizmin rekabeti kuran ve koruyan güçlü hukuk devleti ile sosyal-piyasa fikridir (*Ordnungspolitik*). Üçüncüsü ise Lippmann ve çevresinin neoliberalizmin kurumsal ve hukuki yapılanması hakkında yaptıkları çalışmalarıdır. Piyasa bilgisinin esnek yapısı ile rekabet ilkesinin hukuka yedirilmesi ve devletin rolüne dair yeni belirlenimler incelenerek, sözleşme güvencelerinin devletin meşruiyet zeminine nasıl çekildiği anlatılacaktır. Bu düzen içinde birey de girişimci bir ruhla yeniden tanımlanarak piyasayla nasıl uyumlu hale geldiği incelenecektir. Piyasanın doğal değil yapay bir sistem olduğu şeklindeki neoliberal sav dolayısıyla devletin bu düzen içinde ekonomiyi yöneten değil; piyasayı ve rekabeti kuran ve kollayan bir yapıya dönüştüğü saptanacaktır.

Son bölümde ise neoliberal devletin biçimlenişinde üç düzlemde yola çıkacağız. İlki onu bir yönetim aygıtı olarak, “yeni kamu yönetimi” ve “şirket devlet” başlıkları altında süreci merkeze alan dikey/bürokratik yapıdan esnek, performans odaklı, denetleyici-düzeltilici kurumlarla işbirliği kuran, şirket mantığı üzerinden sektörel düzeye çekilen ve bağımsız merkez bankalarıyla ekonomi politikası izleyen bir yapıya nasıl dönüştüğü incelenecektir. İkinci olarak devleti, mali ve borç ilişkileri üzerinden tanımlayarak, borçlanma ve krediler üzerinden disiplin sağlayan, bireylerle yurttaşlık ilişkisini müşteri ile değiştiren, para politikasının demokratik tartışmanın ötesine geçtiği, yönetmeliklerin ihale şartnamesine dönüştüren teknik bir yapılanma olarak betimlemeye çalışacağız. Üçüncü olarak, devletin özneleştirme ve yönetim teknikleriyle girişimci özne üzerinden yaratılan piyasa düzeni ve bunun üzerinden yükselen toplumsallığın sonuçları üzerinde duracağız.

Eğitim, sağlık ve güvenlik ve sosyal politikaların rekabetçi düzen içinde yeniden tanımlanması ile neoliberal devletin stratejik seçicilik düzleminde nasıl hareket ettiğine odaklanılacaktır.

Böylece devlet ile neoliberalizm buluşmasının tarihsel ve formel nedenleri ortaya konularak devletin “geri çekildiği” tezi yerine “düzenleyici” bir kılıkla işine kaldığı yerden devam ettiğini ileri süreceğiz. Ayrıca stratejik seçicilik vasıtasıyla sermaye ile açık ilişkisinin demokratik yolları zayıflatabileceği gerçeği ile güvenlik-istisna-otoriter rejim üçgeninde neoliberal devletin egemenlik sahasının ne kadar genişleyebileceğini tartışacağız. Sonuç olarak neoliberal devletin meşruiyet zeminini inceleyerek, modern devletin meşruiyet dayanakları ile felsefi bir karşılaştırmaya tabi tutacağız. Modern devletin, halk egemenliği, toplumsal sözleşme, sosyal adalet, kamu yararı gibi ilke ve varsayımlarla var olduğunu açıklayıp neoliberal devletin iktisadi bir rasyonalitenin uzantısı olarak neye dönüştüğünü, hangi etik ilkeye dayandığını, kamusal alanda ne gibi aşındırıcı etkileri olabileceğini ve ne tür epistemik bir zemine yaslandığını açıklamaya çalışacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM DEVLETLEŞME

1.1. *Thesmos, Nomos, Polis: Aşiretlerden Kamu Yönetimine*

İlk kamu yönetimi girişimleri M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Atina *polis*'inde ortaya çıkmıştır. İon ve Attika bölgelerinde yaşayan topluluklar 12. yüzyıla değin paylaşımcı, anaerkil bir yapı taşımışlardır. 12. ila 9. yüzyıl arasında bölgede karanlık çağ adı verilen, Dor istilas başta olmak üzere toplumsal felaketlerin, depremlerin ve kıtlığın etkili olduğu bir dönem yaşanmıştır (Mansel 1999, 97). 9. ve 8. yüzyıldan itibaren ekonomi toparlanmış, iklime uygun tarım gelişmiştir. Bu arada Minos ve Myken (Aka) kültürleri de yıkılarak Dor kültürü etkili olmuştur. Aka kültüründeki Kral (*basileus*) figürinin yok olup oligarklar sınıfının ortaya çıkması dönemin önemli gelişmeleri arasında sayılabilir. 8. yüzyıldan sonra ise aşiret şeklindeki örgütlenme hem ekonomik sebeplerden dolayı hem de savaşlarda birliğin sağlanması adına ortadan kalmıştır. Daha önce köy veya aşiretlerin lideri veya başı olan *arkhonlar* birleşerek (*synoikismos*) *polis*'leri meydana getirmişler; kazanç, denetim ve harcamada ortaklık yolunu seçmişlerdir. Özellikle deniz ticaretinin yaygınlaşması, Atina'nın önemli bir liman olması bu süreci hızlandırmıştır. "Oligarşik bir sınıfın varlığına işaret eden bu değişim ile toplumdaki sınıfsal farklılıklar kendini göstermeye başlar" (Tekin 1998, 45). Ataerkil bir yapıda olan bu yeni toplum formu, kral-köy ilişkisinden oligark-*polis* ilişkisine alan açmıştır. Dinsel söylemi ele geçiren ayrıcalıklı sınıf, önemli tanrıları kadından erkeğe çevirmiş, paylaşım ekonomisi bir güç ekonomisine dönüşmüştür. Köleliğin çeşitli biçimlerde yaygınlaşması da bu sebepten gözükmemektedir. Çünkü ayrıcalıklı sınıf, kurallarını dine dayandırmış, rahiplerin de yardımıyla, topluma iktidar olma kudretlerini Tanrılardan aldıklarına inandırmaya çalışmışlardır. Bu süreç aynı zamanda büyük bir topraksızlaşma süreciyle iç içe geçmiştir. Artan nüfusa ve ticari hareketliliğe karşılık zenginliğin bir grubun elinde toplanması toplumda huzurluğun artmasına, iç savaş (*stasis*) olasılığının görünür hale gelmesine sebep olmuştur. Bölgede yaşanan toplumsal gerilime eşlik eden politik düzen ise bu gerilimin yansımalarını gösterirken hem de bunlara verilen aristokratik cevabı içinde saklar.

Atina ve çevresinde bulunan dokuz mahalle ya da bölüm (*deme*) içinde önde gelen, söz sahibi ve yönetici vasfını taşımaya muktedir kişi anlamındaki *Arkhon*'lar birleşerek Atina politik düzeninin üst yönetim çeperini meydana getirirler. Buradaki asıl önemli ayrıntı ise *arkhon*'ların hepsinin resmi bir göreve sahip olmasıyla *polis*'i temsil etmeleridir.

Dolayısıyla artık tanrısal bir sözün yerine getirilmesinden ziyade kurumsal bir temsil iradesi ve bu iradenin idari işler için kabinede görevlendirilmesi gerçekleşmektedir. Bu görevlilerden bir tanesi baş *arkhon* olarak sorumluluk alırken diğerleri de önemli görevleri üstlenirler. On yıllığına göreve gelen *arkhon*'lar Atina'da aristokrasinin temelini atmışlardır. Bu kabine sistemi 4. yüzyıla değin sürer (Cartledge, 2009).

Eşitsizliğin kurucu rol oynadığı 8. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar aristokrat sınıf, Tanrısal yasa (*thesmos*) veya söylem yardımıyla iktidarını korumuştur. 6. yüzyıl başlarına kadar halkın köleleşme süreci devam etmiştir. İsyanların sürmesine bir çare olarak M.Ö. 624'te bir *arkhon* olan başa getirilen Drakon'a ceza yasalarını düzenleme yetkisi verilmiş, ancak karmaşa azalmamıştır. Peşinden seçilen Atinalı Solon ise aristokratlara görmek istedikleri desteği vermek yerine halk ile aristokratlar arasında denge kurmak ister. Solon, hem cezaların dağılımındaki dengeli tutumu hem de borç köleliğini kaldırması sayesinde Atina demokrasinin ilk yudumunu tatmış olur. Sözlü yasaları yazılı yasalara çevirmiş ve bunları herkesin görebileceği yerlere astırmıştır. *Thesmoi*'ye dayanan oligarşik düzen Solon'dan itibaren bozulmaya başlar. Ayrıca meclislere katılımda aranan soyluluk yerini zenginlik ölçütüne bırakır, bu da toplumun önemli bölümünün meclislerde söz sahibi olabilmesini sağlamıştır. Bu süreçte *polis*, evlerin, mahallelerin ve işlerin birleştiği yerden ziyade yurttaşların (*polites*) birleştiği yer halini alır. Solon meclislerdeki üye sayısını artırmış, katılanlara ücret ödenmesini, katılmayanlara ise ceza verilmesini sağlamıştır. Kamusallığın ve kamu yönetiminin ilk adımları olan bu sisteme döneminde *leitourgia* (Ing. *liturgy*, Tr. liturji-kamu hizmeti) adı verilmiştir.

Solon ayrıca günümüze kadar ulaşmış bazı ilke ve hakları hukuki bir görünüme büründürmüştür. Örneğin, *isonomia*, yurttaşların yasalar karşısındaki eşitliği ilkesi; *isokratia*, tartışmalı konularda taraf tutma ve oy kullanmanın zorunlu olması ilkesi; *isomoiria*, toprakların topraksızlara paylaştırılması ilkesi; *isagoria* ise toplum önünde eşit konuşma hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ilkeler elbette bir anda yerleşmemişse de Atina demokrasisinin ve kamu yönetimi geleneğinin oluşmasının önemli noktalarıdır. Ayrıca bu kavram ve değerler dizgesi Atina'dan önce de, özellikle İyonya'da bulunmaktadır. Karatani'ye göre Antik Yunan'da demokrasinin merkezinin Atina olduğu savı yanlıştır, merkez İyonya'dır (Karatani 2019, 28).

Solon'dan sonra *arkhonluğa* gelen Peisistratos, Kleisthenes ve son olarak Perikles, Solon'un açtığı yolu genişleterek demokratik bir rejim kurulmasına ön ayak olmuşlardır.

Özellikle Perikles, Aristoteles’in de belirttiği gibi Atina’nın en halkçı tiranı¹ olmuştur (1998, 49). Bir silsile olarak birbirini izleyen demokratikleşme hamleleri Perikles’te doruğuna ulaşır: “Solon, Atina demokrasisinin hukuki temellerini atmıştır, Peisistratos onu ekonomik temellere dayandırarak sağlamlaştırır. Kleisthenes duvarlarını yükseltecek, oportünizminin ağır bastığı anlaşılan Perikles ise, çatısını giydirecektir” (Şenel 1970, 219).

Popülizme kayan görüşlerinde sofistlerin de etkisi olan Perikles’in Peloponnesos savaşı sırasında ölenler için sarf ettiği ünlü “Cenaze Töreni Söylevi”nde demokrasi hakkında sözlerini Thukydides aktarır:

“Siyasal kuruluşumuzun komşularımızı yöneten yasalardan eksik hiçbir yanı yok; başkalarını taklit etmek bir yana, onlara örnek oluyoruz. Devletin bizde, bir azınlığın değil de toplumun çıkarına göre yönetilmesi olgusu yüzünden rejimimiz demokrasi [*demokratia*] adını aldı. Kişisel anlaşmazlıklar konusundaysa, herkesin eşitliği yasalarla sağlanmıştır, ama kamu hayatına katılma konusundaysa herkes değerine göre saygı görür. Ve ait olduğu sınıftan çok kişisel değeri önemlidir; ayrıca, siteye hizmet edebilen hiç kimse yoksulluğundan ya da toplumsal durumun karanlığından utanç duymaz. Cumhuriyet hükümetinde kuralımız özgürlüktür. Ve gündelik ilişkilerimizde kuşkunun yeri yoktur; kafasına istediği gibi davrandı diye komşumuza kızmayız; ayrıca, hiçbir maddi kayba yol açmamakla birlikte ortaya koyduğu görünümle büyük acı veren aşağılamalara başvurmayız. Kişisel ilişkilerimizde zorlamanın yeri yoktur; sağlıklı bir korku, cumhuriyet yasalarına karşı gelmemizi önler; *magistralara* ve yasalara bunlar arasında da özellikle ezilenlerin korunmasını sağlayanlara ve kaleme alınmış olmadıkları halde çiğneyenleri herkesin hor görmesiyle damgalayanlara hep boyun eğeriz” (Thukydides 1976, 110).

Perikles, Solon’dan başlayarak gelişen hukuki düzenin artık *polis*’e tam olarak dahil olduğunu belirterek demokrasiyi siyasal bir katılım mekanizmasına ve bunun sonucunda da kamu yönetimlerinin temel ilkesi haline getirmiştir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde de tartışılacak olan, devletin varlığı kadar önemli bir soruna; devlete kimler katılacak, yönetime kimler girebilir ya da egemenlik kimleri temsil eder sorusuna verilecek bir cevap modern devletin kuruluşuna yaklaşık iki bin yıl varken Perikles tarafından verilmiştir. Bir rejim

¹Tiran (*tyrannus*) sözcüğü günümüzde olumsuz anlamda kullanılmasına karşın Antik Yunan’da demokratik partilerin liderleri için kullanılmıştır. *Arhonluk* sistemi aristokratik nitelik taşıyan tiranlar halkın içinden ya da soyluların demokrasi yanlısı olanlarından seçilmiştir. Çoğunlukla hitabeti iyi, halkı yüreklendirecek konuşma yapabilen, zanaatkâr ya da deniz ticareti yapan kişilerdir. Sözcük doğu kökenlidir ve Yunancaya büyük bir olasılıkla Lidya dilinden gelmiştir; Yunanadaki *basileus* sözcüğü gibi “efendi” ve “kral” anlamını taşıyordu. Fakat Yunanlılar, bu sözcüğü Doğulu despotları, zorbaları tanımlamak için kullandılar (Ağaoğulları, 1989,20). Tiran sözcüğünün olumsuz bir anlama sahip olmasının bir sebebinin ise tarih yazımı geleneğinin aristokratlar tarafından devam ettirilmesi, dolayısıyla tiranların aristokraziyle girdiği savaşın etkisi olabileceği düşünülmektedir.

biçimi olarak demokrasi, devlete adil katılımın belgesi olarak anlaşılmış; hukukun egemenlikte oynadığı rolle birlikte toplum güvence altında tutulmaya çalışılmıştır. Modern devletin karmaşık yapısına ya da yasallık düşüncesine uzak olan bu düşünce, yine de devlete ait kavramların bir arada ve bütünlüklü kullanımıyla ortaya çıkan devletleşme sürecinin dönemi içerisindeki en önemli gelişmesi olarak okunabilir. Çünkü devlet, egemenlik, hukuk, nüfus, toprak gibi soyutluk ve somutluklar üzerinden yükselirken, hangi amaca hizmet ettiği konusu da hayli tartışmalıdır. Perikles’in söylevinde açığa çıkan, aynı zamanda sofistlerin, Sokrates’in, Platon ve Aristoteles’in de üzerinde duracağı gibi, devletin bir varlık olarak amacının olduğu; hatta bir *amaç varlığı* olduğudur. Oysa Roma felsefesi devlet söz konusu olduğunda amaç (ya da ideal devlet nedir sorusu) yavaş yavaş geri plana atılarak devletin yapısının nasıl olması gerektiğine gömülecektir (d’Entrèves 2021, 47).

Perikles döneminde doruğuna ulaşan özgürlük hali, sofist denen bir grubu da ortaya çıkarmıştır. Sofistler homojen bir birlik olmaktan çok uzaktır. Kimi sofistlerin birbiriyle zıt görüşleri de bulunmaktadır. Önemli politik konularla ilgilenmiş; hatta doğrudan politikanın içinden çıkmışlardır. Yasaların tartışıldığı meclis yurttaşların özgürce konuşma hakkının mekânı olduğu için, sofistler yasa, hak, ölçü, adalet, ahlak ve erdem gibi konular üzerine fikir beyanında bulunmuştur. Örneğin sofist Protagoras, her şeyin ölçüsünün Tanrısal bir doğaya bağlı yasanın (*thesmos*) değil, insan yapımı, zamana ve mekâna bağlı yasa (*nomos*) olduğunu ileri sürer. Bu fikrin mantıksal sonucu ise hukukun doğanın ürünü olmasından ziyade uyuşmanın ürünü olduğudur. Hukuk gibi devlet de doğal değil, insan ihtiyaçlarının bir çıktısıdır. Buna göre bilgide herhangi bir hakikat noktası olmadığı gibi devletin yönetimi konusunda da kalıcı bir yöntem bulmanın olanaksızlığı toplumun ancak bir “sözleşme” sayesinde devleti ayakta tutabileceklerine kanıttır.

Bir başka sofist figür olarak karşımıza çıkan Thrasyamakhos ise adaletin kendinde bir şey olmadığını, onun güç ilişkileri içinde anlaşılabilirliğini düşünür. “Thrasyamakhos’a göre *polis*’in anayasal biçimi (yönetim şekli) nasıl olursa olsun, yasa, hakim grubun kendine faydalı olarak (*sympheron*) kabul ettiği şeylerdir” (Eco 2017, 403). Adalet fikrini ortaya atanlar ise güçsüzlerdir. Bir olayın istenilen bir sonuç ortaya çıkarırsa bu kişinin işine gelir ve adil olarak “adlandırılır”. Gelgelelim sonuç istenmeyen bir durum yaratırsa buna adil değil denir ve cezalandırılır. Adaletin ölçüsü güçtür. “Doğruluk (adalet), güçlünün işine yarayan şeydir” (Platon 2002, 33).

Platon, devleti adaletin varlığa büründüğü yer olarak tasavvur eder. Ancak adalet güç değil; ruhtaki uyum, küçüğün büyüğe, kötünün iyiye, eğrinin doğruya, maddi olanın

maddi olmayana uyumudur. Bu kozmolojik düşüncenin kaynağının Pythagoras olduğu açıktır. Platon ruhtaki uyumu, aklın bedene söz geçirdiği at arabası analojisi ile aktarır. Buna göre bedendeki iradi yan ile arzulayan yan, akla, yani akıllı yanımıza itaat etmek zorundadır. Böyle olmadığı takdirde önce bedende sonra da ruhta bozulmalar olacak, kişi erdemden, adaletten ve mutluluktan uzaklaşacaktır. Oysa iradi yan akıllı yana uyum sağlarsa beden de uyuma kavuşacaktır. Ruhu iki at ve arabacıdan oluşan bir at arabasına benzeten Platon, atların dizginlerini elinde tutan arabacıyı akıllı yana, iyi eğitilmiş bir atı iradi yana, kötü eğitilmiş atı ise arzulayan yana benzetir (Platon 2017 ,52). Ancak benzetme burada sonlanmaz.

Ruhtaki akıllı yan, aristokrat sınıfı; iradi yan koruyucular sınıfını, son olarak da arzulayan yan ise üreticiler (tüccarlar) sınıfını temsil eder. Soylu doğumlu olan Platon, kendi sınıf çıkarları gereğince aristokratik bir *polis* kurma hevesi içinde hem ruhu hem de *polis*'i iyilerin yönetimi/gücü (*ariston-kratos*) idaresi altına almak istemiştir. Kötü olan ise ruhtaki arzulayan, yani Tanrısal olan yerine maddi olanı yeğleyen yandır ki bunun *polis*'te karşılığı tüccarlardır. Önemli bir liman kenti olan Atina, birçok maden kaynağını da yönetmesiyle hızla zenginleşmiştir. Demokrat yönetimler de zenginliğin *polis*'te görece adil bir şekilde dağıtılmasına olanak sağlamış, bu da tüccar sınıfının soylu olmasalar bile zenginlikleri ölçüsünde katıldıkları meclisler dolayısıyla hızla yükselmelerini beraberinde getirmiştir. Buradan Platon'un soylu olmayan tüccarların bir de siyasete ortak olmasını istemediği de anlaşılmaktadır.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, Platon klasik biçimde aristokrasinin –en azından tedavüldeki halinin– de karşısındadır. Aristokrasiyi, anlamının tam karşılığı olan “en iyilerin yönetimi” olarak düşünmüş, en iyileri de en erdemli, dolayısıyla en bilgili kişiler olarak görmüştür. Elbette her işte ehil olanlar vardır, öyleyse her işte ona yatkın olanlar onun bilgisine ulaşmaya daha yetkindir. İşte Platon'un aristokrat görüşünün özü burada ortaya çıkar: Herkes her işi yapmaya yatkın değildir. *Polis*'i iş bölümü dizgesinden yola çıkarak düzenleyen Platon, demokrasiye karşı çıkar. Çünkü demokraside eşit olmayanlar da eşit davrandığı için adaletin terazisi bozulur; özgürlük en değerli erdem haline gelir. İdeal devletin dışındaki devlet biçimleri Platon'a göre bozuk devletlerdir. Bunların bozulma sebepleri ise sınıfların erdemini yani ahlakını kaybederek kendi işlerini (hakkıyla) yapmamalarıdır. Aristokrasi, bozularak şan ve şerefe öncelik veren timokrasiye; timokrasi, bozularak zenginliğin öne çıktığı oligarşiye dönüşür. Oligarşilerde sınıf çatışmaları yaşanacağı için bu da yıkılarak aşırı özgürlüğün baskın olduğu demokrasiler ortaya çıkarken

demokrasi de bozularak içinden çıkan tiranları başa getirir ve buradan da zorba tiranlık rejimi doğar. Platon'un rejimleri dizge içinde açıklaması çağı için oldukça çığır açıcı bir görüştür. Ancak bu yaklaşım gerek Atina gerekse diğer Yunan şehirlerinde yaşanan gelişmelerden yola çıkılarak oluşturulmuştur.

Platon, “iyi insan bulmak iyi yasa bulmaktan daha zordur” tezini hareket noktası aldığı *Yasalar (Nomoı)* isimli kitabında ikinci en iyi devlet dediği bir devletten bahseder. Bu devlette değiştirilmez olan filozof-kral değil yasalardır. Gece konseyi adlı meclisin yasalar konusunda yetkin olduğu bu devlet yine bir aristokrasi olsa da ideal devlete göre devletin ve yetkenin görece daha geniş kesimlere dağıtılmasıyla dağılmanın önüne geçilmek istenmektedir (Platon, 2007).

Aristoteles, hocası Platon gibi adalet erdemini hem insan hem de *polis* için temel erdem olarak inceler. Ancak adalet başkalarıyla olan ilişkimizde ortaya çıktığı için politik bir erdemdir. Aristoteles'e göre devlet, insan gibi organik bir varlıktır. Dolayısıyla insan gibi kendine has bir doğası vardır. Bu doğa aynı zamanda onun ereğini de açığa çıkarır. İnsanın ruhunu bilgiye yönelterek felsefe (*theoria*) etkinliğinde bulunarak kendini gerçekleştirebilmesi ve süregelen bir mutluluğa ulaşmasıdır. Devlette ise toplumu erdemli davranışlara sevk etmek toplumun ruhunu (*ethos*) geliştirmek, iyi yaşama ulaştırmak ve mutluluğunu sağlamaktır. Devletin ne türde olduğu da burada ortaya çıkar. Toplumun *ethos*'una uygun bir anayasaya sahip devlet, yine bu anayasaya uygun yasalara sahip olursa kalıcı olur. Çünkü toplumsal çatışmanın olmadığı yerde sükûnet olması daha olasıdır. Devlet ile toplum arasındaki bu paralel ilişki toplumun siyasallaşmasına, devleti sahiplenerek politika yapabilmesinin yolunu açar. Aristoteles böylesi bir devlette politika yapmayı dostluk ilişkisine benzetir (Aristoteles 1993, 204). Politika'ya katılım bir ortaklık haline gelir; çünkü artık ortak fayda gözetilir. Erdemce en iyilerin ortaklık kurduğu devlete *politeia* adını veren Aristoteles, bu devlette yurttaşların karakter erdemlerinde en ortada, düşünce erdemlerinde ise en ileride olmaları gerektiğinin altını çizer. *Politeia* anayasal bir devlettir. Aristoteles, anayasanın yurttaşların erdemlerini yansıttığını söyler. Devletin yani *polis*'in ruhu olan anayasa, aynı zamanda onun *entelekheia*'sıdır. Ereği içinde bulunur ki, Platon'un aksine Aristoteles, ilkeyi eylemi yapanın dışında değil içinde arar. Çünkü ilke dışarıdan alınırsa eylemin bilinçli mi, yoksa bilinçsiz mi yapıldığı anlaşılamayacağı için erdemli olup olmadığı anlaşılamaz. Platon bu yüzden yurttaşlara ya da onların tekil erdemlerine vurgu yapmak yerine toplumsal erdemlerine ve konumlarına vurgu yaparken, Aristoteles, ilkeyi

yurttaşın erdeminde, anayasayı, yani *polis*'in yönetim biçimini yurttaşların kolektif erdemlerinin toplumdaki genel görünümü olan *ethos*'a bağımlı kılar.

Aristoteles'e göre "Anayasa, bir devlet içinde yaşayanları örgütlemenin yoludur. (...) Yurttaş tanımlayan ise yargı ve yetkeye katılması, yani yasal, siyasal ve yönetsel görevler almasıdır" (Aristoteles 1993, 70). Devletin yapısını belirlerken siyasal katılıma öncelik veren Aristoteles, ideal bir devlet tanımından ziyade, incelemesini yurttaşın siyasal katılımının anayasal sonucuna kaydırır. Çünkü bu katılım süreci eninde sonunda anayasada yani devletin demokratik mi, aristokratik mi, yoksa oligarşik mi olacağı konusunda belirleyici olacak, yasalar da bu ruha uygun olarak uygulanacaktır. Elbette en iyi erdemce en yükseklerin yönetime tam katılımı olan ortaklık devleti ya da anayasal devlet olan *politeia*'dır. Anayasası ile yurttaş uyumlu devletler de iyi devletlerdir. Kısacası Aristoteles, yurttaşın tam olarak nasıl bir devleti hak ediyorsa onunla yönetilmesini, bu uyumun halkı mutlu edebileceğini, aksi takdirde mutsuz bir halkın devleti yıkıma götürebileceğini ve bunun da en kötü şey olduğunu düşünür.

Atina ve diğer Polislerin Makedonya Krallığı tarafından işgal edilmesinden sonra Epikurosçuluk ve Stoacılık felsefi dünyaya hâkim olmuştur. Genel olanı ve dolayısıyla toplumsal ve *polis*'e ait olanı öne çıkaran Yunan felsefesine karşılık yeni doğan Helenistik felsefenin hedefi yurttaş değil bireydir. Politik bir tahayyül ise yerini bireysel amaçlara ve mutlu yaşama bırakır.

Yunan Polis ideali Roma İmparatorluğu'nda geçerliliğini bir nebze de olsa sürdürür. Buna karşın artık kent devlet değil, imparatorluğun ruhu olan cumhuriyet tartışılır. Cicero (M.Ö. 106-43), çağının önemli siyaset düşünürü olarak bu kavramları metinlerine taşır. Bu yüzden devlet ve cumhuriyet üzerine incelemeleri olan Cicero üzerinde duracağız.

Cicero², Platon'un izinden giderek Yunan idealine benzer bir devlet kurmak istemiştir. Özellikle *Yasalar* metnini göz önünde bulunduran Cicero, devletin devamlılığını ve devletteki eğitimin yapısını kamusal şey anlamına gelen ve cumhuriyet olarak karşılık bulan *Res Publica* adlı eserinde tartışır. Cicero aynı zamanda Epikurosçu ve Stoacı felsefeden de etkilenir. Örneğin, yurdunun sınırlarını tartışırken bunu gökyüzüne kadar çıkarmasını "Yurdumuz surlarımızla sınırlı değil, aksine tüm dünyadır; tanrılar kendilerine

² Cicero, ailesinden Roma Senatosu'na daha önce hiç kimse girmedigi için *Novus Homo* yani *Yeni İnsan* olarak senatoda bulunmuş bir hatip, avukat ve devlet adamıdır. Roma'ya hukuk ve felsefe öğrenmek için gelmiş, ünlü davalarda adından söz ettirmiş ve ünlü Catilina olayına götürecektür sürecin kahramanı olmuştur. Cicero ile olan rekabetinden yenilgiyle ayrılan Catilina, bir isyana girişmek istemiş, Cicero durumu Roma Senatosu önünde açığa çıkararak kendisine karşı kurulan komplonun aynı zamanda Roma'ya karşı olduğuna senatörleri ikna ederek "ülkenin babası", "Roma'nın yeni kurucusu" ünvanlarıyla onurlandırılmıştır (Ağaoğulları, 2012, 179).

ortak ederek bize bir ev ve vatan verdiler” diyerek Stoacı kozmolojiyi devleti için esas alır (Cicero, 2014, s. 126). Cicero’ya göre devlet halk birliğidir. Ancak bu birlik alelade bir araya gelmiş değil, aksine bir yasa etrafında birleşmiş, ortak yararı gözeten doğal olarak ortaya çıkmış bir birliktir (Cicero 2014, 137). Bu birliğin sürekliliğini sağlayacak temel unsur ise adalet ve dolayısıyla yasadır. Halka ait şey olan devlet kurumu, halkın birliğinin hukuk tarafından garanti altına alınmasını da imlemektedir. Halk ancak ortak yarar etrafında örgütlenmişse orada hukuk oluşur. Dolayısıyla halk ile devlet birbirine simetrik ve denktir. Bu denklik ise cumhuriyeti ortaya çıkarır. Roma özel hukuk geleneği de halkın *ethos*’una bağlı olarak gelişir. Örneğin Cicero, Roma’yı ayakta tutan özelliklerin başında özel mülkiyet hakkının bulunduğunu söyler. Bu iddiası halk tarafından itibar görmüş ve Roma Senatosu’nda yükselmesini sağlamıştır.

Cumhuriyeti kamusal işlerin hukuki düzlemde yürütülmesi olarak yorumlayan Cicero, hukuk ile erdemli yurttaşların birliğini cumhuriyetin devamlılığı için gerekli görür. Böylece Platon-Aristoteles geleneğine yaslanan Cicero, onların düşüncesine *res publica* kavramını ekleyerek yönetenler ile yönetilenler arasındaki mesafeyi kısaltmak istemiştir. Her ne kadar kamusalılık fikri gelenekte bulunsa da kavramsal ve belirleyici rolünü Cicero’da gösterecektir.

Devletin modern görünümüne kavuşmaya başlaması 15. yüzyıla rastlamaktadır. Öncesinde devlet diye yanlış adlandırdığımız *polis*’in kapsamı modern devlete nazaran oldukça sınırlıdır. Ayrıca *polis* bir topluluğu ya da yerleşim birimini açıklarken oradaki nüfusla bağlantısında var olabilmektedir. Çünkü *polis* hem kavramsal bakımdan tanımlanabilse de maddi yapısı gereği *demos* olmadan içeriksiz bir biçimdir, *eidos*’tur. Yukarıda incelendiği gibi *polis* siyasal bir yapı olmasına rağmen ancak bir amaç olarak vardır. Oysa modern devletin ayırt edici özelliği amacı değil yapısıdır. Bu da Eski Yunan’daki amaç ile işlev birlikteliğinin terk edildiğini göstermektedir. Çünkü Eski Yunan filozofları *polis*’i bir şeyin amacı olarak işe koşarlar. Bu “şey” de genellikle ahlaki bir durumun toplumsal yansımasıdır. Teleolojik açıklama geleneği içerisinde *polis*’in yorumu bütün farklarına rağmen mutluluk ahlakında birleşir. Ahlaki yaşam eninde sonunda daimî bir mutluluğun toplumsal akışını ortaya koyar. Eski Yunan ve Cicero’dan sonra kısaca bahsedeceğimiz iki kişi St. Augustinus ve Farabi olacaktır.

St. Augustinus (354-430), Yunan felsefe geleneğini takip ederek devlet ile “Yeryüzü Devleti”, kilise ile de “Tanrı Devleti”ni olan/olması gereken bağlamında birbirinden kesin hatlarla ayırır. Bunların farkı birinin zamansal (sonlu) olmasıyla diğeri

sonsuz olmasıdır. İnsan (*İncil*'den hareketle) günahkâr olduğundan sonlu olan kentte yaşar. Ancak bu kent Tanrı devletinin ideallerine göre yürütülmelidir. Yeryüzü devleti Tanrısal uyumdan pay almadığı için yıkılmaya mahkûmken Tanrı devleti sonsuza kadar sürecektir. Platoncu dizgenin Hristiyanca yorumlanması olan devlet tasavvurunda temel amaç yine ahlaki bir mutluluktur. Zira tanrısal mutluluk ve sevgi ancak Tanrısal yazgının tam olarak yaşanabileceği bir kentte var olabilecektir. Yine de Augustinus, Tanrı ile olan bağlantısını psikolojik bir temelden hareketle kurmak ister. “İnsan-insan, insan-toplum, insan-devlet, insan-Tanrı ilişkisini belirgin bir biçimde sevgi temelinde kuran Augustinus’un kente/devlete, siyasete, kamusal alana ilişkin olarak yaptığı belirlemelerin, onun deneyimlerinden, psikolojik nitelikli gerçek yaşamışlıklardan kaynaklandığı, (...) bir o kadar da soyut nitelikte olduğu, kamusal olanı (...) özel alanda temellendirdiği ileri sürülebilir (Çotuksöken 2014, 94).

Farabi (872-950), Augustinus’a benzer şekilde devletin doğru şeklinin Tanrısal aklın devletin işleyişine aksettirilmesiyle mümkün olacağını söyler. Ancak Farabi insanın eksikliğini mistik veya Tanrısal bir temelden değil Aristotelesçi argümanlarla, yani sosyal-yaşamsal bir temelden açıklar. İnsan hem güçsüz hem de kabiliyet bakımından noksandır. Bu yüzden bir kentte yaşaması gerekir. Bu eksikliğe rağmen insan hem sosyal hem de Tanrısal olana yaklaşmaya yatkındır. Söz konusu yatkınlıkları potansiyelden gerçekliğe ulaştırabilecek yaşam ise büyük bir devlette mümkündür. “İnsan en yüksek yetkinliklerine ancak mükemmel toplumlarda ulaşır. Dolayısıyla kapasite, donanım ve organizasyon olarak şehrin altında bulunan topluluklar mutluluk için gerekli imkânı taşımazlar (Aydınlı 2014, 103-104). Toplumun *ethos*’unun devlete yansmasıyla uyumlu devletler gelişir. Bu da insanların yardımlaşmayı gerçekleştirebilecekleri bir ortam oluşturur. Eksikler kolayca giderilerek sosyal bir uyum süreciyle (eğitimin de yardımıyla) bütünlüklü bir toplum-devlet modeli ortaya çıkar ki, bu da erdemli bir devleti açığa çıkarır. Farabi Aristoteles’ten Platon’a hızlı bir geçiş yaparak toplumun başına yine bilge bir kişinin geçmesini temenni eder. Bu kişi iyi eğitilmiş, yetenekli ve aynı zamanda toplumun dini ve fıkhi konusunda oldukça donanımlı, dahası siyaset konusunda da uzman olmalıdır. Bu üç etkinliği bünyesinde uyumlu bir biçimde taşınmalıdır. “Bu başkan tarafından yönetilen kişiler erdemli, iyi ve mutlu kişilerdir (Aydınlı 2014, 108). Evren ile Tanrı arasındaki ilişkiyi örnek alan Farabi, toplum ile yönetici arasındaki belirleyici ilişkiyi İslam felsefesindeki kozmogoniye benzetir. Doğal devlet anlayışını bu kozmoloji üzerinden ilerleterek, yöneticinin yetkinliğini topluma

yaymasının toplumu da yetkinleştirebileceğini; ayrıca bunun için bir şartının da - Aristoteles'teki gibi- uyum olduğunu belirtir.

1.2. Kavram Tartışması: Devlet, Egemenlik ve İktidar

Dilbilimciler ve siyasetbilimciler Devlet kavramının kökeninde *status* (*stand-stato-état*) kelimesinin bulunduğu konusunda büyük ölçüde hemfikirlerdir. Bu sözcük “durum” ya da “varoluş biçimi” anlamına gelen yansız bir sözcüktür (d’Entrèves 2021, 49). *Stare* sözcüğü Latince ayakta durmak anlamına gelir. Ayakta durmak; durmak, durum veya hal gibi veçhelerden geçerek ortaçağın sonundan itibaren devleti imlemek amacıyla yani siyasal-toplumsal “düzenin” ve siyasal tüzel kişiliğin (*corpus politicum*) adlandırılmasında kullanılmıştır. Yakın akrabası olan *status* sözcüğünün ise kümelenme gibi bir anlamı vardır. Bu sözcük daha çok *polis* ile benzer olduğu için, 15. ve 16. yy’da devletin yeni bir durumu ve dolayısıyla yeni bir kurumsallaşmayı betimlemesi sebebiyle hal ve durum olarak kullanımı da yaygındır. Bunun bir sebebi, kavramın Fransa’da *état* sözcüğü ile karşılanmasıdır.

Fransa, (İngiltere ile birlikte) Avrupa’da merkezi devletin kurumsal yapılanma sürecinde en erken konsodile olan devlettir. 15. yüzyılın ilk yarısında Fransız yazarlar “état” sözcüğünü daha çok “toplumsal kümeler veya *estate*’ler” için kullansalar da zamanla yerel anlamı egemen iktidarın tekiliğini ve ona ait düzeni içerecek şekilde özgünleşmiştir. Fransız Kalvinist reformcu Théodore de Bèze’ye (1519-1605) göre egemen olan halk yetkilendirmek için “*Etat*lar meclisinde” toplanırlar. Yetki halktan krala devredilirken kral, kamusal idareci olarak halkının karşısında sorumluluğunu sürdürür: Otoriteyi halktan aldığı için halka karşı da sorumludur. Tiranlığa karşı bir direnç³ noktası oluşarak halkın söylemsel ve kurumsal olarak yönetimin ontolojik bir parçası olması, modern devletin ayak seslerinin de yükseldiğini göstermektedir (Beza, 1969). Böylece *état*, devleti gösteren bir kavrama dönüşmeye başlar.

François Hotman (1524-1590) ise *état* sözcüğünü bazı yerlerde *status rei publicae* olarak, yani siyasi rejim ve siyasi iktidar olarak kullanır. Ona göre “bir ülkenin yasaları

³ Direnmek günümüzde bireysel ve toplumsal bir kavram olsa da, dönem itibarıyla direnmenin öznesi asla bireyler değildir. Burada sorumluluk devreye girer. Çünkü söz konusu olan bir hak değil, devletin amacından sapmasına müsaade etmemektir. Reformasyon sırasında bu sorumluluk *Lesser Magistrates*’e yani “ikinci dereceden yöneticiler”e aittir. Kamu görevlileri ve organları hukuken direnmeye yetkilidirler. Tiranlığın doğal ya da Tanrısal yasayı çiğnemesi halinde halk adına direnme görevi bu organa düşer. Kurumsal bir direnme süreci şöyle işler: bildirimde bulunmak, müzakere etmek, hukuka başvurmak ve son çare olarak şiddet (Beza, 1969).

kamusal şeyin *état*'ına bağlı olmalıdır. Başka bir yapıtında ise *état*'ı *ordo* (düzen) anlamında, kamusal çıkarın kurumsal mimarisini betimlemek amacıyla ama aynı zamanda da siyasi rejim ya da yönetim anlamında kullanmıştır. Yönetim biçimlerini birbirinden ayırırken (örneğin krallık estatı ya da krallık hali, soyluluk *estatı* ya da aristokrasi gibi) hal, durum⁴ anlamını kullanmıştır (Brancourt 2020, 184).

Uluslaşma sürecinin doruk noktalarından biri sayılan 1648 Vestfalya (Münster ve Osnabrück antlaşmalarının toplam etkisini de hesaba katarak) Barışı, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun çeşitli prenslikleri ile Almanya, Fransa, İsveç ve Hollanda arasında imzalanmıştır. Anlaşmaya varan süreç 1568 yılında başlayan 80 Yıl savaşı ile 1618'de başlayan Otuz Yıl savaşıyla devam etmiştir. Avrupa'nın paylaşılma savaşları olan bunların en net ifadesi kiliseyi arkasına alan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile kimi soyluların ve yöneticilerin paylaşımına dönük mücadelesinin sonunda egemenliğin tartışma konusu olmaya başlamasıdır. İşte üstünlük, dışarda eşitlik (*suprema potestas/par in parem*) ilkesi *egemenliğin* kurumsal devlet örgütlenmesi ölçeğinde gerçekleşmesinin anahtarı olmuştur. Dahası bu ilke ile ulus devletlerin önü açılmıştır. İtaatin kime edileceği sorusu ile sınırları kimin çizileceği sorusunu bir potada eriten egemenlik, iktidar haritasının şekillenmesi için devlete bir yöntem de sunmuş olur.

17. yüzyılda siyasal otoritenin bir tür tüzel kişilik olan devlette toplanması dinsel yapılardan ve feodal ara düzenlerden sıyrılmak için verilen mücedelelerin ürünüdür. Burada üzerinde duracağımız Jean Bodin ve Thomas Hobbes, devleti, egemenlik ve iktidarın ilkel bir tortusu olmaktan ziyade kendi varlığı üzerinden açıklama yoluna giderler. Çünkü onların zamanında devlet, *polis* gibi toplumsal birliği sağlayan ahlaki yapılanmadan çok daha öte ve karmaşıklaşmış bir sorun haline çoktan gelmiştir.

Bodin'e (1530-1596) göre egemenlik, hukuki olarak devredilmesi ile ontolojik bakımdan bölünmesi imkânsız ve yasama yönünden süreklilik gösteren üstün bir güçtür. Egemenlik, dağınık parçaları olan devlete ve ulusa ait olanları birleştiren tek ilkedir. Nihai buyurma hakkının tek göstergesi egemenliğin yasama kudretini açıklar. Yasama egemenliğin temelidir. Bir tür mutlakiyet görüntüsü veren bu egemenlik tartışmalarında Bodin'in bir diğer katkısı hukuksal mevzuatın egemenliğin bir parçası haline getirilmesidir.

⁴ Burada bir miktar da olsa Aristoteles'in kullandığı anlamda *ethos* kavramının kapsamına yaklaşıldığı göze çarpar. *Ethos* hem karakter olarak neye aitse onun karakterini ve halini belirtir. Ayrıca *ethos* halkın karakteri olarak yasaya yansımalıdır. Öyleyse yasalar "*ethos*'a bağlı olmalıdır" ile "yasalar *état*'a bağlı olmalıdır" önerilerde veya *ethos*'un halkın karakteri olmasından *état*'ın kamuya ait şey *res publica* anlamına bürünmesinde ilginç bir benzerlik vardır. Ancak *ethos* ile *état* arasında ses benzerliği olsa da etimolojik bir bağ görülmemiştir.

Egemenlik yapısı gereği başka bir egemen fikrini dışlayan yapıda olsa da keyfiligi kapı dışarı etmek için hukuki olanı zorunlu kılar. Buna göre sınır doğal ya da ilahi yasalardan oluşan krallığın genel yasalarına dayanır. Böylece normatif bir alan tanımı yapılarak keyfilik ortadan kaldırılır. Egemenlik hukuk üstü değil; hukuk yapıcıdır (Bodin, 1576/1992, I.8). Öyleyse Bodin’e göre devletin meşruiyet zemini egemenliğin hukuki ve bir bakıma “doğal” yapısından ileri gelir. Bu doğallık yasama gücünün dayandığı örfi/tarihsel anlatının krallık düzeyinde ve ciddiyetinde yeniden üretilmesiyle açığa çıkar. Dolayısıyla yasama ile doğallık arasında kurulan köprü, devleti egemenlik çatısı altında güvenceye almaktadır.

Hobbes ise benzer bir yolu yürüse de farklı sonuçlara ulaşır. O da devleti egemenlik üzerinden tartışır. Gelgelelim önemli farklılıklar kendini hemen belli eder.. Bunlardan ilki devleti belirleyen egemenliğin ne olmasıyla (Bodin) ve yine bu egemenliğin nasıl oluştuğuyla (Hobbes) ilgilidir. Devleti birlik olarak ayakta tutan ilkeye epistemolojik bir sorun çerçevesinde yaklaşan Bodin’e karşılık Hobbes, bu ilkenin ontolojik dayanağını ortaya çıkarmak istemektedir. Diğeri ise, Bodin ve Hobbes’un temel motivasyonlarındaki farklılıklardır. Bodin için devletin düzensizlikten kurtulması için egemene ihtiyaç duyulmaktadır. Hobbes ise insanlığın en korkunç rüyasının gerçekleşmesini engellemek ister: Herkesin herkesle savaşı (*bellum omnium contra omnes*). Bu durumu doğa durumu olarak adlandıran Hobbes, toplumun doğa durumuna bir daha geri dönmek üzere set çekmek için iradelerin egemene devrini şart koşar. Çünkü doğa durumundaki mutlak eşitlik muazzam bir simetri yaratır ve bu temas hali ölüm korkusuna sebep olur. İnsanlar akılları sayesinde güvenlik karşılığında yönetme haklarını bir egemene devrederler. Tüm insanların iradelerini kendi bedeninde toplayan bu varlık, Leviathan, yani devlettir. Egemenlik ise devletin temel sıfatı haline gelir (Hobbes, 2007).

Hobbes’a göre egemen sözleşmenin tarafı değil; aksine sözleşmeden çıkan sonuçtur. Yasama, yürütme, yargı, savaş ve barış durumuna karar verme, ordu yönetimi gibi, egemenliğe ait tüm yetkiler tartışılmaz bir biçimde egemenin elinde toplanmalıdır. Güçler ayrılığı ise iç savaşa sebebiyet verebilir. Meşruiyetini devam ettirebilmek için iç barışı ve güvenliği sağlamak egemenin tek ve nihai hedefidir (Hobbes, 2007).

İktidar, fiziksel kapasitesini hem verimli hem de belirli rasyonel hedefler için kullanabilmek amacıyla egemenlik fikrini benimser. Çünkü meşru bir *iktidar* ile tiranca bir yönetim arasındaki fark yalnızca topluma yaklaşımlarında değil, mevcut ve olası kapasitelerini kullanma kabiliyetlerinde ortaya çıkar. Dolayısıyla bu dönemde modern devlet aklının rıza kavramı üstünden liberal rasyonalliteyle uyumlu bir ilişki içine girdiği

söylenbilir. Her ne kadar Hobbes'unki gibi mutlak bir egemene kapı aralayan iktidar mekanizması mevzu bahis olsa da, onun çözümlemesi devletin ve iktidar rasyonalitesinin yalın ve gerçekçi bir formunu ortaya çıkarmaktadır.

Burada ara bir sonuç çıkarmak mümkün: Egemenlik tartışmaları devleti ve iktidar olma sanatını evrensel, ahlaki ve dinsel düzlemlerden ayırmıştır. Her ne kadar egemenlik, ortaçağda parçalanmış halde bulunan ve Tanrı'nın siyasal-skolastik düzeninden türemiş teolojik-politik bir icadı olsa da insanın kendi kendini yönetme iddasında bulunduğu modern siyasal düzene geçişinde anahtar rol oynamıştır. Bu icat, siyasal birliğin (devletin) kuruluş ve meşruluk sorununa bir çözüm olarak ortaya çıkarılmıştır (Mairet, 2020). Siyaset özerk bir uğraş olma vasfını kazanarak devlet yönetimine dair metodolojik bağımsızlığını kazanmıştır. Hal böyleyken, egemenin aldığı kararın siyasal olması, onun tüzel bir kişilik olarak devlet adına hareket etmesinden kaynaklanır. Kararını az önce saydığımız mercilere onaylatma zorunluluğu artık tamamen kalkmıştır. Bunun bir sonucu da kararını uygulamasında kullandığı gücün meşru olmasıdır. Çünkü siyasal alanda tek meşru güç egemenindir. İktidar onun yönetme yöntemi ve normu haline gelir. Egemenlik iddiasının ve kurumsal kişiliğin toplumsal ilişkiler üzerinden tekniğini, dolaşımını, bilgi ve norm üretim mekanizmalarını kapsayan ve sürekli genişleyen ilişkisel bir ağdır (Foucault, 2007). Dolayısıyla egemenlik edinilmiş bir hak iken, iktidar bu hakkın pratik kullanımı, eylemliliği ve toplumla girdiği ilişkinin bütünüdür. Devlet ise siyasal iktidarın taşıdığı egemenlik iddiasının kurumsal kimliğidir. Devlet yalnızca bu kimliğin teknik yapıcısı ya da metrik düzenleyicisi değil, siyasal birliğin *hypokeimenon*'udur.

Fransız Devrimi'yle beraber egemenliğin ulus tarafından ele geçirilmesi, 19. yüzyıl boyunca Avrupa'ya etki edecek olan milliyetçilik ideolojisinin de yayılmasına olanak sağlamıştır. Devletin meşruiyet zemini, kendisini ortak bir kültür, tarih ve dille birlikte oluşturan "ulus"a dayanır. Bu sürecin sonunda, çok uluslu imparatorluklar çökmüştür. İtalya ve Almanya gibi yeni ulus-devletlerin kurulması ile Balkanlarda yaşanan bağımsızlık mücadeleleri bu sürecin önemli sonuçlarındandır.

Hukukla sınırlandırılmış ve rasyonel yönetim tarzını benimsemiş devletler zamanla çok daha katmanlı hale gelir. Bağımsız denetleyiciler, yargı ağları, istihbarat ilişkileri, veri ve ölçüm merkezleri, uluslararası norm koyucular ve en önemlisi de bürokrasi, devlet aygıtının önemli bileşenleri olagelmıştır. İşte modern devlet kavramına içkin olan bu bileşenler devleti hukuki ve mantıksallığından alıkoymasa da bunları kurallılık, gelenek, dil gibi etkenler etkilemiştir. Örneğin yazışma dili ya da devletlerin kendi gelenek ve adetleri o

devleti tanımlayan egemenlik biçimine ek olarak kimliğine katkı yapar. Ancak özellikle bürokrasi, Weberci literatürde, egemenliğin teolojik dayanaklarından tamamen arınıp hukuki ve kurumsal bir yapı haline gelmesiyle iktidarı sergileme aygıtı olarak konumlanır. Modern egemenlik “kimin en yüce karar verici olduğu”ndan ziyade meşruiyetin hangi rasyonel temeller üzerinden üretildiği, şiddet tekelinin nasıl kontrol altına alınacağı ve otoritenin nasıl korunacağı sorularına cevap arar. Dolayısıyla kişisel bir yapıdan hukuki ve kurumsal bir yapı haline gelen devlet, bürokrasiye, yani kişisiz yönetim usulüne ihtiyaç duyar. Böylece şiddet tekeli meşrulaşarak yasal otorite korunur.

Modern devletin egemenlik tezine biçim veren teolojik unsurlar da bulunmaktadır. Ernst Kantorowicz, *Kralın İki Bedeni* (2016) isimli çalışmasında, kralın biri ölümlü biri ölümsüz iki bedeni olduğunu ileri sürer. Bunlardan biri fiziksel iken diğeri siyasi ve ölümsüzdür. Siyasi beden egemenliği “temsil” ettiği için devlet de bu egemenlik altında süreklilik arz eder. Hobbes ise devleti “Leviathan” yani bir tür ölümlü Tanrı olarak incelerken, Tanrının mutlak egemenliği fikrini devlete aktarır. Ancak modern devlet, egemenliği rasyonel kurallara bağlayarak meşruiyet alanını genişletir. Yasalara itaat etmenin akli ve zorlayıcı olmayan yöntemi egemenliğin bir kısmını ulusla paylaşmaktır. Modern devletlerin diğer devletlere olan “dış egemenlik” (bağımsız bir devlet olma ve sınırlarını koruma gibi) iddiasındaki sürekliliğe karşılık “iç egemenliğin” (hukuki özerklik) görece parçalı hale gelmesinin nedeni modern devletin meşruiyetini rasyonel bir zemine yerleştirme projesinin “demokratikleşme” olarak politik bir hamleye dönüşmesinde aranmalıdır.

Demokratikleşmenin, “genel yarar” ilkesinin esneyerek, birlikte yönetim anlamında “yönetişim”e dönüşmesi, ulus-devlet milliyetçiliği ile birleştiğinde, egemenliğin kaynağının ulusun kendisi olarak düşünülmesinin de önünü açmıştır. Bu izlenim toplumun kontrol, denetim, disiplin gibi yönetsel görevlerin kolaylaştırılmasına da olanak sağlar. Burada gözlerden kaçan detay, devlet, iktidar ve egemenlik kavramı ve sıfatlarına kapitalizmin nasıl eşlik ettiğiyle ilgilidir. Kapitalizm kavramsal ve tarihsel kesinsizliğinin ötesinde sermayenin gücünü temsil etmektedir. Oysa egemenlik bir güç, iktidar bu gücün kullanım pratiği, devlet ise gücün hukuk yoluyla meşrulaştırılmasını mümkün kılan yapıdır. Sermaye gücü, bu üçlüye eklendiğinde ise son derece karmaşık, çok parçalı ve kaygan bir yönetim süreci ortaya çıkar. Paranın serbest dolaşımını esas alan liberalizm ideolojisinin bir uygulaması olan kapitalizm, devlet yönetiminin de akışkan ve ilkesiz bir duruma gelmesine sebebiyet vermektedir. Kapitalizmin tek değer ölçütü olan para o kadar güçlüdür ki, parayı yönetmek ile para tarafından yönetilmenin sınırı belirsizleşebilir.

Dikkatleri iktisadi süreçlerle birlikte kapitalizmin tarihsel gelişimine çekeceğimiz ikinci bölümde, devletin bu gelişimden nasıl etkilendiği ve değişime uğradığını inceleyeceğiz. Bu bölüm neoliberal iktisadi ve toplumsal politikaların tarihsel zemininin daha iyi anlaşılması açısından oldukça önemlidir. Bir felsefe tezinde pek rastlanmayan iktisadi noktalar, daha sonra bahsedeceğimiz gibi, neoliberalizmin bir bütün olarak anlaşılması ve kavramsal çerçevenin tamamlanması açısından gerekli görülerek bu çalışmaya konu edilmiştir.

Özellikle Adam Smith düşüncesi ile İskoç Aydınlanması'nın liberal tezleri hem haka tartışılan neo-klasik iktisatın hem de buna bağlı gelişen neoliberal iktisadın ayrılmaz parçalarıdır. Bu yüzden söz konusu tarihsel uğraklar ve bunların devlete dair tahayyülleri incelenmeden yapılacak bir neoliberalizm tezinin eksik ve temelsiz kalacağı açıktır. Ayrıca bu bölümde neoliberalizmin iktisadi, toplumsal ve düşünsel kökenlerine inerek bunları, neoliberal devletin egemenliği ve meşruluğu zemininde yeniden test etme olanağı bulacağız.

İKİNCİ BÖLÜM YÜKSELİŞ ve KRİZ

2.1. İktisadi Düşünce Ekolleri

Devletin 15. yüzyılda modern anlamıyla ortaya çıkması kapitalizmin de nüvelerinin görülmesini beraberinde getirmiştir. Coğrafi keşifler ve buluşların artan ticaret ve zenginleşmeyle birlikte birbirinin dinamosu olması gelir biriktirme yöntemlerinde de yeni arayışlara sebep olmuştur. İlkel sermaye birikimlerinin örneklerinin görüldüğü bu dönem, yeni sınıfların olgunlaşmasına da sahne olmuştur.

“Yeni ulus devletlerin ortaya çıkması, yeni egemen sınıfa geçişin başlamasının habercisi oldu. Yeni hükümdarlar genellikle feodal rakiplerini yenilgiye uğratmaya ve devleti tek bir merkezi gücün altında birleştirmeye yönelik çabalarında, destek için burjuva kapitalist sınıfı kullandılar. Bu birleşme tüccarları, farklı kuralların, düzenlemelerin, kanunların, ağırlık ve ölçülerin ve paraların feodal labirentinden kurtardı; birçok pazarı tek bir pazar haline getirdi; tehlikeli ticari girişimlere askeri koruma sağladı. Karşılığında hükümdar, çok gerekli gelir kaynakları için kapitalistlere bel bağladı” (Hunt, 2005, s. 46).

Kapitalistler hem kendi sermayelerini korumak hem de sınıfsal imtiyazlarını artırmak için teoriyi ön planda tutup iktisadi fikirlerden oldukça fazla yararlanmışlardır. Bunlardan bazıları dönemleri için önemli olduğu kadar, onlardan sonra gelen iktisadi düşüncelere de malzeme vermesi bakımından tarihsel öneme sahiptir. Klasik liberal anlayışa öncülük eden merkantilist ve Fizyokrat ekol temsilcileri aynı zamanda kendi sınıfının çıkarlarını koruma amacı da hisseden “içeriden” teorisyenlerdir. İktisat, zamanla homojen bir alan oldukça, iktisadi sorunlara kafa yoranların çıkarları ile bu sorunların doğrudan muhatapları farklılaşma eğilimi göstermiştir.

Bu fark günümüzdeyse oldukça açılmış, özellikle neoliberal söylemin temel özelliklerinden birini yani ekseriyetle doğal ve meşru kabul edilmesini neredeyse hiçbir çıkar ilişkisi gütmenden bu söyleme katılanlardan almıştır. Yalnızca iktisadi düşüncenin gelişim serüveni için değil, bu farkın oluşma katmanlarının görülebilmesi için de iktisadi düşünce ekollerinin tarihini ele almak çalışmamız için elzem görünmektedir.

20. yüzyılda neoliberalizmin olgunlaşma aşamalarını inceleyeceğimiz bölümlerde zaman zaman karşımıza (neoliberal düşünürlerin çalışmalarında ve aslında kafalarında daha sık olmak üzere) çıkacak olan iktisadi düşünce okullarının fikirleri günümüz toplumsal

yaşamı için de oldukça belirleyicidir. Elbette bütün iktisadi ekoller çağımızın ekonomik ve toplumsal yaşamına etki etmemiştir. Hegel'in Spinoza felsefesinin özü olarak ele aldığı *Omnis determinatio est negatio*⁵ düşüncesi, neoliberallerin fikirlerinin oluşmasında kimi ne kadar içeriye dahil edip neleri dışarıda bıraktıklarını görebilmemiz açısından önemlidir. Onlar klasik iktisadın teorileriyle (örneğin fizyokratların devlet ve gümrük talepleri veya Smith'in "görünmez el" vurgusu) uğraşmadan, sonraki bölümlerde karşılaşacağımız Keynes ve Keynesçilik ile kavga etmeden kurumsal bir fikre ulaşamazlardı.

2.1.1. Merkantilist Ekol

Rönesans'ta etkili olan Marsilio Ficino (1433-1499) ve Nicolaus Cusanus (1401-1464) gibi Yeni-Platoncu filozoflar, göksel uyumla açıklanan Aristotelesçi kozmolojiyi yeryüzü ile buluşturmışlardır. Armonik bir denge unsuru ile açıklanan hiyerarşik varlık yapısı, kutsal kitap ile çelişmektedir. Saraylı bir erdem anlayışı geliştiren bu filozoflar artık öteki dünyacı azap hayatının önemini sorgularlar. İnsan, toplum, devlet ve Tanrı arasında organik ve manevi bağ olduğunu düşünen Rönesans düşünürlerine göre her alanda denge bulunması hem maddi hem de manevi hayat için gereklidir. Hümanizmle yoğrulmuş erdem, ölçü ve çalışma kıstasları Castiglione (1478-1529) ile yurttaşlık etiği olarak karşılık bulur. Gerçeklik teolojiyi de kapsayacak şekilde harmoni ve denge kavramlarıyla karşılanmaya başlar.

Uyum ve denge fikri, merkantilist ekolde ödemeler ve bilançolar dengesi, çalışmanın rasyonelleşip disiplinleşmesi, kitle politikası izlenmesi, istihdam yaratma ve ulusun iktisadi uyumu gibi politikalarla karşılık bulur. Birey ile devlet arasında gelişen epistemik çizgiyi takip ettiğimizde "çalışma"nın ahlaki bir boyuttan iktisadi ve politik bir boyuta ulaştığını da görebiliriz. Rönesans ile merkantilizm arasındaki tarihsel-simbiyotik ilişkinin bir çıktısı olan "çalışmanın dünyevileşmesi"nin bir dizi sonucu olmuştur.

Rönesansın dünyevi zaferinin hediyesi ulus-devletlerdir. Prenslüklerin güdümünde gerçekleşen Rönesans hareketi, merkantilizme devleti kurma ve işlevini sürdürme görevini teslim etmiştir. Merkantilistler tarafından ortaya konulan, rönesansın kültürel ve politik sonuçlarını da içeren bir dizi ulusal plan, yeni düzeni devlet politikalarına yansıtabilecek değerleri de içermektedir. Yeni dünyanın ihtiyaç duyduğu ekonomik sistem devletin gelişen yapısını da karşılayabilecek güçte olacaktır.

⁵ Her belirleme bir yadsımadır.

1450’li yıllardan başlayarak yaklaşık üç yüzyıl boyunca etkili olan merkantilist yaklaşım, dış ticaret dengesinin korunarak toplumun refahını ve tüccarların zenginliğini sürdürmeyi hedefler. Bu bağlamda “bazı malların ithalatı yasaklanmış ve diğer bazı mallara da o kadar yüksek vergi konmuştur ki, neredeyse ticaret dışı kalmışlardır. Örneğin, dokuma sanayisinde kumaşın genişliği ve içerdiği kesin iplik sayısı, yönetim tarafından değişmez bir biçimde belirtilir” (Hunt, 2005, s. 49). Bunun için güçlü merkezi yapılanmayı yani devleti esas alırlar. Dış ticaret fazlasının gerçekleşmesi için ithalatı denetleyen devlet, gerektiğinde buna bir sınır koymalıdır. Bu yüzden devlet ekonomi sahasında bütün idari kararları alma hakkına sahip olur. Bunun sonucundaysa ulus devletler güçlenir:

“(…) filozoflarla onları takip eden merkantilist teorisyenler, devleti, kişisel mülkiyet ve güvenlik dahil olmak üzere, insanın doğal haklarını güvence altına alabilecek güçte bir örgütlenme olarak gördüler. Bu teorilerin toplumsal anlamı, devletin burjuva toplumunun gelişme koşullarını sağlamasıydı” (Anikin 2008, 43).

Devlet ile tüccar katmanının ortak çıkarlarda hareket etme kabiliyeti taşıyan merkantilizm, bir gerilimin de ilk defa gün yüzüne çıkmasına vesile olmuştur: Ulus-devlet içinde egemenlik ile küresel pazardaki özgürlük. Merkantilizm bu dengeyi sağlama konusunda sorunlu bir yaklaşımdır. Çünkü bu dönem başka bir dengenin, din ile dünya dengesinin devlet aracılığıyla uyumla sonuçlanması beklentileri içinde geçmektedir.

Arzu edilen amaçlardan diğeri ise diğer kıtalardaki değerli madenleri Avrupa kıtasına çekmektir. Böylece Avrupa’da burjuvazinin oluşumunun önü açılmıştır. Burjuvazi ile merkantilizm bireyci bir dünya görüşünde ortaklaşırlar. Buna göre bireyler öz çıkarlarının peşinde koşarlar. Rasyonel bireyin özelliği olan çıkarıcılık, yine rasyonel bireyin diğer özelliği olan birlikte hareket etme arzusuyla ticari bir ortamda birleşebilecektir. Ticari faaliyetlerin gelişmesiyle ortaya çıkan bireyci ahlak, kapitalizmin topluma ve tek tek bireylere sirayet etmesi için en uygun fikir olmuş, 17. yüzyıldan itibaren ekonomistleri, politikacıları ve filozofları etkisi altına almıştır.

Bireyci ahlak aynı zamanda kilisenin buyurduğu Tanrısal ahlakın önüne geçerek kilisenin gücünü zayıflatmış, devlet oluşumlarının hızını artırmıştır. Açgözlülük, bencillik gibi kilisenin karşısında durduğu çıkarıcılığa yaslanan bireysel eğilimler, merkantilistlerce piyasanın ve kapitalizmin gelişimini sağladığı için bir erdem olarak övülmüştür.

Toplumdaki imtiyazlı sınıfa mesafeyle bakan Fransız politikacı ve fizyokrat Marquis de Mirabeau (1715-1789) merkantilist kavramını olumsuz anlamda kullanmıştır.

Çünkü 16. yüzyılın sonlarında merkantilizm ulusal ekonomilere zarar vermeye başlamıştır. Daha da önemlisi merkantilizm artık tüccar sınıfının ekonomik çıkarlarıyla örtüşmemeye başlamıştır. Yeni pazarlar, sömürgeciliğin yaygınlaşmasıyla oldukça iştah açıcı hale gelmiştir. Merkantilizmin yurt içi odaklı ekonomik tercihleri ise sömürgeciliğin olanaklı kıldığı yeni pazarlara açılmanın önünde ket vurmuştur.

2.1.2. Fizyokrat Ekol

Fizyokrat ekol, merkantilist eğilimin tersine devletin düzenleyici rolünü reddederek, devleti güvenlik, sağlık ve eğitim gibi kurumlarla sınırlandırmak ister. 18. yüzyılda Fransa’da ortaya çıkan fizyokratlar ekonomik dengesizliklerin ve enflasyonun reçetesi olarak doğal düzen fikrini öne sürmüşler, devletin ekonomiye müdahalesini eleştirmişlerdir. Tarımı iktisadi değer üreten tek faaliyet olarak gördükleri için vergiden muaf tutmak istemişlerdir. Zira onlara göre tarım en doğal insanlık edimidir. Tarımın doğal getirisi sayesinde insanlık için artık değer üretimi olanaklı hale gelir. Bu ekolün önemli ekonomisti olan Quesnay (1694-1774), *T’ableau Economique* (1759) adlı eserinde, “bu fazlalığı doğanın bir armağanı olarak görür ve doğal hammaddelerin çıkarılmasında ya da tarımsal üretimde sadece doğayla doğrudan ilişkili olarak, insan emeğinin bir artık yaratabileceğine inanır” (akt. Hunt 2005, 67). Gelgelelim fizyokratlar verimsiz gördükleri tarımın yerine kapitalist tarımın geçmesini önerirler. Tarih boyunca bireysel bir uğraş olan tarımın büyük ölçekli, planlı ve hesaplanabilir şekilde yapılmaya çalışılması kapitalizmin de gelişiminde önemli bir uğraktır. Tarımın içkin doğallığında yeniden üretim süreci bulunur. Bunu bir ülkenin ekonomisinin sürekliliğine çevirmek isteyen fizyokratlar tarımsal üretim sürecini birincil/asli diğer üretim süreçlerini ise onu besleyen süreçler okuma eğilimi gösterirler. Marx da fizyokratların fikirleriyle ilgili şöyle yazar: “İktisadi yeniden üretim süreci, özgül toplumsal karakteri ne olursa olsun, bu alanda (tarımda) sürekli olarak doğal bir yeniden üretim süreciyle iç içe geçer” (2012, 345-346).

Fizyokratlar, kota uygulama, düzenleme yapma ya da engelleme yetkisi olan loncaların tamamen kaldırılmasını talep etmişlerdir. “Doğal” piyasanın karşısına yerleştirdikleri “yapay” varlıkların biri de devlettir. Devletin kendisi gibi rolü de yapaydır. Tıpkı doğadaki denge gibi ekonomi de kendiliğinden dengeye kavuşacaktır. Yapay olan devletin bu dengeyi bozmaması gerekir. Doğal haklara önem veren bu görüş, 1776 Amerikan ve 1789 Fransız Devrimleri’nin de bir parçasıdır. Fizyokrat eğilim aynı zamanda “artık” değer düşüncesini de ortaya atmış, tarımsal üretim sonucunda doğanın armağanı olan *artık*

değerin, toplumun, dolayısıyla ulusun zenginliği haline geleceğini ileri sürmüştür. Ticaret ise bir değer üretmekten ziyade değer paylaşılması ve el değiştirmesi için gereklidir. Devletin bu sürece müdahil olmaması, uzun dönemde dengelerin yerine oturacağı düşünüldüğü için müdahalenin doğal dengeyi bozacağı fikri ağırlık kazanmıştır.

Fizyokrasinin düşünsel kökeni Quesnay ya da Turgot ile sınırlı değildir. John Locke (1632-1704) da önemli bir fizyokrattır. Locke’a göre piyasaların serbest bırakılması gerekir; çünkü hem ticari faaliyetler hem de mülkiyetin varlığı devlet var olmadan önce, yani doğal durumda da bulunmaktadır. Merkantilizme cephe alan Locke, serbest ticaretin gereğini insan doğasına bağlar. Ancak doğa durumunda mülkiyet bile tehlike altındadır. Hak ve anlaşmalarla başta mülkiyetin garanti alınması için insanlar gönüllü olarak politik/sivil duruma geçmeye karar vermişler ve bir devletin egemenliğinde yaşamaya başlamışlardır. Devlet ise hukuk aracılığı ile güvenliği, mülkiyeti ve özgürlüğü garanti altına alır. Kimse kimseyi kölesi haline getiremez. Böylece sivil durumda özgürlük bir hak olarak tanınır. Locke “hükümet idesi, kendilerine uyulması gereken belli kurallara ya da yasalara dayanan bir toplum kurumu olduğuna, salt özgürlük idesi de herkesin istediğini yapması olduğuna göre, bu önermenin doğruluğuna da bir matematik önermesininkine olduğu kadar güvenebilirim” der (Locke 1996, 317).

Locke mülkiyetin doğallığını insanın doğayla kurduğu karşılıklı ilişkiden çıkarsar. İnsan, aklı sayesinde, doğayı kendisi için kullanabilme yetisine sahiptir. Bu yeti *emektir*. Emeği ile toprağı işleyen insan buradan çıkan fazlalık/artık ile zenginleşir. Dolayısıyla mülkiyetin hem sebebi hem de eşlikçisi emektir. Emeğin varlığı, değeri olanaklı kılmıştır. Mülkiyet ve zenginlik artık kamusal bir anlam taşıdığı, aynı zamanda bir ülkenin de zenginliği sayıldığı için devletin bir para politikasının olması gerekir. Paranın değerinin korunması için faizin düzenlenmesi, altın ve gümüşün para karşısındaki değeri gibi sorunların tartışılması ve dengede tutulması gerekmektedir. “Emek-değer teorisi, biriktirme (*accumulation*) teorisi ve paranın fonksiyonu teorisi ile Locke, bu temayı işleyen ilk politik yazardır” (Toku 2003, 83).

Locke ve diğer 17. yüzyıl düşünürleri “bilimsel yöntemi, en başta ahlak olarak düşündükleri şeyin, geniş anlamıyla insan tutkularını ve toplumsal kurumları kapsayan şeyin sistematik olarak incelenmesi için genişletmeye çalıştılar” (Callinicos, 2011, s. 39). DeneySEL fiziğin mekanik aksiyomları özellikle İngiltere ve İskoçya’daki üniversite kürsülerinde ahlaktan iktisada doğru genişlemiştir.

Locke, fizikten süzölen doğalcı anlayışı mülkiyetin açıklanması için kullanır. Doğal kaynaklar ile insan emeğinin verimli bir şekilde kullanılması, kapitalist üretim biçimlerinin yaygınlaşması için gerekli altyapı olanaklarıdır. Mülkiyet haklarının genişlemesiyle özgürlük, bir genişleme şansı bularak, yasal bir zemine de oturtulmuş olacaktır. Locke'un felsefesi Hume için büyük bir kapı açarak onun yalnızca epistemolojisinde değil ekonomiye özgü düşüncelerinde de oldukça etkili olmuştur.

2.2. Klasik İktisat Okulu

17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkan bu okul diğer ekollerden çok daha güçlü ve kalıcı fikirlerle ortaya çıkmıştır. Aydınlanma çağını takip eden sanayi devrimi sonrası büyüyen nüfusa ve buna bağlı ekonomik sorunlara cevap veren, aynı zamanda siyasal iktisat da denilen klasik okul, doğrudan liberal ideolojiyi temsil eder. Kapitalizm, 18. yüzyıldan önce görece eski iktisadi kalıntılarla birlikte varlık gösterirken, onun bu dönemden sonra şartlarını dayatmasıyla özellikleri ve sınırlılıkları da belirlemeye başlamıştır. Bundan dolayı önceki iktisadi ekollerin mensupları çözümlemelerini sağlam temeller üzerine oturtmakta zorlanmışlardır. Klasik İktisatçılar, kapitalizmin daha saf halini deneyimleme fırsatı buldukları için çalışmaları günümüzü anlamak açısından son derece önemlidir.

Klasik iktisat okulu olarak adlandırılan iktisadi bakış açısı, fizyokrat ekolden birçok konuda farklılaşır. Öncelikle fizyokrat ekol ekonominin kaynağını tarımda görürken klasik iktisatçılar ekonominin tüm sektörlerden ortaya çıkan bir değer kaynağı olduğu konusunda birleşirler. Çünkü ekonomi, fizyokratlar için, ancak doğal bir süreç olduğu varsayılan tarımsal faaliyet ile ortaya çıkan doğal bir olgudur. Oysa klasik iktisatçılara göre ekonomi insan faaliyetlerinin bir sonucudur; doğallığın yanında olumsuzdur. Fizyokratlar *artık değer*in oluşmasını tarımsal ürünün çoğalmasına bağlarken, Klasik iktisat okulu değer *in* kaynağını emekte ve emek-üretimde görürler. Dolayısıyla ücretlerdeki artış fizyokratlara göre tarımın verimliliğine endekslenmişken, klasik iktisatçılara göre işgücü piyasasındaki dengenin oluşmasıyla mümkün olacaktır. Ayrıca, fizyokrat eğilim ticaretin ülkelerin zenginliğine katkı yapacağı görüşünü benimserken klasik iktisatçılar bu görüşe katılmazlar.

Fizyokrazi, adından da anlaşılacağı üzere (yun. *physis*, yun. *kratos*) doğal düzenin zaten var olduğu, ekonominin de bu doğallığın parçası olması gerektiği fikrinden yola çıkar. Bu dönemin belirgin antropolojik yaklaşımı, Tanrı'nın kurduğu doğal düzene uyumlu insan modelidir. İnsan doğal düzenin parçası olduğu için uyulması gereken kurallar devlet ya da başka bir güç tarafından uydurulan değil doğanın kurallarıdır. Doğal düzen fikri Platon'a,

hatta Sokrates öncesi düşünceye ve mitolojilere kadar geri götürülebilir. Ancak burada farklı olan, Aristotelesçi dünya merkezci görüşün kilise tarafından sahiplenmesiyle feodal mülk devletinin boşa çıkarılmasıdır. Bu devlet veya egemen, Tanrı'nın yeryüzü temsilcisi olarak tecelli ettiği için yasa yapmadaki sınırsızlığı ne adalete ne de ekonomik gelişmeye katkı sunuyordu. 16. yüzyıldaki bilimsel gelişmeler; Copernicus'un evren modeli ile Bacon ve Galileo'nun buna yöntemsel katkıları, yalnızca fizik bilimini değiştirmede; deney ve gözleme dayalı bilgi üretimi dini bilginin de yerini aldı. Böylece insanın, doğanın kurallarının farkında olarak Tanrı'ya daha yakın olacağı düşünüldü. Bu durumda, vergi bile vermeyen kiliseye ve din adamlarına neredeyse gerek bile kalmıyordu. Bu yüzden feodal beylikler yerine krallıkların fizyokratlarca desteklenmesi fikri öne çıktı.

Doğanın dini bir motiften bilimsel çalışmaların nesnesine dönüşmesi Ortaçağ ile Rönesans'ın da en önemli değişimlerinden birini temsil eder:

“Orta çağ düşüncesine göre doğa bir karışıklık, düzensizlik belirsizlik ve kaos yeri idi; doğayı kuyruklu yıldızlar temsil ediyordu. Doğa tanrının gözünden düşmüş, cinlere, şeytanlara, kusurlu oluşuma, rastlantıya, anarşiye terk edilmişti. (...) Rönesans bize, bu tarihten çok ayrı bir tablo çizer: (...) kuyruklu yıldızlar, yanardağlar, depremler fırtınalar, kötü ürünler ve diğer tüm önceden görülemeyen olaylar, sadece sayılardır; sayıların dünyasıyla doğanın nesneler arasındaki ilişki böyle kurulur, ama bunu anlamak kolay değildir” (Bloch, 2002, s. 141-142).

Fiziğin öncülük ettiği bilimsel devrim, ekonomide de yine fizik etkisinde devam eder. Quesnay, rakamlar ve girdi-çıktı analizleri içeren oldukça kapsamlı mali tablolar hazırlayarak ekonominin anlaşılabilir ve mekanik düzeneklere indirgenebilir olduğunu göstermiştir. Bu tabloların birçok sonucu olmuştur. “Görünmez el”in aslında Tanrı olduğu savı klasik iktisatta Tanrı vurgusu azalarak yalnızca doğalcı yanıyla belirleyici olmaya devam etmiştir. Ayrıca ticaretin serbestleşmesiyle doğaya yakınlaşan ve doğayı bilen insanların Tanrı ile mesafelerinin kısılması liberalizm için meşruiyet aracı olmuştur. Bu andan itibaren liberalizmin evrenselliğini hem akılcılar hem de deneyciler ortaklaşa sahiplenecektir.

İnsan, bundan böyle Tanrı'nın değil (koruyucusu olduklarıyla) kendisinin hizmetkârı olan, çıkarıcı-bireyci bir ahlaka yönelecek, ekonomik insan (*homo economicus*) 17. yüzyıldan itibaren çağa damgasını vuracaktır. Bu değişim ile doğadaki rekabet ve eşitsizlik, liberal söylemin merkezine yerleşecek, neredeyse kural olarak liberalizme eşlik

edecektir ki bu temellendirme girişimi çalışmanın konusu olan neoliberalizmde ve neoliberal devlette tamama erecektir.

Devlet konusunda, fizyokratlar devletin ekonomiyle ilgili işlere ilgisiz kalması gerektiğini düşünürken klasik iktisatçılar devletin piyasanın düzenlenmesi, mülkiyet haklarının korunması, adil ticaretin sağlanması gibi konularda müdahil olması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Bu fikir, devletin piyasaya doğrudan müdahalesi anlamına gelmese de, iktisadın devlet tarafından da ilgilenilmesi ve işletilmesi gereken bir olgu olması dolayısıyla gerekli olduğunun göstergesidir. Ancak klasik okulun gelişme döneminde (Fransa’da fizyokratlar ve İngiltere’de Adam Smith’in izleyicileri) burjuvazinin devlet vesayetine daha az ihtiyaç göstermesi ve devletin ekonomiye aşırı müdahalesine karşı çıkması nedeniyle, bu bağlantının niteliği değişmiştir (Anikin 2008, 43).

Klasik iktisatçılar, daha 18. yüzyılda bugün de hâlâ kullanılan liberal görüşlere sahiptiler. Bunların en temel olanı, piyasanın kendi kendini düzenleyecek olanağa ulaşmış olmasıdır. Bir diğeri ise fiyat ve üretim miktarını arz-talep dengesine bağlamaktır. Böylece denge kendi kendine sağlanacaktır. Emegın de bir mal (meta) olduğunu ve değerine göre alınıp satılabileceğini öne sürerek emek piyasasının koşullarını da belirlemişlerdir. İşsizliği kaçınılmaz ve olağan bir durum olarak gören klasik iktisatçılar, bunu emek piyasasındaki rekabetin sonucu olarak değerlendirirler. Ancak asıl rekabet, üretici güçler arasında olmalıdır. Ücretleri düşüren rekabet olgusu piyasaya hüküm sürdüğünde ürünler hem ucuz hem kaliteli olacak; böylece verimlilik sağlanarak piyasanın dengeli döngüsü korunacaktır. Burada devlete yine önemli bir sorumluluk düşer. Devlet, piyasaya müdahil olmasa bile hakem olmalıdır. Piyasayı koruyan devlet kurumu, piyasayla rekabete girmeyecektir. Dolayısıyla özgür olan devlet değil, piyasalardır. *Laissez-faire* (bırakınız yapsınlar) ilkesi piyasanın değil, devletin ilkesi haline gelmelidir ki devletin müdahale etmesi ilkece mümkün olmamalıdır.

Engellenmeden eylemde bulunma özgürlüğü olarak ifade edilebilecek “negatif özgürlük” kavramı ile “bırakınız yapsınlar” ilkesi bir ve aynı kökten filizlenmiştir. Dış müdahalenin olmadığı durumlarda özgürlük bir tercihleri çoğaltarak bireye mümkün olduğunca fazla alan açar. Dış müdahalelere korunma sağlayan negatif özgürlük kişinin özel alanını genişletmeyi amaçlar. Buna karşın pozitif özgürlük bir iradeyi gerektirir ve her zaman yeniden kurulması zorunlu olduğu için müdahaleye ve otoriteye mecburdur.

Özgürlüğün negatif ve pozitif kategorilerini değerlendiren Isaiah Berlin, pozitif özgürlüğün bir amacın gerçekleşmesi vesilesiyle kamusal alanda tanımlanmış sınırlara

ihtiyacı olduğunu belirtir. Berlin’e göre bireyin özgür olabilmesi için koşulların başka bir merci tarafından sağlanması gerekirse, bu özgürlük yerini toplum mühendisliği çalışmalarına bırakabilir. Çünkü, özellikle devlet, topluma özgür olmaları için belirli sınırlar çiziyorsa özgürlük bir amacın aracıdır. Bu yüzden demokratik olmasa da liberal bir devlet, demokratik ancak katı cumhuriyetçi bir devletten daha iyidir. Özgürlüğü “total” olarak artırma hedeflerini eleştiren Berlin, ancak bireysel bir tercih varsa özgürlük imkânının doğacağını belirtir (Berlin, 1997).

Özel yaşam ile kamu otoritesini birbirinden ayırmayı tartışan İngiliz ve İskoç filozoflar (Mill, Smith, Locke ve Hobbes) bireyin özgürlüğü için devlete belirli sınırlamalar getirilmesi konusunda farklı düşüncelere sahiptirler. Örneğin Locke, devletin bazı yasal sınırlarda kalmasını bireyin özgürlüğü için bir teminat olarak görür. Thomas Hobbes (1588-1679) ise, bireylerin birbirine müdahalede bulunma özgürlüklerini ellerinden alarak negatif özgürlüğün alanını sınırlarına kadar götürür. Sözleşme ile devlete devredilen iradenin karşılığı olarak güvenliğini sağlama alan birey, Hobbes açısından son derece akıllıca hareket etmektedir. Çünkü doğa durumunda insanların neler “yapacakları” belirsizken yasal durumda neler “yapamayacakları” belirlidir. İkincisi birincisinden bireysel bakımdan en azından bir fazla özgürlüğe işaret eder. Hobbes’a göre toplum yasası *neyin kurala aykırı olup neyin olmadığı için ayırt edilmesi için kullanılmak üzere, devletin uyruklarına emrettiği kurallardır* (Hobbes 2007, 189). Parayı (akışkan niteliği dolayısıyla) bir toplum için kana benzeten Hobbes, ticaretin de düzenleme yetkisini devlete vererek ticari ilişkileri toplum yasasıyla ilişkilendirir: “Uyruklar arasında, satın alma, satma, mübadele, ödünç alma, ödünç verme, kiraya verme ve kiralama gibi sözleşmelerin ne şekilde yapılacağını ve bu sözleşmelerin hangi kelimeler ve işaretlerle geçerli sayılacağını belirlemek yetkisi egemene aittir” (Hobbes 2007, 181). Egemen sözleşmeden edindiği hakkı vasıtasıyla sözleşmelerin üzerindedir, dolayısıyla hukukun bağlayıcı tarafında değildir. Buna karşılık uyruklar arasındaki sözleşmelerde garantördür. Yine benzer şekilde bir uyruğu mülkiyetinin, egemenin değil, sadece bir başka uyruğun hakimiyetini⁶ sınırlandırması negatif özgürlüğün sınırlarını çizer. Hobbes’a göre özgürlük bir ideal değil toplumun var olabilmesi için koşuldur. Bireyler ancak özgür olmayı yeğlediklerinde (egemenlikten vazgeçseler de) başta temel insani ihtiyaçlar olmak üzere üretim, tüketim, mübadele ve servet biriktirme

⁶ Günümüzde de “kamulaştırma hakkı” olarak bilinen bu hak hiç değişmeden kalmıştır. Ancak adındaki “kamu” oldukça yanıltıcıdır, zira artık devletler kararlarını kamu için almaktan uzaklaşmışlardır. Bu konu 5. Bölümde tartışmaya açılacaktır.

safhalarına geçebileceklerdir. Negatif özgürlük başta egemene tabi olmakla ilgili yükümlülük ve görevleri betimlerken bu, zamanla farklılaşmış ve hakka dönüşmüştür. Doğadan aldığımız iradeyi vererek aldığımız mülkiyet hakkı temel hakka dönüşünce hak kavramı da erozyona uğramıştır.

Liberalizm mülkiyet özgürlüğünü diğer özgürlüklerin önüne koyarak devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirgenmesinin meşru zeminini kurmuştur. Mülkiyet özgürlüğü olmadan diğer özgürlüklerin olanağı ortadan kalkar. Eşitsizlik yalnızca doğanın toplumda tecelli etmesi değil, insanların kendi seçtiği ya da riayet ettiği liberal ilişkilerin de doğal sonucudur. Kişilerin ya da devletin, bireylerin yaşadığı olumsuz durum üzerinde sorumluluğunun kalktığı bir duruma işaret eden liberal ideoloji, örneğin fakirliği zenginlik gibi bireysel bir tercihe indirgeme becerisine sahip olur. Çünkü toplum bu ideolojiyle yaşar, kimse “normal” sınırlarından ayrılmak istemez. Bireyler açısından toplum içinde kalma içgüdüğü ve güvenlik gereksinimi ağır bastığı için ve liberal düşünürler açısından ise *kaynaklar kıt, arzular sonsuz* olduğu için özgürlüğün bireye indirgenmesi ancak devletin bireyler arasında karmaşa çıkarmayacak kadar var olması iki tarafı da orta(k) noktada buluşturmuştur. Böylece liberalizmin politik söylem olarak hakimiyet kurmasıyla günümüzde hâlâ en geçerli ideoloji olma kuvvetini negatif özgürlükten ve “bırakınız yapınlar”cı genel kabulden aldığı görülebilir.

Klasik iktisat okulunun görüşlerinin temellerinden biri, insanın doğal haklara sahip olması ise diğer temeli de irrasyonel tercihlerde bulunabilme kapasitesinin olduğu savıdır. Buna göre insan kendi çıkarları dolayısıyla kendisi için en iyisini istemektedir. Bu bireycilik, toplumda en rasyonel kararları alan bir hal yaratarak, kendiliğinden bir denge de ortaya çıkaracaktır. Klasik iktisat okulunun önde gelen düşünürü olan Adam Smith, bireyciliğin ortak çıkar paydasında buluşabileceğini öne sürer.

2.2.1. Adam Smith

Adam Smith (1723-1790) İskoç Aydınlanması’nın önemli bir düşünürüdür. Kapitalizmin babası olarak anılan Smith, Glasgow Üniversitesi’nde ahlak ve sosyal felsefe kürsüsünde profesörlük yapmıştır. Smith ve çağdaşlarının kendilerinden önceki iktisatçılardan esas farkı değer konusundaki görüşleridir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, değerın kaynağını üretimde ve dolayısıyla emekte gören Smith, fizyokratların doğalcı görüşüne karşı çıkar. Doğal (kendiliğinden) düzenleme fikrine sadık kalsa da, doğanın (en

azından tarımın) kendiliğinden artık-değer üreteceği konusunda kendinden önceki iktisatçılardan ayrılır.⁷

Smith'in görüşlerinin benzeri, yakın arkadaşı olan David Hume (1711-1776) tarafından da dile getirilmiştir. Smith'e göre "Hume, düzeni ve iyi yönetmeyi ayrıca bireylerin özgürlük ve güvenliğini teşvik etmeyi dikkate alan ilk düşünürdü. "Smith'in kitaptaki (*Ulusların Zenginliği*) polemiğe girdiği hasmı Hume'un *Political Discourses*'taki ile aynıydı" (Rasmussen 2017, 165-166). Hume, çağındaki ve ülkesindeki yaygın iktisadi görüş olan merkantilizme, özgürlüğü sınırlayıcı koşullarından dolayı karşı çıkarak, serbest piyasanın olanaklarından yararlanılması gerektiğini düşünmüştür. Hume'a göre:

Dış ticaret, ithalat yoluyla yeni üretim için hammadde sağlar; ihracat yoluyla ise içeride tüketilemeyen belli ürünlerde işgücü üretir. Kısaca, ithalat ve ihracat yüksek olan bir krallık, kendi yağıyla kavrulan bir krallıktan daha fazla sanayi üretimi yapmalıdır. Bu durumda olan bir krallık daha güçlü olacağı gibi, daha zengin ve daha mutlu da olacaktır. Bu ticari mallar bireylerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını tatmin edebildikleri ölçüde yarar sağlayacaktır (Hume 2017, 219).

Hume'un hem fizyokrasiye hem de merkantilizme aldığı cephe Adam Smith için cephaneliğe dönüşecektir. Hume'a göre dış ticaret, iç ticaretten daha kazançlı olduğu için bu hem refahı hem de mutluluğu hem de ahlakı tatmin edebilecek kapasiteye sahiptir. Nasıl ki zihin dışarıya karşı ne kadar aktifse o kadar işlem gerçekleştirerek hafızayı güçlendiriyorsa, zenginler de dışarıya (başka ülkelere) yaptığı ticaretle ticari ufuklarını ve zenginliklerini artırabilir.

Smith de çalışmalarının büyük kısmını merkantilizmin karşısına koyduğu serbest piyasa ekonomisi üzerine kurgulamıştır. Smith, fizyokratlar gibi zenginliğin kaynağını emek ve üretimde olduğunu düşünse de, bu kaynağın yaratılmasındaki ana motifin tarım olmadığını, ekonominin arz yaratan bütün iş kollarının bu zenginlikte payı olabileceğinin altını çizmiştir. Smith'e göre toplumlar üç temel sınıfa ayrılır; işçiler, şirket sahipleri ve toprak sahipleri. "Bunların hepsi üretime farklı farklı alanda katkı sunmaktadırlar: işçiler, emek güçleriyle, şirket sahipleri sermayeleriyle (üretim araçları), toprak sahipleri ise topraklarını kiraya vererek ya da satarak" (Gulberth 2018, 40-41).

⁷ Tarım doğal bir fenomen gibi görünse de tarımsal faaliyete yönelik emek olmadan tarımsal ürün ve dolayısıyla zenginlik ya da artık değer oluşmaz.

Smith'in döneminde yaygın felsefi görüş bireyciliktir. Josiah Tucker (1712-1799), Adam Ferguson, John Stuart Mill, Frederic Bastiat (1801-1850), John Locke gibi düşünürler bireyci felsefeyi metinlerinin temeline yerleştirmişlerdir. Bireyciliğin, Britanya'da bile kilise tarafından ateizme yol açabileceği için mahkûm edilmesine rağmen, bireycilik gelişen ekonomi ve ticaretle birlikte devletin de hem kazanç sağlayacağı hem de kilise etkisinden azade olunmasını beraberinde getireceği için "resmi görüş" olma yolunda ilerlemiştir.

Smith için bireycilik yalnızca bireyin değil aynı zamanda hem toplumun hem de ekonominin özgürleşerek gelişmesini sağlayacaktır. Bütün insanlar çıkarlarını kolladıkları için (Smith 2018, 248), sistemi insanların çıkarlarıyla toplumun çıkarlarını uyumlulaştıracak en verimli yöntemin piyasayı serbest bırakmak olduğunu düşünen Smith, kişisel maddi çıkar dürtüsü çerçevesinde örgütlenmiş bir ekonomik düzenin iki anlamda özgürleştirici bir nitelik taşıyacağına inanır. İlk olarak, büyük bir zenginlik artışına yol açarak doğanın insan üzerindeki hakimiyetini kaldıracaktır. İkinci olarak da böyle bir düzen, "insanlardan doğalarına aykırı taleplerde bulunulmasına ve insanın insan üzerinde zor kullanmasına gerek kalmadan ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan kendiliğinden bir düzen oluşturacaktır" (Buğra, 1988, s. 10). Böylece Smith'in toplumsal teorisi bir döngü oluşturmaktadır. *Laissez-faire* fikri ile gelişen bireysel özgürlük, mülkiyet ile birlikte sermayenin de özgürleşmesini sağlarken, ekonomik kalkınma bireyin hem doğadan hem devletten ve mümkün olduğunca toplumdan da sıyrılmasını beraberinde getirebilecektir.

Britanya, kilise etkisinin hızla azalarak yeni burjuva sınıfın yükselişe geçtiği, ticaretin, kentleşmenin önemli erdemler sayıldığı ilk ülke olmuştur. Bireysel girişimin önemsinmesi ile bireyci yaklaşım, birbirinden ayrılmayacak iki alanın; iktisat ile felsefenin Britanya'da yeniden iç içe geçmesine olanak sağlamıştır. Smith, bu yakınlaşmayı fizik biliminin de yardımıyla kendisi için önemli bir atılım sağlayacak siyasal iktisadın direği haline getirmiştir.

Isaac Newton (1643-1721), tanımladığı doğa yasalarında, her şeyin evrenin düzeni açısından bir yeri ve hareketi olduğunu, bunların ereksel veya Tanrısal bir güç olmadan da matematiksel açıklamaya dayalı bir tutarlılıkla var olabildiğini söylemiştir. Smith, bu görüşlerden iki önemli cephane edinir. Birincisi, ekonominin düzenlenmesi için "dışarıdan" bir ele, yani devlete, ihtiyaç yoktur. Cisimlerin kendi ilişkilerindeki sürengenliğin benzeri

olarak insanlar da ticari ilişkilerinde, ancak uzun dönemde, bir dengeye ulaşabileceklerdir. Smith buna “görünmez el”⁸ adını verir.

Görünmez el, zenginlerin çıkarıcılığının toplumun faydasına olduğunu belirten bir mecazdır: Zenginler,

“(...) çalışmayı, ürünü en büyük değerde olacak biçimde yönetmekle de, yalnız kendi kazancını düşünür; bunda, birçok başka hallerde olduğu gibi, görünmeyen bir el onu, hiç aklından geçmeyen bir amacı gütmeye iter. Bunun aklından geçmeyişi, toplum için, her zaman, pek öyle kötü olmaz. Kendi çıkarı peşinden koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman, gerçekten onu kollamaya niyet ettiği zamandakine göre daha etkin şekilde kollamış olur” (Smith 1999, 318).

Smith, “görünmez el”i birçok durumda görmeye meyillidir. Döneminin doğalcı fiziğini ekonomiye aksettiren Smith, farklı vektörlerin uyguladığı kuvvetlerin bileşkesinin optimum dengeyi sağlayacağı şeklindeki güç ontolojisini toplumsallaştırır. Ahlaki Duygular Kuramı’nda ise görünmez el tasvirinde ekonomik denge unsuru ortadan çekilirken zenginlerin bilinçsizce kar etme heveslerinin nasıl da toplumda ilerlemeye, bölüşüme ve huzura kavuştuğu bilmecesi çözülür:

Dünya, üzerinde yaşayanlar arasında nasıl bölüşülecekse zengin de görünmez bir el sayesinde ve bilmeden her bir şeyi insanlar arasında aynı şekilde bölüştürür ve bunu yaparken toplumun ilerlemesini, türler çoğalırken hepsinin karnının doymasını sağlamayı amaçlamaz aslında (Smith 2018, 268).

Smith’e göre herkes doğası gereği özgür ve dolayısıyla çıkarıcı olduğundan, herkes rasyonel ve verimli olmaya çalışacak; bu da toplumda ekonomik seviyenin yükselmesine sebep olacaktır. Bu doğalcı görüşün yanında, Newton’ın matematiksel açıklama düsturunu da alarak, iktisadi olayların matematikle açıklanabildiği pozitif bir bilim olarak iktisadi tanımlamaya girişmiştir. Bireycilik ile bir toplumsal düzen tahayyülünü birleştirmeyi başaran Smith, iktisadi ahlaki bir bilim kategorisine de soktuğunu düşünmektedir. Glasgow Üniversitesi’nde verdiği “ahlak bilimi” derslerinde bu bilimin kökenini fiziğe dayandıran

⁸ “Görünmez el” metaforu Smith’in iki ana metninde (*Milletlerin Zenginliği* ile *Ahlaki Duygular Kuramı*) yalnızca birer kez geçer. Smith’in büyük bir üne kavuşmasında pek bir önemi olmayan bu metafor metinlerin yazılışından sonraki yüz yılda hiç karşımıza çıkmaz. Ancak iki metinde de neredeyse tam merkezde bulunan “görünmez el” metaforu, kimi araştırmacılarca Smith’in “merkezi” önemdeki fikri olan negatif özgürlüğünün bir simgesi olması dolayısıyla Smith çalışmaları için ayrıcalıklı bir yerdedir.

Smith, toplumun yapısını evrenin yapısının açıklanması yardımıyla açıklama girişiminde bulunmuştur. Deneysel bilimlerin yöntemini ahlaka ve oradan topluma aktarma modası 17. yüzyıldan 20. yüzyıla değin sürmüştür. Önemli aydınlanma düşünürlerinden biri olan Helvetius “ahlakın diğer tüm bilimler gibi ele alınmasını hayal ederek ve fizik gibi deneye dayalı olarak kurulması gerektiğine inanarak, gerçeklerden sebeplere doğru ilerlemeyi” kendine ilke edinmiştir (Cumming, 2010, s. 96).

Buna rağmen Smith’in iktisadi endişesi asla matematiğe indirgenebilir değildir. Tersine, iktisadın makro düzeydeki bulanıklığının önüne geçmeye çalışarak toplumda her bireyin refah payından yararlanmasını sağlamayı amaç edinmiştir. “Smith'in iktisat kuramı her şeyden önce normatif ya da politik-kaynaklı bir kuramdır. Temel kaygısı hangi toplumsal ve ekonomik güçlerin insan refahına en fazla katkı sağlayıcı olduğunu araştırmak ve bu temelde, insan mutluluğunu en çok artıracak politikaları önermektir” (Hunt 2005, 90). Smith bu mutluluğu toplumsal bir sözleşme üzerine değil, bireysel sözleşmelerden kaynaklanan *mesotes* benzeri bir fikre dayandırmıştır. Bundan dolayı günümüzde iktisat çevreleri bu kavramsallaştırmayı değil “denge” kavramını kullanmayı yeğlemiştir. Çünkü bir anlaşmada mümkün olan *en iyi ortaya* isabet ettirmek pek mümkün değilken ortaya *yakın bir yerlerde* buluşmak daha olası görünmektedir. Smith bunu başta ücretler konusu olmak üzere çok yerde uygular. Örneğin:

“Ortalama emek ücretleri denilen şey, çokluk, her yerde, çıkarı hiç de birbirinin aynı olmayan bu iki taraf arasındaki sözleşmeye dayanır. İşçiler, elden geldiğince çok almak; ustalar ise elden geldiğince az vermek isterler. Birinciler, emek ücretini artırmak; ikinciler ise bunu indirmek için, kendi aralarında birleşmeye yatkındırlar” (Smith 1999, 90).

Smith, bir ülkenin kalkınabilmesi için öncelikle sermaye birikimi oluşturmaları gerektiğini düşünür. Sermaye birikimi sonrası emeğin verimli hale getirilmesi, iş bölümünün doğru yapılması, uzmanlaşma ve emeğin verimli üretim süreçlerine katılıp değerli ürünlerin üretilip ihraç edilmesi bir ülkenin ekonomik gelişmesinin anahtarı olarak değerlendirilmiştir. Yine bunların gerçekleşebilmesinin en önemli koşulu yönetimlerin piyasaya yani sermaye birikimine, ücretlere ve ticarete karışmamasıdır. Böylece piyasa rekabeti oluşarak görünmez el iş başına geçebilecektir. Rekabetçi piyasalar sadece sermayeyi en fazla verimli olacak sanayilere yönlentmeyi sağlamayacak, aynı zamanda ve yine görünmez el aracılığıyla, bencil kar-azamileştirmesini toplumsal açıdan yararlı kanallara yönlendirerek halkın en yoğun biçimde gereksinim duyduğu ve arzuladığı malların üretilmesine yol açacaktır (Hunt, 2005

95). Dolayısıyla refahı amaçlayan ortak yarar düşüncesinden tamamen ayrılan Smith, Rousseau'nun değil Locke'un izini takip etmeyi yeğler.⁹ Toplumsal düzenin yalnızca ekonomik özgürlükle sağlanabileceği fikrini kanıtlamaya girişen Smith, kendisinden sonra gelen hemen hemen bütün liberal ve günümüz neoliberal düşünürlere de öncülük etmiştir. Ricardo, Marx, Keynes, Hayek ve Friedman gibi iktisat teorisyenleri hemen hemen bütün çalışmalarında Smith'ten şöyle ya da böyle söz etmiş, onun yanında ya da karşısında olmak zorunda kalmışlardır.

Örneğin Marx, *Kapital*'in ikinci cildinde bir bölüm ayırdığı Adam Smith hakkında şöyle yazmıştır: “Üç gelirin, ücret, kâr ve rantın, meta değerinin üç “bileşen”ini oluşturduğu şeklindeki saçma formül, A. Smith'te, şu daha akla yatkın formülden kaynaklanır: Meta değeri bu üç bileşene ayrışır (*resolves itself*). Meta değerinin yalnızca kullanılan emek gücünün eş değeri ile emek gücü tarafından yaratılan artık değere bölünebilir olduğu varsayılsa bile, bu da yanlıştır” (Marx 2012, 368).

Friedman ise Smith'ten epey olumlu bahseder: Adam Smith'in anahtar iç görüşü, bir mübadeleden her iki tarafın da kazançlı çıkabileceği ve iş birliği tamamen gönüllü olduğu sürece, her iki tarafın da faydasına olmadıkça hiçbir mübadelenin gerçekleşmeyeceği idi. Bireyler arasında hepsinin de faydasına olacak bir iş birliğini sağlamak için dışarıdan bir kuvvete, zorlamaya, özgürlüğün ihlal edilmesine gerek yoktur. İşte bu sebeple, Adam Smith'in ifadesiyle, “sadece kendi kazancına niyet eden” bir birey “görünmez bir el tarafından, kendi niyetinin bir parçası olmayan bir amaca hizmet etmeye yönlendirilir” (Friedman 2021, 26).

Son olarak Lippmann da Smith hakkında şunları aktarır: “Adam Smith'in öngörülleri incelenip tamamlanması gereken şeyler olmuş olabilir, yanlış anlamaları zamanla geçersizleşebilir, ancak temel fikirleri hâlâ canlıdır. Eklenen veya çıkarılan her şey, hâlâ onun en derin anlayışıyla uyumludur” (Lippmann 2017, 180). Lippmann ve 1930'larda neoliberal çalışma grubundaki arkadaşları, Smith ve klasik iktisat okulunun “liberal” ütopyacı hedeflerini somutlaştıracak bir dizi adımın atılması için toplantılar yapacaklardır. En temel “bırakınız yapsınlar” görüşünü savunmak bir yana, yerden yere vursalar da en büyük borçları Adam Smith'in tezlerinedir.

⁹ Foucault, Smith'in düşüncesinin şu şekilde özetlenebileceğini söyler: “Tanrı sağ olsun, herkes kendi çıkarının peşinden koşuyor; tanrı sağ olsun, Tüccarkar yalnızca kendilerini düşünüyor ve pek azı ortak yararı savunuyor, çünkü ne zaman ortak yararlarla ilgilenseler, işte o zaman işler sarpa sarıyor” (Foucault 2019,230).

Liberalizmin, dolayısıyla kapitalist süreçle birlikte neoliberalizmin derin köklerinde bulunan Smith'in iktisadi ideolojisi, 18. yüzyıldan günümüze uzanan sürekliliklerin aynı zamanda nasıl büyük kopuşlarla beraber hareket ettiğini de bize gösterecektir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde onun fikirleri, hem tarihsel olarak hem de farklı teorisyenler tarafından hem kapsanacak hem de aşılacaktır; hem köken olarak içerilecek ve temele konulacak hem de dışlanıp klasik liberalizmden kurtulma çabasının köşe taşı yapılacaktır.

2.2.2. Smith Sonrası Siyasal İktisatçılar

Adam Smith, iktisat düşüncesinde bir dönüm noktasını temsil eder. Fizyokrasi gibi doğalcı eğilimlere karşılık ahlaki ve dönemi açısından son derece bilimsel yanıtlar üreten Smith'ten sonra iktisadın yönü değişecektir. Smith devlet dışı bir figür olarak ekonomiye bir araç olarak bakar. Bu eğilim Smith'ten sonra da devam eder. Bu bölümde Malthus'un nüfus üzerinden kurguladığı ekonomik yaklaşımı inceledikten sonra önemli bir iktisatçı olan Ricardo'nun emek-değer teorisine, Say'ın denge yasasına ve Mill'in fayda analizine kısaca değineceğiz. Buradaki amacımız bu kişilerin iktisadi fikirlerini sıralamak değil, daha sonra neoliberalizm üstünde etkisi olacak iktisadi fikirlerinin devletle ve kapitalizmle ilişkisini kurabilmektir.

2.2.2.1. Thomas Robert Malthus

Dünyanın ilk iktisat profesörü unvanına sahip olan Thomas Robert Malthus (1766-1834), genel olarak nüfus teorisiyle bilinir ve günümüzde de Malthusçuluk veya neo-Malthusçuluk olarak adlandırılan bir kurama sahiptir. Malthus'un yanıt aradığı problem, Adam Smith'in kâr, rant ve ücretin maksimizasyonu için verimliliği en üst seviyeye getirme şeklindeki akıl yürütmesindeki sorunlardır. Eğer emeğin sermayeye katılmasıyla oluşan ekonomik girdiler doğrusal olarak artıyorsa, kapitalistler daha fazla işçi çalıştırarak neden daha fazla kâr etmiyor? Daha fazla kâr edip neden daha fazla ücret vermiyor? Dolayısıyla daha fazla işçiye daha az ücret verecekken daha fazla ücret verilmesi gibi bir paradoksu barındıran Smith, nüfusun hızla büyümesini tam olarak hesaba katmamıştır. 19. yüzyılın başında Malthus, işçi sınıfının yoksulluğunun ana nedeninin aşırı üreme gibi bir doğal neden olduğunu duyurarak burjuva politik iktisadında muhafazakâr eğilimlerinden birinin temellerini atmıştır (Anikin 1979, 71). Malthus ekonominin önemli bir bileşeni olarak gördüğü nüfusun denetlenmesi gerektiğini, yoksa geçim sıkıntısı ve kıtlık gibi problemlerin

ortaya çıkabileceğini belirtir. “Görünmez el”in ortaya çıkması için bir denetleme mekanizması öneren Malthus, Smith ile burada ayrı düşer.

Malthus’a göre ekonomi ve nüfusun büyüme potansiyelleri farklıdır. Ekonomik verilerin artışı ile nüfus artışı arasında paralellik olmadığı için bir yerden sonra kıtlık yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Bu konuda şunları söyler: “Nüfus, kontrolsüz bırakıldığında geometrik oranda artarken refah sadece aritmetik oranda artar. Sayılarla biraz içli dışlıysanız, birincinin ikinciye göre ne kadar büyük olduğu görülecektir” (Malthus 1966, 14). Eğer ekonominin dengeli büyümesi isteniyorsa nüfusun da yavaş büyümesi gerekecektir. Böylece yoksulluğun sebebi olarak yoksul kitleler gösterilmiş olur. Malthus’u bu fikire götüren milletlerin zenginliğinin sonuçlarıdır. Ona göre zenginlik arttıkça doğurganlık artar, ölüm oranı düşer. Böylece nüfus artarak zenginliğin azalmasına sebep olur. Yani zenginlik fakirliğe sebebiyet verir. Devlete düşen görev, ekonomi politikalarının yanında nüfus politikaları oluşturmak, nüfus artışına, doğum oranlarına müdahale ederek ekonomi ile nüfus arasında denge oluşturmaktır. Malthus’a göre devletlerin başına bela gibi görünen doğal afetler, savaşlar, toplu yıkıma sebep olan tarımsal sorunlar ve salgınlar aslında nüfusun azalarak ekonominin toparlanmasına yaramıştır. Ayrıca nüfus artışına paralel olarak işgücünde artış ve derinlik söz konusu değildir. Bu yüzden Malthus, sorunun çözümünü devletin nüfus planlamasında görür.

Malthus’un nüfus teorisinin hatalarını açıklayan Engels’e göre zenginlik ile fazla nüfus pekâlâ bir arada bulunabilir. Hatta zenginliği yaratan nüfustur. “Maltusçu teori, doğa ile ruh arasındaki çelişkiye ilişkin ve her ikisinin bozulmasından kaynaklanan dinsel dogmanın iktisadi ifadesinden başka bir şey değildir” (Engels, 1987). İnsanlar rekabet ölçüsünde değerlendirildiğinde artık yaşamaları için bir değerleri kalmaz. Özel mülkiyetçiliğin talebe bağlı görüşü altında ezilen insanların doğumu ya da ölümü önemsizleşir. Bu da insanın aşağılanması en kaba görüntüsünü sunar (Marx 1976, 67-68).

2.2.2.2. David Ricardo

İngiliz iktisatçı ve politikacı David Ricardo (1772-1823) klasik iktisadın önemli sorusu olan “refah ve zenginliğin çoğalması için üretim ve bölüşüm faaliyetleri nasıl ve hangi şartlar altında gerçekleşmelidir?” sorusuna cevap aramıştır. Marx’a göre Ricardo diğer siyasal iktisatçıların aksine üretimi değil dağıtımı incelemiş ve bunun üretimi de

etkilediğini fark ederek modern siyasal iktisadın kusursuz bir örneğini oluşturmuştur (Marx, 1976, 262).

Ricardo, *karşılaştırmalı üstünlük teorisi* adını verdiği görüşe göre bir ülkenin başka bir ülkeye göre bir ürünü daha ucuza üretmesinin o ülkeyi avantajlı kılması sebebiyle iki ülkenin ticaret yapmasının ikisi için de refah ve uzmanlaşma sağlayacağını belirtir. Ricardo'ya göre bunun bir diğer getirisi ise ekonomik dalgalanmaların ve krizlerin önüne geçmesine fayda sağlamasıdır. Çünkü bir ülkede bir mal çok fazla ise değeri düşecekken bunun paylaşılması hem refaha hem de dengeye katkı sağlayacaktır. Ricardo serbest ticaret yoluyla ticari dengenin sağlanacağını düşünmektedir. Smith'in zamanında olduğu gibi Ricardo'nun zamanında da serbest ticaret talebi ilerici bir nitelik taşır (Anikin 2008, 248). Çünkü hâlâ fizyokrat ekolün görüşleri, imparatorlukların kısıtlarının devam etmesi sebebiyle devam etmektedir. Bu görüş aynı zamanda ülkelerin birbiriyle girdiği ticari faaliyet sonucu para miktarlarındaki dengenin ücretleri de dengeye sokacağı fikrini beraberinde getirir. Ancak ileride bu fikrin metafizik bir yanılsama olduğunu ve zaman içinde nasıl yanlışlandığını göstermeye çalışacağız.

“Eğer emeğin miktarı malların takas değerini belirliyorsa, herhangi bir emek miktarının artmasıyla o emeğin uygulandığı malın değeri artırmalıdır, herhangi bir azalmada ise değeri düşmelidir” (Ricardo 1911, 7) diye düşünen Ricardo, Smith'in emek-değer teorisini derinleştirerek, emeğin etkisini malın değerinden malın takas değerine yükseltmiştir. Serbestçe üretilen mallar için geçerli olduğu düşünülen bu fikir, Ricardo'ya göre nadir üretilen mallar için de geçerlidir. İşgücünün farklı kalitelerde olması, Ricardo'ya göre emek gücü teorisini göreceli hale getirmez (Gulberth 2018, 44). Eğer öyle olmasaydı bunu herkes üretebilirdi; bu yüzden emeğin uzmanlaşmasıyla mallar özsel değer kazanabilir. Emek değeri olmadığı sürece bir malın özsel değeri oldukça önemsizdir.

Ricardo emeğin ücretler konusundaki belirleyici rolünü bir örnekle göstermeye çalışır:

“Bir üretici her zaman mallarını aynı para birimine, örneğin 1000 sterline satsa, karı, o malları imal etmek için gereken işçilik maliyetine bağlıdır. Ücretler 800 sterlin olduğu zaman karı, sadece 600 sterlin ödediğindeki kârına göre daha az olacaktır. Öyleyse, ücretler yükseldikçe kârlar düşecektir” (Ricardo 1911, 64).

Bir malın fiyatı o mala harcanan emekle ölçülmelidir. Ricardo, iş gücünün bir malda içerilen emek gücü olduğunu, emeğin gücü ve üretkenliği doğrultusunda malın değerinin de farklılaştığını belirtir.

Smith'ten farklı olarak emek ile sermaye arasında bir zıtlık tarif eden Ricardo, toplumdaki kapitalistler, toprak sahipleri ve emekçilerin birbiriyle uzlaşmaz farkının iktisadi özünü ortaya koymuştur. Toplumdaki çatışmanın süreceği ve nihai olarak sermaye birikiminin belli koşullarda sifira ineceğini öngören Ricardo, toplumsal krizin iktisadi krizlere sebep olacağı hususunda Malthus ile hemfikirdi. Yine de yazılarında zaman zaman “görünmez el” vurgusu yapan Ricardo, dengenin ancak serbest ticaretle sağlanacağını söylemesine karşın sınıfsal çatışmanın bunların ötesinde bir gerçekliğe sahip olduğunun altını önemle çizmiştir.

Ricardo'nun ve diğer siyasal iktisatçıların çalışmaları Marx için de önemli olmuştur, çünkü, “Marx’a göre en başından itibaren burada akut bir siyasal sorun vardır ve konu işçi sınıfının ücretleri artırma mücadelesiyle bağlantılıdır. Marx’ın, ücret, fiyat ve karların analizi konusunda Ricardo’yu temel aldığı yorumu” (Anikin 2008, 261) da bu akıl yürütme ile gösterilebilir.

Ricardo’ya göre İngiltere’deki ilkel sosyal devlet uygulamaları nitelik olarak yanlıştır. Fakirlere gelişigüzel dağıtılan paralar devletin üreticilerden topladığı vergilerdir. Bu kötülük toplumun her kesimine aittir. Bu yasadan kademeli olarak vazgeçilmeli, desteğe ihtiyacı olanlardan da azim beklenmelidir. Onlara tedbirli olmanın erdemi öğretilerek sağlıklı bir topluma yakınlaşılması gerekmektedir (Ricardo 1911, 62). Devletin ülke içinde refahın artırılması için düzenleme yapabilen devlet, bunu “mümkün olduğunca” vergiler üzerinden yapmayı tercih etmemelidir. Çünkü vergiler üretimin sermaye ve yatırıma dönüşecek kısmından kesilir. Devlet bu gelirleri üretim-dışı kaynaklara seferber ederek ekonomiye olumsuz bir etkide bulunur. Devlet ne içeride ne de dışarıda ekonomiye doğrudan karışmamalı, kârlardan “rant vergisi” almamalıdır. Devletin alacağı bütün vergilerin büyümeyi ve üretimi etkilenmeyecek şekilde sınırlanması gerekir.

2.2.2.3 Jean-Baptiste Say

Fransız iktisatçı ve klasik siyasal iktisadın bir başka önemli ismi olan Jean Baptiste Say (1767-1832), Smith ve Ricardo’nun değer teorilerini eleştirir. Say’e göre bir şeyin (malın ya da metanın) değeri onun yalnızca faydasıyla doğru orantılıdır. Faydalı olduğu ölçüde değerli olan şeyler, aynı zamanda insanların da işine yaradığı için değerlidir. Bir şeyin

içindeki emek miktarı da onun ne kadar faydalı olduğuyla ilintilidir. Emeği fayda üreten süreçlerden birine indirgeyen Say, üretim süreci de dahil bütün iktisadi olguları fayda ile açıklamaya çalışmıştır. Fayda teorisi aynı zamanda bütün insanlar için geçerli olduğu için piyasanın sanayi ve işgücü olarak tam verimde olduğu durumda dengede olduğu bir denge teorisine dönüşmüştür. Bu teori *Say Yasası* olarak da bilinmektedir.

Say'e göre her arzın kendi talebini yarattığı mükemmel denge noktasına, müdahale edilmemiş bir serbest piyasada uzun dönemde kendiliğinden ulaşılır (Say, 1971). Böylece arz ile talep son noktada dengede olacaktır. Fazla arzın düşük ücreti, eksik arzın yüksek ücreti getirdiği durumda, bir malın piyasada fazla olmasının diğer malların yeterince üretilmemesinden kaynaklandığı düşünülür. Kendisinden sonra neoklasik iktisatta (günümüzde de) rağbet gören bu düşünce, piyasanın kendiliğinden dengeye giremeyeceğini söyleyen Keynes veya piyasanın sürekli kâr güdüsüyle dengede kalmak yerine tekelleşeceğini söyleyen Marx tarafından eleştirilmiştir. Yine neoklasik iktisadın temel görüşü olan serbest piyasa ve devletin piyasaya müdahaleden vazgeçmesi önermesinin negatif özgürlük bağlamı içerisindeki önemli dayanaklarını Say'ın görüşlerinde bulmak mümkündür.

Say, devletin müdahale ve planlama gibi bütün girişimlerine kökten karşı çıkmakla diğer düşünürlerden ayrılır. Ekonomi bir arz-talep ilişkisi ise devletin bu ilişkide yeri ve önemi yoktur. Tek düzenleyici ilke rekabet olmalıdır. Rekabet arz ile talebin optimum noktada buluşmasına aracılık eder. Talep edilen şeyi alabilmek için de bir şey satılması gerekir. Bu emek de olabilir, ürün de. Dolayısıyla piyasada süreklilik hakimdir. Arz talebe peşinden talep de arza doğru dönüşür. Bu uzun erimde dengeyi sağlar. Krizler ve işsizlik dönemleri her zaman geçicidir. Devletlerin müdahalesi piyasada olabilecek sorunları çözmek bir kenara daha de derinleştirir.

2.2.2.4. John Stuart Mill

Mill (1806-1873), felsefede faydacı ekolün önemli ismi olarak bilinse de aynı zamanda bir ekonomisttir. Mill'in faydacı görüşleri Smith'ten beri süregelen liberal fikirlerin etkisinde olmakla birlikte özelde Ricardo'nun ve Jeremy Bentham'ın iktisadi ve felsefi fikirlerinin bir devamıdır. Bentham başta Smith'in görüşlerini savunurken sonraki yazılarında Smith'in *laissez faire* düşüncesine mesafe alır. Mill, tıpkı Bentham gibi devlet müdahalesinin gerekli görüldüğünde faydalı olabileceğini söyler. Gerek kamusal hizmetlerin gerekse piyasanın işleyişinde adaletin sağlanması için devletin piyasaya

karışması, piyasaya işlerlik kazandırması bakımından gerekli olabilir. Yine de bu müdahalenin sınırlı ve denetimli olması gerektiği konusunda hem Bentham hem de Mill hemfikiridir.

Mill, kendinden önceki siyasal iktisatçılardan yer yer farklı fikirler üretmiştir. Onun faydacı fikirleri sadece bireyin değil genelin de faydasını gözettiği için, yalnızca kapitalistin çıkarlarını gözetken kimi siyasal iktisatçıların karşısında konumlanmıştır. Mill'e göre değeri belirleyen unsur temelde emektir. Bu yüzden ortak değeri de işçiler belirler. Toplumun sınıflı yapısını kabul etse de kapitalistlerin her zaman olacağını, onların da sermayelerinden fedakârlık yaparak yatırım karşılığında risk aldıklarını ifade etmiştir (Mill, 2004). Serbest piyasanın eşitlik taleplerine yeterince cevap veremediği için eleştirilmesi gerektiğini söylerken uzun dönemde tam istihdamı öngören Say Yasası'nı da sahiplenerek eklektik bir görüntü vermiştir. Mill, "piyasa düzensizliklerinin" toplumsal bir "kötülük" olduğunu kabul etse de "geçici" oldukları konusunda ısrar etmiştir (akt. Hunt 2005, 254). Gelir dağılımının adil olmasının toplam faydayı büyüteceğini öne süren Mill, mülkiyetin kutsal olmadığını ve mülkiyet paylaşımlarının asla mülkiyet hakları savunusunun temel ilkeleriyle uyuşmadığını belirtmiştir (Mill 2004, 65).

Mill, genel kanının aksine, komünizmin mümkün olmasa da genel fayda için daha iyi olduğunu ancak bu görüşü paylaşan, entelektüel açıdan seçkin bir toplumun oluşamayacağı için en iyi sistemin reformlarla adil hale gelmiş rekabetçi kapitalizm olduğunu söylemiştir. Yoksullukla ve adaletsiz piyasa ile savaşılmaması için devlet müdahalesini gerekli gören Mill, zenginlere miras vergisi ve yoksullara toprak dağıtılması gibi reformlarla kapitalizmin uzun erimde iyi bir seçenek olabileceğini ifade etmiştir (Mill, 2004).

Şimdiye kadar görüldüğü üzere hem merkantalistler hem fizyokratlar hem de klasik iktisatçılar birikim teorileri kurmaya çalışmaktadırlar. Kapitalizme dahil olan geçmiş ve günümüz bütün iktisat teorilerinin bir tür birikim modeli ortaya koydukları açıkça anlaşılmaktadır. Kapitalizmin krizlerinin sermaye birikimi ve meta mübadelesinde oluşacak olan öngörülmesi zor olaylardan kaynaklandığını gören siyasal iktisatçılar, iktisadi modellerini toplumsal yapıya, ihtiyaca veya muhtemel gelişmelere (örneğin nüfus artışına veya sınıf çatışmasına) göre oluşturmayı denemiştirler. Kapitalizmin zaman zaman adaletsiz olduğunu söyleseler de, insanın kendi yararını gözetken, kendi sorumluluğunun bilincinde, akla güvenin had safhada olduğu ortamda özgürce girişimde bulunabildikleri tek sistem olduğu için kapitalizmi alternatifsiz görmüşlerdir. Serbest piyasanın uzun dönemde dengeye

ulaşacağı öngörüsüyle yola çıkan liberal ideoloji, siyasal iktisatçılar tarafından oldukça kararlılıkla desteklenmiştir. Aralarındaki farklılıklara rağmen serbest piyasa koşullarına inanç, bireycilik, negatif özgürlük ve rekabet hususunda aynı fikirdedirler. Tezlerini günümüzdeki istatistiksel ekonomi veya ekonometri tarzı çalışmalara sıkıştırmadan, dönemlerinin ve ülkelerinin pratik sorunları karşısında tutundukları ideolojik tutuma bağlı felsefi, toplumsal ve tarihsel temellendirmelerle beraber sunmuşlardır. Liberal siyasal iktisatçıların tamamı saydığımız kişilerden oluşmamaktadır ancak çağımızın ideolojisi olan liberalizmin hâlâ tartışılan, atıf yapılan simaları olmalarından dolayı en belirginleri bunlardır.

2.2.2.5 Liberal Tezlere Alternatifler

Liberal bakış 18. ve 19. yüzyılda baskın olsa da buna karşı fikirler de elbette bulunmaktadır. Sosyalist eğilimler taşıyan Saint-Simon, Fourier ve Sismondi gibi iktisatçı ve toplum kuramcıları dönemin sorunlarına başka bir noktadan yola çıkarak çözüm aramışlardır. Bunlara kısaca değinmenin tarihsel planı hakkıyla resmetmek için yerinde olacağını düşünüyoruz.

Saint-Simon (1760-1825) devlete toplumun refah sorununu çözme sorumluluğu verir. Devlet, endüstriyel faaliyetlerin sonucunda oluşan zenginliği artırmalı ve topluma eşit ve adil şekilde pay etmelidir. Sosyal sorumlulukları bulunan devlet ekonomi ile toplumu birlikte ele almalıdır.

Fourier (1772-1837) ise mülkiyeti reddetmek yerine kolektifleştirmeyi amaçlayan bir sosyalisttir. Devletin merkezi otoriteyi temsil etmesi yerine devletin bireylerin kendisini temsil edebileceği minimal yönetimlerde yönetime katılmasını önermiştir. Böylece özgürleşen bir toplum çok daha yaratıcı ve üretim süreçlerinde etkin olabilecektir. Liberallerin iş bölümü üzerinden toplumu ayrıştırmasının karşısında iş birliği ve dayanışma modeli sunan Fourier (ütopik) sosyalizmin önemli bir ismidir.

Sismondi (1773–1842) ise, Say'ın görüşlerinin eleştirisini sunar. Bir tarihçi ve iktisatçı olan Sismondi, kapitalizmin yarattığı zenginliğe karşın eşitsizliğin ve işsizliğin artmasına odaklanır. Endüstri devriminin olumsuz sonuçları ancak devletin sosyal düzenlemeler yoluyla giderilmesi gerektiği düşünür. Sosyal refah için yapılacak düzenlemeler toplumsal adaleti sağlamalıdır çünkü kapitalizm kendi içinde adil değildir. Sismondi, iktisatçılar içinde önemli bir kanal açmıştır. Bu kanalın 20. yüzyıldaki en önemli ismi Keynes olacaktır.

2.3. Neoklasik İktisat

Neoklasik terimi, 1870’lerdeki marjinalist devrimden (Walras, Menger ve Jevons) sonra Pareto, Marshall, Hicks-Samuelson gibi klasik (siyasal) iktisat fikrinden uzaklaşan yeni bir iktisat hattını işaret eder. Klasik iktisatın aksine, neoklasik iktisat, “özel değer”e “marjinal analiz”e ve “denge” gibi teknik ve politika kavram setlerinden uzak terimlere önem verir. “Marşalyen kısmi denge” ve “Walrasçı genel denge” bu akımın genel iki yönünü tayin eder.

Metodolojik bireyciliği ön plana çıkaran neoklasik iktisat ekolü bireylerin etkileşimlerini esas alır. İnsan, Aristotelesçi ahlaki ve siyasal özne olmaktan çıkarak, kısıt kaynaklar altında amaçlarını gerçekleştirmek üzere kararlar alan “tercih insanı”na dönüşür. Kısıtlılık, iktisadın yeni çehresi olmuştur. Neoklasik ekolün özne tahayyülü, amaçları tarihsel ve toplumsal temeller üzerinden değil; piyasada verili stabil değişkenlerle orantılanır. Denge ve optimizasyon siyasalın dilinden koparak matematiğin dil hakimiyeti altına girer. Bugün hâlâ etkisi derinden devam eden neoklasik ekol fayda maksimizasyonu çerçevesini daraltarak piyasa maksimizasyonu misyonu ile ilerleyişini sürdürmektedir.

19. yüzyıl sonunda siyasal iktisadın fikirleri üzerinden yükselen, temelde klasik iktisadın fikirleri aracılığıyla ilerlese de bazı konularda onu aşan fikirler patlak vermeye başlamıştır. Devletlerin parçalandığı, sanayi yoğunlaşmasının görüldüğü, Avrupa’nın tartışmasız merkez haline geldiği, devrimci ve ulusal hareketlerin ortaya çıktığı dönemde iktisatçılar odaklarını bireye kaydırarak mikro ekonomi tezleri üretmişler ve bireyden topluma, tüketimden üretime veya tükelden genele ulaşan metotlar izlemişlerdir. Burada belli başlı dört isim sayılabilir.

Alfred Marshall (1842-1924), hem neoklasik iktisadın ve Cambridge Okulu’nun kurucusu hem de Keynes’in hocası olarak tanınır. Marshall’a göre iktisadi faaliyetlerin tamamı bireylerin günlük ihtiyaçlarını para ile karşılamaları olarak tanımlanabilir. Ona göre değer kısa dönemde, talep ise uzun dönemde arz tarafından belirlenir. Oysa neoklasikçiler daha sonra değer in yalnızca talep tarafından belirlendiğini söyleyecektir. 1890’da yayımladığı *Principles of Economics* adlı çalışmasında “talep esnekliği”, “marjinal fayda”, “toplam fayda eğrileri” gibi günümüz iktisat biliminin temel kavramlarını dolaşıma sokmuştur.

Fransız ekonomist Leon Walras (1834-1910), marjinal değer ve genel denge teorilerini ortaya koyarak günümüz liberal ve neoliberal iktisadına önemli katkı vermiştir.

Faydanın ekonomik değerini hesaplamak için “mal”, “hizmet”, “girdi”, “üretim maliyeti”, “fiyat” gibi kavramları günlük hayattan matematiksel analiz formuna sokmuş ve ekonominin etik ya da politik değil tamamen matematiksel bir veri akışı olduğunu söylemiştir. İktisat literatüründe Walras Yasası olarak bilinen yasaya göre piyasadaki bir pazarda talep fazlası varsa bunun sebebi başka bir pazarda talep azlığı vardır ve piyasa dışı müdahale olmadığı sürece hep dengededir.

Walras, Lozan Üniversitesi’ndeki ekonomi politik kürsüsünden ayrılınca yerine geçen Vilfredo Federico Damaso Pareto, Walras’ın teorilerini bir ileri aşamaya taşımıştır. “Pareto Etkinliği” ve “Pareto İyileştirmesi” adını verdiği teoriye göre, kaynakların dağıtılması için en az bir kişinin refahının yükselmesi gerekmektedir. Genel denge teorisinde ise, yalnızca pazar dengesini değil ekonomideki tüm üretim fonksiyonlarında sağlanan dengeyi matematiksel açıdan analiz etmiştir (Hunt, 2005).

Pareto’ya göre, bireylerin ekonomik kararlarını ve davranışlarını belirleyen şey seçimleri ve fayda algılarıdır. Pareto, faydanın ölçülebilir olduğunu, insanların farklı kararlarla, haz duydukları şeylerle ve değerlendirmelerle faydalarını maksimize etmeye çalıştıklarını ileri sürmüştür. Bu varsayım piyasada herkesin faydalarının ortak noktasının en verimli hali olmasının piyasaya denge getireceği şeklindeki teorilerin de arka planını oluşturmaktadır ki günümüz iktisat teorileri hâlâ bu varsayım üzerinden faaliyet yürütürler. Ayrıca kaynakların kıt olması sebebiyle bir kişinin durumunda gözlemlenen iyileştirme başka bir kişinin durumunun kötüleşmesini beraberinde getirir. Piyasa açısından dengeyi bozan bir durum olmadığı için Pareto’nun *seçkin teori*sinde bu bir sorun olarak görülmez.

Son olarak Carl Menger (1840-1921), aynı zamanda neoklasik Avusturya Okulu’nun kurucusu, talep yanlı değer teorisini geliştirerek neoklasik iktisadın en gelişkin modellerinden birini vermiştir. Ona göre ekonomik olayların varlığının tek sebebi insan ihtiyaçları ve ihtiyacı olan ürünlerin verdiği tatmindir. Öyleyse marjinal fayda her durumda öznedir. Bireylerin davranışları genellikle kendi faydalarını maksimize etme üzerine kurulu olduğu için girişimcilik ve yeni fırsatları bulmak ekonominin gelişmesi için çok önemlidir.

Menger’in Avusturya Okulu’ndaki veliahtı ve neoliberal ekonomi teorisini Ludwing von Mises, Menger’in marjinal fayda kuramını şöyle özetlemiştir:

“Belirli bir arzın her parçasına onun verdiği -meydana getirdiği istek- tatmininin önemini affettiğimizden, her bir tek ihtiyaçlar sınıfı bakımından daha fazla tatminin önemi artan tatminle birlikte azalır; böylece her bir somut parçayı son parçanın önemiyle, yani, en az önemli, hali hazırda elde edilebilir olan arzla tatmin edilebilecek somut ihtiyaçla, yani onun

marjinal faydasıyla değerlendirebiliriz. Bu yolla birinci sıradan malların, yani hemen tüketim için gerekli malların fiyat oluşumunun izi tüketicinin sübjektif oluşumuna kadar sürülebilir” (Von Mises 2006, 133).

Böylece neoklasik iktisat, genel olarak üretim kapasitesi ve takas ekonomisi yerine bireysel fayda, tatmin, ihtiyaç gibi gündelik fenomenler üzerinden yani mikro ölçekten yola çıkarak makro ekonomik sonuçlara varmaya çalışmıştır. Ayrıca bireyi kendi kararlarını alabilen, ortak veya benzer sağduyuya¹⁰ sahip, fırsat eşitliğini ve kanun önünde eşitliği verili olarak kabul eder. İktisat toplumsal ya da politik bir faaliyet değil teknik süreçlere ve sayılara indirgenebilen bilimsel bir faaliyettir.

Neoklasik iktisat, ekonomiye devlet müdahalesini gereksiz bularak, birey ile piyasa arasındaki ilişkinin uzun dönemde dengeye varacağı düşünüldüğü için devletin burada rolü olmadığı; daha doğrusu devletin rolünün gözlemlemekten öteye geçmemesi gerektiği konusunda hemfikirdir. Bireylerin çıkarları toplamda piyasanın çıkarıdır ancak devletin veya politikacının çıkarı bireyinkinden ve piyasaninkinden ayrıdır. Bu yüzden devlet hem arz ve talebe hem de piyasa ilişkilerine zarar verme ihtimali dolayısıyla minimal kalmalı ve de yalnızca güvenlik gibi meselelerde varlık sürdürmelidir. Yine de kimi neoklasik iktisatçılar devletin para ve maliye politikalarının olması gerektiğinin altını çizer. Paranın değerinin sabit olması ve enflasyonun önlenmesi piyasa için önemlidir. Bu yüzden devletin sabit para politikası olmalıdır. Ayrıca sürdürülebilir bir vergi politikası ile verimli kamu harcamaları devletin kamu maliyesine önem vermesi gerektiğinin göstergesidir. Dahası, devlet piyasanın adil şartlar altında işlemesi için bazı önlemler almalı, piyasa başarısızlıkları sonucu halkın zor duruma düşmesi gibi zamanlar için hazırlıklı olmalıdır. Ancak bu görüşler, piyasanın kendiliğinden dengeye ulaşacağı inancının çok gerisinde kalmıştır. Piyasanın kendiliğinden tam istihdamlı genel bir denge yaratacağına ilişkin Walras’ın inancı tıpkı Say’inki gibi katıksız bir inanç meselesiydi ve her iki inanç da ya kuramsal ya da görgül zeminlerde eşit biçimde yersizdi (Hunt 2005, 354). Teorik yetersizlikler 1920’lerden itibaren piyasadaki sorunların baş göstermesi ve işsizlikle birleştiğinde yeni iktisat teorilerinin de önü açıldı. Bir sonraki bölümde, Keynes ve Keynesyen iktisat politikası bu eleştirilerin ışığında yüksелеcektir.

Neoliberal fikirlerin tohumunu klasik iktisat ekolün metinlerinde bulmak mümkün ise fidanlarını açıkça neoklasik iktisatçıların hayalinde bulmak da mümkündür. Zira klasik

¹⁰ Descartes, sağduyunun herkese eşit dağıtıldığı fikri üzerinden liberal bir epistemoloji kurarak günümüze kadar gelen liberal ideolojinin öncülerinden biri olmuştur.

iktisatçılar ekonominin siyasal bir faaliyet olduğunu söylerken neoklasikler ekonomiyi karmaşık matematiksel süreçlere indirgemıştır. “Neoklasik iktisat giderek bir iktisat öğrencisinin sadece analitik araçları ve teknikleri öğrenmek için yıllar harcayabileceği ve analizin temelindeki toplumsal ve felsefi değerleri kolaylıkla gözden kaçıracağı derecede özel bir matematik analiz biçimini almıştır” (Hunt 2005, 478). Neoliberalizm ise politik olduğu kadar analiz yöntemleri ve veriler bağlamında oldukça karmaşıktır. Ayrıca, klasik iktisatçılar devletin piyasa için önemini göz ardı ederken neoklasikler devleti piyasanın işleyişi ya da sıkıntılı durumları için yedekte tutmanın gerekliliğinden bahsetmiştir.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde göreceğimiz üzere neoliberalizm, bir yandan devletin kaynağa sahip olmamasını, varsa özelleştirilmesini ve piyasaya dahil olmamasını savunurken bir yandan da piyasanın nasıl isteniyorsa öyle işlemesi için gerekli önlemleri alması bakımından piyasanın destekçisi ve nöbetçisi olması için de güçlü olmasını savunur. Dolayısıyla iktisatta tarihsel bir süreklilik olduğu anlaşılmaktadır. Hemen her (liberal) teori, günümüzün geçerli ideolojisi, yani neoliberalizme dünyayı bir adım daha yaklaştırmıştır. En önemlisi de teorisyenlerin ortaya koyduğu şey yalnızca sayısal ifadeler değil birer dünya görüşüdür. Her birinin liberal bir dünya tahayyülü olduğu kadar bu dünyayı liberal düzene sokacak iktisat-dışı etmenlere de zamanla kafa yormaya başladıkları fark edilecektir. Başta siyaset olmak üzere hukuk ve nüfus gibi kategoriler iktisatçıların merceğine yakalanmaya başlamıştır.

Neoliberalizmin oluşum çağında yaşasa da teorilerine kökten karşı çıkacak başka bir isim, ekonomiyle göbekten bağlı devleti de hesaba katıp bazı fikirler ortaya atarak tam da yaşanan krize çare olacak zemini kuracaktır.

2.4. John Maynard Keynes ve Refah Devleti

İngiliz iktisat teorisyeni ve politikacı John Maynard Keynes (1883-1946) 1. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere Hazine temsilcisi olarak Versay Barış Görüşmelerine ve 2. Dünya Savaşı sonrası toplanan Bretton Woods Konferansı'na katılmıştır. Ayrıca 1929 Büyük Buhran'ı yakından takip etmek üzere önemli bir iktisat okulu olan Chicago Üniversitesi'ne davet edilmiştir. Döneminde yalnızca metinleriyle değil politik ve sıra dışı önerileriyle de dünyada tanınmıştır.

Keynes, Klasik Okul'un piyasanın kendiliğinden dengeye oturacağı şeklindeki inancını paylaşmamaktadır. Devletin müdahalesi olmaksızın piyasaların düzene girmesini

tutarlı bulmayan Keynes, makro iktisadi düzenlemelerin devlet kontrolünde ve denetiminde yürütülmesinin piyasalar için daha iyi olacağını göstermiştir.

Keynes, *Genel Teori - İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi* (2010) adlı kitabının başında klasik okul ile ilgili görüşlerini şöyle aktarır.

“(...) klasik teori tarafından varsayılan özel durumun niteliklerinin, şu anda içinde yaşadığımız iktisadi toplum açısından hiçbir geçerliliği yoktur. Öyle ki, söz konusu varsayımları deneyimle elde edilen gerçeklere uygulamamız yanlış bir öğretiye neden olacak ve iş felâketle sonuçlanacaktır” (Keynes 2010, 14).

Klasik iktisatçıların piyasaya müdahale edilmediğinde tam istihdamın, verimliliğin, üretkenliğin ve para değerinin artacağına olan inançlarından önceki bölümde söz edilmişti. Ancak özellikle 1929 Amerika Borsa Krizi (Büyük Buhran) sonrasında klasik okulun teorileri en az üç konuda boşa düşmüştür. Bunlar, piyasanın kendiliğinden (rekabetin de yardımıyla) arz-talep dengesini oluşturması, tam istihdamın zamanla sağlanması ve paranın değiş-tokuş dışında iktisadi bir özelliği olmayan araç olması olarak sıralanabilirler.

Sondan başlarsak, Keynes, insanların parayı yalnızca mal ve hizmet almak için takas yaptığı değil, tasarruf yapmak ya da nakit tutmak için kullandıkları bireysel bir rezerv olarak gördüğünü belirtir ve bu tür paraya “likidite” adını verir. Ayrıca paranın miktarı kadar değeri de arz-talep dengesini belirler. Bu yüzden devletler maliye politikaları kadar para politikalarına da önem vermelidir. Keynes göre paranın değeri faiz oranlarına göre artıp azalır; faiz arttıkça yatırımlar azalırken düştükçe yatırım artar. Ancak para talebi de orantılı olarak artar veya azalır. Bu durumda devletin faizlerle oynayarak paranın değerini koruması gerekmektedir (Keynes 1937). Ayrıca durgunluk zamanlarında devletin kamu harcamalarını artırarak ekonomiyi toparlaması Keynes’in önemli önerilerinden biridir.

Keynes, klasik okulun tam istihdam inancını da eleştirmiştir. Tüketicilerin her zaman aynı ürünlere ihtiyacı olmadığı gibi yeni (doğal ve yapay) gelişmelere bağlı olarak tüketici ve devletin harcama eğilimleri değişkenlik gösterir. Bu durum etkisini en başta emek piyasasında gösterecektir. Şirketler azalan üretimi dengelemek için önce işçi azaltır. İşçi çıkarma, piyasada bir eğilim haline geldiğinde işsizlik sürekli artacaktır. Emeğin ücretinin belirlenmesi sürecinin işçi ile işverenin arasında gerçekleşeceği varsayılan pazarlıktan¹¹

¹¹ Keynes, sendikaların reel ücret ile parasal ücret mücadelesinde bulunmasının son derece gerekli olduğunu belirtir. Sadece ücret değil, genel işçi refahının artması yalnızca insani değil piyasalar nezdinde de olumlu sonuçlar doğuracaktır. İşçiler rehaftan pay aldıkça harcamaları artacak ve işsizlik azalacaktır. Ayrıca sendikalar işsizlik durumlarında sigorta olarak azalan istihdamın önüne geçebilirler. Dolayısıyla sendikaların piyasa için

doğacak reel ücrete yani olması gereken noktaya doğru yaklaşacağı fikri, neoklasiklerin piyasada etkin olanın “talep” olduğu için belirleyici etkenin tüketicileri gösterdiği düşüncesi ile zaten yıkılmıştır. Keynes ise neoklasiklerin de yanıldığını; talebe bir denge unsuru olarak bakmanın sakıncalı olabileceğini göstermiştir.

Keynes’e göre devlet işsizlikle mücadele etmek amacıyla talep eksikliğinin önüne geçecek önlemler almalıdır. Gelirler harcamayı belirlediği için gelir artırıcı yöntemler geliştirilmelidir. Harcamaların fazlaşması durumunda ise enflasyon oluşacağı için mali istikrarsızlık baş gösterebilir. Bu gibi durumlarda devlet kamu harcamaları ve yatırımlarını artırıp azaltabilecek güçte olmalıdır. Maliye politikasını ise yine piyasaların işlerliği adına ayarlamalı, vergileri azaltıp artırma yetkisini etkin bir şekilde kullanmalıdır. Standart bir piyasa mal ve hizmetler toplamı olarak incelendiğinde karşımıza dört tane veri çıkacaktır. İhracat, tüketim, yatırım ve kamu harcamaları yoluyla alımlar. Bunların artışı üretimi artırırken azalışı yalnız üretimin düşmesine değil işsizliğe sebep olur. Ekonomi bir sebepten dolayı resesyona (durgunluk) girerse sırayla tüketim, yatırım ve ihracat azalır. Bu durumda tek çare devletin harcama kapasitesini yükseltmesidir. Dolayısıyla Keynes, piyasaların kendiliğinden dengeye ulaşacağını varsayan *laissez faire* düşüncesine karşı çıkarak genel kabul görmüş liberal söylemi hatalarından arındırmaya çabalar. “Keynes’e göre *laissez-faire*’in başarısızlıkla sonuçlanma ihtimali yüksektir; çünkü (...) birey, ya fayda azamileştiren sonuçlara ulaşmak için ya da bu özgürlüğü elde etmek için başka araçlara ya da başkalarına muhtaçtır” (akt. İşler 2016, 31). Öyleyse Keynes, liberalizmin *taşıyıcı dayanağı* olan bireyci felsefeyi karşısına alır. Çünkü bu felsefe bireyi toplumsal ve sosyal yönlerden soyutlarken metafizik bir yere götürür. Halbuki birey, toplum ya da devlet tarafından desteklenmesi gereken bir varlıktır. Toplumsal faydayı olabilecek en üst noktaya taşımak için de liberal ilkelerin bazılarının vazgeçilebilir. Bu da Keynes’i diğer liberallerden çok ayrı bir yere götürecektir. Liberalizmin bireyci kökeni, bireyin haklarının doğuştan ve / veya doğadan aldığı varsayımından hareket etmişken, Keynes böylesi bir doğalcılığı kabul etmez.

Siyasal iktisatçılar veya neoklasikler ücretlerin piyasadaki para miktarıyla dengede olacağını düşünmüşlerdir. Keynes buna itiraz ederek, paranın miktarına değil, harcanma hızına ya da dolaşıma öncelik verir. Uzun vadede paranın dolaşım hızının sabit bir noktada

önemli bir işlevi vardır. 1960’lardan sonra ise özellikle İngiltere ve Amerika’da sendikal faaliyetlerin azaltılması Keynesçiliğe karşı neoliberal tutumun bariz örneklerinden birini gösterir. Daha ayrıntılı okuma için bkz: *From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics* By Thomas I. Palley, 2005. (*Neoliberalism--A Critical Reader* by Deborah Johnston and Alfredo Saad-Filho, eds. içinde.)

kalması mümkün değildir. Kaldı ki Keynes’e göre uzun dönem anlatısı bir aldatmacadır çünkü “uzun vadede hepimiz ölüyüz” (Keynes, 1924, 80). Piyasanın kuralları olmadığında belirsizliğin, riskin ve cahilliğin egemenliğine gireceğini söyleyen Keynes’e göre, nasıl ki bireyler doğuştan rasyonel olmadığı için bırakın toplumsal faydaya katkı yapmayı, kendisine bile fayda sağlamayacak kadar bilinçten yoksundur, aynı şekilde piyasalar da kendi halinde düzene girecek bilince aynı sebeplerle sahip değildir. Keynes’in doğalcılığa eleştirel yaklaşımı iktisadi görüşlerinde oldukça belirleyici olmuştur. Bu eleştirinin temelinde antropolojik bir tutumun bulunduğu da gözlerden kaçmamaktadır.

Onun kapitalizmde gördüğü şey, görünmez elin piyasayı düzene soktuğu bir süreç değil istikrarsızlık ve krizlerle dolu bir tarihtir. Krizlerin 19. yüzyıl sonlarına doğru sıklığı artmışsa da neoklasikler kriz durumlarını tüketim ve fayda eşiğine bağlayıp karmaşık analizlerle geçiştirmişlerdir. Halbuki, (1929 krizi esnasında) fabrikalar açılabilir ve insanlar işlerine dönebilirdi, ancak bunu yapmak sermayedar için kârlı olmadığından bunlar yapılamadı. 1929 krizi Keynes’i haklı çıkardıktan sonra onun popülerliği hızla artmıştır. Metinleri hızla diğer dillere çevrilip çoğaltılmış, Keynes, adeta kurtarıcı aziz muamelesi görmüştür. Dahası İngiltere’nin önemli uluslararası toplantılarında temsilci olarak gönderilmesi Keynes’in ve dolayısıyla Keynesçiliğin genel kabul görmesinde önemli bir etkidir.

“Kapitalist bir ekonomide üretim kararları halkın ihtiyaçlarına değil, öncelikle kâra dayanır” (Hunt, 2005, s. 500). Neoklasikler için piyasanın ıslahı her şeyin önünde görülürken, Keynes halkın refahı olmadan piyasa sorunlarının düzelemeyeceği şeklinde bir akıl yürütmeden hareket etmiştir. Keynes de kendinden öncekiler gibi talep eksensli bir iktisat açıklamasını dikkate alır. Burada farklı olan Keynes’in modelini “refah” üzerine kurgulamasıdır. Refah, normal zamanlarda piyasanın doğal akışındaki temel çıktı olsa da istihdam ve üretim sorunları çıktığında devletin ekonominin itici gücü haline gelmesiyle bir devlet veya hükümet politikası olarak tarif edilir. Böylece devletin ekonomiyi yönlendirdiği karma model ortaya çıkmış olur. Keynes, modelinin sosyalizmden veya devlet kapitalizminden farkını açıkça dile getirir:

“Devlet açısından önemli olan üretim araçları mülkiyetine sahip olmak değildir. Devlet, üretim araçlarının artırılmasına tahsis edilen derneşik kaynakların miktarını ve bunlara sahip olanların ödüllendirilmesine ilişkin temel oranı belirleyebilme imkânı varsa, yapılması gerekeni yerine getirmiş olacaktır. Bundan başka, kamu yatırımlarının

yapılabilmesi için gerekli olan tedbirler tedrici olarak ve toplumun genel geleneklerine zarar vermeden gerçekleştirilebilir” (Keynes, 2010, 320).

Keynes, kapitalizmin mevcut düzenlenmiş halinin piyasaya ve genel refaha zarar verdiğini, piyasanın başarısız olduğu durumlarda piyasanın çözemediği sorunları devletin çözmesi gerektiğinin altını çizerek. Dolayısıyla kapitalist sistemin sağlıklı işlemesi için alınması önlemler alınması gerekir. Sosyalist bloğun kapitalist krizlerden etkilenmeden yoluna devam etmesi karşısında kapitalist Avrupa’nın, özellikle batı ülkelerinin hızlı refleks göstermesi için kapitalizmin bir dizi “reforma” ihtiyaç duyduğu gözlemlenmiştir. Söz konusu reformların sebebi Keynes’e göre “içinde yaşadığımız iktisadî toplumun göze çarpan hataları tam istihdamı sağlamada gösterdiği başarısızlık ve servet ve gelirin keyfi haksız bölüşümüdür (Keynes, 2010, 315). İstihdamın, özellikle kriz zamanlarında artırılması görevi piyasanın insafından alınıp devletin planlama ekiplerine verilmelidir. Böylece talep dengesi yeniden oturacak, üretim sürecek ve piyasa işleyişi devam edecektir. Sermaye grupları Keynesyen çözüme mesafe almak şöyle dursun onu hızlıca özümsemişlerdir. Dahası, kapitalizmin merkezi ülkesi olan ABD, Keynesçiliği krizlere bent çekmek için kullanan ilk ülke olmuştur. Çünkü kapitalistler, “çıkarlarını koruyup daha da geliştirmek için, devletin (ekonomiye) müdahale etmesini (gümrük vergileri, imparatorluk imtiyazları, devlet destekli tekeller, silahlanma programları, para manipülasyonları vb.) talep ediyorlardı” (Eaton 2013, 23).

Keynes’in de karşı çıkacağı, “Say Yasası” olarak bilinen “her arz kendi talebini yaratır” fikri, 1929 Krizi’ne sebep olurken başka olası krizlere yol açmaktadır. Çünkü piyasa aktörlerinden küçük bir kısmı bile piyasanın riskli olduğunu düşünüp piyasadan ayrılmak istediklerinde sistemi domino etkisiyle yerle bir etme kapasitesine haizdir. Bir planlamanın değil çıkarların bileşkesi olarak kurgulanan piyasa dengesi bozulduğunda tartıyı değiştirmek yerine eksik kısma ağırlık eklemeye benzetilebilecek bir tür girişimle dengeyi sağlamak için devletin piyasa üstünde kısmen ve dolaylı hakimiyet kurması amaçlanmıştır. Bunun için bir dizi uygulamanın hayata geçirilmesi gerekir. Devlet, ulusal tüketimi artırmak için kitle psikolojisi manipülasyonlarından ziyade daha farklı olanaklardan yararlanır. “Ailelerin gelir düzeyine bağlı tüketim eğilimi farklılıkları üstünde yoğunlaşan yeniden dağıtımcı bir mali politika, toplumun tüketim eğilimini artırma konusunda etkili bir yoldur” (Delfaud 2010, 63).

Kısacası devletin planlama yapması veya sanayiye ortak olması söz konusu bile değildir. Devlet kriz zamanlarında hukukun ya da politikanın¹² yavaş adım atmasına karşılık piyasanın düzenlenmesi ve harcama dengesinin sağlanması için refleksif hareketlerde bulunabilme yetisi kazanmaktadır. Keynes'in devlete verdiği rol regülasyonun dışına çıkmamış, Keynesyen yöntemi izleyen devletler de (kimi zaman korkulduğu gibi) sosyalist yöne evrilecek herhangi bir sapmaya uğramamıştır. Keynesçiliğin en önemli sonuçlarından biri sosyal devlet olgusudur ki bu olgu günümüzde de devlet kavramına dair tartışmalarda hâlâ önemli bir yer tutmaktadır.

David Harvey, Keynesçiliğin savaş sonrası krize giren politikayı ve ekonomiyi toparlamak için nasıl çözüm sunduğunu şu satırlarla aktarır.

“İktisadi dalgalanmaları azaltmak ve makul ölçüde tam istihdam sağlamak için, genel olarak “Keynesçi” denen maliye ve para politikaları yaygın biçimde kullanıldı. Sermayeye emek arasında bir “sınıf uzlaşması”nın iç barış ve huzurun kilit garantörü olduğu savunuluyordu genellikle. Devletler sanayi politikasına aktif müdahalelerde bulundular ve türlü refah sistemleri (sağlık, eğitim ve benzeri) inşa ederek sosyal ücretle ilgili standartlar getirmeye başladılar” (Harvey 2015, 18-19).

Keynesçilik 1930’lardan itibaren önemli bir iktisadi bakış açısına dönüşmüştür. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD), 1929 krizi sonrası önerilerini dikkate almış, başkan adayları içinde bile devletin harcamalar yaparak işsizliği azaltacağını söyleyen kişiler çıkmıştır. Keynes’in 1946’daki ölümünden sonra ABD ekonomisi Keynesçi modeli izleyerek işsizliği hızla azaltmıştır. Bu yüzden ABD’de neredeyse tek ana akım iktisadi söylem Keynesçilik olmuştur. 1948’den sonra “Keynesçilik komünist olmayan dünyanın yeni ortodoksisi haline geldi (Wapshott, 2017, s. 201). ABD’de 1944’te düzenlenen Bretton Woods konferansı sonrasında ise ticari dengenin (talep yanlı olarak isimlendirilen) üretime kayması dolayısıyla Keynesyen planlamacılık Avrupa ve diğer birçok ülkenin ekonomik ve politik çehresine yön vermiştir.

Keynesçiliği kapitalist ülkelerde sosyalist yaklaşımları sisteme dahil etme girişimi olarak okumak da mümkündür. Klasik veya neoklasik iktisat piyasanın dizginsiz yayılışının

¹² 29 Krizi sırasında Abd başkanı olan Hoover, klasik iktisadın ya da klasik liberalizm yanlısı danışmanlarının “piyasaya müdahale edilmemesi” uyarısını dinlemiştir. O sırada Demokratların başkan adayı olan Roosevelt ise krizden çıkış için “Yeni Düzen” (*New Deal*) önerisini ortaya atmış ve 1932’deki seçimleri kazanır kazanmaz bankacılık, vergi ve ticaret yasalarını değiştirmiştir. Devletin ekonomide aktif rol oynadığı ve krizin etkilerinin hızla azaldığı yaklaşık 10 yıllık süreçten sonra 2. Dünya savaşı olmasına rağmen 50’lerden itibaren Keynesçi politika yeniden Avrupa gündemine girmiştir.

doğasını araştırırken küçümsediği kitleler, bir şekilde, Keynes tarafından hatırlanmıştır. Bu sırada sosyalist blok ülkeleri planlı ekonomileri sayesinde hızlıca geri kalmışlıktan kurtularak ileri sanayi ülkeleri haline bürünmüşlerdir. Kapitalist Avrupa devletleri ise halklarının refah taleplerine Keynesçilik ile cevap vermiştir¹³. Dolayısıyla Keynesçilik yalnızca ekonomide değil politikada da karma bir modeli teşkil eder. Bu, devleti, ekonomik sistemin içerisinde hareket edeceği genel ilkeler ve/veya kurallar belirlemek biçimindeki eski rolünün oldukça ilerisine taşır ve buna, ekonomik güçlerin bu kurallar içindeki hareketinden olumsuz etkilenen ya da ekonomik işleyişe katılamayacak denli güçsüz olanların korunması ve destek görmesi eklenir (Moggridge 1985, 155).

Anlaşılabileceği gibi, Keynesçiliğin politikası *halk için piyasa* sisteminin rayına oturtulması olarak incelenebilir. Ancak Keynesçiliğin karşısında son derece güçlü, ABD tarafından kurulmuş ve desteklenmiş kurumlar vardı. Örneğin Keynes, ödemeler dengesi sorunları söz konusu olduğunda, bunların çözümü için “dış açık” veren ülkelere “acı reçeteler” dayatmak yerine, “dış fazla” veren ülkelerin bu fazlalarını eritmeleri gerektiğini savunuyordu. Fakat Bretton-Woods kuruluşları olan IMF ve Dünya Bankası, tarihleri boyunca dış açık veren ülkelere çeşitli kredi koşulları dayatmayı sürdürdüler (Kılınçoğlu ve Özçelik 2016,13).

Keynesçilik 2. Dünya savaşı sonrasında da iktisat politikalarını gelir dağılımının daha adil olması ve genel refah düzeyinin artırılması talebiyle neo-keynesçilik adıyla yeniden ortaya çıkmıştır. Günümüzde de Keynesçiliğe geri dönülmesi, kriz zamanlarında (örneğin 2008 krizinde olduğu gibi) devletin piyasaya yüklü miktarda para pompalayarak Keynes benzeri politikaların zorunlu olarak kendini dayattığı düşüncesi gibi Post-Keynesçi iktisadi akımlar mevcut olsa da Keynes’in hasmı sayılabilecek Hayek’in ve onu takip edenlerin görüşlerinin tedavülde olduğu su götürmez bir gerçektir.

¹³ ABD’den Batı Almanya’ya kadar Kuzey Atlantik ülkelerinin beyaz işçi sınıfına, bir anlaşma önerilmişti. Sistemin doğasını kökten değiştirmek gibi fantezilerden vazgeçmeyi kabul ederlerse, sendikalarına izin verilecek, geniş kapsamlı sosyal hizmetlerden (emeklilik, tatil, sağlık hizmetleri ...) yararlanabilecekler, belki de en önemlisi de, cömertçe fon ayrılan ve sürekli genişleyen devlet eğitim kurumları sayesinde, çocuklarının işçi sınıfından tamamen çıkabilmeleri için iyi kötü bir şansları olduğunu bileceklerdi. Bu üstü örtülü teminatın önemli bir unsuru, işçilerin üretkenliğindeki artışın ücretlerde artışa yol açacağı idi. Bu teminat 1970’lerin sonlarına kadar yerine getirildi. Büyük ölçüde bunun sonucu olarak, bu dönemde hem üretkenlikte hem de gelirlerde, günümüz tüketim ekonomisinin temelini atan hızlı bir artış yaşandı. Ekonomistler bu dönemi “Keynesçi çağ” olarak adlandırırlar, çünkü bu dönem, daha önce ABD’de Roosevelt’in Yeni Düzen’inin [New Deal] temelini oluşturan John Maynard Keynes’in ekonomik teorilerinin dünyanın hemen hemen her yerinde endüstriyel demokrasiler tarafından benimsendiği zamandı (Graeber 2015, 389-390).

Bir sonraki bölümde başta Hayek olmak üzere, Milton Friedman, Ludwig von Mises, Chicago okulu, Alman ordoliberalleri gibi neoliberalizm savunucularını ve bunların devlete dair fikirleri ile neoliberal devlete dair bazı eleştirileri inceleyeceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BUNALIMA KARŞI LİBERALİZM: YENİDEN VE DAHA GÜÇLÜ

3.1. Keynes Sonrası Teoriler: Friedman, Hayek ve von Mises

Keynes sonrası liberal teoriler genel olarak ikiye ayrılmaktadır. İlki post-keynesçi¹⁴ teori başlığı altında incelenebilir. Daha çok devlet ile piyasa arasındaki ilişki, refah, kısa ve uzun vadeli maliye programları, işgücü, fiyat ve gelir teorileri gibi konulara odaklanırlar. Günümüzde Keynes'in fikirlerine geri dönülmesini arzulayan iktisatçılar ve akademisyenler bulunmaktadır.

Diğer teori ise tahmin edileceği üzere neoliberal paradigmanın teorisidir. Ancak bu teorinin oluşumu Keynes sonrasına değil öncesine aittir. Dolayısıyla tarihsel bir sıralama yapmak olanaklı görünmemektedir. Bu bölümde neoliberal teorinin ortaya çıkışında önemli isimlerin fikirlerini inceleyip tartışmaya açacağız.

3.1.1. Ludwig von Mises

Ludwig Heinrich Edler von Mises (1881-1973), Avusturya ve Amerikan kökenli siyaset düşünürüdür. Çalışmaları genellikle liberalizm ve kapitalizm üzerine, en çok da sosyalizm karşıtlığı konusunda ağırlık kazanmıştır. Von Mises, kapitalizmi rasyonel iktisadi ilişkilerin mevcut durumu olarak gördüğünden sosyalizmi rasyonelitenin dışına iter. Ona göre sosyalizmde var olan kamu kurumları ya da devlet planlamacıları fiyatları belirlerken malın piyasadaki değişim değerini baz almazlar. Zaten böyle bir piyasa hiç oluşmamıştır. Bu yüzden süregelen bir ekonomik faaliyet yoktur (von Mises 1990, 18-22).

Von Mises, devletin sınırlarını iş dünyası adını verdiği piyasa sisteminin dışında tutar. Devlete yön veren bürokratik organizasyon piyasadaki kâr-zarar analizine oldukça uzaktır. “Doğası gereği” devlet ile piyasanın idare tarzları da birbirinden farklıdır. Örneğin bir şirket bilanço defteri tutar. Bunun amacı kâr-zarar hesaplamasının açık ve seçik olarak incelenmesidir. Oysa devletlerin topluma karşı böyle bir sorumluluğu yoktur. Sorumluluğun en yüksek olduğu demokratik sistemlerde bile hesap vermek birinci derece öneme sahip değildir (von Mises 1944, 57-63). Mises’e göre devletlerin etkin olduğu ekonomilerin

¹⁴ Konu ile ilgili ileri okumalar için bkz.: Frederic S. Lee, *Modern Cambridge Economics Series Post Keynesian price theory* Cambridge University Press (1998), Marc Lavoie, *Introduction to Post-Keynesian Economics* (2009), Jesper Jespersenn *Macroeconomic Methodology: A Post-Keynesian Perspective* (2009), *John Maynard Keynes- Yine Yeniden*, Derleyen: Emre Öztürk, Deniz Taner Kılınçoğlu, İletişim Yayınları (2016).

verimli olması mümkün görünmemektedir. Onların gündemleri iktidarda kalmak, emir vermek ve sorumluluktan kaçmaktır. Devletlerin ekonomide etkisiz olduğu ekonomiler ise rekabetin, verimliliğin, çeşitliğin ve daha da önemlisi özgürlüğün olduğu ortamlardır. Sosyalizm bu anlamda özgürlüğe en uzak tercih olacaktır. Dolayısıyla özgürlük ancak piyasa sistemi sonucu oluştuğu için kapitalizm özgürlükçü bir rasyonaliteyi temsil etmektedir. İnsanlar sosyalizmde pasif bir rol oynarken kapitalizmde tüketici olarak oldukça aktif bir role sahip olurlar:

“Kapitalist bir topluma ait piyasadaki sıradan insan, egemen tüketicidir; öyle ki, onun bir mal veya hizmeti satın alması veya bir mal veya hizmeti satın almaktan vazgeçmesi, nihai olarak neyin, ne kadar ve hangi kalitede üretilmesi gerektiğini belirler” (von Mises 2006).

Kapitalizmin bahsi geçen tüketim temelli, yani talep kaynaklı yapısı, liberalizmin akılsallığının ipuçlarını verecektir. Liberalizm eğer tüketicuyu baz alan bir ideolojiyse, tüketicinin öznellik mekanizmaları düzenlendiğinde toplum kendiliğinden bir düzene geçecek; böylece toplumsal sistem de buna göre düzenlenecektir. Devlet bu düzenlemenin yalnızca aracıdır. Devlete bunun dışında bir görev verildiğinde totaliterleşme eğilimi gösterir. Daha önceki deneyimler ile kendi çağında yaşananların sorumlusu ilan edilen devlet hem sınırlanır hem de küçülürse sorun kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Çünkü piyasa, toplumu düzenleme görevini yerine getirebilecek kadar etkin olacaktır. Von Mises’in devlete dair eleştirindeki keskinlik onu diğer neoliberallerden de bir nebze ayırır.

“İnsan tabiatıyla birlikte düşünüldüğünde görülüyor ki devlet zorunlu ve kaçınılmaz bir kurumdur. Devlet, eğer uygun bir şekilde yönetilirse, toplumun beşerî iş birliğinin ve medeniyetin temelidir. İnsanın beşerî mutluluğunu ve refahın artırmaya yönelik cabalarındaki en yararlı ve kullanışlı araçtır. Ama devlet³ sadece ve sadece bir araçtır, nihai hedef değil. Tanrı değildir. Zorlama ve tazyikten ibarettir; polis kuvvetidir. (...) İnsanoğlunun her zaman mukavemet etmek zorunda kaldığı en kötü belalar, kötü hükümetlerin eseri idi. Devlet, tarih boyunca fesadın ve felâketin asıl kaynağı olabilir ve çoğu kere olmuştur da” (von. Mises 2010, 60).

Mises, liberalizmin anarşizmden de iki noktada ayrıştığından bahseder. Onun anarşizm eleştirisi Nozick ile bazı noktalarda uyuşsa da ulaşmak istedikleri toplum bakımından farklılaşırlar. Nozick, devlete, insanlar arasındaki ilişkinin adil olabilmesi için minimal bir ihtiyacı karşılama aracı olarak bakar. Mises’in devlete biçtiği rol ise liberalizm

ekseninde döner. Devletin ortadan kaldırılmasını amaçlayacak (anarşistler) kadar naif olmayan liberaller, bir ölçüde zorlama ve tazyik olmaksızın sosyal iş birliği ve medeniyetin var olamayacağını kabul ederler. “Hükümetin amacı, toplumun idamesine ve işleyişine zararlı eylemler planlayan kimselere karşı sosyal sistemi korumaktır. Piyasa toplumunda özel mülkiyete bağlı işbölümü; demokrasi, kişisel özgürlük, konuşma özgürlüğü, basın özgürlüğü, dinsel hoşgörü, dünya barışı gibi birçok olumlu sonuç doğurur. Devlet bunları sağlamakla değil korumakla mükelleftir” (von Mises 2010, 61).

3.1.2. Friedrich von Hayek

Avusturyalı iktisatçı ve siyaset felsefeci Friedrich August von Hayek (1899-1992), liberal ekonomi fikrinin en uç örneklerinden birini sergiler. 2. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında Keynesçi fikirlere ilave olarak sosyalist fikirler de Avrupa’da canlanmıştır. Planlamacı ve devletçi ekonomik modeller bir yandan halkın refahını artırıyor olsa da, aşırı kamu harcamaları ve talep fazlalığı yüzünden, bir grup liberal iktisatçı, ekonominin uzun dönemde büyük borç batağına saplanacağı endişesini dile getirmişlerdir.

Hayek, Keynes’in görüşlerini bir süre benimsemiş olsa da¹⁵ von Mises’in liberal toplum hakkındaki düşünceleri onu Keynes’ten uzak bir konuma itmiştir. Ondan etkilendiği temel mesele sosyalizmin iktisadi anlayışıdır. Sosyalizm dünya piyasasının kendiliğinden oturacağı dengeyi hiçe sayarak bozmuştur. Bireylerin kendi istek ve arzularıyla dahil olduğu pazar ekonomisini çiğneyerek doğal fiyat dengesini bozan sosyalizm fikri, Hayek’e göre devletçi özellikleri sebebiyle Keynesçiliğe de sızmıştır. Bu yüzden devletçi politikalara ve dolayısıyla Keynes’e mesafe alan Hayek’e göre sosyalizm piyasa fiyatlarını göz ardı ederek, topluma katkıda bulunmayı yani fiyat ödeme istekleri aracılığıyla bireylerin, bir nesne veya hizmetin ederine ilişkin görüşlerini ifade etme şansını ortadan kaldırmaktadır. Hayek’in iddia edeceği üzere, merkezi planlama bireyleri temel özgürlüğünden mahrum etmektedir (Wapshott 2017, 37-38).

Keynes’in özellikle kriz zamanlarında devletin ekonomiye aktif müdahalesi, yani yapay istihdam yaratılması, âtil üretim faaliyetlerinin devlet desteğiyle aktifleştirilmesi,

¹⁵ Keynes, *The Economic Consequences Of The Peace* (1920) (Türkçesi: *Barışın Ekonomik Sonuçları*, Efil Yayınevi, 2020) adlı kitabında 2. Dünya Savaşı sonrasında itilaf devletlerinin ittifak devletlerine uygulamak istediği yaptırımların suçsuz halkı, özellikle çocuklar ve yaşlıları idam etmek anlamına geleceğini yazmıştır. Devlet adamlarının kararlarına açıkça tepki ortaya koyan Keynes, yenik devletlere uygulanan yaptırımların ülkeleri ya 50 yıl geriye götüreceğini ya da devrim riskini ortaya çıkararak ülkelerin radikal nesiller yetiştirebileceğini belirtmiştir. Bu konuda tarih Keynes’i haklı çıkarmıştır. Keynes’in metinleri hızla Avrupa dillerine çevrilmiş, Hayek gibi İttifak devletleri mensuplarınca kahraman olarak anılmıştır.

faizle oynayarak paranın yatırım yapılabilir seviyeye getirilmesi ve vergilerin azaltılarak talebin artırılmasıyla üretimin canlandırılması düşüncelerine kökten karşı çıkan Hayek, bunun gerçekçi bir çözüm olmayacağını görüşündedir. Hayek’e göre devletin ekonomiye yaptığı her müdahale borçla yapılmıştır ve uzun dönemde etkisi oldukça olumsuz olacaktır.

Hayek, böylece, neoklasiklerin doğalcı görüşlerine kısmen geri dönüşün emarelerini gösterir. Ona göre bir piyasada arz-talep ilişkisi, rekabetin de gereği olarak, doğal dengede durmuyorsa kısa süreli bir krizin çıkması olanaklıdır. Burada yapılacak tek şey ise beklemektir. Oysaki Keynes için piyasa doğal ve akılcı bir süreç olmadığı için devletin yapay müdahalesinin piyasanın doğallığını bozacak bir tehlikesi yoktur. Keynes’in bu görüşe ulaşmasının bir sebebi de *Para Üzerine İnceleme* adlı çalışmasında bahsettiği, paranın nötr bir takas aracı olmadığı, aksine miktarı, değeri ve dolaşım hızı ile önemli bir ekonomik aygıt oluşudur. Hayek bu görüşe şiddetle karşı çıkarak paranın nötr olduğunu, asıl önemli etmenin ise yatırım ve ticaret hacmi olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla devletin piyasaya kısa süreli müdahalelerin “parasal” nitelikte olduğu, bunun ise piyasaya gerçek bir fayda sağlamak yerine asıl krizi erteleyerek büyüteceği söyleyen Hayek, devletin piyasaya müdahalesini kriz zamanlarında bile yanlış bulur. Kısacası, Keynes’in iktisadi düşünce hattı üzerinde “devrimci” dönüşümler arzulanması karşısında Hayek oldukça “muhafazakâr” kalmıştır.

Hayek, 1947 yılında, İsviçre’de Mont Pelerin¹⁶ adıyla anılacak olan bir girişim başlatmıştır. Liberal ilkeleri tartışıp yeniden gözden geçirmek amacıyla toplanan grupta Hayek’ten başka, Friedman, von Mises, Röpke, Erhard, Popper, Polanyi ve Hazlitt gibi bir ekonomist, gazeteci ve hükümet görevlisi ve felsefeci bulunur. Neoliberalizmin bir fikir olmaktan uygulamaya dönüşmesine aracılık eden grup her ne kadar homojen bir yapıda olmasa da zamanla fikirleri ortaklaşmış ve devletlerin ekonomik çehresinin değişmesi için danışmanlık hizmeti vermişlerdir. Gelgelelim bu grup 1970’lere kadar yeterince etkin olamamıştır. Bunda en önemli etmen halkların gelir dağılımı ve sosyal haklar konusunda baskısı ve sol/sosyal demokrat hükümetlerin iktidarlarda kalmalarıdır. 1970’lerde stagflasyona giren ABD ve Avrupa devletleri, Hayek (1974) ve Friedman’ın (1976) krize

¹⁶ İsviçre’de toplandıkları kaplıcanın adıdır. Milletler Cemiyeti’nin 1947’deki toplantısı Cenevre’de gerçekleştirilirken, bahsi geçen grup üyeleriyle gölün diğer tarafındaki Mont Pelerin’de toplanmayı uygun görürler. Grubun isminin Acton-Tocqueville olması düşünülürken bundan vazgeçilmiştir. Bugün hâlâ liberal uygulamaları desteklemek ve ilerletmek amacıyla çalışan grup üyelerinden 8 adedi iktisat alanında Nobel ödülü sahibidir.

karşı neoliberal çözüm önerilerinin iktisat Nobel'i kazanmalarıyla akademik çevrelerin de etkisiyle neoliberal bir yön değişimini zorlamıştır.

Hayek'e göre eşitlik mutlak biçimde gerçekleştiğinde özgürlüğün kapılarını kapatır. Olması gereken tek eşitlik *kanun önünde eşitlik*dir. Özgürlüğe olanak sağlayacak başka bir eşitlik arayışı bulmak mümkün görünmemektedir. Yine de kanun yapmak ya da yapma fikri bile bir tür özgürlüğe bağlıdır. Hayek, özgürlüğü hem kendi başına bir değer hem de diğer birçok değerın kaynağı olarak görmektedir (Yayla 2000, 52). Özgürlük bir amaç olarak devletin olanağıyla değil toplumsal bilgi birikimiyle ilişkilidir. Toplumsal kurumlar içinde gelişen özgürlük bilinci devlet gibi başka kurumlar tarafından sınırlanmadığında, yani insanlık "köleliğe" maruz bırakılmadıkça, insanlar gelişime ve değişime oldukça açıktır. Çünkü söz konusu sosyal darwinist yaklaşıma göre toplumsal kurumlar doğallıkla gelişmişlerdir. İnsanın evrimi ile de ilişki içindedirler; nasıl ki evrim dışarıdan zorlama kurallarla ve müdahalelerle ilerlemiyorsa toplumsal kurumlar da doğallığı içerisinde bazı kurallar oluşturur ki bunlar özgürlüğü sınırlandırmak yerine özgürlüğü koruyucu özellikler taşımaktadırlar.

Hayek'e göre insanın bilgisi ve yetenekleri kısıtlı olduğu için özgürlük bir ihtiyaç olarak doğar. Dolayısıyla insanlar sadece sosyal alanda değil iktisadi alanda da sınırlanmama hakkına sahiptir. Özgürce politika yaptığı gibi özgürce piyasaya girebilmelidir. Hayek, tam da piyasa ekonomisinin hâkim olduğu ortamlarda bireysel ve toplumsal özgürlüklerin kanun önünde eşitlikle birlikte canlanabileceğini dile getirmiştir. Totaliter yönetimler ise başta ekonomi olmak üzere hayatın her noktasını *planlama* üzerinden denetim altına alarak özgürlüğü yok etmektedirler. Özgürlük insanlığın en büyük değeri olduğu için totaliterlik insanlığın en büyük düşmanıdır. Bize sundukları "kolektif özgürlük", toplum üyelerinin özgürlüğü değil, toplumu istediği gibi değiştirebilmesi için planlamacılara tanınmış bir özgürlüktür. Sonunda iktidar ile özgürlüğün karıştırıldığı bir noktaya gelinmiştir (Hayek 1999, 208). Hayek'e göre sosyalizmle yönetilen toplumlar özgür olduklarını düşünseler de bu doğru değildir. Sosyalist ülkeler hakikati çarpıtma konusunda ustaca yöntemler geliştirmişlerdir. Hayek, sosyalizmin özellikle Avrupa'da insanları üç sebepten hayal kırıklığına uğrattığını belirtir:

"Sosyalist bir üretim organizasyonunun özel teşebbüsten daha verimli değil, daha az verimli olacağının giderek daha çok anlaşılması; mezkûr üretim organizasyonunun daha fazla sosyal adalet olarak düşünülen istikamete götürme yerine keyfi ve önceki durumdan daha fazla olmak üzere önü alınamaz bir hiyerarşi düzeni anlamına geleceğinin daha da

net anlaşılması ve vaat edilen daha fazla özgürlük yerine yeni bir despotizmin zuhuru anlamına geleceğinin farkına varılmasıdır” (Hayek 2013, 377-378).

Keynesçi tarzda olsa bile, devletin ekonomiye müdahalesiyle başlayan süreç, toplumun ahlaki yapısından bilgi birikimine uzanan yelpazede devam ederek özgürlüğün önünde engel olacaktır. Bu da insanlığın gelişmesini durduracak, insanlığı köleliğe alıştıracaktır. Çünkü ancak bir köle, yapılması gerekenlere göre eylemde bulunur ve bunu içten kabul eder. Hayek’e göre totaliter ülkelerde olanlar bunlardır. Oysa devletin asıl görevi özgürlüğü korumaktır. Özgürlüğün korunması için ise daha önce bahsettiğimiz gibi, piyasa ekonomisinin korunması gereklidir. Devlet müdahalesi Chicago okulundaki radikal liberallerin gözünde sadece zararlı bir şey değil, sonuçları doğayı tahrip edecek bir doğa faciasıdır:

“Chicago Üniversitesi’nde uzun süre profesörlük yapan Arnold Harberger’e göre, klik içinde klik olarak nitelendirilen bu ‘Avusturyalılar’, sadece devlet müdahalesinin yanlışlığını söylemekle kalmayıp, gayretli bir şekilde şunları söylemeye devam ediyorlardı: Kötü bir şeydi ... sanki ortada kendi içinde kusursuz bir uyuma sahip çok güzel ve ileri derecede karmaşık bir tablo görülüyor da, olmaması gereken yerde küçücük bir lekenin bulunması korkunç bir şey ... o güzelliği bozan bir kusur” (Klein 2010, 71).

Hayek’in başka bir başarısı da piyasa ekonomisini bir ideoloji olarak incelemesi ve kabul ettirmesidir. Piyasa düzeni, planlı ekonomi gibi herhangi bir tek amaçlar hiyerarşisi veya değerler kıstasına göre yönetilmez, yönetilememiştir de. Aksine, piyasa düzeni fert olarak üyelerinin ayrı ve farklı amaçlarına hizmet eder (Butler 2001, 59). Toplumu düzenleme yetkisi verilen piyasa ekonomisi insanların amaçlarında ortaklaştığında özgürlük pratiğinin hayata geçeceğini savunan Hayek, bireylerin amacının ise “ortak” değil “karşılıklı” olduğunu söyler. Karşılıklı çıkarlar, piyasanın mübadele şartları gereği, herkesin ihtiyacı olduğu oranda piyasaya girmesini ve mümkün olan en iyisini alabilmesini sağlar. Böylece bireyci ve çıkarıcı tavır bir tür toplumsallık da yaratır¹⁷. Bu toplumsallık yine

¹⁷ Bu akıl yürütme birçok iktisatçı tarafından kullanılsa da orijinali ve en etkilisi Adam Smith’in örneğindedir. Smith’e göre “gereksindiğimiz bu lütufların en çoğunu böyle elde ederiz. Yemeğimizi, kasabın, biracının ya da fırıncının iyilikseverliğinden değil, kendi çıkarlarını kollamalarından bekleriz. Onların insan severliğine değil, bencilliğine sesleniriz. Hiçbir zaman kendi ihtiyacımızı ağızımıza almaz, onların kendi faydasından dem vururuz. Bir dilenciden başka kimse, yalnızca hemşerilerinin iyilikseverliğine güvenmek yolunu tutmaz” (Smith 1999, 40).

özgürlük temelinde bir araya gelip piyasada arz-talep dengesini yaratacak ve bireysel refahları artırarak toplumsal refahın artırılmasına da katkı sunacaktır.

Liberalizm açısından “piyasa düzeni karşılıklı menfaatleri ölçüsünde diğerleriyle işbirliği yaparak kendi amaçlarının peşinden koşan milyonlarca bireyin kalıbı/örüntüsü veya mahsulüdür. Bu düzen, kaynakları yönetmek için tasarlanmış olmayıp, halkın ekonomik faaliyetlerinin sonucu, onların bireysel faaliyetlerinin kalıbıdır” (Butler 2001, 99). Yani bu bakış açısına göre piyasa son derece doğal bir alandır. Hayek bu görüşleriyle klasik okulun izlerini kısmen taşımaktadır; ancak bu doğal düzenin bozulması da ihtimal dahilindedir.

Hayek’e göre devlet teşebbüsünün dar sınırlar içinde tutulması lazım gelir; ekonomik faaliyetin çok geniş bir kesimi devletin doğrudan kontrolüne tabi hale gelirse, bu özgürlük için gerçek bir tehlike haline gelebilir (Hayek 2013, 339). Devlet, özgürlüğü korumak gibi bir amacı güdüyorsa, piyasanın rekabetçi ve adil yanlarına vurgu yaparak piyasa dışı ekonomik etkinliklere izin vermemelidir. Karşılıklı menfaatler herkesin birbirine karşı sorumlu olduğu bir düzen olsa da daha büyük menfaatlerin devreye girmesi bu doğal sistemi bozabilir. Devletin görevi söz konusu doğallığı korumaktır. Müdahaleciliğin ise doğal bir düzen olan piyasa organizasyonuna zararları bulunmaktadır:

“Böylece, ‘müdahale’ye karşı genel argümanın geldiği nokta şudur: Bir kendiliğinden doğan düzeni, onun dayandığı genel kuralları ıslah ederek geliştirmeye çalışabiliriz. Yarattığı sonuçlarını çeşitli organizasyonların çabalarıyla tamamlayabiliriz. Fakat bu düzenin üyelerini kendi bilgilerini kendi amaçları için kullanma olanağından mahrum eden özgül emirlerle sonuçlan daha iyi bir hale getiremeyiz” (Hayek 2012, 89).

Hayek’e göre devlet, piyasanın üretmekte zorlandığı ürünler için gelir temin etmeli, bu konuda zorlayıcı gücünü kullanmaktan çekinmemelidir. Kaldı ki devletin zorlayıcı bir kurum olarak gelişmesi son derece doğal ve gereklidir. Ancak bu zorlamanın sınırını bireylerin girişim özgürlüklerinin önüne geçirdiği anda devletler bireyin değil politikacıların yani kendisinin çıkarını savunmaya başlayarak totaliterleşir. Devletin zor kullanma gücü vergilerin toplanması, yasama hakkının koruması ve yasaların adilce uygulanması için kullanılmalıdır. Böylelikle devlet, piyasanın işleyişine karışmamış, özgürlüğün yaygınlaştırılması için piyasayı işler halde tutmuş olacaktır. Bunun için devletin güçlü kalabilmesi ve piyasa yani özgürlük karşıtlarına karşı özgürlüğü savunacak araçlarla donatılması gerekir. Hayek, bir ordoliberal olarak, neoklasiklerin organizasyonun düzenlenmesi girişimlerine karşı çıkar. Piyasanın kendi başına ele alınması mümkün

değildir. Piyasa, toplum, devlet ve hukuk ile iç içe geçmiş durumdadır. Öyleyse piyasanın organizasyona indirgenmiş yönetimini değil, piyasa ile birlikte ama piyasa için kurulmuş bir düzeni ele almak gereklidir. Bunun bir sebebi de piyasa dengesini oluşturan fiyatların yalnızca ekonomik bir rasyonalitenin analiziyle değil toplumsal ve tarihsel ilişkilerle de açıklanması gerekliliğidir (Kessler 2012, 291). Elbette tersinden de geçerli olan bu önerme, piyasanın kendi haline bırakılmasının toplumun ve devletin de kendi haline bırakılması anlamına gelir. Hayek klasik “bırakınız yapsınlar”cılığa tam da bu yüzden karşı çıkar. Çünkü klasik liberalizmin bu tezahürü krizlerin de asıl kaynağıdır.

Hayek’e göre devletin tasarrufundaki başlıca zorlama aracı, cezalandırmadır. Hukuk hakimiyeti altında, devlet bir kişinin dokunulmaz özel alanına, ancak ilan edilmiş bir genel kuralı çiğnemenin cezası olarak müdahale edebilir (Hayek 2013, 313). Devletler demokrasiyi korumakla da mükelleflerdir. Ancak aynı piyasada olduğu gibi, demokrasi de sınırlanmazsa kendi kendisini yok edecek güce sahiptir. Örneğin sendikalar demokrasinin kötü bir örneğini sergilerken, piyasanın altüst oluşuna davetiye çıkarırlar. Yine kitle örgütleri, iyi planlanmış bir ekonomik yapıdan fazla pay alacak güce eriştiklerinde tehlikeli olmaya başlarlar. Demokrasiler devletlere de sınırsız güce eriştiğini sanan hükümetlere yön verebilir. Almanya bunun iyi bir örneğidir. Hayek gibi neoliberallerin peşinde olduğu şey, özel sermaye haklarının kısmen değil tamamen korunması ve Avrupa Adalet Divanı ile DTÖ gibi uluslararası yargı organlarının, sermayenin küresel haklarını bozabilen ulusal yasaları geçersiz kılma yeteneğidir (Slobodian 2020, 35).

Hayek’in fikirleri, çalışmamızın genel konusu olan “devlet ve onun neoliberal dönüşümü” incelemesinde önemli bir yer kaplar. Hayek, gerek politik ve hukuki gerekse iktisadi faaliyetin piyasanın koşullarına göre şekillenmesi gerektiğini belirtirken devleti de bu faaliyetlerin yasal aygıtı haline getirir. İşleyen bir pazar ekonomisi devlet cenahından bazı faaliyetleri icap ettirir. Öyle bazı başka faaliyetler vardır ki, pazar ekonomisinin işlev görmesi onlarla desteklenecektir (Hayek 2013, 335). Örneğin neoklasik iktisatçılar piyasa söz konusu olduğunda Hayek’e yakın olsalar da, devletin konumu bakımından ondan oldukça farklıdır. Hayek, devletin piyasa ekonomisini koruması için hukuki yükümlüklerle ve bunu içeren bir anayasayla sınırlandırılmasını savunurken, piyasayı savunmak için gücünü kullanmaktan çekinmemesini söyler. Hukukun bir diğer işlevi de devlete karşı bireyi savunabilecek bağımsızlıkta olmasıdır. Hukukun yasaları net olmalı, bilinebilirliği artırılmalıdır. Böylece toplum neyi yapıp neyi yapamayacağını bildikten sonra özgürlük yolunda emin adımlar atabilecektir.

Bütün bunların sonucunda devletin, nitelikçe, bir idare aygıtı olmasının ötesinde kutsal bir anlamı ve görevi yoktur. Bu sınırlar altında varolan bir devlet mümkün olduğunca genişlemeli ve etki alanını büyütmelidir. Çünkü güçlü ve özgürlüğü korumaya niyetli bir devletin asıl görevi piyasanın önünün açılması ve tehlikelerden korunmasını sağlayacak hukuki ve politik kararları alabilmesidir. Günümüz neoliberal devlet politikasının bir nüvesini sunan Hayek, devlet yapısını katı bir anayasa ile sınırlandırmış olmasıyla farklılaşır. bu politikanın eksikliğinde ise ekonomik dengesizliğin kaynağını “hükümet”te aramak gerekir. Hayek’e göre “yüksek işsizlik dönemlerinin, hükümetin serbest piyasa işleyişine müdahalesi ve piyasanın, stabilite temin eden bir para birimi sağlamasını engellemesi sonucu olduğu ispatlanmıştır” (Hayek 2022, 129). Hükümetlerin ya da devletlerin kamu yararına yaptığı her adım aslında kamuya zarar vermektedir. Özellikle hükümetlerin, toplumun bir kesminin kayırılmasına eğilimli olduğu bilindiğinden dolayı bütün iktisadi politikanın yasalara göre yönetilmesi gerekmektedir. Neoliberal devlet ise ilerde göreceğimiz gibi hukuku da piyasanın şartları bağlamında esneklik gösterecek şekilde içerecektir.

3.1.2. Milton Friedman

ABD’li yazar ve iktisatçı Milton Friedman (1912-2006), Keynesçi teoriye karşı yazdıklarıyla gündeme gelse de fikirleri 1970’lerin ortasına kadar uygulamaya konulmamıştır.

Friedman’a göre ekonominin sorumluluğu devlete ait olmamalıdır. Enflasyonun baskılanması Merkez Bankası’nın, kaynakların dağıtılması ve dengenin oluşturulması bizzat piyasanın kontrolüne geçmelidir. Haliyle devlet, ekonomik olaylara asla müdahale etmemeli; mümkün olduğu bütün alanlardan (eğitim, sağlık, ulaşım vs) çekilerek küçülmelidir. “Ekonomik faaliyetlerin organizasyonunun siyasi otoritenin denetiminden çıkarılmasıyla birlikte piyasa, zor kullanma gücünün kaynağını ortadan kaldırır. Böylece piyasa, ekonomik gücün siyasi gücü desteklemek yerine, denetlemesini de mümkün kılar” (Friedman 2021, 46). Özelleştirmeye beraber rekabetin özgürlüğü ve yaratıcılığı artıracaklarını düşünen Friedman, devleti özgürlüğün karşısına yerleştirir. Ayrıca devletin merkezi yapılanmasını yerelleştirerek tek tipçi anlayıştan uzaklaşılmasını öneren Friedman’a göre devlet, sadece güvenlik ve hukuku elinde tutmalıdır. Bunların bile kötüye kullanımından bahseden Friedman, devletin denetlenmesini ve sınırlandırılmasını talep eder (Friedman ve Friedman, 2021).

Kontrol yoluyla tiranlık kuran devletin, özgürlüğe düşman olduğunu belirten Friedman, toplumların gelişmesinde de en büyük engel olduğunu söyler. Vergileri israf eden devletler, işsizlikle mücadele için üretimi artırmayı gerekli görür. Bunun için de tüketimin artması gerekir. Tüketim için de para basılmalıdır. Öte yandan “bağımsız” bir para politikası olmadan basılan para enflasyonu ortaya çıkaracaktır. Hükümetten azade olan Merkez Bankası fikrinin savunucusu olarak para politikasının (monetarizm) devlete bırakılmamasında ısrarcıdır. ABD başkanı Kennedy’nin de ekonomi danışmanlığını yürüten Friedman’ın fikirleri 1973’te başlayan enflasyon dalgasından sonra yeniden gündeme gelmiştir.

Friedman, paranın “miktar teorisi” dediği teoriye göre, piyasadaki paranın birim-çıkı başına göre ayarlanması gerekir. Buna karşın popülist hükümetler iktidarda kalmak için parayı fütursuzca basarak enflasyona ve işsizliğe sebep olmuşlardır. “Enflasyon esas itibarıyla, üretim miktarına kıyasla para miktarının daha hızlı artmasından kaynaklanan parasal bir olgudur” (Friedman ve Friedman 2021, 409). Keynes, “piyasa başarısızlıkları” adını verdiği süreci devletin kontrol altına alarak elimine etmesiyle gündeme gelmişken, buna karşıt olarak Friedman, hükümet başarısızlığı dediği enflasyon yaratacak hataları açıklayarak ünlenmiştir. Friedman’a göre devletlerin ekonomi yönetiminden çekilmesi gerekir. Bu durumda devlet küçülürken toplum özgürleşeceği için güçlenecek; devleti de denetleyip hata yapmasına izin vermemesi için denetleyebilecektir. Serbest piyasa yalnızca ekonomik özgürleşmeyi değil siyasal özgürleşmeyi de beraberinde getirecektir.

Neoliberalizmin önemli merkezlerinden Chicago Üniversitesi İktisat Bölümü’nün kurduğu “Chicago Okulu”nun da bir mensubu olan Friedman, daha sonra Hayek ile çalışacak, başta Güney Amerika olmak üzere neoliberal politikaların yayılmasında önemli bir rol üstlenecektir.

3.2. Neoliberalizme Döşenen Double Yol: Keynesçiliğin Reddi ve Devletin Aradan Çıkarılması

Keynesçilik 1929 bunalımından çıkışta, öncelikle Roosevelt’in ABD seçimlerini kazanıp “New Deal” ekonomi programını devletin bir dizi önlem paketleriyle sunmasıyla ABD’de ve sonrasında Batı Avrupa’da iktisatçıların Keynes’in çalışmalarını tanıma ve tanıtımlarıyla hızlıca gündeme girmiştir. ABD’de 1935 ve 1937’deki toparlanma döneminde gerçekleşen bankacılık yasası, emek piyasası düzenlemesi, toplu sözleşme hakkı gibi gelişmelere Keynes etkisi eşlik etmiştir. Ne var ki, 2. Dünya Savaşı’nın belirtileri sebebiyle

devletler ekonomilerini “sosyal” bir yöne değil savaşa göre düzenlemeye yönelmiştir. Çünkü 29 bunalımı Keynesçi politikaları doğrudan değil savaş sonrası politikaların dolaylı sonucu olarak ortaya çıkarmıştır. Bu kriz Avrupa’da da önemli sonuçlara yol açtı: 1932’de üretim Almanya’da %25, Fransa’da %15 azalmıştı. Bu durumun sonuçları müthiş oldu, önceki ekonomik siyasi güzergâhların sonuçlarıyla birleşerek Almanya’da nazizme, İtalya’da faşizmin sürekliliğine veya ters yönde Fransa ve İspanya’da Halk Cephesi’nin kuruluşuna yol açtı. İspanya’nın sürüklendiği iç savaş, Franco diktatörlüğüyle sonuçlanacaktı (Dumenil ve Levy 2015, 36).

Keynesçiliğin gerçek anlamda tedavüle girmesi 2. Dünya Savaşı’ndan çıkan ülkelerin ortaklığına ve dönemin siyasal yatkınlığına bakılarak incelenebilir. İki savaş arası dönemde selevi liberalizmin çökmesine pragmatik bir cevap olan Keynesçilik, sabit döviz kurları, uyum sağlayan para politikaları, genişleyen mali politikalar ve finansal sistemi istikrara kavuşturmak, faiz oranlarını düşürmek, öncelikli sektörlerle doğrudan kredi aktarımı için düzenlemeler de dahil olmak üzere ‘finansal baskılama’ ile karakterize ediliyordu (Arighi, Hobsbawn, Fry, Grabel ve World Bank’tan akt. Saad-Filho 2018, 103). Keynesçiliğin bu özellikleri ile Avrupa’nın darboğazdaki durumu birbiri ile örtüşmekteydi.

Liberalizm savaşın (savaş sonrası iktidara gelen sosyalistlerce) sebebi olarak görülmüştür. Ancak sosyal demokrat ve sosyalistler içindeki çoğunluk¹⁸ (reformistler) liberalizmi karşılarına almaktan imtina ederek ona alternatifler geliştirmiştir. Komünistlerin devletleri Sovyetler planına dahil etme girişimlerine karşı duran sosyal demokratlar; kalkınmacı bir kapitalizmi, Avrupa ile yeniden bütünleşmeyi ve sosyalist-işçi devleti yerine sosyal devleti tercih etmişlerdir. Bunu aşamacı bir plan dahilinde ortaya koyduklarını, sosyal devletin kapitalizmi doruk noktasına çıkararak onu aşma olanağı sağlayacağını söyleyen sosyal demokratlar liberalizm ile “onurlu” bir demokrasi anlaşması yapmış görünmektedirler¹⁹.

¹⁸ 1889-1916 arasında gerçekleştirilen bir dizi toplantıyı organize eden 2. Enternasyonal sırasındaki toplantılarda bir yandan işçi sınıfının önderliği meselesi bir yandan savaş sırasındaki tutumdan kaynaklı tartışmalar boy göstermiştir. Özellikle Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nden Karl Kautsky (1854-1938), Lenin ile savaş meselesinde ihtilafa düşmüş, Alman burjuvazinin savaş harcamalarını desteklemiştir. Demokrasinin vazgeçilmez olduğunu, proletarya diktatörlüğünün ise demokrasiyle uzlaşmadığını belirten Kautsky ve diğer ilimliler Lenin tarafından Enternasyonal’dan uzaklaştırılmıştır. Bu ayrışma dünya çapında da sosyal demokrasi, sosyalizm ve komünizm yanlıları arasında cepheler oluşmasını sağlamış, Avrupa özelinde, savaş sonrasında, sosyal demokrat ve sosyalist partilerin komünist partileri mağlup ederek Keynesçi politikaların kabul edilmesine tarihsel zemin hazırlamıştır.

¹⁹ “Kapitalizmi bir yandan korurken bir yandan da değiştirmek isteyen "reformizm"den çok "aşamacılık"tan söz etmek daha doğru olur, çünkü bu kavra aşamalar halinde aşılması gereken bir programa bağlılığı içerir. İki savaş arası dönem ve 1929 krizinin yarattığı şok0 bu akımın zıplama tahtası oldu. İkinci Dünya Savaşı’nda sonra, toplumsal biçimlerin her birine uygun koşullarda yen bir uzlaşmaya varıldı. Avrupa ve ABD’de yeni

Savaş sırasında ve sonrasında görülen işsizliği Avrupa devletleri politik olarak da riskli gördüğü için Keynes'in makro iktisadi görüşleri başta İngiltere olmak üzere kabul görmeye başlamıştır. Keynes, toplum refahını toptan artırarak talep yaratmayı, gelir dengesi kurarak piyasadaki hareketliliği artırmayı, kurların düzenlenmesiyle mali istikrarı ve artan vergi oranlarıyla sosyal yardımları artırmayı hedefleyerek 2. Dünya savaşı sonrası oluşan ve Avrupa sosyal demokrasinin de liberal projesine uygun bir hattı temsil etmiştir. Elbette Keynes'e maledilen ancak Keynes ve Keynesçiler tarafından bahsedilmeyen bazı kurumsal atılımlar da bu projeye uyarlanmıştır. Hobsbawn'a göre 1929 krizinden etkilenmek bir yana 29'dan 1940'a kadar sanayi üretimini üç katına çıkaran Sovyet ekonomisi Batı Avrupa'nın dikkatini çekmiş, muhafazakârlar dahil olmak üzere, planlama söylemi yaygınlaşmıştır. Çeşitli düşünce kuruluşları planlama üzerine çalışmalar yapmış, Sovyetlere giden gözlemciler Sovyet ekonomisini yakından incelemiştir (Hobsbawn 2020, 113).

Avrupa'da görülmeye başlanan demokratik hareketler iktisadi boyuttan ele alındığında anlamlı bir bütün oluşturur. Makro ekonomik modelde, talebin güçlü kılınarak hem ödemeler dengesinin olduğu hem de yatırımların arttığı model bazı toplumsal gelişmelere de öncülük etmiştir. Sosyal güvenlik, grev ve sendika hakkı, yan haklar, gelirlerin artmasıyla sistem içi barışın sağlanması gibi sayısız gelişmenin arkasında Keynesçi politik iktisadın teorileri saklıdır. 1950-1973 yılları arası yaşanan döneme "Altın Çağ" ya da "kapitalizmin altın çağı" denilir. Kapitalizmin hem hiç olmadığı kadar toplumsal formasyona ulaşması hem reformlarla tanınamayacak hale gelmesi, hem farklı sınıflardan ilk defa destek görmesi hem de toplumsal refah hedeflerine beklenenden daha hızlı ve güçlü ulaşması bu adın sebepleri arasındadır. Ekonomilerin bu kadar stabil kalarak hem arzın hem de talebin istikrarlı ve güvenli oluşunun bir sebebi de ABD'nin Bretton Woods'tan sonra doları dünyadaki ticari dolaşımın yegâne parası yaparak onu stabil tutmaya uğraşmasıdır. Altın Çağ, dünya ekonomisine istikrar kazandıran bir unsur ve onun garantörü olarak davranan -bazen istemeden- ABD'nin muazzam siyasi ve ekonomik hâkimiyetine bağlıydı (Hobsbawn 2020, 326). Ancak ABD, özellikle Vietnam savaşı ve 73 petrol krizi sonrasında bu sistemi yavaşça terk ederek küresel ekonominin stabilitesini bozmuştur.

yollar açıldı bunun en önemli özelliklerinden biri, bir çeşit toplumsal ilerlemeydi: Yaşam düzeylerinde, sosyal korumada eğitime ulaşmada, kültürel gelişmelerde vb. ilerleme. Bu yollara "sosyal demokrat" demek mümkündü (...). Devrimci dönüşüm projesinin taşıdığı büyük umutların yenilmesi yetmiyormuş gibi, ılımlı ve aşamalı ilerlemenin yolları da 1980'li yıllarda kapandı. Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler'deki sağ güçlerin itmesiyle neoliberal devrim (aslında daha çok bir karşı-devrim) kazandı" (Dumenil ve Levy 2015, 13-14).

Keynes'in kendi metinlerinde de sıkça ratlanılan “Refah Devleti” 1960’larda kendini iyice göstermiştir.²⁰ Hobsbawn’a göre (2020, 306) işsizlik ortalama %1.5 seviyelerine inmiş, sosyal haklar artmış, işçi sınıfı açlıkla değil araba hayalleri ve tatil planları ile meşgul olmuştur. Üretim sisteminin sağladığı mal ve hizmet çeşitleri ve bunlara ulaşma olanağı, daha önce lüks olan pek çok şeyi günlük hayatın parçası haline gelmiştir. Bu dönem ücretlerin, üretimin ve karların paralel artması gibi olağanüstü bir durumun, hatta kimi iktisatçılarca paradoksların içiçe geçtiği bir zaman aralığını da tanımlamaktadır. Friedman’ın metinlerinde üstüne basarak, defaatle bu durumun mantıksızlığını, sürdürülemezliğini belirtmesi onun ünlenmesindeki başat noktadır. Aslında Marx da ücret, fiyat ve kâr arasında aşılabilir gerilimler olduğunu açıkça belli etmiştir. Ancak dönemin (post) marksistleri Avrupa’daki sistemden oldukça memnundular. Sovyetler ise Avrupa’daki sendikal yapıları kendisine rakip olarak gördüğünden ve Avrupa işçi sınıfının “sosyalizme ihtiyaç kalmadı” fikrinden oldukça memnun olduğu anlaşıldığından ilgisini demokratik halk hareketlerine ve ABD ile sürdürülen uzay yarışlarına vermiştir.

Keynesçi politikalar 1970’lerde finansal varlıkların artması, bunların spekülasyon dalgalanmaları ve bankacılığın uluslararasılaştığı bir düzlemde yetersiz kalmaya başlamıştır. Devlet müdahaleciliğinin yetersiz kaldığı konularda sermayenin kendi egemenliğini ilan ettiği bazı ticari ve sanayi kuruluşları yatırımlarını daha serbest ve ülke ve fonlara kaydırmaya başlamışlardır. Gelişmeleri önceden sezen ise ABD ve İngiltere’deki sağ hükümetler olmuştur. Bunda, bahsedildiği gibi ABD’nin Bretton Woods ile başlayan parasal önderliğinin “başarılı” bir model olmasında da payı bulunmaktadır. ABD başarılı olduğu için başta Avrupa, Japonya, Brezilya, Meksika, Hindistan, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkelerin başarıları dünya ekonomilerinde alternatif kutuplar yarattı. “(...) Bunların hepsi ABD hegemonyası ile çatışma potansiyeli taşıyordu. Bu güçlükler, mali ve ödemeler dengesi açıkları nedeniyle ABD ekonomisinin artan istikrarsızlığıyla birleşti” (Saad-Filho 2018, 106). Uluslararası bir birikim sistemine dönüşen Keynesçi model, başka bir tür birikim sistemi tarafından aşılmıştır. ABD 2. Dünya Savaşı’ndan sonra ilk defa açık vermeye başlar. Dolayısıyla Bretton Woods dahilindeki ülkeler dolar fazlasıyla altın almaya girişirler. ABD’nin “ulusal çıkarlarıyla” örtüşmeyen bu durumun akabinde altına sabit çevriminin zararları konuşulmaya başlandı. ABD 1971 yılında sabit kur rejimini terk edip 1974’te

²⁰Günümüze kadar ulaşan bazı sosyal devlet uygulamaları aslında kapitalizmin yumuşak yüzünün bir yansımasıdır. Oldukça pragmatik bir yönelimin ürünleri olan sosyal yardımlar, kamu sağlığı, emekli sandıkları ve sosyal güvence uygulamaları son yıllarda hızla geri çekilmektedir.

sermaye hareketlerini serbest bıraktı. 1970'lerin ilk yarısından itibaren, verimlilikteki yükseliş duraklamaya başladı. Emek maliyeti önceki yükselişine devam ediyordu; kâr oranı ise 1970'lerde alt düzeylere doğru inişe geçti. Keynesçi atılım politikalarının yarattığı teşvik edici genel ortamda, karla ücret arasındaki yarış, finans gelirlerine zarar veren enflasyonist bir dalgaya dönüştü (Dumenil ve Levy 2015, 37). Kâr oranlarının azalmasını beraberinde getiren bu olaylar devletlerin bütçe planlamasında sorunlar çıkarmaya, hisse fiyatlarını düşürmeye kadar ilerlemiştir. Hatırlanacak olursa 2. Dünya savaşı sonrası artan üretim ve verimlilik bir yandan yatırıma dönüşürken bir yandan da toplumun refahına aktarılmıştır. İşçi sınıfının artan sosyal hakları (özellikle sendikalar) sayesinde sermaye ile ideolojik bir çatışma da boy göstermiştir. Yine benzer sebeplerle gençlik hareketleri yaygınlaşmış, sermaye hegemonyası aşınmaya başlamıştır. Oysa değişen paradigma ile ekonomik kriz bir toplum ve devlet krizine dönüşecek, devletin bunu çözmek üzere vereceği tepki otoriterleşmek olacaktır. Bu konu 4. bölümde daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

Artan enflasyona karşı verilen mücadelede kemer sıkma politikaları işlemeye başlamıştır. Ücretlerin düşürülmesi, hakların kesintiye uğraması gibi önlemler devletler ile halklar arasında kimi gerilimlere sebebiyet vermiştir. Bir tür “devlet krizi” dönemi olan 71-74 yılları kapitalizm için restorasyon riskinin alındığı ve kapitalizmin mutlak (!) zaferinin ilan edileceği politikaların hayata geçirileceği yıllardır.

“Altın Çağ, 1968 öğrenci devrimi Altın çağın krize girmesinin ilk adımıydı; bu, bir dönemin başlangıcı değil, sonuydu ve 1970'lerin sonlarında çöküşe uğradı. On yılda yaşanan krizler - ABD'nin Vietnam Savaşı'nda bozguna uğraması; Bretton Woods anlaşmasından vazgeçilmesi; altın standardının sona ermesi; 1973 OPEC petrol şoku; kârlardaki düşüş; ABD'nin stagflasyona girmesi ve gelişmekte olan ülkelerin üretimlerinden kaynaklanan rekabet dalgası, kapitalist-yönetimsel sürecin sonuna mührü vurmuştur” (Bresser-Pereira, 2023).

Kemer sıkma politikaları sonuçsuz kalınca Friedman ve Hayek'in monetarist iktisadi kuramları sağ hükümetlerce kabul edilmiştir. Monetarizm yani parasalcılık, ironik bir şekilde, Keynes'in hocası olan Alfred Marshall'ın “paranın miktar teorisi”ne kadar uzanan bir teoridir. Friedman, merkez bankasının paranın arzını denetlemesi ve ücretlerin buna göre düzenlenmesi (işçilerin ve sendikaların talep ettiği değil piyasanın elverdiği ölçüde ücret), yatırımların ve sosyal yardımların (doğal olarak) azaltılması gibi öneriler sunarak parasal bir ekonominin anahatlarını ortaya çıkarmıştır. Ona göre enflasyon para

merkezli bir problemdir. Paranın (popülist sosyal demokratlar tarafından) gereğinden fazla arz edilmesi dolayısıyla para genişlemesi piyasadaki verimi düşürür. Bu yüzden paranın fazla olması piyasayı kısa vadede hareketlendirip işsizliği çözerken uzun vadede enflasyon yaratarak yeniden işsizliğe sebep olacaktır. Paranın (modern) miktar teorisi ise bir ülkenin nominal gelirinin artması halinde, gecikmeli olarak para arzının artması ya da buna paralel olarak azalması gerektiğini savunur. Ancak asıl önemli olan, bu politika için piyasaların serbest bırakılması gerekir. Döviz kuru ya da disiplin denetimleri, garanti ödemeler ve hazineden yardımlar bir ülkenin para politikasının serbestleşmesi önünde engel olacaktır. Siyasetin değil ekonominin; dolayısıyla paranın disiplin edeceği ve ekonominin yapısal sorunlarını kendiliğinden çözeceği bu model Keynesçiliğin de meşruiyetini ortadan kaldırmıştır. Yine ironik bir şekilde, monetarizm iktisadi bir çözüm haline gelmemiştir. İşsizlik artmaya devam ederken fiyat istikrarı sağlayamamıştır. Özetle monetarizm başarılı bir toplumsal tahakküm projesinin parçası olmasına rağmen sürdürülebilir bir birikim sistemi sunmamıştır (Saad-Filho 2018, 114). Monetarizm ekonominin değil siyasetin başat rol oynadığı bir tragedyaya dönüştükten sonra liberalizmin 18. yüzyıldan sonra yeniden, ancak bu sefer neoliberal bir komedy olarak sahne alışı için hazırlıklar tamamlanmıştır.

Keynesçiliğin önemli düşmanlarından biri de, ileride tekrar göreceğimiz üzere, Wilhelm Röpke'dir. Röpke, Keynes ve Keynesçiliğe yalnızca iktisadi bakımdan karşı çıkmaz. Onun yarattığı ekonomik tahribat ülkeleri, toplumları ve bireyi özünden uzaklaştırmıştır. Röpke'ye göre Keynesçilik, devlete neredeyse sosyalizmin yüce rolünü vermesi gibi ayrıcalıklar tanınması, insanı verimlilikten uzaklaştırarak tembelliğe itmiş, sosyal yardımlarla çocuklaştırmış, şımartmıştır. Keynesçilik ile sosyalizm ve nasyonalizm arasında bağ kuran Röpke buradan antropolojik bir çözüme ulaşır:

“(...) kendine yeter, düzgün biçimli, hatta erdemli bireylerin topluluğuna uygun tek modern alternatif, Ortega y Gasset'in kitle insanıydı. Bu da sırasıyla, Röpke'nin Komünizm, Nasyonal Sosyalizm ve savaş sonrası dönemde neo-Keynesçi enflasyonist refah devletlerine benzettiği türden popülist ekonomilerin gelişimine uygun hale geldi. Röpke, bunların sonuncusunu yarı totaliter politik ekonomiyi temsil edecek şekilde inceledi. Bu, Komünist ve Nazi yetkililerinin acımasız metodlarının, Tocqueville'in ifadesiyle, "sınırsız koruyucu güç" tarafından değiştirildiği bir koşula sahipti. Bu güç, "tek temsilci ve hakimi olduğu süreç" herkesin mutluluğu için tüm sorumluluğu alıyor ve insanların "sürekli çocukluk" içinde kalmasına sebep olup onları "düşünme zahmetinden ve yaşamın tüm sıkıntılarından" koruyordu” (Gregg 2010, 181).

Kant'ın Aydınlanma görüşüne de yaklaşan Röpke, devletçiliği bireyi birey olma vasıflarından alı koyan bir sapma olarak görme eğilimindedir. Keynesçiğin İngiltere'deki tezahürü olan Beveridge Planı'na²¹ karşı olan Röpke'ye göre bu görüş, kimi insanların maddiyatı hayatın merkezinde görmesi ve insan doğasının daha derin sıkıntılarını ihmalı konusundaki körlüğünü açığa çıkartır (Röpke 1948, 138). Bu plan, devletleşmenin artmasıyla beraber proleterleşmeyi de beraberinde getirir. Röpke, girişimciliğin karşısına proleterleşmeyi koyar. Keynesçi devlet modelinin bir sonucu olarak gördüğü bu durumla birlikte, sosyal yardımların artarak verimliliğin düşmesi, merkezi yönetimin gücünün artması, sosyal güvenliğin sosyal bürokrasiye dönüşümü, kamu gelirlerinin dağıtımı sorunu gibi toplum için yıkıcı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Müdahaleci devletlerin sınırsız güce ulaşmalarıyla popülist politikaların bu gücü çıkar gruplarına dağıtacağının altını çizen Röpke ve Hayek, Avrupa'nın tekrar nazifikasyona tabi olabileceğinin sinyellerini vermiştir. Onlara göre Nazi dönemi öncesi Almanya da bu tarz bir güdümlü ekonomiye sahip olduğu için Hitler'in sesleneceği halk çoktan devlete ve müdahaleye bağımlı, manipülasyona açık, hasta bir yapıya sahipti.

Bu yüzden değişmesi gereken şey yalnızca ekonominin nasıl olacağı cevabı değil, yönetimin sosyalizme yakınsayan yöntemleridir.

3.3. Yönetimsellik Olarak Neoliberalizmin Doğuşu

“Neoliberalizmin oldukça geçmişe dayanan kökenleri vardır ve ortaya çıkışını saptamak zordur. (...) Adam Smith, neoklasik iktisat, Keynesçilik ve Sovyet sosyalizminin Avusturyalı bir tarzda eleştirisi, monetarizm ve monetarizmin yeni klasik ve arz yönlü yaklaşımlardan gelen birçok fikri bir noktada ifade eder” (Saad-Filho ve Johnston 2005, 2).

²¹ Beveridge Raporu, İngiliz sosyal güvenlik tarihinde önemli yer taşıyan metindir. Sonrasında dünyada sosyal güvenlik anlayışını ve sosyal güvenlik politikalarını derinden etkilemiştir. 20 Kasım 1942'de Sir William Beveridge başkanlığında hazırlandığı için bu ismi almıştır. “Beveridge Planı Büyük Britanya vatandaşları arasındaki sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri, sosyal, sigorta ve aile yardımlarından faydalanmak suretiyle düzeltmek, mümkün olduğu kadar geniş şekilde gelirin yeniden dağılımına imkân hazırlamak ve tam istihdam hedefine ulaşabilmek için izlenmesi gereken yolu çizmekte idi. Planda yapılması öngörülen reformlar şu noktalarda toplanabilir: i) Kişi refahını ve güvenliğinin şümüllü bir sistem içinde gerçekleştirilmesi. Sadece sosyal sigortalardan faydalananların sayısını artırmakla yetinmeyerek, toplumun bütün fertleri arasında bir dayanışma sağlamak, milli gelirin yeni bir dağılım modeline intibak ettirilmesi. ii) Sağlanan garantilerin genişletilmesi. Evli kadınlar statüsünün düzeltilmesi ve vergilerle finanse edilen bir aile yardımları sisteminin kurulması. iii) Sosyal güvenlik sisteminde birlik ve basitlik sağlanması. Bütün sosyal güvenlik hizmetlerinin bir tek bakanlık idaresi altında toplanması ve formalitelerin basitleştirilmesi. iv) Milli sağlık hizmetinin kurulması. Büyük Britanya toprağı üzerinde yaşayan her şahsın sağlık hizmetlerinden parasız şekilde yararlanması. İngiltere'de 1948'den itibaren yürürlüğe giren birçok kanunlarla bu reformlar gerçekleştirilmiş bulunmaktadır”. (Açık Kaynak Erişimi: <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/beveridge-plani/642>, erişim tarihi: 13.12.2023)

Ancak aynı zamanda neoliberalizm bunların toplamından çok daha ötesi, bir toplumsal düzen ve yönetsellik stratejilerinin pratiğidir. Kimi toplumsal yapılar, örneğin otoriter yönetimler, demokratik yönetimler, sosyalist yönetimler ya da askeri yönetimler arkalarında birtakım fikir, düstur, deneyim ve çıkarlara dayanır. Neoliberalizm de, tıpkı diğerleri gibi bir dizi tarihsel dönemeçten gelmesine karşın bunların ötesine geçerek bir tür hakikat ifadesine dönüşmüştür. Öyle ki, ileride inceleyeceğimiz gibi, neoliberalizmin bir özgürlük söylemi olarak ortaya çıkışındaki sebepler hâlâ muamma olarak kalsa da bu söylemlerin geçerliliği azalmamış, tersine yaygınlık kazanmıştır. Ayrıca, çalışmamızın konusu olan devletin, küçülmesi beklenirken daha da güçlenmesi, neoliberalizmin çöküşünü değil daha da sivrilmelerini beraberinde getirmiş, flulaşan bir neoliberalizmin belirli sınıflar için önemi artmıştır. Bu önem yalnızca iktisadi ya da parasal bir konudan ibaret değildir. Bahsettiğimiz gibi, toplumsal düzen olabilmeyi başarmış neoliberalizmin yönetim pratiği de zaman içinde gelişmiş ve oturmuştur. Doğrusu olgunlaşma hareketi devam etmektedir.

Michel Foucault’ya göre (2019), 19. yüzyıldan sonra hükümetlerin en büyük sorunu devletin kuruluş ve meşruiyeti sorunu iken bu, liberalizm ile değişmiş ve bir tür “tutumluluk” sorununa dönüşmüştür. Devlet akıllı, yönetimin esasları için iktisadi gelişimleri takip etmiş, iktisatçıları devlette ya danışman olarak atamaya ya da önemli pozisyonlara getirmeye meyilli hale gelmiştir. Çünkü toplumsal olarak neyin doğru neyin yanlış olduğunu belirleyen gösterge piyasa olmuştur. Bir karar piyasada olumlu sonuçlar doğuruyorsa doğru, değilse yanlıştır. Böylece piyasa bir adalet sahası olarak kendini ortaya koymuştur. Hem tüketiciyi hem de üreticiyi, Aristotelesçi jargonda “ortada” buluşturarak “doğal” fiyatlamayla “mutluluk” sağlayan, dolayısıyla dağıtıcı adalet mekanizması olan piyasa, işlevini yerine getirebildiği durumda “iyi yönetim”in hakikatle işlediğinin göstergesi olagelmıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde yaygınlaşan liberal tezler, merkantilist devlet anlayışının yıkılması için rehber görevi görmüştür:

“Mübadele yoluyla elde edilen faydalar, taraflardan birinin diğeri aleyhine elde ettiğii faydalar değildir. Mübadele serbestisi önündeki engellerin işbölümünün gelişmesini, dolayısıyla da ulusun zenginliğinin yanı sıra yurttaşların her birinin refahının büyümesini sınırlayacağı fikri, Smith’in savının doğrudan bir sonucudur. (...) Rolü artık ticareti sınırlamak ve vergilendirmekle kısıtlı olmayan devlet, gerek kendi ulusal sınırları içinde gerekse dışında ticaret serbestisini yaymak amacıyla bütün gücünü kullanıyordu” (Clarke 2001).

Başka bir yandan ise, piyasa sisteminin oturmasıyla, devleti sınırlandıran şey kamu hukuku değil, piyasa aktörlerinin hakları olmuştur. Kamu hukuku 17. ve 18. yüzyıllarda hükümlerinin temelini ne olduğu ya da hangi koşullarda yetkilerini meşru bir şekilde uygulayabileceği sorularıyla uğraşırken, özellikle ekonomi politiğin önemli merkezi İngiltere’de “temel hakları nelerdir?”den farklı olarak “bu faydalı mı?”, “niçin faydalı?”, “hangi sınırlar dahilinde faydalı?” veya “hangi noktadan itibaren faydalı?” sorularına cevap aramaya başlamıştır. İngiliz politik radikalizmi, faydacı ideolojiyi yönetim pratiklerine ekleyerek kamu hukukunda önemli bir dönüşüm sağlamış, bundan sonra da idare hukuku, özel hukuk gibi alanlar ortaya çıkmıştır (Foucault 2019, 26-37). Kısacası özel çıkarlar toplumsallaşmış, kamuya ait çıkara dönüşmüştür. Bu sonuca göre değerlendirilen bir olgu değildir. Toplumsal refah ne ingiliz faydacılığının ne de hukukun bir sorunudur. Yani ne teorik ne de pratik bakımdan kalkınmanın devre dışı bırakılması liberalizmin içgüdüsel haline gelmiştir.²²

Liberalizmde yeni olan şey, yalnızca iktisadi bir faaliyet türü olarak mübadelenin aracısız olarak yapılabilmesi değildir. Yönetimin mübadeledeki fayda mantığını hukuka doğru genişleterek herkesin çıkarına görünen, böylece manipulatif bir akla sahip, neyin faydalı olduğuna karar veren bir düzenek kurulmuştur. Foucault (2019), piyasanın zararına olan şeyler liberalizme, dolayısıyla yönetime zararlıdır fikrinin yönetselliğin, yani zorla değil rıza ile yönetmenin başat işlevi olduğunu belirtir. Devletler 19. yüzyıldan sonra liberal yönetimlere doğru evrilerek kendi içlerinde ticaretin düzenlenmesini de içeren bir dizi rekabet anlaşmasını da imzalarlar. Piyasa aracılığı ile hedeflenen, çok uzun zamandır hayali kurulan Avrupa barışı ancak ticaretin küreselleşmesi ile temin altına alınabilecektir. Çünkü piyasa, doğanın insanlara bahsettiği haklar gibi, ticaret hukukunun alanına giren haklarla adalet dağıtacak, bundan çıkarı bulunan bütün devletler karşılıklı çıkarları gereği birbiriyle iyi geçinmek zorunda kalacaklardı. Gelgelelim bu akıl yürütme biçimi ulusal boyutta işlevli olsa da uluslararası çapta, Avrupa’da bile işe yaramadı. Piyasalar birbiriyle rekabet halinde dış pazarlara saldırırken, piyasaları üzerine kurgulu devletler pazar paylaşım savaşlarına başladı.

²² Keynesçi “sapma” bir nevi liberalizme karşı yeni ve ancak radikal olmayan bir yön değişimini ifade eder. Keynes de daha önce bahsettiğimiz (Keynes, 1925) “Am I a Liberal” makalesinde bu konuya odaklanmış, liberal tezlere bağlı olmadan da liberal kalmanın “zorlu” yollarını açıklamaya çalışmıştır. Dahası, Keynes sonrası ana paradigmanın ünlü teorisyenlerinin hepsi, herkesten çok, Keynes ile hesaplaşarak fikirlerini ortaya koyabilmiştir.

Foucault'ya göre liberalizm, girişim özgürlüğünü güvenlik önlemleriyle, bireysel çıkarları toplumsal çıkarlarla ve hatta devlet tehlikesinden korunmayla tehlike kültürünün teşvik edilmesini uzlaştırmak istemez. Tersine, bu tür ikiliklerin uyuşmaz varlığını kabul ederek bunların rekabetini ve çatışmasını belirli denetim ve yaptırım prosedürleri ile izlemeyi görev edinmiştir. Örneğin özgürlük iktisadi boyutta sınırsız, politik boyutta ise sınırlı görünürken, bir başka zaman ve mekânda girişimin önünde engellerle karşılaşan (tekel firmalar ya da yüksek bilgi isteyen departmanlar dolayısıyla) toplumlar kendini politik olarak gayet “rahat” hissedebilir. Günümüzde, özellikle Netflix vb. platformlar liberalizmi dahi eleştiren yapımları korkusuzca piyasaya sürerler. Bu da toplumdaki özgürlük fikrini zinde tutan ideolojik bir teknoloji olarak işlevini yerine getirir. Oysa liberalizmin sloganındaki “bırakınız yapsınlar” kısmı piyasa bağlamında oldukça geçersizleşmiştir. Çünkü bu “doğalcı naiflik” klasik liberalizmin zemini iken, bugünden bakıldığında böylesi bir zemine ihtiyaç duyulmayacaktır. Foucault'ya göre neoliberalizmi klasik liberalizmden ayıran en önemli farklardan biri, neoliberalizmin mübadele üzerine değil rekabet üzerine kurgulanmış bir piyasayı varsaymasıdır (Foucault 2019, 105). Rekabet bir ilke olduktan sonra, devlete düşen görev de değişir. Mübadele esnasında ya da sonrasında garantör olan devlet, rekabet halindeki tarafları izlemeye, çıkarlara göre yönlendirmeye ve manipüle etmeye hem politik hem de hukuksal zemin bulabilmiştir.

Foucault, buradan bir izlenme kültürünün, ekonomik yaşamın gelen mekanizmaları içinde sıkışmış insanlar tarafından sürekli üretildiği bir toplumsallığa uygulandığını belirtir. Jeremy Bentham'ın çalışmalarından ortaya çıkardığı, bu panoptik yönetim, yani gözetleyerek disiplin sağlayan, zora değil rızaya dayanan, ancak işlevin bozulduğu anda görünür olan bir yönetim formülü liberalizmin düsturu haline gelmiştir (Foucault 2019, 57-58). Bu düzenek, özellikle sosyalizm ve faşizm tehdidine karşı, toplumsal refah uğruna “despotizm ve totaliterizm”den kaçınmak için hayata geçirilmiştir. Özgürlüklerden ne kadar fedakârlık edileceği seçeneğinde müdahaleci devlet yöntemi, kitlelerin sosyalizme²³ ya da faşizme kayışını engellemek için kullanışlı bir aparat olarak görüldü.

Ancak iktisadi kriz, 68 olaylarında da bir örneği görüldüğü üzere yönetsel bir krize de dönüşmüştür. 70'li yıllarda krize giren yalnızca kapitalizm değil, liberalizmin

²³ Foucault, sosyalizmin bir akılsallığı bulunmadığını, yani bir yönetme pratiğinin bulunmadığını, bu yüzden sosyalizme “doğru musun yanlış mısın?” sorusu sorulabilirken liberalizme bu soruyu sormanın gayet “patavatsız” olduğunu belirtir. Sosyalist yönetimler bir “metne bağlılık” üzerinden yönetme gayreti içine girerken, liberalizmin *ethos*u haline gelmiş akılsallığı olan “yönetimsellik” pratiği hemen hemen her liberal yönetimde kullanılmaktadır. Bu kullanımın radikallığı, etkinliği ya da gevşekliği tartışılabilir (Foucault, 2019).

yönetimsel mekanizmalarıdır. Krize karşı çözümün anahtarı ise Keynes karşıtlığıdır. Bu süreç Almanya’da, düzenli bir neoliberalizm bağlamında, “ordoliberalizm” olarak belirginleşmiş, ancak asıl anlamına ABD tipi neoliberalizm olarak erişmiştir.

3.4. Alman Ordoliberalizmi

Almanya’da özellikle Freiburg çevresindeki liberal düşünürlerce çıkartılan bir dergi olan *Ordo* (Düzen) dergisi, savaş sonrası Almanya’nın (Federal Batı Almanya) yapısının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ordoliberalizm terimi, liberalizmin hem klasik hem sosyal hem de müdahaleci tiplerinden ayrı bir yerde, piyasanın düzenlemesini ama devletin müdahalede bulunmamasını ilke edinen görüştür. Birçok önemli ekonomist, sosyolog ve düşünürü barından ordoliberalizm geleneği, günümüz neoliberalizminin hem iktisadi hem de yönetimsel temellerinin belirginleştiği bir duraktır. Ordoliberal düşünürler kısaca şunlardır:

Walter Eucken (1891-1950): Freiburg Okulu'nun kurucularından biri olarak ordoliberalizmin temellerini atan Alman ekonomist.

Ludwig Erhard (1897-1977): Nazi döneminden sonra ekonomist olan Erhard, CDU (Almanya Hristiyan Demokrat Birliği'nin) başkanı olarak hükümet kuruluşunda rol oynamıştır.

Franz Böhm (1895-1977): Alman hukukçu ve ekonomist, rekabetin ilkesi üzerine ve devlet müdahalesinin sorunlarıyla uğraşmıştır.

Alfred Müller-Armack (1901-1978): Sosyal piyasa ekonomisi kalıbını kullanan, Erhard döneminde bakanlık müsteşarlığında bulunmuş ekonomist ve sosyolog.

Alexander Rüstow (1885-1963): ekonomist ve sosyolog, *ORDO* dergisindeki makaleleri ordoliberalizme önemli etkiler bırakmıştır.

Wilhelm Röpke (1899-1966): Alman ekonomist ve sosyal düşünür, ordoliberalizm, devlet ve politika konusunda öncü fikirleri vardır. Nazi Almanyası’ndan kaçtıktan sonra bir süre İstanbul Üniversitesi’nde ders vermiştir. Daha sonra Amerika’da önem kazanacaktır.

Hayek de Avrupa’ya döndüğünde ordoliberallerle ortak çalışmalara katıldığı için ordoliberaller içinde sık sık adı geçmektedir.

Almanya, 2. Dünya Savaşı’ndan yenilgiyle ayrılınca, ellerinde yarım yamalak da olsa sanayi, sermaye ve işgücü vardı. Bu olgunun doğrudan birçok sonucu olmuştur: En başta yeniden kurulacak devletin şeması. Devletin meşruiyet sorununa cevap vermesi gereken kamu hukuku, yine ekonominin kanatları altına girerek toplumsal birliğin teminatı

görevini sürdürmelidir. Devleti var edecek bir ekonomik program, zora değil (çünkü artık öyle bir lüksleri yoktu) özgürlüğe dayanan, ancak sorumlulukları hatırlatma naifliğinde ilerleyen bir yönetim ile mümkündür. Özgürlüğün politik bir niteliğe sahip olması şartlar dolayısı ile imkansızdır. Bu yüzden özgürlüğü ekonomik alanda uygulamak, bu oyuna dahil olan herkesin bu oyunu kuralına göre oynamasına vesile olarak politik bir düzen oturtulacak, devletin meşruiyeti için bir zemin yaratılacaktır (Foucault 2019, 71). En önemli sorun, söz konusu zeminin niteliğidir.

Almanya, Bismarck'tan beri çeşitli ekonomi programlarını denemiştir. Bu programlar genellikle Almanların oldukça değer verdiği devletin etkisi ile yürürlüğe girmiştir. Korumacı ekonomi, devlet sosyalizmi, planlanmış ekonomi ve Keynes tipi müdahalelerin birbirini izlediği dönemlerden geçen Almanya, Nazi döneminden sonra liberalizmin en uç nokrası olabilecek hamleler yapmak için gerekli "boşluğa" uygun görülmüştür. Ordoliberal düşünürlerin bir kısmı ülkeden kaçarken bir kısmı da fikirlerini "Nazi Almanyası"na uyarlamaya çalışmıştır. Savaş sonrasında ise *ORDO* dergisinde Almanya'nın nasıl bir devlete, ekonomiye ve dolayısıyla topluma dönüşmesi gerektiğini tartışmışlardır. Başlangıçtan itibaren sosyal demokrasi ile muhafazakârlık, sosyal piyasa ile müdahaleci piyasa arasında gidip gelen hareket, 1948'den itibaren daha "sek" fikirler üretmeye başlamıştır.

"Rekabet hukuku ile ordoliberalizm arasındaki ilişki bütünlüğü içiçedir. Ordoliberalizm, rekabet politikası açısından başta ya da sonraları yekpare veya sabit değildi. "Serbest" ve "adil" rekabet arasında aşılamaz gerilimler vardı. Devletin düzenleme ilkesinin piyasa hakimiyetini baskılamalı mı yoksa piyasanın kötü amaçlarına karşı tedbir mi almalı gibi sorular ortaya çıktı. Sonraları, ordoliberal rekabet kavramları, yeni bilgi ve deneyimle daha rafine ve incelikli bir tarzda evrimleşti. Hayek'in rekabeti bir keşif süreci olarak anlama yöntemi, 'mükemmel rekabet'in model olarak görevlendirilmesi gerektiği düşüncesini yerle bir etti. (...) Piyasa gücünün varolan dünya piyasalarının nüfuzlu bir özelliği olduğu onaylandı. Asıl mesele, bunun tüketicinin tercihini hasara uğratmadan kötüye kullanılmamasını sağlamaktı (Dyson 2021, 370)".

Düzenlenmiş bir rekabet üzerine kurulmuş piyasa, bu piyasanın meşruiyetinden nemalanan bir devlet, hem piyasayı ve dolayısıyla toplumu sınırlandıramayacak hem de kuruluş meşruiyeti son derece gündelik ve gerçek bir olgudan hareket edecektir. Ordoliberallere göre devlet, (özellikle Almanya tarihine ve kültürüne bakıldığında) sorunlu bir yapıdır. Buna karşın iyi düzenlenmiş bir piyasa kendiliğinden kusurlu olamaz.

Ordoliberaller, devlet tarafından belirlenen ve denetlenen bir serbest piyasa yerine (liberalizmin başlangıç noktası buydu: ekonomik bir özgürlük alanı yaratmak ve onu devletin kontrol ve denetimine tâbi tutmak), bu dengeyi tamamen tersine çevirip serbest piyasanın devletin baştan sona düzenleyicisi olacağı bir düzen önerir. “Yani devlet denetiminde bir piyasa yerine, piyasa denetiminde bir devlet” (Foucault 2019, 103). Öyleyse devletin ilkesi piyasa olmalıdır ki, Nazizm veya Sosyalizm tehlikesi yaratacak kusurlu ekonomik programlar bir daha tekrarlanamasınlar. Devletin ilkesini veren bu tersine çevirme öylesine başarılı olmuştur ki, günümüzde bile bu ilke devletlerin piyasaya karşı güçsüz, piyasa dışı yaşama ise oldukça güçlü kalmasının mekanizmasını son derece kararlı bir şekilde çalıştırmaktadır. Ordoliberalizmin bu başarısı, toplumun biçimlendirilmesinden devletin işlevine kadar bir dizi yönetsel pratiği uygulanabilir hale getirecektir.

Piyasa, mübadele sonucunda eşitlenen iki tarafın sözleşmeleri doğrultusunda olup bitenler mekanı olmaktan çıkıp sürekli rekabet halinin yaşandığı, durdurak bilmeyen fiyat değişimleri ile hem herkesin içinde olduğu hem de kimsenin söz sahibi olamadığı, ancak alışveriş anında görünür olan ama bir yandan da her an her yerde varolan bir sürece gönderme yapar. Günümüz dünyasındaki piyasa fikrinin oluşması ordoliberalizmin Almanya’da kurulmasına ön ayak olduğu neoliberal toplum imgesinden hareketle başlamıştır. Örneğin günümüzde tekellerin birçok sanayi, finans ve teknoloji alanında (yani hemen her yerde) bulunmasının normal karşılanmasında ordoliberallerin tekelleri rekabet açısından zararlı olarak görmemeleri yatmaktadır. Oysa klasik liberalizme göre tekeller piyasadaki fiyat dengesinin sağlıklı oluşmasının önünde engel teşkil etmiştir. Ordoliberaller ise tekelleri yasaklamak yerine onların oluşmasını sağlayacak “dış” faktörlere izin vermemeyi yeterli bulurlar. Bu haliyle “piyasada tekel bulunuyorsa, rekabet sonucu oluşmuştur”, denilebilir. Çünkü bu tekel de piyasadaki rekabet sonucu oluşan fiyatlarla tekel olabilmıştır. Rekabeti bozsaydı zaten tekel olamaz, piyasadan silinirdi; dolayısıyla tekelleşen firma tam da tekel gibi davranmadığı için tekel halini almıştır. Çünkü piyasa rekabet sınırları içinde “düzen”lenmiştir. Bu örnek ordoliberallerin piyasaya müdahale etme yöntemlerini oldukça iyi açıklayan birçok ayrıntıyı bir araya getirir. Ancak ayrıntılarda gizli akılcı teknikler, bir akılsallık oluşturarak yönetselliğin teknolojisini sunar.

Bundan önceki neoliberal fikirler çoğunlukla klasik liberalizm, sosyalizm veya Keynesçilik karşıtlığı içeren iktisadi ya da politik söylemlerden oluşmaktaydı. Ordoliberallerde yeni olan, devleti ve yönetimi de işin içine katarak düşünebilmeleri ve bunu uygulayabilmeleridir. En başta da rekabeti hem piyasanın hem de bunun sonucu olarak

toplumsal yaşama uydurdukları kadar devletin kontrolü kolaylaşmış, sanki ortada bir devlet yokmuşçasına işleyen piyasa belirleyici olmuştur. Kendiliğinden oluşmayan, serbest bırakılınca (bırakınız yapsınlar) değil, yalnızca kuralları düzenlenip uygun koşullarda sunulduğunda, piyasanın çerçevesi ve ilişki tarzları belirlenip özerkliği konusunda hukuki altyapısı oluşturulduğunda oluşan rekabet bir piyasa ilişkisi olmaktan çıkarak toplumsal ilişkilerin temeline yerleşecektir.

Ordoliberallerin Almanya özelinde uyguladıkları tekniğin politik sonuçları bunlarla sınırlı değildir. En başta devletin konumu sorununa verdikleri cevaplar gelmektedir. Devletin piyasanın işleyişinden sorumlu olması, ordoliberallerin üzerinde anlaştığı bir önlem olarak başa yazılabilir. Kulağa oldukça Keynesçi gelen bu önermede, Keynesçilikten yalnızca nüans değil, yepyeni bir anlayış bulunmaktadır. Devlet ekonomik işleyişin toplumsal sonuçları yerine ekonominin kendisine karşı sorumludur. Dolayısıyla devlet daha çok piyasadan, hatta bir yanıyla piyasa devletten sorumludur. Devletin görevi rekabeti korumak, sürdürmek ve etki alanını genişletmektir. Böylece piyasa tam rekabet halinde optimum seviyelere gelecek, işsizlik ve enflasyon dengesi oluşarak Keynesçi tablodan ayrı bir görünüm açığa çıkacaktır. İktisadi anlamda tamamen başarısız olan neoliberal öngörü, yönetsellik söz konusu olduğunda oldukça başarılı bir seyir izlemiştir.

Foucault’ya göre ordoliberalizm, neoliberalizmin yönetsel aklının oluşturulması bakımından oldukça önemli bir toplumsal *ethosu* işaret eder. Nedir bu akıl? Politik iktidarın genel icrasının piyasa ekonomisinin temel ilkelerini genel yönetim sanatına yansıtmak, havale etmektir (Foucault 2019, 111). Piyasayı “kendi kendine” süreğen hale getiren ilke toplumu da yine kendi kendine hareket eden bir mekanizmaya dönüştürecek kuvvettir. Kastedilen temel ilke rekabettir. Devletin bir ortaklık olduğu fikri devletin kuruluşuna kadar götürülebilir. Devletlerin her zaman “sahipleri” olsa da (bu bir sınıf, zümre, grup ya da nadiren halk), ilke olarak birliğin konulduğu malumdur. Çünkü devletlerin en büyük meşruiyeti bir noktada halka dayanmaktan geçmektedir. Machiavelli’ye göre “bir prens ne denli güçlü bir orduya sahip olursa olsun, bir ülkeye girmek için o ülke halkının desteğine ihtiyacı vardır” (2014, 13). Birlik yoksa yönetim deneyimi oldukça riskli hale gelebilir. Rekabetin ilke olması ise yönetim oyununun kurallarını kendi dışından kurup, dışarıda bırakıyor gibi görüldüğü ekonomiyi kendine tabi kılmakla gerçekleşir. Bu anlamda, neoliberalizm bir yanıyla klasik liberalizmle serbest piyasa konusunda benzeşirken, “bırakınız yapsınlar”cı serbestliği nizamına dahil etmez. 1938’de toplanan Walter Lippmann kolokyumunda söz alan Alexander Rüstow, liberalizmin klasik serbestçiliğinin toplumda

atomize bireylerin yeşermesine sebep olduğunu, ancak insanın yalnızlaşmaya değil bütünleşmeye ihtiyacı olduğu için liberalizmin insanların canlı yaşamını ihmal ettiğini söylemiştir (akt. Reinhoudt ve Audier 2018, 29). Ayrıca piyasanın kendi kendine bir düzenlilik arz etmesi hatalı ve teolojik bakış açısından kaynaklanır. İstatistiklere, verilere ve sayılara bakarak orada bir düzenlilik görmeye çalışan apofenik bakıştan zamanla sıyrılan neoliberal topluluk, dikkatini aile, ahlak, toplum ve devlete verir. Çünkü piyasa kendi kendine varolan, özerk bir yapı değildir. Bu yüzden piyasayı düzenlemek için onun “çevre”sini düzenlemek gerekir.

Devlet, piyasanın sağlığı için tam bir serbestlik yerine denetimli bir serbestliği daha uygun görür. Buna göre, “piyasanın özgürlüğü çok etkin ve son derece gözü açık bir politika gerektirir” (Röpke’den akt. Foucault 2014, 114). Piyasaya karşı halkı korumak için müdahale eden Keynesçi devlet yapısı yerini piyasayı korumak için piyasaya müdahale etmeye bırakarak neoliberalizmin temellerini kuracaktır. Devlet artık kamusal bir sorumluluk fikrini önemsizleştirerek “ekonomik aktiviteden devlet sorumludur” (Eucken’den Akt. Foucault 2014, 114) şiarını benimser. Toplumun işleyiş metodundan sorumlu olma görevi zaten piyasada olduğu için devletin topluma mümkün mertebe müdahale etmemesi gerekir. Cenevre Okulu etkisinde olan Walter Lippmann Kolokyumu’nda, piyasayı görünmez yapacak devlet, hukuk ve üst kurumlar tartışılmıştır.

Daha önce belirtildiği gibi, kamusal sorumluluğu en üst seviyede olan “kamu hukuku”, özel hukuk yasaları tarafından zaman içinde kısırlaştırılmaya başlanmıştır. Ekonomi devletin meşruiyet zemininde yeni bir sağlamlaştırıcı olarak yeniden dizayn edilir: “ekonomi, kamu hukuku yaratıcısı işlevi görür” (Foucault 2019, 72). Müdahaleci devlet yerini başka türlü bir müdahaleci devlete bırakır ki buradak fark müdahalenin niteliğinden kaynaklanır. Piyasaya müdahale etme görevini sürdürebilmek için devletin aktif ve gözetimci olması gerekir. Piyasanın desteklenmesi, yaygınlaştırılması ve topluma adaptasyonu için aktif olan devlet, rekabetin koşullarını sürekli olarak düzenler. Dahası, piyasanın ayarlarıyla oynamak yerine piyasanın muhatap olduğu makro sorunların çözümüne odaklanır. Nüfus, teknikler, formasyon, eğitim, hukuki rejim, toprakların kullanılabilirliği, iklim (Foucault 2019, 122) gibi “çerçeve”ler, piyasa ile uyum sağlayabilmesi açısından müdahalede bulunma hedefindedirler. Elbette piyasanın yıkıcı etkisinde bulunan toplum ve toplumsal doku gerektiğinde korunmalıdır. Çünkü, bir asalağın taşıyıcısına zarar verme pahasına ondan faydalansa da öldürmemesi gibi, piyasanın da

toplumu yok etmemesi gerekir. Toplumun kendisinin de doğurabileceği piyasa risklerine karşı devletin yoğun ve aktif olması önemlidir (Foucault, 2019, 133).

Piyasa, Keynes’e göre kurallarla düzenlenmediği takdirde, cahilliğin ve riskin hüküm sürdüğü kaotik bir düzeni akla getirirken, neoliberalizmde risk, yönetimin önemli bir aygıtıdır. Günümüzde “risk yönetimi” hem şirketlerin hem de kamu yönetiminin bir parçası haline gelmiştir. Klasik anlamda devletin risklerin ve sonuçlarının sorumluluğunu alması beklenir. Çünkü devlet, doğası gereği, ona tabi olanlara hükmeder. Kategorik olarak halkın ve dolayısıyla ekonominin egemeni olan devletin buyurma hakkı buradan gelir. “Devlet ya da site, yalnız üyelerinin birleşmesiyle kurulmuş bir tüzel kişi olduğuna ve en önemli işi varlığını korumak olduğuna göre, her parçayı bütüne en uygun biçimde işletip kullanmak için genel ve zorlu bir güç ister” (Rousseau, 1987). Rousseau’nun, devleti tanımlarken kullandığı “birlik”, “güç”, “parça-bütün” kavramları hemen bir tamamlayıcı ile devam eder: “Doğa insana nasıl örgenleri üstünde kesin bir yetki vermişse, politik bütüne de örgenleri üstünde öyle kesin bir yetki verir. İşte bu yetki, genel istemin yönetimi altında olunca, dediğim gibi, egemenlik adını alır” (Rousseau 1987, 40). Neoliberal yönetimsellik ise en başta yönetmenin doğal olmadığı konusunda uzlaşır. Çünkü yönetme de, yönetilme de doğadaki şeyler değildir. Dahası, tabi olunacak piyasa da doğal değildir. Zaten kendi haline bırakılan piyasa, insanların (dolayısıyla beşeri bileşenlerin) eksiklik ve yoksunlukları sebebiyle kaotik bir ortam yaratmaya müsaittir. Böylece, Rousseau’da cisimleşip ardı sıra gelen devlet ve egemenlik fikri neoliberalizmde geçerliğini yitirecektir.

Neoliberalizm, toplumu yönlendirmek için piyasayı kullanır. Yönetmenin sosyolojisini hukuktan piyasaya kaydıran devlet, eskisi gibi ticareti ve mübadeleyi değil rekabeti ve girişimciliği toplumsal koşulların oluşması için esas alır. Ekonomik sosyoloji bireyci tutumunu koruyarak siyasal sosyolojinin yerine geçer. Doğayı değil şirketi kendisine örnek alır. Çünkü şirketlerin arkasında hayali bir doğallık değil, gerçek üretim, güç ve para vardır. Şirketlerden, hâlâ doğalcı yanı bulunan kamu hukukuna bağlı olmaları beklenemez. Çünkü orada “insan hakları”, “saygı”, “birlik”, “hak” ve “hoşgörü” gibi kâr ve verimliliğe ait olmayan engeller bulunur. Devletler, şirkete benzedikçe, hem yönetimin tabi olduğu hukuk değişecek hem de yönetmenin niteliği kolayca dönüşecektir.

Neoliberalerler, klasik liberallerin bütün dikkatini uluslara vermelerini doğru bulmazlar. Oysa liberalizmin, özellikle de yeni liberalizmin yıkması gereken ilk duvar sınırlardır. Gümrük vergileri ve ulusal koruma yasaları ticaretin küreselleşmesi için engel oluştururlar. Von Mises, devletin kadir-i mutlak olarak ortaya çıkmasına karşı durur:

Devletin mülkiyeti korumak ve barışı sürdürmek gibi görevleri vardır. Meşruiyeti için “halk”a başvuran müdahaleci hükümetten korkmuştur. Ona göre devlet meşruiyetini yalnızca özel mülkiyetin kutsallığını ve rekabet güçlerini savunmada bulabilir (von Mises’ten akt. Slobodian 2020, 64-65). Böylece devletlerin Aristoteles’ten beri süregelen halk mefhumu yerini mülkiyet ve rekabete bırakır. Mülkiyet ve rekabetin korunması içinse yine güçlü bir devlet gerekir. Söz konusu güç, devletin temellerini veya fail nedenini sağlamlaştırmayı değil yaptırım gücünü yani ereksel nedenini oluşturur. Slobodian (2020, 66-67) bu durumu “askerileşmiş liberalizm” olarak tarif eder: “Bu yeni paradigmanın merkezi parlamento ya da üniversite değil, Stuben semtinde bulunan güvenlik, finans ve ticaret üçlüsüydü. İki yanı iş dünyasıyla sarılı ve iyi silahlanmış bir devlet ile sağlam para, şekillenmekte olan ideolojinin ikonlarıydı”.

Kapitalizm, teknolojinin de yardımıyla, pazarlarını ulusötesine açarken finans kapitalizmin de yolu açılmıştır. Finans kapitalizmin gelişmesi, 20. yüzyıl başında arzın bir sorun olmaktan çıkıp talep tarafından emilmesi sorununa dönüşmesiyle bağlantılıdır. Devletlerin ve dolayısıyla şirketlerin kendilerine ürettiklerini satabilecekleri pazar arayışları ve bu konudaki çatışmaları iki büyük dünya savaşının da meydana gelmesine sebep olmuşlardır. Üretim yarışına giren Batı Avrupa ülkeleri bir yandan Güney Afrika, Güney Amerika, Hindistan ve Çin başta olmak üzere dünyayı sömürgeleştirirken bir yandan da pazar paylarını kısımları sebebiyle komşu ülkeleriyle çıkar çatışmaları yaşamıştır. Şirketler ile ortak çalışan devletler, şirketlerin kârlılığını artırmayı başka ülke şirketlerinin kârlılığını azaltmakta, yani onlara savaş açmakta görmüşlerdir. Neoliberaller, şirketlerin ulusal bir yapıdan çıkmaları için gayret göstermişler, özellikle yasaların şirketlerin sahanlığını ülke sınırlarının dışına çıkarabilecek şekilde yeniden düzenlenmesine çabalamışlardır. Çünkü artan talep, çıkar çatışması olabileceği gibi artan kâr oranları anlamına da gelmektedir.

Neoliberallere göre, eğer devletleri ekonomik faaliyetin bütün mekanizmalarından çıkarırsak, elimizde ilişki temelli, merkeziyetsiz, arz-talep dengesinin belirlediği yasalarla yönetilen bir dünya kalacaktır. Bu elbette riskleri de beraberinde getirir. En büyük risk ise yine savaştır. Eğer devletler piyasanın ulusötesi hareket kabiliyetlerini engellemez de desteklerse, Ricardocu karşılıklı üstünlükler yasasının uygulanması için uygun ortam sağlanabilecektir. Böylece ulusal tekeller döneminden ulusötesi şirketlerin dönemi başlamıştır. Yine bu dönem, bankacılık faaliyetlerinin artmasına, yurtdışı yatırımların yaygınlaşmasına ve sermaye birikim modellerinde değişime gidilmesine sebep olmuştur. Sermayenin (meta ve kâr) doğasında da yaşanan değişiklik, şirketleri para yönetimi

konusunda uzmanlaşmaya itmiştir. Sermayenin yönü üretimden (tüketim bir sınıra ulaştığından) finansa kaymıştır. Burası hem daha kârlı hem de daha az engellidir. Bankacılık, sigortacılık, fon danışmanlığı ve yatırımı, yatırım danışmanlığı, borsa spekülâtörlüğü gibi görünümlere giren finans kapitalizmin “girişimci ruhu” aslında tam da ordoliberallerin savunduğu dünyanın “biçimi” betimler. İçeriğinin 2000’lerle beraber değişmesi ordoliberallerin kapitalizm hayallerinin ötesinde değildir. Onlar devleti ve toplumu değiştirmeyi piyasayı değiştirip düzenlemekten daha “sağlam” bir metot olarak gördüler. Günümüzde ise değişen şey öznedir.

Kapitalizmin finansallaşması, kırılganlıktan ziyade tek tek öznelerle karşılıklı bağımlılığı yoluyla sağlamlaşma sağlamıştır. Tüketicinin iktisadi bir kavram olmaktan çıkıp kültüre dönüşmesi, finansın nesnesi olan finansmanın ise öznenin yerini alması kapitalizmin yönetseliğini gösterir. Özneleştirme yoluyla yönetme tarzı olan yönetsellik, öznenin içeriğinde değişikliğe giderek eylemlerini belirler. Neyi, ne zaman, nerede ve ne kadar serbestçe yapabileceğimizi belirleyen piyasa ve rekabet koşulları içerisinde girişimde bulunabildiğin, pazarlayabildiğin veya kârlılık gösterebildiğin kadar varolunan hayatta özgürleşmenin sınırları da piyasa ile çevrilidir. Bu sınırlar öznenin kendini göstererek var edebildiği alanı tarif eder. Bundan dolayı neoliberal düşünürler bu alanın sınırlarını ulusal sınırlara indirgeyen fizyokrazi kökenli milliyetçi ekonomi düşüncesini şiddetle eleştireceklerdir. Çünkü iki farklı insanı orta noktada, anlaşma yapabildikleri bir araç olarak gördükleri piyasa onlar için adeta bir ortak bir dildir. Bir Çinli ile bir İngilizin kumaş anlaşması yaparken üzerinde anlaşacakları fiyat ne Çin ile ne de İngiltere ile ilgilidir. Kumaşın dünya piyasasındaki fiyatı bu iki insanın da kazanabileceği bir anlaşmayı sağlayacaktır. Bu sebeple onların dilinin sınırları dünyanın sınırlarıdır.

Neoliberaler sermaye hareketlerinin özgürleşmesi için gümrük duvarlarının yıkılmasını istemişlerdir. Bireysel özgürlük onların çeperinde olan bir kavram olmamıştır. Piyasa, iyi işlediğinde bireye yeterli özgürlüğü sunabilecektir. Ancak piyasanın risklerini azaltmak, özellikle ulusötesi, küresel ekonominin taşıdığı “virüs”ler özgürce dolaştığı için onları kontrol altında tutmak gerekir. Ünlü bir neoliberal düşünür olan Gottfried Haberler’e göre dünyadaki ekonomik bağlantılar, uluslararası ticaretin yardımıyla oldukça sıkı fıkı olmuştur. Bu durum birlikte yükselişler demek olduğu gibi birlikte çöküşler anlamına da gelir (Haberler’den akt. Slobodian 2020, 129-130). Neoliberalere göre tek önlem devletlerin piyasayı kontrol etmeleri değildir. Ekonomistler elbette iktisadi bilgiyi devletleriyle paylaşmalı, yönetişimin önemli bir parçası olmalıdırlar. Gelgelelim, ticaret ağı bir ülkeyle

sınırlı olduğunda, yukarıda bahsettiğimiz üzere, sermayenin gelişiminden söz edilemez. Sermaye ise büyümediği zaman durgunluğa ve küçülmeye meyillidir. Çünkü paranın değerinin düşmesi metaların değerinin yükselmesine veya paranın değerinin yükselmesi metaların değerinin düşmesine sebep olur (Marx 1997, 485). Şirketler (doğaları gereği) kârlarını düşündükleri için, o an hangisinin değerli olmasını isterlerse o yönde politika izlemeleri faydalarına olur. Yine şirketler, piyasadaki arz eksikliği karşısında fazla arz, talep eksikliği karşısında ise çok kısık arza ya da üretimi durdurup işçi çıkarmaya teşebbüs edebilir. Bu durum talebin daha da azalmasına sebep olur. Kapitalizmin krizlerinin genel bir çerçevesini sunan bu örnek neoliberaler tarafından da tartışılmıştır. Getirilen öneriler ise halihazırda varolan ticaret odalarını küreselleştirmek, yalnız denetimcilikle kalmayıp aktif politika oluşturucu, devletler üstü, küresel kurumların kurulmasıdır. Küresel ekonomiyi izlemekle kalmayan; sınırlandırma ve genişletme yetkisini devletlerden alarak aktif politik hayata katılan üst devletler olarak tanımlayabileceğimiz bu kurumlar neoliberal yönetimselliğin de temelinde yer alır.

Sonuç olarak neoliberalizm, liberalizmin yenilenmesi şiarıyla yola çıkan ekonomist, sosyolog ve felsefecilerin düşüncelerini de aşan bir yönetim aklına dönüşmüştür. Piyasayı düzenlemek yerine piyasanın muhataplarını düzenlemek, toplumsal ilişkileri de piyasa mantığı olan rekabet üzerine güncellemek liberalizmin 20. yüzyıldaki politik seyrini belirlemiştir. Avusturyalı sosyalist filozof ve sosyolog Karl Polanyi (1886-1964), “ekonominin toplumsal ilişkilerin içine yerleşmesi gerekirken, sosyal ilişkilerin ekonomik sistemin içine yerleştiğini” (Polanyi 2009, 101) söyler.

Toplumsal ilişkileri devletin emir buyuran aygıtlarıyla üstten değil mümkün olduğunca içeriden değiştirmek için öncelikle kamu hukukunun özel hukuka yer açması ve özel hukukun genel eğilimlerinin kamu hukukuna sirayet etmesi gerekmektedir. Ayrıca ülkeler arası ilişkilerin de piyasalara serbest bırakılması için gümrük ve vergi kanunlarının değiştirilmesi talep edilmiştir. Toplumsal politikalar piyasanın işleyebilmesi için ayarlanmalıdır. Rekabet mekanizmasını düzenleyen hukuk kurallarının engellemekle yükümlü olduğu şey “rekabetin toplum karşıtı etkileri değil, toplumun kendisinin doğurabileceği ya da toplumda oluşabilecek rekabet karşıtı mekanizmalardır” (Foucault 2019, 133). Hukuk kuralları yalnızca toplumu değil devleti de bağladığı için piyasa ve rekabet karşıtı hükümet hamleleri yasalar tarafından cezalandırılma yetkisi altındadır. Dolayısıyla hukuk ekonomi ile birlikte hareket ederken arkasına devleti ya da toplumu almak

zorunda değildir. Çünkü devleti öne alan sistemler sosyalizme, toplumu öne alan sistemler faşizme oldukça yakındır ve ikisi de özgürlükten uzaktır.

Keynesçi toplumsal politikada, devlet ekonominin hemen hemen bütün mekanizmalarına doğrudan müdahale edebilirken, neoliberal devletin müdahalesi yalnızca kanunlar aracılığıyla olduğu için biçimsel özellikte olmalıdır. Dolayısıyla doğrudan değil dolaylı bir müdahale gerçekleşecektir. Devletin üretim, tüketim, fiyat ve ücret konusunda, yani piyasanın içeriğine dair bilgisi olmamalıdır. Tam bilgi devlette olmayacağı gibi insanda da bulunmaz. Hayek, ekonomi felsefesini tam da sosyalizmin planlamacı ruhunun temeli olan ülke ekonomisinin tam bilgisinin var olduğu yanılgısını ret ederek kurar. Piyasaya dair asıl hakikat “herkesin, kendi payına, insan toplumunun ayrı ayrı üyelerinin davranışlarını tayin eden muayyen olguların çoğu üzerindeki zorunlu ve giderilmesi mümkün olmayan bilgisizliği gerçeğidir” (Hayek 2012, 30).

Hayek, Descartes’ın kartezyen düalizmini kurucu fikir olarak ele alır. Tam bilgiyi Tanrı’ya havale ederek kalan bilgileri insan için faydalı bilgi olarak inceler. Çünkü tam bilgi mefhumu “üst-belirleyici akıl” kategorisini de beraberinde getirir. Rasyonalizme havale edilen aklın belirleyici konumu, ancak “çağdaş fenomenolojinin” yardımıyla tahtından indirilebilir. Hayek’e göre piyasayı planlamak için gereken tam bilgi mümkün olmadığı için piyasayı, Husserlci tarzda “paranteze alarak” diğer fenomenleri faydacı ilkeye göre düzenlemek gerekir. Onların ne olduğuna değil hangi işlevde olduğuna kafa yoran araçsal bir akla gönderme yapan Hayek, işlevin Aristotlesçi anlamda doğallığına inanmaz. Bu yüzden toplumun kurallarla düzenlenmesi için genel bir sistem oluşturulmalıdır ki piyasaya müdahale ne devlet ne de toplum tarafından gerçekleşebilsin. Böylece tek bir erk ortadan kalkarak ne devlet ne hukuk ne de toplum yönetimin sahibi olur. Yönetenler ile yönetilenler ayrımı ortadan kalkarak, kuralları belirli bir “oyun” içinde yönetsel mekanizmalar rol oynar. Bu oyunun tek hasımları, tek hakiki aktörleriye bireyler, ya da şirketler olmalıdır. Devletin temin ettiği hukuksal kuramsal çerçevenin içinde kuralları belirlenmiş bir şirketler oyunu (Foucault 2019, 147). Amerika’da 29 krizinden sonra ortaya çıkan *New Deal* ekonomik programı Amerikan ekonomisinde bazı düzelmeler yaratsa da hem piyasa çalkantıları hem de bunlara eşlik eden politik kavga yeni bir alternatif arayışını beraberinde getirmiştir.

3.5. Walter Lippmann

Neoliberalizmin doğuşunda önemli bir konferansın gerçekleştirilmesinde sunduğu katkıdan ötürü konferansa adı verilen gazeteci ve iletişim teorisyeni Walter Lippmann²⁴ (1889-1974), aralarında “kamuoyu”, “sahte-çevre”, “stereotip”, “rıza imalatı” ve “soğuk savaş” gibi kavramları ilk defa kullanarak büyük tartışma yaratmış bir entelektüeldir. Lippmann, politik sorunların sosyal düzenlemelerle veya hayal gücünden yardım alan pragmatik ilerleme düşüncesi ile çözülebileceğine inanmıştır. Sorunların bir anda sona ereceği anahtar çözüme değil, karmaşıklığı azaltıcı kısa ve basit ilerlemelere ve deneyimin kendisine güvenilebileceğini söyleyen Lippmann’ın fikirlerinin deneyci ve faydacı felsefeden izler taşıdığı söylenebilir. Mevzuatlara değil fırsatlara odaklanılmasını öneren Lippmann, faydacı felsefeyi politika ve medyaya başarılı bir biçimde uygulayarak neoliberalizmin epistemik temellerini atmıştır.

Lippmann ile neoliberallerin 1. Dünya Savaşı’na bakışı oldukça örtüşür. Buna göre milliyetçi hareketlerin neden olduğu emperyalist tavır savaşı körüklemiştir. Ulusal sınırların birbirinden keskin çizgilerle ayrılması, içeride korku, nefret ve bilgisizlik ağıyla beraber parçalanmanın getirdiği düşmanlık savaş için uygun ortamı yaratmıştır. Devletlerin oluşturduğu “algı” yoluyla ulusal kimlik, bireyin aidiyet duygusunu tatmin ederek onu savaşıma motive etmiştir. Lippmann’a göre (2017) milliyetçi duyguları kuşatan sembol, algının hakikatle bağını kopararak propaganda için uygun ortamı sağlar. Savaşın elbette ekonomik ve politik sebepleri vardır. Ekonomik emperyalizme politik emperyalizm eşlik etse de savaşın başlaması ve sürmesi devletin etki ajanları sayesinde. Buna karşılık Lippmann, “Dünya Federasyonu, Dünya Parlamentosu, Dünya Polisi, Dünya Mahkemeleri ve Dünya Yetkilileri ile bir dünya federasyonu rüyasından bahsederken, bu dünyadaki insanların en büyük umutlarını gerçekleştirme gerekiyorsa gerçekleşecek cesur bir rüya olacağını söylemiştir” (Tarlton 1965, 609). Devletler çözümü değil sorunu körükledikleri için devletlerin üzerinde bir otorite öneren Lippmann, tam da neoliberallerin hayalindeki küresel cemiyeti andıran bu oluşumun, Milletler Cemiyeti’nin kuruluşunda ABD başkanı Wilson’ı cesaretlendirmiştir. Bu sayede ulusların aralarında diplomatik bağların kurulması ve sorunların devletler tarafından çözülemediğinde savaşa değil üst merci olan bu cemiyete

²⁴1889’da New York’ta doğan Lippman, yunanca ve latince öğrendikten sonra 16 yaşında Harvard Üniversitesi’ne girdi. Burada William James’in denetiminde tarih, felsefe ve dilbilim çalışmalarına katıldı. 1913 yılında *The New Republic Magazine* dergisini kurduktan sonra 1. Dünya Savaşı sırasında ABD. Savaş Bakanlığı’nda danışmanlık yaptı. Woodrow Wilson’a danışmanlık yaparak Milletler Cemiyeti’nin kuruluşunda aktif rol aldı. *Public Opinion* ve *The Phantom Public* kitaplarında politik psikoloji, kitle iletişimi, sosyoloji ve felsefe açısından son derece önemli kavramları ortaya atmıştır. İki Pulitzer ödülü sahibidir.

başvurmaları amaçlanmıştır. Lippmann, cemiyetin bununla sınırlı kalmayarak ülkeler arası ticari faaliyetlerin belirli kurallar içinde yürütülmesi (Lippmann’a göre savaş tam da bu kuralsızlık yüzünden çıkmıştır), ülkelere danışmanlık verilerek doğru hamlelerde bulunması, kurallara uymayan devletlerin cezalandırılması gibi önerileri, sosyalizm karşıtlığı dip sesini asla elden bırakmadan, *Good Society*²⁵ isimli kitabında sıralamıştır.

Ekonomik çıkarların kontrolü bir yanıyla pragmatik yanıtı takip etse de bir başka yanıyla dürtülerle ve içgüdülere seslenmeyle yani Freudçu bir yöntemle mümkündür. Bu da doğrudan yönlendirme değil sosyal kontrolü beraberinde getirir. Lippmann, 1. Dünya savaşında ülkelerin propaganda tekniklerini incelemiş, bunların bir kitleyi dolaylı yoldan nasıl güdülediğini anlamaya çalışmıştır. Sosyal kontrolün politik müdahaleden çok daha basit ve bu yüzden toplumsal sorunların karmaşıklığına karşı çok iyi cevap olması açısından tercih edilmesi gerektiğini belirten Lippmann’a göre bu ancak ortak bir hukuk nosyonu sayesinde mümkündür.

1. Dünya Savaşı’ndan sonra da ülkelerin gündemleri istikrar, koruma ve güvenlikle sınırlıdır. Lippmann, bu gündemin terk edilmesini, üretim, verimlilik, kalite, pazarlar ve ücretler gibi liberal sürece uygun kavramların dolaşımında olmasını ister. Çünkü ülkeler ulusal sınırları içinde kaldıkça milliyetçilik artacak, pazar ihtiyaçları dolayısıyla çatışma zorunlu hale gelecektir. Milliyetçiliğin bu türü Adam Smith’in adlandırmasıyla “kıskanç merkantilizm”in (Smith 1999, 344) yeniden dünyayı ele geçirmesine benzer. Lippmann da *neo-merkantilizme* aynı Smith gibi ticari endişelerle savaş açar. Eğer devletler istikrarı yakalamak istiyorsa yalnız üretime değil ulus ötesi ticarete alan açmalı, bu konuda diğer ülkelerle diplomatik ilişkileri geliştirebilmelidir. Aşırı yönetilen toplumlar da fazla ısıtılan atomlar gibi tepki verebilir. Bu da savaşlara yol açan temel faktördür.

Bir organizasyon olarak toplum ancak kısmi özgürlükler aracılığıyla yönetilirse düzensizlikten düzene geçme fırsatı yakalayabilir (Lippmann 2017, 39-40). Lippmann, özgürlüğü pozitif özgürlük olarak anlamaz. Klasik liberalizmin “bırakınız yapsınlar”

²⁵ “Her şey yaklaşık seksen yıl öncesine, Amerikalı gazeteci ve yazar Walter Lippmann’ın (1889-1974) 1937’de yayınladığı, “İyi Toplum İlkeleri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı [An Inquiry into the Principles of the Good Society] kitabı ve Ağustos 1938’de Paris, Fransa’da Fransız filozof ve klasik liberal iktisatçı Louis Rougier tarafından düzenlenen, Lippmann’ın kitabındaki temalar etrafında toplanan uluslararası bir konferans ile başladı. Konferans tutanaklarının bir dökümü daha sonra 1938’de (Fransızca) “Colloquium Walter Lippmann” başlığı altında yayınlandı”. Açık kaynak erişimi: <https://www.misesenstitusu.com/post/neo-liberalizm-laissez-faire-den-m%C3%BCdahaleci-devlet-e>. Erişim tarihi: 17.12.2023.

özgürlüğüne karşı çıkan ilk liberallerden olması da onun başka tür özgürlüğün yolunu aydınlatma girişimine sebep olacaktır.²⁶ Lippmann’a göre

“Liberalizm *bırakınız yapsınlar*la özdeşleşemez. Bu özdeşleşme gerçekten de bütün olumsuz sonuçlarını göstermiştir, çünkü, “bırakınız yapsınlar”ın doğurduğu kötülüklerin aşikâr hali karşısında, kamuoyu, faşizmden ancak sosyalizmle kurtulabileceğini ya da tersine yalnızca faşizmin sosyalizmden kurtarabileceği sonucunu çabucak çıkarmıştır; oysa ki bunlar aynı türün iki çeşididir” (Dardot ve Laval 2018, 145).

1920’li yıllar, 1. Dünya Savaşı’nın getirdiği yıkım ve endişe halinin de eşlik etmesiyle akla duyulan güvenin sarsıldığı yıllar olmuştur. Burada Freud kadar Nietzsche ve Schopenhauer etkisinden de söz edilebilir. Onlar Descartes ve Kant’tan gelen zihin ve akıl öncülüğünde dünyayı anlama girişimlerinin boşunallığına vurgu yaparlar. Onlara göre dünyada kendini gösteren irade ve güç istenci gibi aklın ötesinde bulunan fenomenlerdir. Dolayısıyla aklın dünya sorunlarını çözmesi bir yana daha da kötürümleştirmesi söz konusudur. Zaten toplumları ve insan yapıları da çözülmeyi, hakikatten uzaklaşmayı gün yüzüne çıkarmıştır.

Her ne kadar hocası John Dewey (1859-1952), akla ve onun birleştirici gücüne hâlâ bir nebze güven duysa da öğrencisi Lippmann demokrasi gibi rasyonalite biçimlerine çağının *ethos*’unu da dikkate alarak inanmıyordu. Ona göre insan, rasyonel kararlar alabilen akıllı hayvan (*zoon politikon*) değil, içgüdülerle, sembol ve sloganlarla yönlendirilebilen irrasyonel bir varlıktır. Dolayısıyla insanları yönlendirmenin en etkili ve basit (ekonomik) yolu algıların istenen yönde davranışlara sevk edecek şekilde düzenlenmesidir. Bu da iletişim ve medyanın kontrolünde olacaktır. Dahası bilginin (hakikatin) insanlara doğrudan ulaşmasının önünde birçok engel bulunur: Sansür, çalışma saatlerinden kalan kısıtlı süre, bilginin karmaşıklığı, önyargılar ve kalıp yargılar, toplumsal bölünmeler gibi. İnsanlar hem kendi doğaları hem de çevrelerindeki kısıtlar yüzünden sahte-çevre adı verilen bir algı dünyasında yaşarlar. Hakiki bilginin peşinden gitmedikleri, hatta ondan kaçtıkları tarihin getirdiği bir gerçektir. Dolayısıyla bilginin yaygınlaştırılmasıyla demokratik toplumların ortaya çıkacağı yanılgısını bir tarafa bırakarak toplumsal sorunlara daha gerçekçi ve daha “pratik” çözümler bulmak gerekir. Lippmann, liberal ekonominin bir kategorisi olan rekabeti

²⁶ Alman ordoliberaler ile Amerikalı neoliberaler “bırakınız yapsınlar” ilkesinin kaotik durumuna vurgu yaparken bu ilkeyi sahiplenerek diğerlerinden ayrılan tek isim von Mises’tir. Bu durum neoliberalizmin homojen olmayan yapısının göstergesidir.

gündelik yaşamın merkezine yerleştirerek onu hem hayatın bir kuralına hem de hem de üretirek yaşamının motivasyonuna dönüştürür. Böylece tek bir ilkenin düzenlenmesiyle bütün toplumun disipline edilmesi kolaylaştığı için toplum politikasının karmaşıklığı azalır.

“Rekabetin değeri, onu ölçmek için kullanılan kriterlerin değerine göre belirlenir. Dolayısıyla, kendimize rekabete inanıp inanmadığımızı sormak yerine, rakiplerin uğruna rekabet ettikleri şeylere inanıp inanmadığımızı sormalıyız. Hiçbir mantıklı kişi "rekabeti ortadan kaldırdığını" iddia etmez, çünkü öykünmenin ve birine yetişme gayretinin son kalıntısı da yok olduğunda, sosyal çaba doğal bir ilham tarafından azınlık içerisinde hafifletilmiş bir rutine, mekanik biçimde itaat etmeye dayalı bir hal alır. Öte yandan hiç kimse rekabeti mantık yürütmenin verdiği sonuca uygun olarak, ölümcül bir biçimde sürdürmek arzusunu taşımaz. Buradaki mesele, yarışmanın amaçlarını ve oyunun kurallarını belirleyebilmektir” (Lippmann 2020, 362).

Liberalizm, daha önce belirttiğimiz özgürlükçü yanının de eşlik etmesiyle yönetimi “zora” değil “rıza”ya dayandırarak öznelerin gündelik yaşamlarında üretilen ve rasyonel ortaklıktan ziyade iradi bir ortaklığın menfaatlerine olacak şekilde düzenlenmiş bir yönetimselliği benimseme eğilimindedir. Söz konusu rıza imalatı, bir yan ürün olarak kamuoyunu²⁷ beraberinde getirir. Daha çok güdüsel veya duygusal bir kategoriye temsil eden kamuoyu, yukardan değil aşağıdan oluşur. İnsanların bencil, gerçeğe sahte arasında ayrım yapamayan yapıları basın da “doğal olarak” politikanın ve reklamların yönlendirme yapabildiği mekanizmalar haline getirir.

Edward H. Carr (1892-1982), *Tarih Nedir* (2002) adlı çalışmasında tarihinin neyi ya da hangi olayı tarih olan - tarih olmayan olarak ayıracağı konusunda yaptığı çözümlemeye benzer şekilde Lippmann da gazetecinin neyin haber yapılması gerektiği konusunda ölçütünün son derece “politik” olduğunu söyler. Basın, bir kamuoyu oluşturma aygıtıdır. Hakikati yaygınlaştırma gibi bir görevi bulunmaz. Toplumda yaygın ya da yaygın olması istenilen görüşler konusunda stereotipler oluşturarak kamuoyunun yaratılması sağlanır. Gerçekçiliği metinlerine neredeyse Machiavelli kadar yansıtma gücüne sahip Lippmann, kamuoyu çalışmalarıyla Amerika’da neoliberal yönetimselliğin ve devletin neoliberal yapılanması konusunda köşe taşı isimdir.

²⁷ Lippmann’ın kamuoyu çözümlemesi her ne kadar Aristotelesçi insan doğası tanımının karşısında konumlansa da Aristoteles’in *ethos* mantığı ile kamuoyu fikri çerçevesi bakımından benzerlikler taşımaktadır. Ancak bu benzerlik ve ayrımlar ayrı ve uzun bir çalışmanın konusu olabilir.

Amerika’da birey üzerine yapılan çalışmalar hızla artarken bireyin bilgiyi alıp işlediği ve bir sonuca veya eyleme dönüştürdüğü sanılan sürecin tam bir fiyasko olduğu sevinçli bir tonda kitlelere aktarılmıştır. Çünkü *insan doğası* listesinden akıl çıkartıldığında hem ahlaki kriterler oldukça düşecek hem de ikna için hakikatin ölçüsü aranmaya gerek kalmayacaktır. Bundan sonraki çalışmalar²⁸ ve teoriler²⁹ bu fikirlerin ürünü olarak da okunabilir. “Modern, üstüne matematik zırhı geçirmiş kârı azamileştirme ve piyasa verimliliği paradigmaları, insanların davranışlarını çözümlemek için evrensel bir alet çatısı olarak iktisat sahasına çöreklenmiş durumda” olduğundan, politik hakikati bulmak için neoliberal örtüyü kaldırmak ve iktisatı matematikten arındırıp insanileştirmek gereklidir. (Rodgers 2019, 103)

18. yüzyılda ortaya atılan *homo economicus* terimi mübadele insanından çıkar öznesine dönüşerek anlam kayması yaşamıştır. Ancak bu kayma herkesin kendi çıkarını düşündüğü toplumda ekonominin ortak yararı ortaya çıkaracağı görüşü Adam Smith’ten miras kalmıştır. Lippmann da Adam Smith’ten etkilendiğini açıkça belli eder. Adam Smith ve klasik liberalizme eleştirisinin temeli *bırakınız yapsınlar* ilkesinedir. Bunun sebeplerinden biri, yukarıda bahsettiğimiz gibi, yapılması için “bırakılacak şeyin” bir bütün olarak bilgisine sahip olmanın imkânsızlığıdır. Özgürlüğün negatifliği üzerinden tanımlanan duruma göre toplumun belirli sınırlarda kalmak şartıyla sınırsızca özgür olabilmesi sağlanmıştır. Böylece liberalizmin ilkesinin *bıraktığımız kadar yapsınlar* olarak değiştiği anlaşılır.

Lippmann ve Louis Rougier’a (1889-1982) göre, piyasa ne (sivil) toplumun ne de yöneticilerin yönetebileceği basitliktedir. Bu yüzden yönetmenin değil kamuoyu yaratarak hedeflere ulaşmanın daha kullanışlı olduğu, özellikle ekonomik aktörlerin piyasa kararlarında aynı gündelik hayattaki gibi akılla değil içgüdüyle hareketlerinin *ortak çıkarın* yaratılması konusunda başarısızlığı göz önüne alındığında yönlendirme gücünün ekonomistlere, hukukçulara ve iletişimden anlayan politikacılara verilmesi elzemdir. Bireylerin toplumda demokratik rasyonaliteyle değil içgüdü, hisler, duygudaşlık, yardımseverlik şefkat gibi akıl-dışı (Ferguson’dan akt. Foucault 2019, 247) bağlarla birlikte

²⁸ Ünlü Stanford hapisane deneyi ile Milgram deneyi bu fikrin kanıtlanmasını içeren deneylerdir. Otoriteye itaatın sınırlarından insan doğasına dair analize kadar birçok teorelin ortaya atılmasına yardım etmişlerdir.

²⁹ Hannah Arendt’in *Kötülüğün Sıradanlığı* isimli kitabında, kitlelerin hatta yöneticilerin bilinçle değil verilen itaati onaylayarak suç işleyebileceği, dolayısıyla (katliamların) bilinçli yapılmadığı için suçun niteliği tartışmaya açılmıştır.

yaşayabildiğini söyleyen İskoç Aydınlatması'nın önemli ismi Adam Ferguson da bu görüşlerin kökenine dair önemli bir ipucu verir.

Lippmann'a göre kendini kamuoyunun bir parçası olarak görmesi, bireyin illaki ortak çıkardan pay alması gerektiği kanaatini taşımak zorunda değildir. Toplumun bireye aşladığı güvenlik hissi, onu “normal” sınırlar içinde yani “sahte-çevre”de tuttuğu sürece bireyin çalışma motivasyonundaki maddi çıkarlar yerini maddi olmayan çıkarlara bırakır. Kendini ait olduğu toplumla özdeşleştiren birey, kurallara boyun eğecek, hatta bu kuralların onu özgürleştirdiğini düşünecektir. Çünkü bu kurallar toplumu bir arada tutarak ekonominin de canlı kalmasını sağlar. Zengin ya da ayrıcalıklı olma ihtimalini olanaklı kılan da böylesi bir toplumsal huzurdur. Bu huzur durumu zengin olmak için kuralsızca hareket eden “doğal” bir toplumdan çok daha yeğlenebilir olacaktır. Hem devletin hem de bireylerin ortaklaşacağı bu tercih tam da Hobbesçu anlamda devletle bireyi bir potada eritebilecektir. Böylece devlet, toplumun dönüşümü dolayısıyla kendini de dönüştürme gereği hissedecektir.

Lippmann'ın düşüncelerinden çıkan kabaca sonuç şudur: Kamuoyunun oluşturulmasıyla sınırları çizilen bireyin toplumu dönüştürmesi, toplumun da devleti piyasa sınırlarında tutmaya zormalasıdır. Bütün bunların gerçekleştirilebilmesi için de serbest ticaretin önündeki engeller kalkmalıdır. Artık yönetim, “ben, devlet” diyebilen hükümdarın akılsallığına göre değil, yönetilenlerin akılsallığına göre ayarlanacaktır (Foucault 2019, 258).

3.5.1. Walter Lippmann Kolokyumu

Liberalizmin krizine çare arayışları bir grup liberal düşünürün 26 Ağustos 1938'de Paris'te bir araya gelmeleriyle doruk noktasına ulaşır. Hayek, Raymond Aron (1905-1983), Röpke ve Rüstow gibi katılımcılarla bir araya gelen entelektüel ekip liberalizmin yenilenmesi için bir bildirgeye imza atmışlardır. Neoliberal enternasyonal olarak değerlendirilebilecek bu oluşum liberalizmin sosyalizme benzemeye başladığı tezini ileri sürerek bunda liberalizmin de yapısal hatalarının olduğunu kabul ederler. Keza çözümü de liberal restorasyonda bulacaklardır.

Toplantının çağrıcısı Lippmann ile birlikte hareket eden felsefe profesörü Louis Rogier'dir. Viyana çevresi üyesi olan Rogier, Lippmann'ın *Good Society* çalışmasını takip eder. İki savaş arasında krize giren liberalizm için tedavinin liberalizme “yeni” bir çehre kazandırmak gerektiğini düşünen Lippmann, liberalizmin hukuksal bir çerçeveden ele alınarak dağınıklık ve amaçsızlığına son vermek ister. Her ne kadar çetrefilli tartışmalara

sahne olursa da liberalizmin temellerine geri dönülmesini benimseyenlere (Hayek ve Mises) karşı olanlar (Lippmann, Röpke, Rüstow) ilerleyen süreçte galip gelmişlerdir. Onlar sorunu liberalizmin doğalcılığında aramışlar; liberal doğalcılık yerine liberal müdahaleciliği önermişlerdir.

3.6. Amerikan Neoliberalizmi

Amerika’da ‘29 krizinden sonra ortaya çıkan *New Deal* ekonomik programı Amerikan ekonomisinde kimi düzelmelere vesile olsa da hem piyasa çalkantıları hem de bunlara eşlik eden politik kavga yeni bir alternatif arayışını beraberinde getirmiştir. Bu alternatiflere en iyi cevabın Alman ordoliberal gelenekten gelen ve Avrupa’dan Amerika’ya göç etmiş Hayek ve Mises’ten; onların çalışmalarını, toplantılarını ve kurumsal önerilerini takip eden Amerikalı kimi akademisyenlerden geldiği bilinmektedir. Gelgelelim tartışmanın fitilini ateşleyen, Röpke’nin Amerikan muhafazakâr-sağ yayınlardaki makaleleridir. Röpke’ye göre ABD, *New Deal* politikalarıyla bir yandan uluslararası ticareti baltalamış, bir yandan da, özellikle Hristiyan batı ülkeleri arasındaki ilişkileri ülkelerin dışa kapalı bir ekonomi uygulamasına cevaz verdiği için zarara uğratmıştır. Bu yüzden ortak Hristiyan miraslarıyla birbirine bağlanan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika, 1914’ten sonra kaybolan uluslararası ekonomik düzeni geri getirme sorumluluğu taşımaktadır (Slobodian 2020, 278). Bunun için başta ABD’nin müdahaleci ve korumacı devlet anlayışından vazgeçerek kapitalizmi onarmak için uluslararası iş birliklerine geri dönmelidir. Planlamacı devletlerin tek amacı sosyalizmin eşitlikçi ütopyasıdır ki bu uluslararası ticarete büyük bir dengesizlik, kriz ve enflasyon tehlikesini beraberinde getirir. Röpke’nin *Wall Street Journal*³⁰ gibi önemli yayın organlarındaki çağrıları Amerika’da Kongre tutanaklarına bile girerek Cumhuriyetçilerin Demokratlara karşı “sosyalizm tehlikesi” uyarılarının zeminine yerleşmiştir (Slobodian, 2020, 279-286). Yine Röpke’nin Beveridge Planı’na karşı saldırısı da Amerika’da yankı uyandırmıştır.

Hatırlanacaktır ki, 1944’te ABD’de toplanarak dünya ticaretinin kurallarını belirleyen, 44 ülkenin katılımcı olmasına rağmen ABD ile İngiltere (Keynes) arasında müzakere edilen Bretton Woods konferansında ABD’nin doları rezerv para haline getirmesi ve doların değerini altına sabitleyerek koruma altına alması kararlaştırılmıştı. Bütün bunlara ek olarak Uluslararası Para Fonu (International Money Found – IMF) ile Dünya Bankası

³⁰ “Washington’s Economic: A German Scholar Sees Notion Moving into Fiscal Socialism”, *Wall Street Journal*, 1 Nisan 1963.

(Bank of Reconstruction and Development) kuruldu ve Ticaret ve Gümrük Anlaşması (GATT) imzalandı.

IMF'nin temel görevleri sabit kur rejimine işlerlik kazandırmak amacıyla üye ülkelerin para miktarı, ihracatı ve para değerlerini dengede tutmaya çalışmak olmuştur. Dünya Bankası da bu dengelerin sağlanması için krediler vermekle görevlendirilmiştir. GATT ise ülkeler arası ticaretin kurallarını belirlese de ABD hiçbir zaman bu anlaşmaya dahil olmamıştır. ABD ticaret dengesini değil yatırım yapmayı önemseydiği için yatırımlardan kazandığı para ithalattan kazandığından her zaman yüksek olmuştur. Bu yüzden kendi gümrük tarifelerini uygulamaya devam etmiştir. 1944'ten sonra, savaşa katılan ülkeler ticaretin geliştirilmesini refahın artırılması için “faydalı” görmüşlerdir. Temel amaç daha çok ücretlerin yükseltilmesi, sosyal hakların artırılması gibi toplumsal politika ağırlıklıdır. Bunun bir sebebinin savaşa katılımı teşvik etmek için savaş sonrasında temel haklarda iyileştirme yapılacağına yönelik verilen sözdür (Foucault 2019, 180). Ancak ABD Avrupa'dan ayrı olarak refah ülkeleri potasına girmeyi reddetmiştir:

“2. Dünya Savaşı sonrasında ABD dış politikası sosyalizmin yayılmasını önlemeye odaklanmıştı; bu Soğuk Savaş'ın temeliydi. 1948 Marshall Planı ile, Avrupa'nın yeniden inşası için ABD yardım programı başladı. Avrupa iktisadi ve askeri olarak Sovyetler Birliği'ne karşı güçlendirilecekti. Gene bu amaçla 1949'da Kuzey Atlantik Örgütü (NATO) kuruldu” (Köymen 2007, 176).

Hayek ve Mises gibi kimi neoliberallerin ABD'ye taşınması, Röpke, Rüstow ve diğerlerinin ise dikkatlerini ABD üzerine çevirmeleri, tam da daha önce düşündükleri milliyetçilik karşıtlığıyla ilişkilidir. Çünkü imparatorluklar döneminde ticaret hem gümrüksüz olması sebebiyle serbest hem de planlamadan uzaktı. Ancak ülkeler kendi ulusal sınırlarını çizip ekonomide dışa kapalı hale gelince dünya ticareti sekteye uğradı. Neoliberallerin hayali ise ticaretin maksimize edilmesi için gümrüklerin en azından ticari mallar için ortadan kalmasıydı. Hal böyleyken, ABD politikada otoriterken ekonomide serbest, dünyaya ekonomi politikası konusunda hükmedebilen yapısı sebebiyle, yani formel olarak bir imparatorluk³¹ olmasa da ticari ve askeri bakımdan imparatorluğu andırdığı için neoliberallerin gözde ülkesi olmuştur.

³¹ Röpke gibi ordoliberallerin imparatorluk özelemleri yalnızca onun ticari ilişkilerin aynı imparatorluğun parçaları olması dolayısıyla oldukça kolay olmasından ileri gelmektedir. Bu ilişki yine bir devletler birliği olan ABD içinde gerçekleşebilir. ABD başka ülkelerin sınırlarına gerektiğinde zorla girmek için askeri yöntemleri denemiştir. Bu da onun bir imparatorluk ilişkisine ait olamayacağını açıkça gösterir. Foucault da devletin

Neoliberallerin uzun süredir üzerinde durduğu bir başka konu ise ekonomi politikalarının toplumsal politikalara bağlı olarak yürütülmesinden doğan sıkıntılardır. Eğer bu hataya düşülürse (sosyal demokrat – refah devletlerin yaptığı gibi) enflasyona bağlı krizler ortaya çıkacaktır. Ekonomi ve toplum birbirinden farklı iki gerçekliğe tekabül eder. Röpke’ye göre toplumun kendi gerçekliği bile yoktur. Bu yüzden toplumsal politikalar yalnızca ekonomi politikalarının gerektirdiği koşullarda ve ölçülerde olmalıdır. ABD ise bu yola girmeye çoktan başlamıştır.

Her ne kadar 1929 krizini aşmak için kullanılan *New Deal* politikaları gündemde olsa da eleştirileri ona eşlik etmiştir. Sosyal hakların ticari gelişmeye ket vurduğu, artan vergilerin üretimi yavaşlattığı gibi bugün (sloganlaşarak) hâlâ kullanılan kimi söylemler ABD iç politikasında oldukça etkili olmuştur. Avrupa devletleri çoğunlukla imparatorluklardan kurtulan ulusal hareketlerin kazancı olduğu için kuruluş ilkeleri daha çok ulusal bağımsızlık ve egemenlik üzerinedir. Avrupa’nın aksine ABD ise “bağımsızlığının tarihsel başlangıç noktasını çoğunluğu zaten ekonomik olan liberal talepler oluşturmuştur (Foucault 2019, 181). ABD’nin kurucu ilkesi olan “özgürlük” tam da liberal politikaların beşiğinden ortaya çıkmıştır³². Bu yüzden ABD’de bireyler ile yönetimler arasındaki ilişkilerde hem sorun hem de çözüm olarak karşımıza çıkan liberalizm bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Zengin olma hayaliyle göçenler kadar, göçmen olarak gidip zengin olabilenlerin de yarattığı hayal iklimi, ABD’yi liberal bir ütopyaya, (tam da klasik ütopyaların bir adada geçmesi gibi) neoliberallerin yüzünü döndüğü yere çevirmiştir. Dolayısıyla ABD, neoliberalizmin yükselişi için sağlam temeller üzerinde yükselen bir cennettir.

ABD’deki liberal veya muhafazakâr fark etmeksizin hemen herkes açısından, Avrupa’daki ekonomik-politik durum içler acısıdır. Avrupa, Ekim Devrimi’nin de etkisi ile proletarya kültürünün politikada etkinliğini artırdığı, bu yüzden (Röpke gibi

imparatorluğa dahil olmasının mümkün olmadığını, özgül ve süreksiz bir gerçekliğe dönüştüğünü, yalnızca kendisi için varolan ve diğerleriyle ancak bir çoğulluk ilişkisini sürdürebilen yapısına vurgu yapar (Foucault 2019, 7).

³² ABD’de halen sürmekte olan, Cumhuriyetçilerin Demokratlara “liberal” yakıştırması tartışması aslında onların özgürlükçü olarak liberal olmalarından kaynaklanır. Cumhuriyetçiler, demokratlardan ekonomik olarak daha liberaldirler. Bu vesileyle “liberal” teriminin ikili bir anlama sahip olduğu da ortaya çıkar. Kelimenin kökensel anlamına “mülkiyetçilik” eşlik etse de yine de baskın bir politik özgürlük söylemi özellikle Locke felsefesi göz önünde tutulduğunda kolayca anlaşılabilir. Ancak sonrasında liberalizm, sosyal politikaların karşısında konumlandırılarak muhafazakâr bir ideolojiye dönüşür. Böylece mülkiyetçiliğin özgürlükçülüğün önüne geçtiği, yer yer onu yasakladığı apayrı bir ideolojiye dönüşür. Yine de bu ikisi (özgürlükçülük ile mülkiyetçilik) liberalizm içinde farklı oranlarda yer tutarak tartışmanın başta ABD’de sürmesine sebep olmaktadır.

muhafazakârların deyimiyle) geleneklerine yozlaştığı bir yere dönüşürken ABD, sorunu tam da merkezinden kavramış ve işçilerin aldığı maaşın sermaye ile ilişkisini kurarak sermayeye karşı isyanı, daha başlamadan yönetsel taktik ve mekanizmalarla bastırmıştır. Bunun sebebi yukarıda bahsettiğimiz gibi, liberal yönetselliğin ABD’de zaten hazır bulunuyor olmasıdır.

Ordoliberallerin yönetim, devlet, hukuk gibi daha geniş planlı çalışmalarının aksine Amerikan neoliberalleri çalışmalarının eksenini *emeğe* kaydırmışlardır. Foucault bunu son derece ilginç bulur; çünkü emek üzerine en çok kafa yoran kişi Marx’tır. Marx, emeği, kapitalizmin işleyişindeki artı-değeri ve sömürü sistemini açıklayabilmek için soyutlama yoluna gitmiştir. Bu yüzden Marx’ın emeği, dolaylı ve *soyut emektir*. Neoliberaler ise emeği, soyutlayarak açıklamak ve onun yarattığı kapitalizmi vurgulamak için değil, tam tersine somut bir veri olarak “gelir” getirmesi üzerinden incelemişlerdir. Ekonomik faaliyetin (kapitalizm veya sosyalizm fark etmeksizin) fail nedeni olan emek konusunda Marx ile ortaklaşan neoliberaler, Marksistlerin onu özgürleştirilebilir bir kategori olarak görmesi karşısında “ehlileştirilebilir ve verimlileştirilebilir” olarak görmesiyle Marksistlerin karşısında konumlanırlar.

Neoliberalere göre emek sermayenin bir uzantısıdır. Onun sonuçlarından yalnızca biridir. İşçinin gözünden ise emek, maaş getiren faaliyettir. Emek eğer sermayenin bir sonucuysa sermayenin güveni maaşın ve yaşamın da güvenliğini oluşturur. İşte bu dizgenin oluşturduğu akılsallık biçimi ABD’de herkesin kendini sermaye olarak; “beşerî sermaye” olarak görmesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Kişilerin yeteneği, çalışma azmi ve kapasitesi sermaye olarak ekonomik faaliyetin birer parçasına dönüşür. Böylece kişi bizzat şirket gibi davranmaya hazır hale gelir. Şirket birimlerinden oluşan bir ekonomi ve toplum, liberalizmin hem ideali hem de akılsallaştırma politikasının başarısıdır (Foucault 2019, 183-189). Bunun en önemli sonucu, daha önce de belirtildiği gibi, ABD’nin savaş sonrası politikasının sosyalizmi önlemek üzerinden kurgulanmasıdır. Neoliberal tezleri bizzat akademik olarak destekleyen hükümet ve önemli kuruluşlar, bunların yaygınlaşması çalışmalarını da yürütmüşlerdir. Gayet başarılı olan bu politika sonucunda işçiler kendini işçi değil birer sermayedar olarak gördüğünden proleterleşme süreci asla gerçekleşmemiştir. Çünkü bir kişinin zenginleşmesinin tek yolu başkalarının zenginleşmesidir. Ortak zenginlik diye bir şey yoktur. Yalnızca çıkarını düşünen insan vardır. Bu da yeni bir özne ve toplum anlayışının doğmasına sebep olacaktır: Neoliberal özne ve neoliberal toplum.

Neoliberalizmin dönüştürdüğü üç temel varlık alanı vardır: Özne, toplum ve devlet. Konumuz gereği devlete odaklansak da öznenin ve toplumun dönüşümü olmadan devletin dönüşümü açıklanamaz. Bu yüzden gerektiği ve devleti ilgilendirdiği kadar özne ve toplum incelemesine girmeye çabalayacağız.

3.6.1. Washington Uzlaşısının On Emri ve Devletin Yeni Misyonu

1989 yılında ekonomist John Williamson tarafından kullanılan “Washington Uzlaşısı³³” terimi gelişmekte olan (özellikle sosyalist – sosyal devlet modelleri bulunan Latin Amerika) ülkelere, Washington merkezli politika yapıcılarının üzerinde anlaştığı on maddelik bir öneri listesidir. Bu politika yapıcılar arasında IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi gibi kurumlar bulunmaktadır. İnceleyeceğimiz liste borç krizi yaşayan ülkelerin acil alması gereken kararları olağanüstü sadelikte ve pragmatik bir tonda aktarmaktadır (Williamson, 2004). Williamson, Dünya Bankası’nın 2004 yılında gerçekleştirdiği “*Practitioners of Development*” adlı seminerde söz konusu konsensusun içeriğini ayrıntılarıyla açıklamıştır. Buna göre devletlerin yapması gereken regülasyonlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1- **Mali Disiplin:** Enflasyona ve sermayenin uzaklaşmasına sebep olan devasa bütçe açıklarından kaçınılması için mali disiplinin uygulanması.
- 2- **Kamu Harcamalarını Nitelikli Hale Getirmek:** Sosyal desteklerin azaltılması ve harcamaların yüksek gelir getirili eğitim, sağlık ve altyapıya kaydırılması.
- 3- **Vergi Reformu:** Vergi uygulamalarını tabana yayarak marjinal vergi oranlarının makul seviyelerde tutulması yoluyla kamu harcamalarının daha çok toplumdan karşılanması.
- 4- **Piyasanın ve Faiz Oranlarının Serbestleştirilmesi:** Faiz oranlarının piyasa aktörleri tarafından belirlenmesi ve pozitif reel seviyelerde olmasıyla piyasada hareketliliğin sağlanması.

³³ “Uzlaşısı” teriminin seçilmesi, zorla dayatılan bir listenin ülkelere girerken onu daha nötr ve akademik bir biçimde algılanmasını sağlamıştır. Görüntü ile gerçekliği birbirinden ayırabilme kapasitesine sahip olan neoliberal rasyonalitenin kıvrak bir hareketle bütüncül ve radikal bir programı barış ile özdeşleşmiş “uzlaşısı” terimiyle karşılanması takdire şayandır.

- 5- **Dengeli Döviz Kurları:** İthalatı ve ihracatı teşvik edecek rekabetçi döviz kuru politikalarının benimsenmesi.
- 6- **Ticaret Kısıtlarının Kaldırılması:** İthalat üzerindeki yasaklamaların, özellikle miktar kısıtlamalarının yürürlükten kaldırılması, yerine standart ve düşük gümrük vergilerinin getirilmesi.
- 7- **Yabancı Yatırımların Doğrudan Girişi:** Ülkeye dışarıdan sermaye ve becerileri çekecek yatırımların kolaylaşması ve teşvik edilmesi.
- 8- **Özelleştirme:** Verimsiz olduğuna karar verilen kamu iktisadi teşebbüslerinin özel sektöre devri ve bunun yasal zemininin oluşturulması.
- 9- **Deregülasyon:** Piyasaya girişi zorlaştıran engellerin veya rekabeti kısıtlayan yapısal düzenlemelerin geri çekilmesi.
- 10- **Mülkiyet Haklarının Güvence Altına Alınması:** Mülkiyet haklarının korunmasının yasal mevzuatının hazırlanarak uygulamaya konulması (Williamson, 2004).

Williamson, kalkınma için reçete olarak sunduğu “öneriler”in her ne kadar emir olmadığını vurgulasa da söz konusu “on emir” Mont Pelerin Cemiyeti’nin görüşlerinin daha akademik ve somut halini göstermektedir. Bu teknik liste Latin Amerika’da uygulamaya konulduktan sonra neoliberalizmin borçlu ülkelere verdiği sabit bir reçete olarak kalmıştır. Borçlara karşılık kredi kullanımı için şart koşulan bu maddeler, ülkelerin yaşadığı sorunların yapısal olduğunu, yapının değişmesiyle sorunların ortadan kalkabileceği iddiasıyla ortaya konulmuştur.

Neoliberal yasaların dolaşıma girdiği ülkelerde ortak hedef enflasyonun düşürülmesi, serbest piyasanın teşvik edilmesi, sıkı para politikası geliştirmek olmuştur. Gelgelelim bu olgular kendiliğinden olmamıştır. Enflasyonun düşmesi için maaşların düşmesi ve harcamaların kısılması; serbest piyasa teşviki için şirketlere ucuz kredi verilirken halkın mülksüzleştirilmesi; para arzını azaltmak için kamu harcamalarının kısılması ve sosyal yardımların kesilmesi gibi adımlar atılmıştır. Yine özelleştirme de işçilerin sosyal ve fiziki yaşamını derinden etkilemiştir. Sadece sosyalist ülkelerde değil Keynesçi politika izleyen ülkelerde de yoğun örgütlü olan sendikaların verdiği tepkiler ciddi sendikal saldırılara maruz kalmıştır. En başta ABD ve İngiltere’de hem yasal hem de polisiye tedbirler artırılmış ve işçi hareketinin yayılması engellenmiştir. ABD ve İngiltere’nin bu uygulaması daha sonra birçok ülkeye esin kaynağı olarak devletin küçülmesi ile güçsüzleşmesi

arasındaki ayrımı netleştirmiştir. Dolayısıyla özelleştirme gibi neoliberal atılımlar bir yandan piyasanın hakimiyet alanını genişletirken bir yandan da sendikal faaliyetlerin azalmasına yaramıştır³⁴.

Washington Uzlaşısı'nın da yardımıyla ülkelere sunulan bu liste 1990'lı yıllardan itibaren hızlıca dönüşüme uğratmıştır. Gelişmekte olan ülkelere uygulanan bu tarife yer yer farklılaşsa da genel çerçevesi her zaman sabit kalmıştır. Başlangıçta Keynesçi politikaların ülkeler arasındaki dengesi ve uyumunu gözeten IMF ve Dünya Bankası *ikizleri* 1990'lara doğru neoliberal ortodoksinin kutsal mabetleri haline gelmiş, “on emir” ile de kutsallık tamamlanmıştır (Bu kutsal birleşmenin devlet açısından sonuçlarını 4. bölümde daha yakından inceleyeceğiz). Ancak, IMF ve Dünya Bankası'nın sunduğu “acı reçete”nin yalnızca toplumsal ve ekonomik sonuçları olmadığı konusunda hem neoliberalizm destekçileri hem de eleştirmenleri hemfikirdir.

Washington Uzlaşısı ilkelerinin en önemli sonuçlarından biri devletin yapısal dönüşümüne gösterdiği etkidir. Devletlerin uygulamaya koymaları istenilen politikaların güncel yapıları dolayısıyla buna izin veremeyeceğini (Latin Amerika'daki örnekleriyle) gören neoliberaler, borç batağındaki ülkelerin ancak yapısal dönüşüm şartıyla krediye uygun hale gelebileceklerini üsttenci bir tavırla devletlere kabul ettirmişlerdir. Dolayısıyla yalnızca mali politikaların değil sosyal politikaların da çehresinin değişmesi için en başta devletin durduğu yerden ayrılması gerekmektedir. Çünkü devlet, yaklaşık üç yüz yıldır modern anlamıyla merkezi, yasal ve topluma “görece eşit” mesafede duran özerk ve egemen bir gücü imgelemiştir. Şimdi ise bu imgenin yenisi ile yer değiştirmesi gerekecektir.

Buradan bir sonuca ulaşmak gerekirse, özellikle Keynesyen yönelimle sosyal-refah devletine dönüşen 20. yüzyıl devleti, önemli dönüşümlerle mevzisini piyasaya bırakarak başka bir role bürünecektir. Kamu yönetimi kamu işletmeciliğine, refah devleti rekabet devletine, üniter devletten yerel unsurlara, sosyal devletten teşvikçi devlete, üreten devletten yönlendiren devlete, yöneten devletten ise yönetsel devlete doğru uzanan bu hikâye sonunda ekonomik belirsizlik, yükselen neoliberal duvarlar, eşitsizlik gibi sonuçlar doğuracaktır. Böylece neoliberal devlet aynı zamanda otoriter devletle özdeşleşecektir. Çünkü devletin yeni amacı, piyasayı toplumsal ve küresel tehlikelerden korumak, bunlar için aktif önlemler almaktır. Alman ordoliberal geleneğin en büyük etkisi, özellikle Röpke ve

³⁴ Neoliberal Anglo-Amerikan devrimi sonrasında sendika üyeliklerinde çarpıcı düşüşler kaydedilmiştir. “1983'te ABD'de sendika üyesi olan işçilerin oranı %20,1 iken 2024'te bu oran %9,9'a gerilemiştir”: Bkz: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2025/08/27/majorities-of-adults-see-decline-of-union-membership-as-bad-for-the-us-and-working-people/> (Erişim Tarihi: 10.10.2025)

Rüstow'un terimleriyle, piyasanın doğal olmadığı, bu yapay işbirliğini koruyacak güçlü bir devlete (*Starker Staat*) ve yalnızca ekonomik olmayan bir hayat politikasına (*Vitalpolitik*) ihtiyaç duyulmaktadır.

Her ne kadar devletin burada, bir mücadelenin adil rekabet içinde gerçekleşmesi için elzem olan hakem rolünde olacağı sanılsa da devlet, Hayekçi tekel ve rekabet formülasyonu sonucunda bugünkü durumuna, yani topluma karşı piyasayı koruyan bir mekanizmaya dönmüştür. Ordoliberal mantığın keskinleşmesiyle piyasanın her ne kadar yapay olduğu bilinse de, alınan nefes kadar gerekli ve bir o kadar doğal olduğu miti tekrar ortaya çıkmıştır. Çünkü piyasa dışındaki bütün toplumsal ilişkiler küçülmüş, bireyselleşmiştir. Piyasa rasyonelitesi toplumun tek *ethos*u haline gelerek bireyin, toplumun ve devletin akılsallığının tek ölçüsü olma başarısına ulaşmıştır. Dolayısıyla piyasanın dışında bir şey kalmamıştır.

Piyasa mekanizmasının insanlığın ve doğanın tek belirleyicisi haline gelmesinin büyük bir yıkıma sebep olacağı/olduğu (Brown 2021; Dardot ve Laval 2022; Harvey 2015; Polanyi 2009) yönündeki tespitler de durumu bütün netliğiyle ortaya koymaktadır. Bu yıkımdan yalnızca modern sıfatını tarihsel kazanımlarıyla elde eden birey, toplum, ekonomi, kültür ve politika değil devlet de nasibini almıştır.

Çalışmamızın sonraki bölümünde, modern devletin tarihsel gelişimiyle birlikte neoliberal akılsallığın devlette “ne zaman”, “neden” ve “nasıl yayıldığı” soruları tartışmaya açılarak, modern devletin meşruiyet ilkelerinden kopuş süreçleri üzerinde durulacaktır. Böylece neoliberal devletin meşruiyet ilke ve ölçütleri ile modern devlete ait izler mercek altına alınacaktır.

DÖRCÜNCÜ BÖLÜM

MODERN DEVLETEN NEOLİBERAL DEVLETE

İlkel devletten kapitalist ve modern devlete geçişte hangi politik, toplumsal ve iktisadi süreçlerin yaşandığı ortaya çıkarıldıktan sonra modern devletin de yine aşılıp ne tür bir devlet düzenine doğru yelken açıldığını incelemek için kapitalist devlet modeli üzerine olan tartışmaların neoliberal devlet çalışmalarıyla karşılaştırılması gerekir. Bunun için devleti politik ve iktisadi meşruiyet dayanaklarını veya toplumsal arka planda yarattığı cereyanları arkada bırakmadan incelemeye çalışacağız. Çünkü hem kapitalist hem de bunun gelişmiş ve ayrılmış bir varyasyonu olan neoliberal devlet, iktisadi, politik ve toplumsal araçlarıyla var olmakta ve meşruluk kazanmaktadır.

4.1. Devlet, Kapitalist Devlet ve Neoliberal Devlet

Devlet, günümüzde şiddet tekeli meşru bir şekilde elinde bulunduran, işlevselliğini yerine getirebilmek için zorlamayı kullanmaktan çekinmeyen bir tanıma erişmiştir. Devlete dair Aristoteles'ten zamanımıza gelen tanımlamalar aslında yalnızca devlete dair algının değil devletin kendisinin de yapısal bir dönüşüme uğradığını göstermektedir.

Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels'in (1820-1895) devlete dair yaptığı belirlemeler burada oldukça önemlidir. Çünkü onlar devleti bir yandan bir güç odağı olarak ele alınırken bir yandan da sınıf merkezli araç olarak incelemişler; özellikle Engels, devleti evrimsel ve antropolojik bir bakışla ele almıştır. Engels'e göre devlet anaerik aile yapısının yıkılıp baba soylu örgütlenmenin miras hakkını ortaya çıkarmasıyla ortaya çıkmıştır. Kabile-devletlerden kent devletlere geçiş de ailelerin klanlara, klanların da birleşip kentlere dönüşmesiyle olmuştur. Mülkiyet ilişkileri bağlamında kentler bazı kurallara sahip olup özgün birikim modelleri ortaya çıkarmıştır. Sermaye birikimi ile zenginleşen kesimler ile topraksız nüfus arasındaki çatışmayı azaltıp “nesnel” kurallar koymayı arzulayan aristokrasi yanlıları, en iyi örneği başta Atina polisi olmak üzere, ilkel devlet yapılarını işte bu ihtiyaç üzerinden kurgulamışlardır. Toplumsal sınıfların kendilerine biçilen rollere, Platon'un deyişiyle “cevheri neyse o”na (Platon 2002, 111) *zorla* uyması gerekmektedir. Böylece işbölümü ortaya çıkınca devlet de zaruri bir mesele haline gelmiştir:

“Öyleyse devlet, ‘topluma dışardan dayatılmış bir güç değildir Hegel’in ileri sürdüğü gibi, “ahlak fikrinin gerçekliği”, “aklın imgesi ve gerçekliği” de değildir. Devlet, daha çok, toplumun, gelişmesini belirli bir aşamasındaki bir üründür; bu, toplumun, önlemekte yetersiz bulunduğu uzlaşmaz-karşıtlıklar biçiminde bölündüğünden kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ama, karşıtların, karşıt iktisadi çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, “düzen” sınırları içinde tutması gereken bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir; işte toplumdan doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç, devlettir” (Engels 1987, 175).

Engels, devletin yalnızca sınıfsal çelişkilerin merkezi olmakla kalmayıp aynı zamanda güvenlik ve maliye boyutlarıyla ayrı bir güç olarak kendini konumlandığını da söyler. Buna rağmen devletin ilkel hallerinden 19. yüzyıla kadar yapısının pek de değişmeden kaldığını, devletin egemen gücünün ayrıcalıklı sınıfları korumak ve kollamak için bir araç olduğunu belirtir. Çünkü tarihe bakıldığında sınıfların iktidarı almak için ilk hedefledikleri şey devlet olagelmıştır. Marx da *Alman İdeolojisi* (1845) adlı eserinde devletin baskı aracı olduğu tezini yinelemiştir. Halbuki devletin yıkılması gerektiği gibi bir görüş Marx ve onu izleyenlerin düşüncesine aykırıdır. Buna göre ezilen sınıf (proletarya) iktidarı devirip devlette söz sahibi olunca devleti lağvetmeyecek, geçici bir süre sınıf iktidarı “proletarya diktatörlüğü” adı altında devam edecektir. Burada amaç, *genel çıkarın özel çıkara* baskın gelmesini, yani kapitalist devletin yaptığığın tersine hareket etmesini sağlamak ve bunun için zor aygıtını kullanmaktır. Özel çıkarı savunacak bir yapı ve istek kalmayınca, sınıfsız bir toplum olan komünizme geçilirken, devlet zaten ihtiyaç olmaktan çıkacağı için kendiliğinden “sönümlenecektir”.³⁵ Öyleyse devlet yalnızca egemenlerin baskı aracı olmadığı gibi, kapitalist devlet de zaman zaman göreceli bağımsız bir özelliğe bürünebilir. Tarihten örnekleri³⁶ de bulunan bu durum, devlete dair tartışmanın ateşlenmesi için önemli bir köşetaşıdır.

³⁵ Bu konuda Marx’a en büyük muhalefet Bakunin tarafından edilmiştir. Devletin her zaman askeri ve saldırgan bir yapısı olduğunu, iktidarı kim alırsa alsın bu gücü kullanarak seçkinleşeceğini söyleyen Bakunin, geçici proletarya devletine hepten karşı çıkar. Devlette söz sahibi olanların eninde sonunda halka baskı yapacağını bildiren Bakunin, 1. Enternasyonal’in Lahey kongresinde Enternasyonal’den uzaklaştırılacak, Marksizmin devlet görüşü baskın görüş haline gelecektir.

³⁶ Atina’da Aristokrasi’nin temsilcisi Drakon, halka ağır kuralları dikte etmek için ağır cezalar getirmiş, fakirleşen halk kitlelerinin daha da devrimci hale gelmesini sağlamıştır. Bunun üzerine *arkhonluğa* getirilen Solon, devleti sınıflara eşit mesafede konumlandırmaya çalışmış, “her iki tarafa da evet demeyeceğiz” diyerek özerk görüşü savunmuştur. Böylece Atina devleti güçlenmeye başlamış, demokrasinin de oluşmasıyla birçok konuda söz sahibi bir konuma kavuşmuştur.

Fransız tarihçi Fernand Braudel (1902-1985) de kapitalizmin piyasa ilişkileri bakımından modern devletten önce de var olduğunu, modern devletin kapitalizmi yaratmayıp devraldığını söyler. Ona göre kapitalizm, Weberci dar anlamıyla yalnızca püritenliğin bir çıktısı değil toplumsal ilişkilerin bir yan ürünüdür ve ortaçağdan beri vardır. Devlet zaman zaman kapitalizme cephe de alabilir. Bunun sebebi devletin kapitalizm karşısındaki paradoksal tutumudur. Devletin kapitalizmle ilişkisinde iki rolü bulunur: Birinde devlet garantör iken, diğerinde düzenleyici olarak görev almaktadır (Braudel, 1977).

Braudel ilginç bir şekilde kapitalizm ile serbest piyasayı birbirinden ayırır. Bir ideal olarak serbest piyasa her zaman hedef olarak kalır çünkü gerçekleşmesi mümkün değildir. Zira kapitalizm ancak ve ancak devletle birlikte zafer kazanır. Kapitalizm ortaçağdan beri dağınık olarak Avrupa’da varolmaktadır. Ancak ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla devletlerin içinde yoğunlaşmıştır. Kapitalizm anti-piyasa özelliği sergilemekte ve bunu devleti kendine siper ederek başarmaktadır. Tekellerin varlığı da bunu kanıtlar. Tekeller güç ve hilekârlıkla yaşamlarını sürdürürler. Arz ve talep, tekellerin, kapitalizmin ve dolayısıyla devletin gündeminde olmaktan çıkmıştır. Gücü elinde bulunduran kapitalizm için devlet yalnızca bir araçtır. Ancak devletin kendisi de bir güç haline gelmiş, refah devleti olarak kapitalizmin dinginlenmesi ve arz-talep dengesinin kontrolü ve rekabetin sağlanması gibi *piyasa yapıcı* hamleleri de bünyesinde taşıyabilir olmuştur. Oysa devletin kökeninde bunun tersi mevcuttur. Bu da mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Yer yer bu iki devlet türü aynı anda bulunabilir. Bu yüzden devletin kapitalizmle ilişkisi paradoksaldır.

Kapitalist toplumun üstünde veya ötesinde bulunan bir kapitalist devletin varlığı, özellikle Marx sonrası dönemde tartışmaya açılmıştır. Söz konusu devletin tek biçimli mi yoksa çok biçimli mi olduğu; bağımlı bir araç mı, bağımsız bir özne mi yoksa görece özerk bir yapıya mı sahip olduğu gibi sorular kimi filozof ve siyaset sosyologları tarafından etraflıca tartışılmıştır. Çalışmamızın zemininin devlete dair kısmı açısından önemli olan bu tartışmada Ralph Miliband ve Nicos Poulantzas’ın ve görüşleri öne çıkmaktadır.

Miliband’a (1924-1994) göre (Miliband, 2009), kapitalist üretimden gelen kâr etme güdüsü, egemen sınıf temsilcilerini toplumsal statüde de ayrıcalıklı konuma iter. Devlet aygıtına da sirayet eden bu sıçrama devletin seçkinlerin elinde olduğunu gösterir. Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin (SBKP) de tezleri arasında bulunan tekелci devlet kapitalizmi görüşüne göre emperyalist çağda devletler, tekellerin hizmetine adanmış kurumlardır. Tekel şirketlerin savunulması ve işçi sınıfı mücadelesinin her türden yöntemle bastırılması amacı taşıyan bu devlet türü kapitalizm ile göbekten bağlıdır. Yer yer Leninist bir pozisyon alan

Miliband, devlet ile burjuvazi arasında ekonomi temelinde araçsal bir ilişki kurarak devletin görece özerkliği fikrini rafa kaldırır. Ancak Poulantzas, ekonominin belirleyici olduğunu kabul etmekle birlikte bunun tek etmen olduğu fikrine karşı çıkar.

Poulantzas'a (1936-1979) göre devlet daha başından beri egemenlerin etkinliğinde kurulmuştur. Dolayısıyla egemenlerin devlette söz sahibi olmaları bir neden değil sonuçtur (Poulantzas 1969). Devlet yekpare bir yapıda olmadığı gibi lineer bir çizgide de ilerlemez. Olağan ve olağanüstü devletler arasında da ayırım yapan Poulantzas, devlet ve aygıtlarını birbirinden ayırır. Devletin baskı aygıtlarını ideolojik aygıtlarıyla inceleyen ve bu konuda Althusser'in etkisinde kalan Poulantzas, Miliband'ın devletin yalnızca baskı aracı olduğu yolundaki yorumunu eleştirerek, devletin baskı aygıtını ideolojik aygıtı ağır bastığı durumu faşist devlet tipine örneklendirir ve kapitalist devlet ile faşist devlet arasında ayrıma gider: Devletin baskı aygıtının belirli *bir kolu* öbürlerine ve dolayısıyla ideolojik aygıtlar da dahil olmak üzere devlet aygıtlarının bütününe egemen olur (Poulantzas 2016, 386). Dolayısıyla devlet olağan durumunda bir baskı aygıtı olmaktan çok ideolojik aygıtları kullanan görece özerk bir yapıya sahiptir.

Devlet kurumlarında söz sahibi olanların hangi sınıftan geldikleri önemli değildir. Önemli olan devletin işlevinin nesnel bir şekilde yerine getirilip getirilmediğidir. Buna göre devletin temel amaçları vardır. Bunlar hukuk sistemi kurmak, vergi toplamak, hizmet sunmak, güvenlik vb. gibi amaçlar olarak sıralanabilir. Ancak devletin işlevi kapitalizmin sıhhatidir. Yöneticilerinden çalışanlarına, kim hangi işi yaparsa yapsın devleti ayakta tutarak bu işlevin sürmesine yardımcı olurlar. Bunu bilinçli yapmalarına gerek yoktur. Poulantzas, buradan kapitalist devletin görece özerk olduğu sonucuna ulaşır.

4.1.1. Bürokrasi: Memur mu Elit mi?

Modern devlet, idari, askeri, mali güçlerin özel mülkiyet ile olan bağlarını koparmıştır. Kamu varlığı ve bu varlığı korumakla uğraşan kamu görevi ayrı şeylere dönüşür. Bu dönüşüm, vergilendirme, kayıt altına alınmış nüfus, muhasebe, eğitimin zorunlulaşması ve tek tipleşmesi, sağlık standartı ve hukuk sistemi gibi meşruiyetin teknik ve gündelik dayanaklarının üretimini gerçekleştirir (Weber, 1946). Bu meşruiyeti sağlayacak görevlilerden oluşan büyük bir kitle yaratılır: Bürokrasi.

Poulantzas, devletin toplumda karşılık bulduğu ve meşru zemine oturduğu üç düzeyden bahseder. Bunlar, ekonomik, ideolojik ve politik düzeylerdir. Bu düzeyleri bir arada tutan ise devlettir. Devlet bu parçaların toplamından fazlasıdır çünkü bunlar arasındaki

etkileşimlerin de merkezindedir. Aynı zamanda bu düzeyler birbirinden görece özerktir. Althusser'in “devletin ideolojik aygıtları” olarak adlandırdığı yönetsel yapılardan etkilenen Poulantzas, özerkliğin farklı sınıf mücadelesi biçimleri için de birer avantaj sunduğuna dikkat çeker. Poulantzas, egemenlerin çok parçalılığını ve aralarındaki rekabeti bu şekilde tanımlar. Buna karşın devletin bir diğer işlevi ise egemenlerin örgütü olarak onları dengede tutmaktır. Böylece karşımıza *iktidar bloğu* kavramsallaştırması çıkmaktadır. İktidar bloğu devlet içinde bazı mücadeleler sergileyen ancak dışarıdan bütünmüş gibi duran yapıyı tanımlamaktadır. Bürokrasi olarak da karşımıza çıkan bu blok modern devletin kurumsallaşmış iktidarı yetkesine aldığını göstermektedir. Ayrıca sınıf mücadelesi konusunda pasif değil aktif rol oynayan devleti, ezilen sınıflar açısından da mücadele dinamikleri bakımından önemli mevzilerin edinebildiği bir yer olarak görmektedir. Bu sebeple devlet ile iktidar arasında ayrım yaparak devletin iktidarın nesnesi ya da öznesi olmaktan ziyade farklı iktidar odaklarının ya da karşıtlarının yoğunlaşması olarak görme eğilimindedir.

Üstyapıyı altyapının izdüşümü olarak gören *ekonomizm* görüşüne karşı olan Poulantzas, çağımız neoliberal devletin yapısını anlamak için önemli ipuçları bırakır. Örneğin devletin görece özerkliği ile neoliberal devletin güçlenerek karar alma süreçlerini hızlandırma ve esnekleştirme pratikleri arasında kimi benzerlikler bulunmaktadır. Klasik liberalizmin “daha az devlet, daha fazla piyasa” şiarına aykırı olarak, görece özerk devlet tanımlaması neoliberal devletin de özelliklerini çağırıştırır.

Kapitalist devlet ile neoliberal devlet arasında önemli kopuşlar da mevcuttur. Von Mises'e göre devletin içindeki bürokrasi gerekli olduğu gibi demokrasi de için elzemdir. Ancak asıl şikâyet edilmesi gereken, bürokrasinin sınırlarını aşarak piyasaya müdahale etmesidir. Bürokrasi gereğinden fazla güçlendiğinde devlet de güçlenecek, totaliterleşme yolunda mesafe katedilecektir (von Mises 1996). Dolayısıyla bürokrasi, devletin yalnızca sınırları hukuken çizilmiş görevlerini yerine getirerek işleri kolaylaştırması ve dolaylı olarak piyasanın işlerliğini sağlaması gereken bir yapıdır. Buna karşın Poulantzas, bürokrasi ile devletin işleyiş biçimini tanımlar. Devlet iktidarından bahsetmese de devlete egemen olan sınıfın iktidarı için gerekli donanım ve kapasitenin uygulama mekanını açıklar. Bob Jessop bu farkı şöyle aktarır:

“Kısaca, devlet iktidar uygulamaz, onun güçleri ancak belirli bir konjonktürdeki somut siyasal güçler vasıtasıyla harekete geçirilir. İster “altyapısal” ister “despotik” biçimde olsun edimde bulunan devlet değil, fakat devlet sisteminin belirli bölümlerinde yer alan ve

devletin ötesindeki belirli güçlerin direnişiyile karşılaşan birtakım siyasetçiler ve devlet memurlarıdır. Belirli kurum ve öznelerle ithaf edilmiş somut güçleri ve devlet kapasitelerini hem harekete geçiren hem de sınırlayan şey, bunlar arasındaki etkileşimdir” (Jessop 2005, 95-96).

Buna karşın araçsalıcı yaklaşımlar genellikle Marx’ın *Komünist Manifesto*’daki devlet tanımının izinden giderler. Buna göre “modern devlet iktidarı bugün burjuva sınıfının ortak işlerini yöneten bir kuruldur başka bir şey değildir” (Marx 2008, 25). Miliband araçsalıcı yaklaşımında bürokrasiyi, sınıf iktidarının diğer sınıflar üzerinde baskı kurabilmek için devletin içinde bu işi yapmakla yükümlü kesim olarak nitelendirir. Devlet konusunda önemli çalışmaları bulunan James O’Connor ise devletin işlevini Ortodoks Marksizme göre “bireysel kapitalistlerin ne tek başlarına ne de birlikte başarabilecekleri, kapitalist üretim ve yeniden üretim koşullarını sürdürerek, işgücü içindeki yeniden üretim bölünmelerini garanti altına almaktır” (O’Connor 1984, 264-266) diye özetler.

Araçsalıcı yaklaşımı terk eden Poulantzas, bürokrasinin bu kadar basit ve yalın olmadığını düşünür. Ona göre bürokrasi her zaman devletin ideolojik ve siyasal süreçlerini yöneten bir yapıdır. Devletin sınıfsal bir zemine oturmasına rağmen bu sınıfla organik değil nesnel bir ilişkisi vardır. Kategorik olmasa da konjonktürel bir ilişki tanımı daha uygundur. Egemen sınıfın çıkarlarını toplumun çıkarlarıyla kimi zaman birleştirmek kimi zaman da bu çıkarlarla ortakmış gibi görünmesine yardımcı olmak tam da konjonktür neyi gerektiriyorsa onu yapmayı şart kılar. Popülizm karşıtlığı ile milliyetçilik arasında salınan devletin asli politikaları bu uyumun sürdürülebilirliği açısından elzemdir. Toplumun kapitalistlerin kârlarına ortak olmaması ve ideolojik aygıtlar veya altyapılarla sınıf mücadelesinin önüne geçmesi modern devletin olağan halini yansıtmaktadır. Böylece devletin ikili işlevi de ortaya çıkar. Bir yandan ulusal kimliğe ve toprak bütünlüğü gibi birleştirici fenomenlere vurgu yapıp bunlar belirginleştirilirken, devlete egemen olanlarla halk kitlelerinin sınıflarını belirsizleştirici birtakım politik, hukuksal ve ideolojik düzenlemeler vasıtasıyla özel çıkarın genel çıkarla çatışması engellenmeye çalışılır. Olağan devletin işleyişi bürokrasinin devlet içinde genişlemesi ile kesintiye uğrar. Bu konuda von Mises ve Hayek de bürokrasinin devletin değil piyasanın işleyişini bozma tehlikesine işaret ettiği düşünüldüğünde bürokrasi eleştirisinde sağdan ve soldan farklı endişelerin paylaşıldığı görülür. Ancak birisinde eleştirinin yönü devletin toplumu dizayn etmeye yönelmesi iken diğerinde piyasaya yön vermesidir.

Poulantzas, her ne kadar devletin görelî özekliğini savunan görüşün bayrağını taşısa da devletin ekomiden tamamen bağımsız olduğunu ima ederken bir yandan da devletin kapitalist rejimden ibaret olduğu görüşünü savunur. Bunlar bir çelişki doğurmakta, iki görüş aynı anda işlememektedir. Bu yüzden devletin karakteristik biçimini belirsizleştiren Poulantzas, devletin stratejik pratikler üzerinden anlaşılmasının kapısını aralamayı tam olarak başaramamakta, otoriter devleti de yine bu sebeplerle, kapitalist devletin uzak bir versiyonu olarak imgelemektedir. Oysa otoriter devlet tam da kapitalizmin ileri bir uygulaması olan neoliberal devletin biçimine örnek oluşturacaktır.

4.1.2. Siyasal Kriz ve Otoriter Devlet

Von Mises ve Hayek gibi düşünürlerin bürokrasiyi, devletin piyasa karşısındaki varlığı kadar eleştirmemelerinin sebebi, yalnızca bürokrasinin devleti çağrıştırmacı tınısı değil aynı zamanda devleti yönetenlerin yeni ekonomik düzene ayak uydurmayı reddeden ortaklarına verdikleri tepkilerdir. 1970’li yıllar devletin krizde olduğu, Bretton Woods’un çöküp parasal krizin ve verimlilik sorunlarının artış gösterdiği yıllardır. Refah devletinin çıkmaza girdiği söylemi ve üretime yönelik mali paradigmanın petrol kriziyle buluşması devletlerin sol–sosyal demokrat partilerden ayıklanmaya başlamasını beraberinde getirir. Her ne kadar merkez ülkelerde liberal muhafazakâr partiler iktidara gelmiş olsa da, başta sendikal olmak üzere birçok engelle karşılaşmışlardır. Yine devletin içinden (sol muhalefet partileri, özellikle planlama teşkilatları ve akademiden) bu partilerin neoliberal yönelimlerine yüksek perdeden itirazlar gelmiştir. Tekelci sermayenin iktidar bloğundaki cevabı ise daha fazla otoriterleşme olmuştur. İdeolojik aygıtların toplumda yeterince hegemonya yaratamaması ve buradan toplumsal kriz çıkma olasılığı devletin kimi zor aygıtlarına ağırlık vermesiyle sonuçlanmıştır. Althusser’in devletin ideolojik aygıtları konusunda eleştirel yaklaşıma sahip olan Poulantzas, modern devletin incelikle işlenen disipline edici aygıtlar yerine baskı aygıtlarını kullanmaya daha meyilli olduğu fikrindedir. Foucault’nun da bu eleştirinin hedeflerinden biri olduğu açıkça görülür.

Poulantzas, devletin hem ülke birliği hem de sınıfsal kimliklerin belirginleşmesi tehlikesine tepki olarak otoriterleşme eğiliminde olduğunu düşünür. Devletin otoriterleştiğine ve bunun kalıcılaşma tehlikesine işaret eden Poulantzas, işlerlikte olan demokratik kanalların tasfiye edileceğini ve yeni devlet biçiminin birçok yapısal değişiklikle ortaya çıkacağını öngörmüştür. 1970’lerde başlayan neoliberal dalganın da ilk

eleştirmenlerinden olan Poulantzas’a göre yaşanan ve devam eden değişiklikler şu şekilde sıralanır:

“Yürütme erkinde güç yoğunlaşması; erkler ayrımının bulanıklaşması; kamusal ve özel alan sınırlarının dönüşümü; keyfi politikaların yurttaş özgürlüklerini kısıtlaması; siyasal partilerin rolünde hızlı bir düşüş ve işlevlerinin bürokrasiye transfer edilişi; teknokratizmin yükselişi; devletin fiziksel ve sembolik şiddet kullanımında artış; dev bir toplumsal kontrol ağının yaratılması; iktidarın resmi ve açık düzlemde ‘çekirdek’ bir yürütücü grubuna taşınması ve böylece kamusal bilgilendirmenin yerini devlet sırlarının alışı; tüm bunların hayata geçirilebilmesi için hukuk devletin yasal sisteminin alt-üst edilişi ve nihayet, sürecin, ‘körlemesine’ olduğu izlenimini verecek biçimde çelişkili, tutarsız karakterde ilerleyişi” (Poulantzas’tan akt. Türk ve Karahanoğulları 2018, 406).

Kapitalizmin krizlerle ayakta kaldığı Marx’tan beri bilinen bir gerçektir. Poulantzas da yine bu yoldan yürüyerek, kapitalizmin krizinin bir devlet krizine dönüştüğünü, bu krizlerin de değişimin öncüsü olarak kullanıldığını düşünür. Marx’ın öngördüğü, klasik liberallerin göremediği ya da görmek istemediği, Keynesçilerin görüp müdahalenin gerekliliğini ortaya koyduğu kriz gerçekliği, neoliberaler tarafından da ciddiye alınmıştır. Ancak bu sefer müdahale devlet tarafından yani dışarıdan değil, devlet dışı olduğu kadar piyasa dışı unsurlarla gerçekleştirilecektir. Bu anlamda neoliberalerin ilk olarak müdahaleciliğin eksenini ve tanımını değiştirmeleri gerekecek, bunun bir devlet politikası olması için de hükümetlerin içinde görev alacaklar veya dolaylı olarak danışmanlık görevlerinde bulunacaklardır.

Hayek ve Friedman gibi düşünürler, birincil tehdit olarak Marksizmi değil Keynesçilik’i görürler. Onlara göre Marksizm ya da sosyalizm, bir maske altına gizlenerek farklı ajandaları yürürlüğe koymaya çalışmamaktadır. Keynes ve Keynesçilik ise, liberal görünüp libaeralizmin hemen hemen tüm değer ve ilkelerini hiçe saydığı için ilkinden daha tehlikelidir. “Hayek’e göre devlet, merkezi planlama rolü üstlenmeye kalktığında başarısızlığa uğramakla birlikte, özgürlüklerin son bulmasına da neden olacaktır” (Soyocak 2009, 223). 1929 Buhranı’na çözüm olarak getirilen ve işçi sınıfının ayaklanmasını engelleyen New Deal ekonomik yönelimi özgürlükleri kısıtlamıştır³⁷. Burada özgürlükten

³⁷ “Friedman’ım deregülasyon, özelleştirme ve kesintiler şeklindeki üçlü formülü çok sayıda spesifik özelliklere sahipti. Olacaksa, vergiler düşük olmalı, zengin ve yoksul aynı oranda vergilendirilmeliydi. Şirketler ürünlerini dünyanın her tarafına satmakta özgür olmalıydı ve hükümetler yerel endüstrileri ya da yerel mülkiyeti koruma çabasına girmemeliydiler. Emegün fiyatı dahil olmak üzere bütün fiyatlar piyasalarca belirlenmeliydi. Asgari ücretin olmaması gerekirdi. Friedman sağlık hizmetleri, postane hizmetleri, emekli

kasıt ekonomik özgürlüktür ki hem Friedman hem de Hayek, ekonomik serbestliğin politik özgürlüğün ön koşulu olduğunu sıkça dile getirmişlerdir. Dolayısıyla özgürlüğün anlamı hem Keynes'te hem Marksizmde hem de neoliberallerin lügâtında farklı şekillerde yer almaktadır.

Neoliberallere göre, devletin piyasaya müdahalesi, piyasanın doğallığına olduğu kadar insan özgürlüğüne de ket vurur, oysa artık devlet müdahalesinin yerini piyasada yaşanan tıkanıklığı aşma yöntemleri alacaktır. Piyasayı rahatlatıcı teşviklerden şirketlere vergi avantajına, banka kurtarmaktan denetleme veya cezalandırma mekanizmalarının askıya alınmasına varan önlemler devletlerin gündemlerine girmek için hazırda bekletilmektedir. Böylece devlet karşıtı insancıl söylem ile piyasayı sağlığına kavuşturma iddiası tek potada eritilmiş olur. Günümüzde hükmü devam eden Dünya Bankası ve IMF gibi örgütler bu konuda oldukça hazırlıklıdır:

“(...) IMF ve Dünya Bankası'nın da sık kullandığı deyimlerle krizi yönetme ve krizi önleme stratejileri. Yani krizler adeta kaçınılmaz hale geldiği için, krizsiz bir kapitalizmin düşünülemeyeceği, bu kurumlar açısından da öngörüldüğü için, kriz yaşandığı zaman bunu nasıl yöneteceğiz meselesine geliyoruz” (Yalman 2019, 187).

Kapitalizm, finansal büyüklüğü arttıkça dengesizleşip kırılganlaşmaktadır. Piyasanın sınırsızca serbestleşmesiyle hedeflenen büyüme rakamları yakalanmış olsa bile birçok iktisatçı ve düşünürün görüşüne göre krizler çağı patlak vermiştir. Korkut Boratav da, krizlerin kapitalizme özgürlüğüne vurgu yaparken, 2. Dünya savaşı sonrasında yaşanan, kapitalizmin altın çağında kontrol araçlarının müdahalesiyle büyük krizlerin önlendiğinin altını çizer. Oysa neoliberal modelden sonra krizlerin sıklaştığı gözlemlenmektedir. 1980 sonrasında krizlerin sayısında artış meydana gelmiştir. En önemlisi olan 2008 finansal krizi, devletlerin bankaları kurtarıırken konut kredisini ödeyemeyenlerin evlerinden çıkarılmalarına sahne olmuştur. Sınırsız üretim ve tüketim eğilimi ile kâr iştahının neden olduğuna ilişkin ciddi emareler barındıran 2008 krizi, devletlerin toplumdan önce piyasanın ayakta kalmasına yönelik önlemler aldığını göstermiştir. Ayrıca kapitalizmin merkez ülkeleri olan ABD ve AB ülkeleri de krizden en çok etkilenenlerden olmuştur. Kendilerine

aylığı ve hatta ulusal parklardan vazgeçilmesini öneriyordu. Kısacası, ve hiç sıkılmadan *New Deal*'ın kaldırılması çağrısı yapıyordu; ki bu, bir bakıma, Büyük Bunalım'dan sonra halk ayaklanmasını önleyen anlaşmanın, devlet, şirketler ve işçi sınıfı arasında zar zor sağlanan anlaşmanın ortadan kaldırılması çağrısıydı” (Klein 2010, 75).

bağımlı kıldıkları diğer ülkelerden yaptıkları transferlerle ayakta kalmaya çalışırken bu ülkelerin de ekonomileri sarsıntıya uğramıştır (Borataş, 2012).

Kapitalizmin krizleri 19. yüzyılda dahi tartışılırken 1929 buhranı sonrasındaki tartışma, daha önce değindiğimiz gibi, Keynes ile ortodoks liberaller arasında vuku bulmuştur. Konumuz gereği üzerinde durduğumuz Friedman ve Hayek gibi liberallere göre piyasa tamamen serbest haldeyken krizin çıkması imkânsızdır. Çünkü piyasa krizi anladığı anda fiyatları düşürerek dengeyi bulacak ve kendi selameti açısından en doğru kararı verecektir. Tam rekabet halindeki ideal piyasalarda fiyatlar bir mal için ne herkesin ulaşabileceği kadar az, ne de kimsenin ulaşamayacağı kadar pahalıdır. Bu sayede arz-talep dengesi korunur ve krizler önlenir. Piyasa ontolojisi kendiliğinden devinir. Piyasanın fail nedeni vardır ancak ereksel nedeni yoktur. Keynes ise bunun imkânsızlığı üzerinde durur. Kendinde piyasa diye bir şey yoktur. Yalnızca insan davranışları ve bunun sonuçları vardır. İnsan her zaman rasyonel bir canlı değildir. Ona göre 29 Buhranı onun teorilerinin geçerli olduğunu kanıtlar ve krizlerin kapitalizmin doğasında olduğunu, ancak ve ancak devletin müdahale araçlarına sahip ve bunları kullanmaya yetkili kılınmasıyla krizlerin atlatılabileceğine inanır. Neoliberaler ise krizlerin çözümünü, ileride ayrıntılarıyla inceleyeceğimiz, ulusüstü kurumlar ile devletin piyasa aygıtlarını kullanmadaki kabiliyeti ölçüsünde mümkün görürler. Dolayısıyla neoliberaler de piyasa metafiziğine sıcak bakmazlar.

Gerçekten de savaş sonrasında başta Avrupa olmak üzere birçok ülke planlamacı modele geçerek krizlerden sakınırken bir yandan da eskiye nazaran refaha kavuşur. Ne var ki 1973'teki petrol krizi bir ülkeyi değil piyasa sistemine adapte adapte olmuş tüm kapitalist ülkeleri etkileyen bir krize dönüşür. Aynı zamanda küresel bir kamu maliyesi krizine dönüşen '73 krizi, 2. Dünya Savaşı sonrası kurulan sistemin artık işlemediğinin; kırılganlığın iyileştirmelerle tedavi edilemeyeceğinin topluma kabul ettirilmesinde önemli rol oynar. Yukarıda bahsettiğimiz gibi daha önce denenip sonra rafa kaldırılan liberal ontoloji heyulası hortlatılır. Sonuç olarak, hazırolda bekleyen şirketler ve kâr oranları düşen büyük holdinglerin de yayılmasında çaba gösterdiği Hayekçi ve Friedmancı fikirler yeniden tedavüle sokulur. Buna göre krizler piyasanın müdahale etmesiyle değil serbest bırakılmasıyla önlenir. 1929 krizinin hafızalardan silindiğini de gösteren bu tez hızlıca yayılmıştır.

Krizlerin kapitalizmdeki karşılığı daralma, istikrarsızlaşma ve kârlardaki azalmadır. Üretimin toplumsal bir plan dahilinde değil de anarşist (kuralsız) bir tutumla

gerçekleştirilmesi üretim arzının talebin çok üstüne çıkmasına sebep olur. Çünkü ikisi arasındaki bağ kopuktur. Üretimin fazla verdiği yerde ise kârlar düşmekte, istihdam azalmakta ve piyasa durgunlaşmaktadır. Buna karşın devletler merkez bankaları aracılığıyla süreçlere müdahale ederler. Bu anlamda merkez bankaları ne devletten ne de politikadan bağımsız değildir. Dolayısıyla krizler esnasında ya da sonrasında yapılacak bütün müdahalelerden devlet sorumludur. Braudel ve Poulantzas'ın teorilerinin sürekli test edildiği kriz zamanlarında, devlet ve kapitalizmin içiçeliği daha görünür hale gelir.

Kapitalizmin krizleri kısa dönemde çözülemezler. Para basmak ya da faizlerle oynamak gibi çözümler genellikle kısa erimlidir. Yapısal dönüşümleri gerçekleştirerek üstesinden gelinebilen krizler, ancak makro düzeyde yapılacak bir dizi düzenlemeyi gerektirir. Vergilerde artış yapmak, maaşların enflasyon karşısında ezilmesi ya da artan işsizlik gibi sonuçları olan krizlerle başa çıkmak politik bir çaba gerektirir. Bu yüzden ekonomik kriz önce toplumsal sonra da politik bir krize dönüşme riski taşır. İngiltere'de 1979-1990 yılları arasında başbakan olarak hüküm süren Margaret Thatcher, 70'lerdeki krizi çözmek için önemli ekonomik dönüşümler sağlamış, ancak toplumda infial yaratan ve otoriterliğin dozunu artıran bir konuma evrilmiştir. Öte yandan kapitalizmin yapısal bir krizine sahne olan bu dönem yalnızca iktisadi ve toplumsal değişime değil devletin de yapısal bir dönüşüme uğradığını bize göstermiştir. Dolayısıyla kapitalizmin krizleri, paradigma değişimine ihtiyaç duyan egemen sınıflar açısından önemli bir fırsat sunmaktadır ki neoliberal program tam da bir krizin (1979) peşinden yaygınlaşmış başka bir krizin (2001) ardından zafere ulaşmıştır.

Poulantzas da, kapitalizme içkin olan krizlerin doğal olmasının yanında egemen sınıfların yararına olduğunu altını çizer:

“Kapitalist üretim ilişkileri, sömürülen sınıfla çatıştığı müddetçe ortalama kâr oranı tarihsel olarak düşme eğiliminde olduğu için, ekonomik krizin temel sermaye-emek çelişkisine içkin olmanın yanı sıra organik bir rolü de yerine getirdiğini artık biliyoruz. Bu krizler, ortalama kâr oranının düşme eğilimini engellemek üzere kapitalizmin dönemsel ve vahşi tasfiyeleri olarak işler. Ağır devalüasyonlar ve sürekli olarak arttırılan üretkenlik ve sömürü oranları, ortalama kâr oranını yükseltmede etkili olur. Bir yandan bunun anlamı, krizlerin (ekonomik "sistemin" işlevsizliklerinin), ayrışmanın momentleri olmanın ötesinde, kapitalizmin varlığını sürdürmesi ve yeniden üretimi için zorunlu olmasıdır (Poulantzas 2013, 406).

Krizlerin kapitalizme içkin olması, onun çelişkilerinin ortaya çıkmasını değil, zaten varolan çelişkilerin yoğunlaşmasını gösterir. Öyleyse krizler kapitalizmin sonunu

kendiliğinden getirmeyecektir.³⁸ Bunlar daha çok yeni gelişmelere (teknolojik, jeolojik, politik ya da demografik) adaptasyonunu hızlandıran keskin dönüşlerdir. Ekonomik krizlerin toplumsal yarılmalara gebe olması, kimi zaman da toplumsal krizler ekonomik krizi önceleyebilir. 68 olaylarının Avrupa’da uyandırdığı yankının 70’lerdeki ekonomik krizle bağlantılı olduğunu düşünen Poulantzas, bunun politik bir krize evrimleşmesini verili sınıf çatışmaları ve değişen dinamiklerin devlete dair bir krizin üstüne bindiğini belirtir. Bu bağlamda başta egemen ideoloji olmak üzere farklı ideolojilerin çatışma alanı olan devlet bir krize girdiğinde ideolojik kriz de doğmuş olur. İdeolojik ilişkiler, farklı sınıfların ve grupların konfigürasyonları tarafından üretildiğinden bunlar arasında yaşanan bir kriz ideolojik bir krize de sebep olacaktır:

“Dolayısıyla politik kriz, hem sınıf çatışması içerisindeki güç ilişkilerinin değiştirilmesinde hem de devlet aygıtının merkezinde harekete geçirdiği iç çatlaklarda kaçınılmaz olarak meşruluk krizini ifade eder: açıkça politik kriz, egemen ideolojinin krizini ifade eder; çünkü politik kriz yalnızca devletin ideolojik aygıtlarında (kilise, kitle iletişim medyası, kültürel aygıtlar, eğitim aygıtı vs.) değil, aynı zamanda ekonomik müdahale ve baskı aygıtlarında da (ordu, polis, adalet vs.) cisimleşir” (Poulantzas 2013, 415).

Devlet, politik kriz durumlarında işlevini kaybetme eğilimi gösterebilmektedir. Egemen sınıfların örgütlü, ezilen sınıfların ise dağınık kalması kalması gerekirken durum tersine doğru bir ivme yakalayabilir. İktidar bloğunun (Gramsci’den ödünç aldığı kavramla) hegemonyası dağılabilir.

Öte yandan devletler sınıflar arası çatışmadan güçlenerek de çıkabilirler. İktidar bloğu ideolojik krizi atlattığında -1970’lerde olduğu gibi- politik ve ekonomik krizi de aşabilir. Bunun için yalnızca ideolojik araçlarla değil baskı araçlarıyla da karşı koyabilirler. Thatcher ve Reagan hükümetlerinin başarısı işte tam da bunu gerçekleştirebilmiş olmalarıdır. Onların başlattığı meşruiyet zemini üzerinde neoliberal politikaların devamı gelebilmiştir.

Etkin bir piyasanın olmazsa olmazları, özel mülkiyet, serbest ticaret ve bu ilişkileri düzenleyip güvence altına alan hukuki yasalardır. Kapitalist devletler bir yandan Keynesçi politikaları terk ederken bir yandan da bu üçünü sağlamlaştıran adımlar atılmıştır. Ayrıca

³⁸ Poulantzas’a göre kapitalizmin sonu ancak krizlerin de elverişli hale getirdiği sınıfsal çatışmalarla mümkün olacaktır. Ancak bu devlet tartışmasının dışında olduğu için bu konuya girilmeyecektir.

fiyat politikaları rafa kalkarak piyasanın malları ve ürünleri fiyatlaması sağlanmıştır. Devlet, tüketici ve üretici arasından çekilerek “piyasa bir dağıtıcı adalet sahası” (Foucault 2019, 27) olmaktadır. En azından böyle olması gerekmekte, hakikatin bu olduğunun sanılması, yönetimin de buna uyması istenmektedir. Çünkü piyasaya faydalı olan, insanlara ve toplumun tamamına faydalı olacak, buna uymayanlar da piyasadan silinerek elenecektir. Oysa müdahaleci ya da Keynesçi devlet modeli insanların özgürce seçim yapmasını, piyasada ve toplumda denge kurucu öğeleri ve dolayısıyla özgürlüğü ortadan kaldırır. Neoliberalere göre sosyalizmden kaçarken başka bir sosyalizme geçiş yapılmış, özgürlük yerine kölelik yolu tercih edilmiştir (Hayek 1999).

Liberalizmin girdiği ideolojik kriz, başta Avrupa ve ABD’de olmak üzere tüm dünyaya yayılmıştır. Tam da Poulantzas’ın kriz teorisine uygun olarak işleyen krizler silsilesi bir tür yönetim krizine dönüşmüştür. Dolayısıyla devletler otoriterleşme eğilimi gösterebilmektedir. Oysa neoliberal yöntem doğrudan otoriterleşmeyi değil yönetsel taktiklerin uygulanmasını gerektirir. Otoriterleşmenin yönetsel bir taktik olarak kullanıldığı günümüz neoliberalizminin aksine yönetselliğin ideal durumu kontrol edilebilir ve öngörülebilir bir ortam yaratmaktır. “Toplumsal barış”, “aynı gemide olmak” veya “milli birlik” söylemleri bu yönetselliğin propagandif yüzünü yansıtır. Piyasa ile girişimci arasındaki aktif ilişki devlet ile yurttaş arasında da kurulabilir. Ancak devletlerin piyasa ilişkilerini boğacak faaliyetlere karşı otoriter kimliği de ortaya çıkar. Örneğin borç meselesinde, borçlu ile alacaklı arasındaki anlaşmazlıkta denge unsuru olmaktan çıkarak alacaklının garantörü olmaya evrilen devlet, otoritesini alacaklıyla beraber (özellikle bankalar) borçlu üzerinde kurduğu hakimiyetle pekiştirir. Bu da devleti bir alacaklıya, toplumun önemli bir kesimini ise borçluya çevirecek yöntemlerle devlete hem iktisadi hem de toplumsal bir meşruluk sağlayacaktır.

4.2. Borç Piyasası ve Devlet

Kapitalizmde, bir ürünün değeri kullanım değerinin aksine değişim/mübadele değerine dayanır. O ürünün fiyatı değeriyle doğru oranda olsa da kârlılığı yalnızca piyasanın belirleyiciliğinde değildir. Piyasa ve piyasa dışı etkenler (coğrafya, siyaset, doğal felaketler vs.) kârlılığı etkilemektedir. Bunun dışında sınıfsal bir çatışma da kârlılığın değişmesine sebep olmaktadır. Örneğin bir işyerinde verim ve kârlılık artarken ücretler artmıyorsa çalışanlar haklı gerekçelerle zam isteyebilirler. Ancak krizler söz konusu olduğunda çözüm için çalışanlardan feragat istemek en çok tercih edilen politika halini almıştır. Bu anlamda

krizin bir yanı daha ortaya çıkar. Devlet politikaları öyle bir noktaya gelir ki, yukarıda bahsettiğimiz gibi devlet ile kapitalizm karşı karşıya gelebilir. Örneğin ABD’de New Deal politikaları uygulanırken, “ekonomi hızla geliyor, muazzam bir zenginlik yaratılıyor, fakat şirket sahipleri ve hissedarları, şirket vergileri ve işçi ücretleri vasıtasıyla bu zenginliğin çok büyük bir kısmını yeniden dağıtmaya zorlanıyorlardı” (Klein 2010, 74). Kapitalizmin denetlenmesi ve sosyal politikalar refahı artırsa bile piyasanın kâr güdüsünü doyurmayı başaramadığından egemen sınıfların devlete baskısı artmıştır. Hükümetler devletin kalıplaşmış ekonomi politikalarının artık terk edilmesi gerektiği konusunda verdikleri ideolojik savaşı kazanmaya başlarlar:

“Britanya’da Thatcher ve ABD’de Reagan karların düşüklüğü ve büyümenin yavaşlığı sorununu çözmek için sendikalara, ücretlere ve refah devletine saldırı başlattılar. Amaç toplumun refahını, emekten sermayeye gidecek şekilde yeniden bölüştürmektir. Artan kârların girişimciliği, yatırımları ve büyümeyi teşvik edeceğini söylüyorlardı” (Faulkner 2016, 376).

Çokuluslu şirketlerin baskısı ve Chicago ekolü iktisatçılarının etkinliğinin artmasıyla devletçi (genelde Keynesçi) politikalar rafa kalkmaya başlarken bir yandan da değişime direnen ülkelerde darbeler yaşanmıştır.³⁹ Kendini bir tür *geleceğe dönüş* senaryosunun içinde bulan ülkeler krizin varlığını kabul etmek ve dönüşüme ayak uydurmak zorunda bırakıldı.⁴⁰ 1974 petrol kriziyle ödemeler dengesini yitiren ülkeler, doların stabilitesinin de bozulmasıyla kendilerini borç içinde buldular. Doların yükselişi borçların da yükselişi anlamına gelirken, üretim ve tüketim azaldıkça ticaret hacmi de azaldı. Burada, daha sonra

³⁹ İlk başta Şili akla gelse de bu konuda ilk adımlar İran ve Guatemala’da atılmış ve Endonezya ile kalkınmacı Güney Amerika ülkelerinde devam etmiştir. Nitekim “CIA 1953’te ve 1954’te ilk iki darbesini (*d’état*) sahneledi: Darbelerin ikisi de Stalin’den ziyade Keynes’le özdeşleşen Üçüncü Dünya hükümetlerine karşı yapıldı. Bunlardan ilki, 1953’te CIA başarılı bir komplo sonucund İran’daki Musaddık’ı devirip yerine zalim şahı getirdiği zaman gerçekleştirildi. Diğeriyse, United Fruit Company’nin doğrudan emriyle Guatemala’da gerçekleştirilen 1954’teki CIA destekli darbeydi. Dulles kardeşlerin Cromwell günlerinden beri kulak verdiği bu şirket, başkan Jacobo Arbenz Guzman’ın “ağırlıklı olara feodal bir ekonomiye sahip geri kalmış bir ülkeyi modern kapitalist devlete dönüştürme” şeklinde ortaya koyduğu, Guatemala’yı dönüştürme projesinin (kabul edilmesi mümkün olmayan bir hedef şeklinde görünüyordu bu proje) bir parçası olarak, kullanılmayan ülke topraklarının bir kısmını (bedeli tam ödenerek) kamulaştırmasına öfke duyuyordu. Bir süre sonra Arbenz gitti ve United Fruit tekrar tezgâhının başına döndü (Klein, 2010, s. 79).

⁴⁰ Türkiye’de neoliberal politikaların uygulanması, ödenemeyen dış borçlar sebep gösterilerek, 1979 yılında Başbakanlık müsteşarı olan Turgut Özal tarafından IMF’nin önerileri doğrultusunda hazırlanan ekonomik istikrar programının 24 Ocak 1980 yılında açıklanmasıyla başlamıştır. Dışa açılma, özelleştirme ve atıl kapasitelerin kullanımı gibi “yeni dünya düzeni”ne adapte olma, Türk lirasının devalüe edilmesi, sübvansiyonların kaldırılması, faizlerin piyasa tarafından belirlenmesi, yabancı sermayenin özendirilmesi, devletin ekonomideki rolünün azaltılması ve fiyat denetimlerinin kaldırılması hedeflenmiş ve uygulanmıştır (Öztürk, Nas, & İçöz, 2008). Aynı yıl ABD’de ve diğer birçok ülkede benzer kararlar alınmış, temel hedefin enflasyonu azaltmak olduğu vurgulanmıştır. Ancak enflasyonların düşmesiyle bu kararlardan geri adım atan ülke olmamıştır.

üzerinde duracağımız IMF, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kurumlar devletlere daha fazla borç almalarını önerdi.

Adam Smith'ten beri kapitalizmin insan tiplemesi *homo economicus* olarak adlandırılmıştır. Bir tür çıkar öznesi olan *homo economicus*, her durumda “rasyonel” davranarak kendi (ve ahlaki olarak ailesinin) çıkarını diğerlerinin üzerinde tutarak piyasada akılcı kararlar almasını sağlayacaktır. Çıkarların genel toplamı olarak ortaya çıkan liberal toplumda görünmez el faktörü devreye girerek, bencilliğin karşılığını akılsal bir tarzda adaletin ya da paranın pay edilmesiyle sağlamaktadır. Dolayısıyla herkes bu sözleşmenin tarafı ve savunucusu haline gelir. Borçlular ve alacaklılar için de bu durum aynen geçerlidir. Borçlu borcuna sadık kalarak toplumu ve dolayısıyla toplumun bir parçası olarak gördüğü kendini güvencede tutmak istemektedir. Çıkarların uyuma dönüştüğü liberal ütopya da herkes kendi kazancını düşünürken toplumda genel kazanç ortaya çıkar. Ancak bu kazanç sınırlıyken insanların (artık şirketlerin, holdinglerin ve finansçıların) çıkarları sınırsızdır. Keynesçi bir planlama modeli ortadan kalktığı için özüne dönen kapitalizm sınırsız büyüme hedefiyle varlığını sürdürür. Ancak sınırlı kazanç karşılık sınırsız üretim ve kâr nasıl gerçekleştirilecek? sorusu karşımıza çıkacaktır. İşte 1980’li yıllardan itibaren hacmi binlerce kat artan kredilerin toplumun her kesiminde kalıcı bir harcama kalemine dönüşmesi böyle başlar.

Borç vererek tabi kılma politikası yeni değildir. Antik Yunan’daki borç köleliğinden, ortaçağda kız çocuklarının ya da kadınların feodal beylere borç olarak verilmesi, sanayi devrimiyle mafyalaşan zenginlere çalışma karşılığı hayatını borçlandırma gibi usul ve deneyimler günümüzde şekli değişse de devam eden borç karşılığı güvence verme biçiminin tarihsel arkaplanını göstermektedir. Kredi almak ya da borçlanmak, Antik Yunan kaynaklarından beri zor duruma düşmenin eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Atinalı Solon zamanına kadar borç köleliğinin, yani borcuna karşılık kişinin kendinin ve ailesinin alacaklıya köle olarak kiralanması söz konusu olmuştur. Roma hukukunda da benzer nüvelerin varlığı aşikardır. Oysa neoliberal çağ, bizi piyasaya ya da şirketlere ortak olabilme fırsatı verebildiği kadar borçlarımıza karşılık ipotek koyma yöntemiyle köleliğin bir benzerini yaşatabilmektedir. Girişimci olmak veya üretime geçebilmek için verilen krediler bir yandan toplumun sisteme bağlılığını kuvvetlendirirken neoliberal sistemin de her an yeniden üretilip sağlama alınmasını beraberinde getirmektedir.

Borcun bir devlet açısından önemi iki yönlüdür. Biri devleti ilgilendirdiğinden dolaylı olarak toplumun borcudur. “Kamu borcu yoluyla tüm toplum borçlandırılmış, bu

ise "eşitsizlikleri" engellemediği gibi aksine şiddetlendirir" (Lazzarato, 2020, s. 8). İkincisi ise ülkenin genel gelişmişlik ve kamu yatırım hızını etkilediği için toplumu doğrudan etkilemektedir. Bunlara ek olarak borç alınan kurumlar aynı zamanda politik bir borç vermiş olurlar. Çünkü borcun miktarı, ödeme şekli, affı gibi konular politik angajmana göre değişim göstermektedir. "Dış borç aracılığıyla tahakküm, on dokuzuncu yüzyıl boyunca başlıca kapitalist güçlerin emperyalist politikalarının önemli bir parçası olmuştur; yeni biçimlerde yirmi birinci yüzyılda da bela olmaya devam etmektedir" (Toussaint 2022, 9). Öyleyse borç, bireyle piyasa arasında eşitsizlik temelinde yeni bir ilişki kurulmasına ve tahakküm politikalarının oluşturulmasına zemin sunar.

Kapitalizm, her ne kadar ideolojisini rıza mekanizmaları ve ikna yöntemleri vasıtasıyla toplumda yaygınlaştırsa da borç ve borçlu-alacaklı ilişkisinde tarihsel bir sürekliliğin olduğu görülmektedir. Kredi olarak emeğini de borçlanan birey, bir anlamda ortaçağdaki derebeyi ile anlaşma yapan kölelerle benzer duruma düşmekte, borcu bitene kadar boynunu eğerek çalışmak zorundadır. Bütün bunların feodalizm ile benzer yönlerine vurgu yapan kimi düşünürler, çağımızın artık neo-feodal çağ olarak tanımlanmasını önerirler. Neo-feodalizm⁴¹, neoliberal dönemin son hali olarak, feodal uygulamaların ileri kapitalist üretim ve yönetim biçimleri tarafından kapsanarak aşılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Devletlerin (dolayısıyla toplumun) ödediği diğer borç ise iç borçtur. "Devletin borcunun derinleşmesi, 1970'li yılların ortasından beri refah devletinin harcamalarının mali yapısını dönüştürme amacı güden neoliberal politikaların başlıca sonuçlarından biridir" (Lazzarato 2020, 19). Buna göre devlet, yatırımları ve harcamaları için merkez bankasından ödünç para alıyor ve bu yatırımlardan gelen miktarlara göre ödüyordu. Ancak "bağımsız" merkez bankaları devreye girince, devlet de faizle borç almaya başlamıştır. Öte yandan devletin ödediği faiz miktarı topladığı vergilerle karşılandığı için devlet ya da toplum piyasa tarafından dolaylı olarak borçlandırılmış olur. Toplumdan piyasaya yönelen hızlı ve serbest sermaye transferi neoliberal devletin en önemli fenomenlerden biridir.

Çağımızda hemen her düşünürün üzerinde anlaşmaya vardığı ender durumlardan birisi içinde yaşadığımız dönemin tüketim çağı olarak adlandırılmasıdır. Tüketimden gelen vergiler gelişmiş ülkelerde en üst sıradadır. Tüketime yönelik ürün ve malların elde edilmesi

⁴¹ "Neo-feodalizm, birbiriyle bağlantılı olan dört özelliği bünyesinde taşır: 1) egemenliğin parçalara ayrılması; 2) yeni lordlar ve köylüler vasıtasıyla hiyerarşik bir sistem kurulması ve mallara ya da arsalarla el konulması; 3) terk edilmiş taşrılar ile nitelikli şehirler; ve 4) güven eksikliği ve felaket tellallığı" (Dean, 2020, s. 2). Dean'a göre kar üzerine değil rant ve borç üzerine kurulmuş bir kapitalizm, onun feodal düzenle eş tutulmasını gerektirir. Emeğin değerin hesaplanması keyfileşirken, aşırı eşitsizlik yeni tür derebeyleri tarafından korunur.

için kredi kartından banka kredilerine varan çeşitli yöntemler almak istediğimiz şeyle aramızı yakınlaştırmaktan öte bizi onlara bağımlı kılan bir ilişkiye sevk eder. Çünkü, böylece arzu yalpazemiz genişlerken içine girdiğimiz borçlu kimliği, arzumuz altında ezilmemize sebep olur. İhtiyaçlarımızın değil arzularımızın temini olan neoliberalizm, bir yandan da neyi nasıl arzulamamız gerektiğini farklı tekniklerle⁴² telkin ederken, ulaşılabilirliği maksimize ederek tüketimin fetişleştirilmesini sağlar. Bu konuda devletin bu yöntemlerin sağlığı ve uzun erimdeki sonuçları konusunda denetim yapması artık mümkün değildir. Zira bu ilerleyiş bizzat devletle ortaklaşa yapılmaktadır. Çünkü iç ve dış borcun ödenmesi için vergi toplanması ve tüketimin özendirilmesi gerekmektedir. “Dış borç ile iç borç birbirine çok yakından bağlıdır. Çevre ülkelerin hakim sınıflan devleti hem iç hem de dış borçlanmaya itmiş ve bundan yüksek karlar elde etmişlerdir ki bu da onlann asalak karakterini güçlendirmiştir” (Toussaint 2022, 201). Devletler üretimden vazgeçerek mali bakımdan bankacılık ve finans gelirlerinden kırıntı olarak vergi toplayan pasif bir duruma düşmüşlerdir.

Devlet-vatandaş ilişkisinden alacaklı-borçlu ilişkisine geçilmesi devletin sorumluluklarından bir kısmının piyasaya kaymasına sebep olmuştur. Örneğin, bir banka borcu ödenmediğinde bankaya verilen ipotek doğrudan bankaya geçmekte, devlet aracı olmaktan çıkmaktadır. Devlet gerektiğinde tahsilat memuru olarak işlev görse de bu devletin bir işlevinin değil görevinin olduğunu gösterir. Piyasa için devlet bir “memur”dur. Modern devlet anlayışında ise görev değil işlev vardı. Bu işlev piyasa ile toplum arasında hukuki ve adil bir mesafe koymak, gerektiği yerde toplumu korumak diye özetlenebilir. Oysa neoliberal dönemle birlikte devlet işlevini kaybederek piyasanın bir parçası haline gelmiştir. Toplum, piyasa ve devlet arasında vuku bulan borç döngüsü, neoliberal yönetimselliğin ve yeni devlet forumunun görünürlüğünü artırmaktadır.

Kredilerin amaçları genelde yatırım ve ihtiyaç için gereken bütçeyi zamana yayarak geri ödeme sürecinde marjnal fayda sağlamaktır. “Eğer kredi almazsam zararlı çıkarım” denebilecek bir süreç, kapitalizmin tüm toplumu avantajlı duruma evrilttiğini düşündürür. Kredi’nin asil amacı, “kendi paralarını yatırıma dönüştürmek için gerekli hayal gücüne sahip olmayan "tembel zenginler" den alınan kaynakları başkalarına, "çalışkan yoksullara" - yeni zenginlikler yaratmak için enerji ve girişimciliğe sahip olanlara- emanet etmenin bir yolu olduğuydu” (Graeber 2015, 404). Böylece piyasada adaletin artmasına paralel olarak politik

⁴² 70’lerden sonra en fazla ve hızlı büyüyen sektörlerden biri reklamcılıktır. Üniversite bölümlerinden psikoloji deneylerine varan çalışmaların odağı satış ve pazarlamadır.

eşitsizlikler azalacak, Adam Smith'in ütopyasındaki gibi, çıkarlar uyuma dönüşecektir. Çıkarların tahvil edileceği bir devlete gerek yoktur. Piyasa hayatın içine girdikçe, demokratikleşme onun peşinden gelecek, hayat finansallaştıkça zenginlik ve özgürlük açığa çıkabilecektir:

“Yeni düzenlemeyi tanımlamak için birçok isim uyduruldu, "finansın demokratikleştirilmesi"nden tutun "gündelik yaşamın finansallaştırılması"na kadar. Amerika dışında, "neoliberalizm" adıyla tanınmaya başladı. İdeoloji olarak sadece piyasa anlamına gelmiyordu, kapitalizmin (...) hemen hemen her şeyin örgütleyici prensibi haline geldiğini gösteriyordu. Hepimiz kendimizi, hem yatırımcı ve hem uygulayıcı rolünü üstlenerek örgütlenmiş minik şirketler gibi düşünecektik soğuk ve hesapçı bir banker ile borca batmış, her tür kişisel şeref duygusunu terk etmiş ve kendisini bir tür rezil makineye dönüştürmüş savaşı arasında bir şey gibi” (Graeber 2015, 393).

Borçlanarak piyasanın aktif bir parçasına dönüşen bireyler, piyasa ekonomisinin bir üst versiyonu olan borç ekonomisine geçiş yaparlar. Sonsuz bir borç-alacak ilişkisine dönüşen yaşamsal alan genişleyerek zaten oldukça bulanık olan kamusal-özel alan ayrımını da yok eder. Bireylerin devletle olan ilişkisinde belirleyiliği artan borç pratiği, alacaklılar ile borçlular arasında gelişen güç dinamiğinin çözülmesiyle daha anlaşılır olacaktır. Çünkü 1970’lerden beri ekonomi borç mantığı üzerine kurgulanmıştır.

Kamu harcamalarının ve buna bağlı olarak enflasyonun azalması için kamunun (devletin) merkez bankasından aldığı paranın politika faizi 1979’da %20’lere çıkmıştır. Böylece alacaklılar ile borçlular arasındaki makas artarak sermaye transfer süreci başlamıştır. Yine kamu harcamalarının, sosyal yardımların, destek ve sübvansiyonların dolaylı olarak azaltılması hedeflenmiştir. Bu süreç devam ettikçe devlet, sosyal devlet özelliğini yitirmeye başlamıştır. Devletin hazineden yüksek faizle borç alarak enflasyonun yükselmesine sebep olmak yerine kurumları özelleştirerek bu riskin piyasa tarafından alınmasını mecbur görme ve gösterme süreci devletin kurumlardan zarar ettiği fikrinin yaygınlaştırılmasıyla desteklenmiştir. “Böylece finans piyasaları, 1979 darbesinin yarattığı devlet borçlarının idaresi çerçevesinde yapılandırıldı ve gelişim gösterdi. Devletler finans piyasalarını liberalleştirmekle sınırlı kalmadı, bunların işleyişinin yapı ve organizasyonunun tesis edilmesine eşlik ettiler” (Lazzarato 2020, 26).

Devletlerin aldığı dış borçları ödememe hakları konusunda örnekler tarihte mevcuttur: “1837’de Portekiz, on dokuzuncu yüzyılda üç kez Birleşik Devletler, 1861, 1867, 1883 ve 1914’te Meksika, Birinci Dünya Savaşı ertesinde Kosta Rika ve 1918’de Sovyet

Rusya” borçlarını ödemeyi reddetmiştir. Söz konusu redlerin birçoğu verili kredi sistemine ya da borcun yarattığı tahakküme başkaldırı işlevi gördüğü de gözlemlenmiştir: “Gayrimeşru borçların reddi yetmez. Reddin topluma gerçekten yararlı olması için, bu reddin ülkenin farklı baskı ve sömürü biçimlerinden arınmış bir topluma doğru evrilmesine imkan verecek bağlamı bir siyasi, iktisadi, kültürel ve toplumsal önlemler kümesinin bir parçası olması gerekir” (Toussaint 2022, 201). Öyleyse borcun ekonomik-politik dengelerden ayırt edilebilmesi için irade göstermesi gereken taraf toplumun kendisidir.⁴³ Bu iradenin devlete karşı olduğu kadar devlet dışı aktörlere de gösterilmesi gerekir ki bu oldukça zordur. Kurumsallaşmış bu tür aktörlerin görünürde ne temsilciliği ne de temsilcisi vardır. Neoliberal akılsallığın asli bir yönü burada gizlenmektedir. Dolayısıyla neoliberal devletler -Lippmann’ın *Kamuoyu* metni ile tartışmaya açtığı- yeni teknikler kullanarak toplumu hem bir arada tutmayı hem de belirli sınır ve doğrultuda hareket ettirmeyi başarırlar.

Neoliberal devlet tezahür ederek değil gizleyerek işlemektedir. Topluma her durumda her işte çalışmanın gerektiğini söylemek ya da onu zorlamak yerine toplumun buna uyması için *dispositif*⁴⁴ler kullanılır. Burada yaratılan zorunluluk borcun ahlaki yükümlüğü ile yasal yükümlüğün kesişiminden çıkarılır.

“Borçlu "özgür"dür ama eylemleri, davranışları sözleşmeyle altına girdiği borcun tanımladığı çerçevenin sınırlarında kalmak zorundadır. Bu durum birey için olduğu gibi nüfusun tamamı ya da bir toplumsal grup için de geçerlidir. Borcunuzu ödemeye uygun bir yaşam tarzı (tüketim, iş, kamu harcamaları, vergiler vs.) benimsediğiniz ölçüde özgürsünüzdür” (Lazzarato 2020, 29).

Lazzarato, özgür bir şekilde borç alarak girdiğimiz ilişkinin bizi “*homo economicus*”un özel bir biçimine dönüştürdüğünü, bunun da “borçlandırılmış insan” olduğunu belirtir. Emekçiler ya da tüketiciler yerine borçlular olarak zuhur eden toplumsal

⁴³ 2015’te Yunanistan’da iktidar olan solcu Çıpras hükümeti ile AB arasında süren görüşmeler, maliye bakanı Yanis Varufakis’in dayatmaları kabul etmemesi üzerine istifa etmesine binaen hükümet ve AB’nin, ülkenin dış borcunun taksitlendirilmesi konusunda anlaşmayla son bulmuş, ülkedeki protestolar hükümet tarafınan zorlukla bastırılmıştır. Borcun ödenmemesinin gerektiğini söyleyen bir grup partiden ayrılmış, Çıpras da büyük oy kaybetmiştir.

⁴⁴ “Dispositif”ler Foucault’ya göre söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari tasarruflar; bilimsel, felsefi, ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünler; bu söylemsel ve söylemsel olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir. Dispositif’lerin işlevi temelde stratejiktir: yani güç ilişkilerini güdümlmek, belli bir yönde geliştirmek ya da önlerine geçmek, dengelemek, kullanmak işlevine sahiptirler. Dolayısıyla dispositif’ler her zaman bir iktidar oyunu içinde yer alırlar; ama aynı zamanda bu iktidardan doğmakla birlikte iktidarın kendisini koşullandıran bir bilginin sınırlarına da bağlıdırlar” (Keskin, 2014, s. 18).

yapılar yeni bir öznellik yaratarak neoliberal yönetim pratiğinin zeminini kurar. O, Nietzsche ve Marx'ın kredi ile borç üzerine çalışmalarına değinerek, bu ekonomik ilişkinin insani bağları yok eden, toplumu güvensizleştiren ve toplumsal yabancılaşmayı körükleyen yanlarını hatırlatır. Neoliberalizmin toplumun çözülüşünde önemli bir paya sahip olduğu düşünüldüğünde ve kredi ile borca sürerek tahakküm altına almanın toplumu ehlileştirme görevi gördüğü anlaşıldığında Nietzsche ve Marx'ın öngörülerinin oldukça isabetli olduğu sonucuna varılabilmektedir (Lazzarato 2020).

Kredi, gelecekte borç almaktır. Bunun için geleceğe şimdiden borçlanırsınız. Oysa gelecek için böyle bir taahhüt vermek bir anlamda imkânsızdır. Çünkü geleceğin getirileri konusunda bilgimiz sınırlıdır. Tam da bu yüzden kolektivist fikirler toplumda karşılık bulmuştur. Neoliberal akılsallık ise bireyselleşmenin önünü açarak, gelecekte yaşanabilecek bir kriz için toplu önlem almayı ya da sigortanın kolektif bir dayanışmanın ürünü olmasını yadsır. Devlete karşı sorumlu ve borçlu olmak yerine şirketlere borçlu olmak, yani kamusal olanın özele devri söz konusudur.

Friedman'ın "paternalist" yaklaşım dediği sosyal sigorta uygulamaları bir yandan suistimal edilebilir olması bir yandan da vergi yükü dolayısıyla piyasanın yavaşlamasına sebep olur: "Bunlar aileyi⁴⁵ zayıflatırlar; çalışma, tasarruf etme ve yenilik yapma şevkini kırarlar; sermaye birikimini azaltırlar; dahası özgürlüğümüzü sınırlandırır (Friedman ve Friedman 2021, 209). Bireyin bir işe ya da kendisine yatırım yapabilmesi için yine kendisine başvurması, alabileceği riski topluma yıkmamak için kendi geleceğinin bir kısmını riske atması üretkenliğin anahtarını verecektir. Bu sayede birey kendi özgürlüğü için çalışacak, yatırım yapacak ve kâr edecek; böylece ekonomik özgürlüğü onun toplumsal özgürlüğünü ortaya çıkaracaktır. Buna karşılık, borcun toplumsal işlevini araştıran Lazzarato'ya göre borç geleceğin belirsizleşmesini ve güvenin yok olmasını beraberinde getirirken zamanı para ile ölçülen bir değere indirger. Böylece yaşamın kendisine yönelen finansal pratikler insanın ruhunu kemiren bir sürece dönüşür.

Toplum üzerindeki sorumluluğunun geri çekildiği neoliberal dönemde devletin yeni bir sorumluluğu bulunur; bu da kriz anlarında şirketlerin temerrüde düşmesini engellemek için devletin şirketleri (özellikle bankaları) kurtarmasıdır. Neoliberal devleti faş eden bu durumda açık bir sermaye akışı gözlemlenir. Çünkü kriz yokken zengin olan banka ve şirketler, kriz sırasında riski devlete havale ederek toplumdaki toplanan vergilerle zararlarını

⁴⁵ Thatcher'ın 1980'lerde söylediği "toplum diye bir şey yoktur, sadece tek tek erkek ve kadınlar ve bunların aileleri vardır" sözünün çok önceden Friedman tarafından farklı şekillerde dile getirildiği görülmektedir.

çıkarırlar. Neoliberal devlet, toplumu piyasa ile kontrol ettiğinden, toplumun feda edilmemesi için piyasa lehine davranmaya özen gösterir. Birçok devlet bankaların borçlarını belli durumlarda üzerine almak üzere yasa hazırlamıştır. Bolca örneği bulunan şirket/banka kurtarma operasyonları piyasada domino etkisini kırmak için elzem görülür. Zira genel bir plana değil şirketlerin çıkarlarının uyumuna yaslanan piyasa kırılmalıdır; büyüdükçe de bu kırılma artacaktır. Bu yüzden hem piyasanın kurtarılması konusunda verilen yasal statü hem de borcun ödenmesi konusunda yaratılan ahlaki öğreti piyasanın işleyişi için büyük önem arz etmektedir.

*Too Big to Fail*⁴⁶ olarak bilinen ve 2008 küresel mali krizinden sonra popülerleşen söylem bazı bankaların finansal olarak çok büyük, çok karmaşık, çok kritik işlevli olması ve piyasanın önemli kısmıyla organik ilişkileri dolayısıyla batmasının piyasanın ve beraberinde hükümetlerin sonunu getirebileceği fikrine dayanır. Tarihte onlarca örneği bulunan kurtarma operasyonları, şirketleri kayırmak için değil batışın sonuçlarından korunmak içindir. Federal Rezerv'in (FED) eski başkanı Ben Bernanke'ye göre bu doktrin şu an için hala geçerlidir ancak şirketlerin de küçülmeye, basitleşmeye ve parçalanmaya gitmesi gerekir. 2018'de Finansal İstikrar Kurulu adındaki ABD kurumu, dünyada bu düzeyde sayılacak banka sayısının 29 olduğunu saptamıştır. Bu bankaların birçoğu yalnızca banka değildir. Bir tür yatırım ortaklığı olan büyük firmalar (Türkiye'de Koç Holding – Yapı Kredi Bankası veya Sabancı Holding – Akbank vd.) birer tekeldir.

Tekel fikrine neoliberaler bile piyasaya zararları açısından karşı geliyorken, Hayek'in öğrencilerinden Ronald Coase, tekellerin piyasa için kötü olduğuna dair bilimsel emareleri incelemiş ve devlet müdahalesinin işe yararlılığını sorgulamıştır. 1991 yılında Nobel ekonomi ödülü alan Coase, tekellerin aslında piyasa için iyi olabileceği ve tekeller yüzünden rekabetin yok olmayacağı yönündeki düşüncesiyle Chicago ekolünü etkilemiştir. Coase'nin teorisine göre bir şirket tekelleşiyorken diğerleri piyasadan siliniyorsa, o şirket hem doğru hamleleri gerçekleştirmiş hem de rekabet edebilmiştir. Rekabet sonucunda da tekelleşmiştir. Dolayısıyla devlet müdahale etseydi rekabet bozulacak; devlet müdahalesinin

⁴⁶ "Çok büyük olduğu için batması mümkün değil" (TBTF), bankacılık ve finans alanında, belirli şirketlerin, özellikle de finansal kurumların, o kadar büyük ve birbirine bağlı olduklarını, başarısızlıklarının daha büyük ekonomik sistem için felaket olacağını ve bu nedenle potansiyel bir başarısızlıkla karşı karşıya kaldıklarında hükümet tarafından desteklenmeleri gerektiğini ileri süren bir teoridir. "Çok büyük olduğu için batması mümkün değil" şeklindeki günlük tabir, ABD Kongre Üyesi Stewart McKinney tarafından, Federal Mevduat Sigorta Kurumu'nun Continental Illinois'e müdahalesini tartıştığı 1984 tarihli bir Kongre duruşmasında popüler hale getirildi. Terim daha önce basında ara sıra kullanılmıştı ve benzer düşünceler daha önceki banka kurtarmalarını motive etmişti. Terim, 2007-2008 küresel mali krizinin ardından kamu söyleminde önemli bir yer edindi. Bkz: https://en.wikipedia.org/wiki/Too_big_to_fail. Erişim Tarihi: 01.12.2024

sonucu rekabeti artırmak değil azaltmak olacaktır. Bu girişim neoliberal tarzda yapılsa bile devletin uzun erimde piyasanın dengesini korumak için yaptığı politik hamleler piyasanın dengesini kaybetmesine de sebep olabilir. Elimizde bunları ölçecek yeterli araç olmadığı için izlenebilecek en iyi yol piyasaya müdahalede bulunmaktan kaçınmaktır (Coase, 1960). Çünkü Coase gibi neoliberallere göre müdahalenin akıbeti kestirilemese de piyasayı serbest bırakmanın eninde sonunda uyuma götüreceği fikri sosyolojiyle çatışsa da iktisat bilimi açısından akla daha yatkındır.

Sonuç olarak kredi ve borç bireyin sorumluluğunu artırırken, borç alınan bankalar sorumluluğu devlete yüklemeye başlamıştır. Neoliberal devlet, *hayatın finansallaşması* işlevini yerine getirirken, sürecin handikaplarını ve krizlerin faturasını topluma yaymayı tercih eder. Modern devlet, toplumu piyasadan korumak için kimi düzenlemeleri uygulamaya koyarken; neoliberal devlet, hakem rolünden de sıyrılarak piyasa tarafına geçmiş, “ancak piyasa ayaktaysa bireyler var olabilir”, çünkü toplum yoktur fikriyle özdeşleşmiştir.

4.3. Girişimciliğin İcadı

Kredi ve borç döngüsü, toplumu bir yandan daha disiplinli çalışmaya sevk edeceği için yavaşlayan üretimin, enflasyonun ve devlet desteği sayesinde azalan rekabetin artacağı öngörülmüştür. Neoliberal akıl, tam da eşitsizliğin ancak yine “eşitsiz gelişim” yoluyla çözülebileceği tezini ortaya atarak, kapitalizmin yarattığı eşitsizlikleri azaltmanın hem kapitalist ilişkilere hem de toplam maliyeye zarar verdiğini iddia etmektedir. Buna göre devlet her işe karışarak rekabeti, yeniliği, dinamikliği, bireysel sorumluluğu ve çalışkanlığı engellemektedir. Sosyalist ülkelerde olan her şey Avrupa’nın göbeğinde tekrar etmekte, sendikalar işçileri, partiler toplumu popülist söylemle teslim almaktadır. Neoliberallere göre devletin insanlara garanti iş, ev, araba vs vermesi toplumun ilerlemesine ve özgürlüğüne ket vurmaktadır. Ekonomik eşitlik yerine fırsat eşitliğinin konmasını öneren Friedman bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Gerçek anlamı belki de en iyi şekilde, Fransız Devrimi'nden kalma bir Fransızca ifade ile dile getirilmiştir: *Une carrière ouverte aux talents*, yani yeteneklere açık bir kariyer. Hiçbir keyfi engel; insanları yeteneklerine uygun olan ve değerlerinin onları yönelttiği pozisyonlara ulaşmaktan alıkoymamalıdır. Bir kişinin önündeki fırsatları ne soy sop, milliyet, renk, din, cinsiyet belirlemelidir, ne de alakasız başka herhangi bir özellik; bu fırsatları sadece ve sadece kişinin yetenekleri belirlemelidir” (Friedman ve Friedman 2021, 217).

Friedman, refah devletinin vereceği sosyal güvencelerin (garanti iş, ev vb.) bireye uzun erimde faydasına olmasına değil, onun yeteneklerini törpüleyip devlete bağımlı kılacak bir pranga olarak düşünür. Bu eleştiri sadece ekonominin alanında kalarak açıklanamaz, çünkü özgürlük ve bireysellik üzerinden yürütülen bu tartışma ahlaki bir durumu işaret eder. Refah devleti, bireylerin korunması üzerinden popülist bir söyleme ve sosyal politikalara sahip olsa da aslında onların potansiyellerini gerçekleştirmelerini engeller. Böylece hem öznel hem de toplumsal sorunlar ortaya çıkacaktır. Toplumsal ya da genel refah üzerinden söyleme sahip düşünürler veya siyasetçiler bireylerin iyiliğini değil kendi esenliklerini garanti almayı amaçlamaktadırlar.

Ayrıca Friedman, devletin topluma verdiği sosyal desteklerin bireyleşmenin önüne geçtiğini savunarak, bunun ekonomik sonuçlarını da inceler. Refah devleti insanların yalnızca özgürlüklerini değil yeteneklerine göre gelişimlerini de engellemektedir. Dolayısıyla girişimciliği engellemektedir. Gelgelelim kapitalizmin girişimciliğe her zaman açık kapı bırakması gerekir. Von Mises de “insanı etkin bir varlık olarak, bir *Homo Agens* olarak görmek ister” (Dardot ve Laval 2018, 203). *Homo Faber* olmanın modası geçen yüzyılda kalmıştır. Önemli olan malların üretimi değil, değer üretimidir. Bu da ancak öznel ontolojik değişimiyle mümkün olacaktır.

Liberal normların hüküm sürdüğü bir ekonomide aktörlerin devlet veya işçiler değil yalnız girişimciler olması beklenmektedir. Piyasa ancak belirli enformasyona sahip girişimcilerin özgürce karar verebilmesiyle işlev kazanır. 19. yüzyılda adı konulup tartışılmaya başlanan *homo economicus*, “durmadan hesap yapıp, her şeye fiyat biçen ve her fırsatta nevroitik bir şekilde çıkarlarının peşinde koşan (...), kuramsal bir inşadır” (Davies 2018, 64). Günümüzün “girişimci ruh”u bu kurgu üzerinden ete kemiğe bürünmüştür. Bu ruhun teşvik edilmesi için iktidarlar bütün eşitlikçi fikirleri bir kenara bırakıp fırsat eşitliğini temel erdem haline getirmişlerdir. Bu kurgusal birey yalnızca kendini ve piyasanın iyiliğini düşünecektir. Genel çıkarı düşündüğü zaman işlerin sarpa sarması⁴⁷ böylece engellenecektir. Felsefenin biraz da efsunlu “kendini bil!” deyimini çağımızda “kendine yatırım yap”a dönüşmüştür. Buna göre ancak kendine yatırım yapıp kendine faydalı olan her şeye faydalı olur.

⁴⁷ Adam Smith’in ünlü sözleriyle, “Kendi çıkarı peşinden koşmakla, toplumun çıkarını, çoğu zaman, gerçekten onu kollamaya niyet ettiği zamandakine göre daha etkin şekilde kollamış olur. Kamu yararına ticaret ediyormuş gibi davrananlardan pek hayır geldiğini gördüğüm olmadı” (Smith 1999 485).

Neoliberallere göre devletin ekonomiye müdahale ederken ya da ekonomiye şekil vermesi planlanırken sanayi, istihdam veya ticareti tek elden yönetmek için piyasa ve bütün bileşenleri hakkında tüm bilgiye sahip olması gerekir. Ancak bu hem teoride hem de fiilen imkânsızdır. Hayek'e göre bu bilgelik türü insana bahsedilmemiştir. Hayek, devlet müdahaleciliğinin ve merkezi planlama politikalarının yalnızca kötü bir iktidar tercihi olmadığını söyler. Bu politika insan aklının doğasına aykırıdır, dolayısıyla başarısızlık kaçınılmaz olacaktır. Çünkü sadece insan zihnine özgü olan bir bilgi türü piyasanın ihtiyaçlarına cevap verir ki, Hayek buna öznel bilgi der.

Hayek (1945), devletin haiz olabileceği bilgilerin sınırlı olduğunu düşünür. Devlet, ekonomi üzerinde söz sahibi olurken ya da planlama yaparken, istihdam, sanayi, ithalat ve ihracat gibi karmaşık bilgi modellerine aynı anda sahip olmalıdır. Bu bilgiler istatistikî olarak derlenip devlet kayıtlarında kontrol edilebilir. Ancak piyasada gerekli olan ikinci bir bilgi türü vardır: özel koşullara göre değişen yer ve zaman bilgisi. Bu bilgi türü dağınık, değişken ve bağlamsaldır. “Bilgi problemi” olarak adlandırılan ikilemde bu türden bilgi, doğası gereği kalıcı ve sürekli olmadığı için öznel; bu nedenle tek bir merkezde toplanması, işlenmesi olanaksız olduğu için merkezi bir devlet dairesinde bütünleştirilebilmesi imkânsızdır. İnsan aklı böylesi bir bilgelige sahip değildir. Planlamacı ya da sosyalist devletlerin en temel hatası sonsuz sayıda ticari eylemin ve buna yol açan diğer davranışların sonucunu öngörmeyi hedeflemeleridir. Bu hata veya doğru adlandırmasıyla “ölümcül kibir”, planlamanın aslında imkânsız bir varsayımdan hareket ettiğini göstermektedir.

Yöneticilerin bir ülke ekonomisi konusunda bilgisinin sınırlı oluşu; buna karşılık yetkisinin sınırsız oluşu en başta arz-talep sıkıntılarına sebep olabilir. Bunun yerine bireyin kendi çıkarıyla başlayan döngünün genel toplumla birleşmesi ekonominin düzgün işlemlerini sağlayacaktır. Bilgi merkezi değil parçalı olduğu için piyasa da merkezi değil parçalı bir şekilde dizayn edilmelidir. Sistem tek elden değil bir sinir sistemi gibi karmaşık ağlardan oluştuğu için sinyallerle kontrol edilmelidir. Neoliberalizmde bu sinyal yalnız ve yalnız fiyatlardır. Fiyatları belirleyenin arz-talep dengesi sonucu oluşan durum olması beklenir. Ancak bunun da öncülü bireylerin öz-çıkarları doğrultusunda rasyonel karar verme mekanizmalarının özgürce çalışmasıdır. Foucault da, liberal ekonomideki tek akılsallığın devlete ya da topluma değil kendi çıkarını düşünen bireye verildiğini aktarır:

“Ekonomik işleyişin içerisindeki tek akılsallık adacığı *homo economicus*’tur. Ekonomik işleyişin kontrol edilemez özelliğı, *homo economicus*’un çekirdek davranışının akılsallığına engel oluşturmaz, aksine onun temelini oluşturur. Ekonomik dünya işin doğası gereğı bulanıktır. Tamamen hesaplanması imkânsızdır. Baştan sona farklı bakış açılarından oluşur. Bu bakış açılarının çeşitliliğı asla indirgenemez, zira farklı bakış açılarının kendiliğinden uyuşmasını, kaynaşmasını tam da bu çeşitlilik sağlar” (Foucault 2019, 233).

Homo economicus’un yaşama bakışı, Augustinus’un “Tanrı Devleti”ni temsil eden ruha karşılık yeryüzü devletini temsil eden bedeni simgeler. Bedenin dileğı ile ruhun dileğı arasında ayırım yapan Augustinus, *Yeryüzü Devleti*’ni seçenlerin bedensel arzularını her şeyin önüne koyduğunu söyler. *Homo economicus*, “tutkularına zincirle bağı, kazanç ya da övünme zevkleriyle hareket eden arzu varlığı” (Dardot ve Laval 2018, 22) olarak karşımıza çıkmaktadır. Neoliberalizmin kutsadığı, ekonomik rasyonalitenin ve ticari faaliyetin motoru olan “erdemler” tarihsel olarak “zaaf” veya “günah” olarak görülen (bencillik, sınırsız arzu ve kişisel çıkarı her şeyin önüne koyma) özelliklerden türemiştir. Elbette ne *homo economicus*’un yeni bir insan tipi, ne de çıkarcılığın yeni bir davranış biçimi olduğunu iddia etmek mümkündür. Ancak neoliberal çağın yeniden yaratıp çoğalmasına izin verdiğı, eski zaafların erdeme dönüştüğü bir birey tipolojisinin ortaya çıktığı söylenebilir. Neoliberal devletin şekillenmesindeki veçhelerden biri de bu birey kavrayışıdır.

Homo economicus düşüncesi klasik ve neoliberal teorilerde farklılaşmıştır. Klasik liberalizmin simge kişiliğı ticari faaliyet halinde olan, kâr etmeyi hedefleyen, rayonel kararlar alarak piyasanın da verimli işlemesine katkı sunan ve son olarak tüketilmesi için üreten *homo economicus*’tur. Oysa neoliberallerin üzerine bina edecekleri özne böyle değildir. O daha çok “bir girişimci, bir şirket, kendi kendisinin şirketi, kendisinin sermayesi, kendisinin üreticisi, kendi gelirinin kaynağı” (Foucault 2019, 190) olarak farklılaşmış bir *homo economicus*’tur. Bu tür, bencil amaçları için hareket ettiğı için cezalandırılmaz; ödüllendirilir, engellenmez, teşvik edilir. Temel ilkenin rekabet olduğı toplumsal ilişkiler içerisinde varolan farklılaşmış *homo economicus*, tüm yaşamında bu ilişkilerin getirdiğı davranış kalıpları ve akıl yürütmeleriyle hareket etmektedir. Ekonomik olmayan her alanın iktisadi mantığa göre şekillenmesiyle ilerleyen bu süreç, bireyin kendisini bir pazarlama aracı olduğı tahayyülü üzerinden temellenir. Bireyin kendine yatırım yapması gerekliliğı fikrini ve kendisini işsizlikte, emeklilikte ya da hastalıkta düşünme sorumluluğunu üstlenen *homo economicus*, bireyin yalnızca dış dünyayla kurduğı ekonomik bağlantıyı değil bireyin kendisiyle kurduğı bağı, kimliğini ve psikolojisini zedeleyen derin bir psikozun içine

düşmüştür. Kendisi piyasanın öznesi değil, stoğudur. Kendisinin benzeri çok sayıda örnekten biridir. Tek amacı kendini diğerlerinden rekabet ortamında öne çıkarmaktır. Her an devam eden bu yarışta geri kalma hatası hayati sonuçlara yol açabileceğinden, bireyin piyasa ile kendisi arasında kurduğu bağ sadece hastalıklı değil, korelatif açıdan da doğrusal değildir. Çünkü piyasada işlerin iyi gitmesi ile bireylerin tamamının refaha ulaşması arasında sosyal bir denge kuracak iklimi engelleyen neoliberal düzen, kişinin kendini belirsiz bir statüye adapte etmesine sebep olur. Öyleyse *homo economicus* rasyonel karar alan bir öznenin sembolü değildir. Emek ürününe, üretim sürecine, topluma ve en son kendine yabancılaşmış bir öznedir. Yabancılaşmanın son noktasında, tek amacı neoliberal aklın tarihsel taşıyıcısı olmaktır.

Son söz olarak, Hayek'in antropolojik çözümlemesini esas alan Friedman'ın "sonuç eşitliği" fikrini eleştirip yerine "fırsat eşitliği" (Friedman ve Friedman, 2021) retorikini koyması sosyal politikaların tasfiyesiyle sonuçlanmış ve risk toplumsal bir olgudan bireysel sorumluluğa dönüşmüştür. Kendini piyasaya optimize etmek için rekabet unsurlarını biriktiren solgun bedenli *homo economicus*, neoliberalizmin rıza üretimi içinde hareketini sürdürmektedir. Varlığını varlığına armağan ettiği ilke kamusal bir ortaklık (*koinonia*) değil bunun tam karşıtıdır.

4.4. Sözleşmeden Piyasaya: Devletin Ayakları

Neoliberalizm, antropolojik bir görüşe dayandığı için bilimsel olduğu savındadır. Bu görüş, insanın çıkarları peşinde koşan, ahlaki olarak kusurlu, akli olarak eksik, kötülük yapmaya muktedir bir yapıda olduğunu savunur. "Çıkar öznesini niteleyen şey, özellikle kendi çıkarını sonuna dek takip etmesi, tüm imkânlarla bunu azamileştirmeye çalışmasıdır" (Dardot ve Laval 2018, 81). Bu antropoloji İngiliz deneyciliği tarafından da paylaşılar ki onlar liberalizmin kurucularındandır. Bahsi geçen kötülük ise ancak çalışma ile aşılabılır. Bir tür protestan ahlakının tekrarı olan çalışma erdemi liberalizm ile yüceltilir. Herkes çıkarı için çalıştığında toplumda yaratılan değer artacak, herkese illaki bir şeyler düşecektir. Elbette herkes kendisi için çalışmayabilir. Ama son kertede çalışmasını güdüleyen saik kendisidir. Emeği ile takas ettiği şey arzularıdır. Yönetimler bu çabayı düzenlemek ve çabanın çıkara, emeğin paraya tahvilini teminat altına alan bir makinaya dönüşmüştür. Devlet ise bu makinanın düzgün işleyip işlemediğini sürekli kontrol etme görevini yerine getirir. Çünkü artık iradelerin devredilmesi gereken bir kamusalılık ihtiyacı kalmamıştır. Sözleşme yoluyla

kendinden feragat etme hali silinirken, çıkarların kendiliğinden uyumu bir keramet olarak ortaya çıkmaktadır.

Foucault da bunu şu sözlerle açıklar:

“Ekonomistlerin yüklediği bu anlama göre çıkar, hukuk öznesi diyalektiğinden oldukça farklı bir mekaniğe göre işliyor. Zira bencil, çoğaltıcı, herhangi bir hiyerarşi kurmayan, herkesin iradesinin kendiliğinden, adeta birbirlerinden bağımsız bir şekilde uyum gösterdiği bir mekanik söz konusu. Hukuksal sözleşme teorisindeki feragat, hiyerarşi ve gönüllü bağ diyalektiğinin karşı kutbundayız. Piyasa ve sözleşme tamamen birbirlerinin zıddı olarak işliyor ve birbirleriyle het erojen iki farklı yapı teşkil ediyor” (Foucault 2019, 227).

Foucault, yaklaşık üç yüz yıl boyunca devlete şekil veren sözleşme ve hukuk düşüncesinin, ekonominin bütün alanlara sirayet edip rengini vermesi ve hayatın finansallaşmasıyla yerle bir olduğunu ifade etmektedir. Neoliberalizm ile modern devletin uyuşmadığı önemli noktalardan birisi buradadır. Klasik liberalizmin ütopyası, neoliberalizmin ise *ethosu* olan bu *antropos*, genel çıkarın peşinden koşmayı zûl sayar. Oysa modern devlet, bir yandan kişilerin kendileri için bir yandan da diğerleri için emek verildiği, bu emeğin uzun erimde toplumsal getirisinin bireysel getirisinden fazla olabileceğini de hesaplayan bir birey üzerinden varoluşunu sürdürmektedir. Modern devletin kabusu olan çıkarıcı tip, devletin güçsüzlüğü ile iktisadi özgürlüğünü ve gücünü kazanır. İnsan tipindeki bu değişim, devletin rolünün değişmesiyle paralel olarak işler:

“Böylelikle hükümrânın yerinin değişim geçirdiği görülür. Bu yer artık politik düzenin statüye dayalı hiyerarşisi tarafından belirlenmemektedir; ayrıcalıklı sınıflar arasındaki herhangi bir ötsel ayrımla hiç belirlenmemektedir. Onun yeri, makinenin içerisinde meslek işlevlerinin karşılıklı yararlığıyla belirlenmektedir. Ontolojik hükümrânlık anlayışından yönetimselliğin *işlevsel* anlayışına geçişi niteleyen budur” (Dardot ve Laval 2018, 33).

Poulantzas’ın kapitalist devlet teorisiyle çelişen bu düşünce, neoliberal devletin özerkliğinin piyasa tarafından alıkoyulması konusunda farklı bir yöntem izler. Göreli özerklik teorisinde devlet, ekonomiden bağımsızlaşabilen, politikanın ekonominin gölgesi olmadığı girift bir alandır. Farklı iktidar ortakları, kapitalistler ve seçkinler grubunun ortaklığı olan devlet bir iktidar bloğu tarafından yönetilir. Keza devlet meşruiyetini hâlâ bireylerden ya da gruplardan yer yer rıza alarak, yer yer manipüle ederek, yer yer de onlara zorla dayatarak gerekçelendirmektedir. Öte yandan neoliberal devletin bunlara ihtiyacı

yoktur. O, dağıtıcı adalet görevini piyasanın kaderine bırakarak ne rıza almaya ne de zor kullanmaya gerek duyar. Kişiler piyasada çıkarlarını kollarken aslında hukuki olarak da var olurlar. Neoliberallerin de üzerinde durduğu gibi, ekonomik özgürlük hukuki özgürlüğün teminatıdır.

Devlet, meşruiyetini piyasaya bıraktığı için tek ayak üzerinde kalmak zorundadır. Ancak piyasa bu meşruiyeti, sözleşmenin ortaya çıktığı andan itibaren sonsuza kadar devam edebilirmiş izlenimini verdiği gibi temin etmez. Piyasada sürekli kurulan bir ağ vardır. Meşruiyet her an bu ağda yeniden kurulur ve bireylerin dışında değildir. Devlet de piyasanın içindeki bireylere dayanarak meşruiyetini ve anlamını kazanır ve yeniden üretir. Arzu-çıkar-tatmin-arzu olarak devam eden silsile, kişinin kendisi olması ya da yaşamda kalabilmesi için doğal alanının varlığına işaret eder. Çünkü piyasa, çıkar öznesi için doğal ortamdır.

Hobbes, iradelerin devrini insanların içindeki kötülüğün engellenerek bir arada yaşamı zorunlu kılan negatif bir tecrübenin ürünü olarak ele almışsa da neoliberalizm için böylesi bir devire ihtiyaç yoktur. Zaten önceden konulmuş bir toplumsallık kavramı tamamen metafiziktir, varsayımdır. Toplum bireylerin eylemliliklerinden elde edilen bütündür. Dolayısıyla gerçekte yalnızca bireyler vardır. Bireyler ticari olarak serbest bırakıldığında, yalnızca düzenleyici bir rekabet ortamının olduğu piyasa mekanizmasında ortaya çıkan “görünmez el” bireyi uyumlulaştırıcı bir etki gösterecektir. Bu uyum ise topluma açılan tek yoldur.

Locke ise devleti doğal olarak insana bahsedilen özgürlük, yaşam ve mülkiyet gibi temel hakların korunması görevini ifa eden bir kurum olarak niteler. Devletin sorumluluğu bunlarla sınırlıdır. Eğer devlet bu sorumluluğu yerine getirmez veya sınırını aşarsa toplumun devletin kararlarına hukuk içerisinde direnme hakları oluşur. Dolayısıyla devlet bireyleri hem birbirlerinden hem de kendisinden korur. Oysa neoliberalizmin devlet pratiği piyasaya karşı girişilecek demokratik ya da toplumsal her tür müdahaleye karşı bariyer görevi görmektedir. Bu devlet gücünü ne toplumdan ne yasalardan ne de doğal haklardan alır. Piyasa düzeni devlete, kendisini koruması için yapılan zımni anlaşmayla var ettiği devleti, toplumla karşı karşıya kalmamak için bir siper görevi vermektedir (Brown, 2018).

Rousseau’nun sözleşme teorisi ise neoliberal toplumsal düzen ile taban tabana terstir. Rousseau, iradelerin birleşmesiyle ortaya çıkan genel iradenin politik anlamda halk egemenliği olarak devlette cereyan etmesini devletin meşruiyeti için tek geçerli yol olarak görür. Böylece ortak iyi de ortaya çıkabilecektir. Hal böyleyken, “toplum yoktur, tek tek bireyler vardır” ile özdeşleşen neoliberalizm, Rousseau’nun toplumsal sözleşmesiyle hiçbir

noktada anlaşılamaz. Buradan çıkacak asıl sonuç, neoliberalizmin bir anlaşma olmadığı, tam tersi anlaşma fikriyle uzlaşmaz çelişkiler barındırdığıdır. Foucault'un yönetimsellik kavramı altında incelediği yönetim teknikleri tam da bu anlaşmanın mümkün olmamasına karşılık yönetim erkinin rıza üretmek için uyguladığı yöntemler bütünü tanımlamaktadır. Neoliberalizmin akılsallığı işte bu rızayı üretmek ve piyasayı işler kılmak için vardır. Daha önce belirttiğimiz gibi, bu, anlamsız ve nedensiz bir çaba değil; Hayekçi antropolojik ve toplumsal teorilerin doğru varsayılp gerçekleşmesiyle anlam kazanan bir doktrindir. Bu doktrin, uyum doktrini, uygulanması ise şok doktrindir (Klein, 2010).

Devletin, işgücünü ve piyasayı bir arada tutan yapısı, neoliberalizmin akılsallığı dolayısıyla da değişime uğramıştır. Piyasayı ve piyasa aktörlerini zinde tutmak, motivasyon sağlamak, onları bir şekilde mutlu etmek de artık kazançlı bir işe dönüştüğünden bu işlev yine piyasaya bırakılmıştır. Mutluluk formülleri satan girişimcilerden, mutluluğu yakalama üzerine kitap yazan kişisel gelişimcilere, psikoloji kürsülerinin zihinsel esenlik çalışmalarından iyi hissettiren psikotik ilaç sanayisine ve endüstriyel psikolojinin reklamcılığın hizmetine verilmesi kadar onlarca yeni piyasa yaratılmıştır. Neoliberalizm bir tür performansların performansı olduğu için odaklanma, ölçme, analiz etme, şevk duyma gibi girdiler artık insan sermayesinin ayrılmaz endüstriyel parçaları haline gelmiştir (Davies, 2018). Devlet, piyasanın kendisini düzenlemesini gözetleme görevini sürdürürken, piyasa ile birey arasında çıkabilecek gerilimlerin en aza indirilmesi için bilimsel ve gündelik çözümlerin üretilmesi konusunda hem hukuki hem de idari çalışmalar yapmaktadır. Çünkü artık piyasa başarısızlığı söz konusu olduğunda, 2008 krizinde olduğu gibi, taşlar birbiri üzerine devrilecektir; taşların arasındaki devlet duvarı çoktan yıkılmıştır. Piyasayı kurtarma görevi devletlere tevdi edilmiştir. Bu farazi bir söylem değil, IMF ve Dünya Bankası anlaşmalarının bir neticesidir. Bir tür vergi devletine (tax state) dönüşen neoliberal devletler, vergiyi toplayıp yeniden dağıtırken piyasa yanlı davranmak zorundadır. Çünkü onun doğasında toplumu ve toplumsala ait olan değerleri değil, piyasayı etkin kılmak vardır.

Sözleşme teorileri, Aristotelesçi mutluluk hedefli toplum projesinin (*politeia*) daha gerçekçi hali olsa da onunla temelde bir noktada benzer; toplumu var ve iyi halde kılmak. Bu yüzden *koinonia* ile *commonwealth* politik olmasa da ahlaki bir doğrultuyu beraber temsil ederler. Neoliberalizmin diğer yönetim rasyonalitelerinden farkı niteliksel bir değişim değildir. Çünkü o kategorik olarak başka yerde, yer yer ardıllarının karşısındadır.

Sözleşme teorilerinin genel bir tanımına varacak olursak, bu teori, politik varlık olan insanın akli vasıtasıyla hayatta kalmak ve medeniyet kurmak için iradi olarak güvenlik

tercihini devletten yana kullanması olarak özetlenebilir. Açıkça görülmektedir ki, bu tanım neoliberal ajandayla uyuşmamaktadır. İnsan politik değil piyasa bağlamında ekonomiktir. Aklını ortak bir kullanıma değil, bireysel kullanıma ayırmış; hayatta kalmaya çalışsa da medeniyet gibi bir amacı kalmamış; güvenliğini de devlete değil özel şirketlere bırakmıştır. “Küresel ekonomi ile birlikte ulusal hükümetler, siyasal, sosyal ve güvenlik rolleri dahil, iktidarı iş çevreleri, uluslararası örgütler ve yurttaş grupları ile paylaşmaya başlamıştır” (Günlü 2008, 47). Bireyler sözleşme ile iradelerini devrederken devletin de bu iradeyi devretmesi sözleşmenin tersine doğru aktığını göstermektedir. Sözleşme teorilerinin bir ürünü -ya da tam tersi- olan modern devletler meşruiyet sorununa sözleşme aracılığıyla cevap vermişlerdir. Neoliberal devletler ise meşruiyetini ne halktan ne yasadan ne de sözleşmeden alır. Toplumsal sözleşme teorileri bireysel özgürlük ile egemenin otoritesi arasındaki gerilime verilebilecek cevaplar bütünüdür. Modern (kapitalist veya sosyalist) devletler bu gerilimi her daim diri tutmuşlardır. Bu iki güç arasındaki çatışma, politikanın dolambaçlı yollarında, toplumsal kuvvetlerin direnişiyle, hukuki mücadeleyle ya da seçimlerde verilen cevaplarda aranmıştır. Neoliberalizmin bu konudaki temel ayrımı, bu iki gücün çatışmasına taraf olması değil, bunları bozguna uğratmasıdır. Neoliberalizm için ne bireylerin gerçek özgürlüğü ne de egemenin bağımsız otoritesi söz konusudur. Hal böyleyken, neoliberalizmin “liberal” sözleşmelerden uzakta bir yerde konumlandığı anlaşılmaktadır. Modern devletler meşruiyetlerini, deyim yerindeyse ip cambazı gibi iki direk arasındaki ince çizgide yürüyerek sağlamışlardır. Buna karşın neoliberal ideoloji bu ipi direklerinden sökerek, ne bireyi ne de otoriteyi dengeleme ihtiyacı duymuştur. Sirkte cambaz olmak yerine sirkli işletmek her zaman daha kârlı olmuştur.

Neoliberal devletin meşruiyetinin uluslararası kurum ve şirketler ile çıkar grupları arasındaki güç ilişkilerinden ileri geldiğini ve yönetimin “yönetişime” dönüştüğünü ileriki kısımlarda göstermeye çalışarak, devletin meşruiyet kaynağı konusunda büyük bir kayma yaşandığını sonraki bölümde göstermeye çalışacağız.

4.5. Neoliberalizm Yükseliyor Devletler Zayıflıyor (mu?)

Neoliberalizm teriminden de bu terimin içerimlerinde de oldukça kez bahsetmemize rağmen onun hakkında bir tanıma ulaşmak için kat edilmesi gereken mesafelerin sonuna geldik. Çünkü bu kelime yalnızca felsefi, politik, ekonomik, toplumsal ve ideolojik yönelimlerle açıklanmak için oldukça karmaşıktır. Bundan dolayı neoliberalizmin bütününe anlaşılabilmesi için onun yalnızca felsefi yönünü değil diğer yönlerini de

incelemeyi gerekli gördük. Böylelikle daha bütüncül bir neoliberalizm fikrine ulaşabilmiş bulunuyoruz.

Ordoliberallerden beri kullanılagelen kavram daha çok ekonomik ve ideolojik sınırlarla çevrili iken, 1991 çözülüşünden sonra politik ve toplumsal olarak tüm dünyayı etkisi altına almıştır. 2008 krizinden sonra ise özellikle teknolojik devrimle birlikte insanlığın düşünme ve eyleme biçimi haline gelmiştir. 2008 krizi, neoliberalizmin tehlikeye girdiği veya alternatif arayışlarına girildiği bir kriz olarak tanımlanmamıştır. Çünkü, devlet müdahalesiyle olası risklerin kamusallaştırılması ve kârların özelleştirilmesi şeklindeki bir “kurtarma” senaryosuyla neoliberalizmin yeniden üretimi söz konusu olmuştur. Herkesin gözü önünde tartışılarak, gayet rasyonel ve alternatifsiz gibi öne sürülen radikal neoliberalizm kendi varlığını ve meşruiyetini tartışmaya kesinlikle açmamıştır. Bu, neoliberalizmin bir ekonomi politikası olmaktan çıkıp, krizleri dahi kendi yararına çevirebilen bir “yaşam biçimi” (Dardot ve Laval) ve hatta bir “düşünme biçimi” (*rationality*) haline geldiğinin en temel örneğidir (Brown 2015).

20 yıllık -görece kısa- periyotlarla kendisini katmanlayarak sağlam bir cephe ören neoliberalizm, -Eric Hobsbown’dan alıntılanarak- kısa 20. yüzyıla karşın uzun 21. yüzyıla damgasını vuran “şimdilik” tek normdur. Neoliberalizm üzerine metinleriyle dünyada ses getiren yazarlardan Pierre Dardot ve Christian Laval’a göre neoliberalizm normu yalnız politik iktisada değil, bireyin ilişkiler dünyasına etki ederek varoluşumuzun biçimi haline gelmiştir:

“Bu norm herkese genelleşmiş bir rekabet evreninde yaşamayı buyurur, halkların birbirleriyle iktisadi mücadeleye girmesini emreder, toplumsal ilişkileri piyasa modeline göre düzenler, birey dahil her şeyi dönüştürür. Birey artık kendini şirket olarak tahayyül etmek durumundadır” (Dardot ve Laval 2018).

Çağdaş özne ancak ve ancak benliğini girişimci benlik olarak kodlamak zorunluluğu içine doğar. Yönetim bilimi ise “ölçülebilir çıktı”, “beceri portföyü” gibi metrik alana geçiş yapar. Kişinin “özdeğerleri” “öz-performansla” yer değiştirir (Boltanski & Chiapello, 2005). Çağdaş kapitalizmin işleyiş mantığı olan neoliberalizm, hayatın her alanına nüfuz ederek kendisini her an ve her yerde yeniden kuran ilişkisel bir ontolojiye yaslanmaktadır. Bu ilişkileri ve ilişkilerin dayandığı tarihsel gerçeklik ardağını anlamadan neoliberalizmi bütünüyle anlamak mümkün görünmemektedir. Mübadele diyalektiği yerine rekabet mekanizmalarının denetimine giren toplumsal ilişkiler hızla piyasanın gerektirdiği

standartlara erişmiştir. Foucault da girdiğimiz yeni toplumsal evrenin devlet eliyle dağıtımının yaygınlaşmasından bahsederek, bu toplumun bir ticaret, gösteri, ürün, tüketim ya da süpermarket toplumu olmadığını, şirket, girişim ve üretim toplumu olduğunu belirtir. Piyasanın, rekabetin ve şirketlerin topluma şekil veren kuvvete dönüşmesini sağlayan bir mekanizmanın tam da devlet eliyle kurulduğunu söyler (Foucault 2019, 130). Öyleyse devlet, neoliberalizm tartışmalarının komşu ögesi değil; öznesidir. Daha önceki bölümde incelediğimiz ordoliberal gelenek ile birleşen neoliberal politika, devletin gücü elden bırakmayıp, piyasada rekabet düzeninin ilkelerini sağlamlaştırma görevi, devlete piyasayı hukuk ve yürütme eliyle koruma veya bir tür kabuk olma ehliyeti vermektedir (Slobodian, 2020).

20. yüzyılın fenomeni olan Keynesçi devlet kapitalizmiyle karşılaştırıldığında 19. yüzyıl liberalizminde farklı olan, ticaretin bir yandan imparatorlukların çöküşüyle bir yandan da İngiltere'nin küresel pazardaki kârlı işleri dolayısıyla görece küresel bir faaliyet oluşudur. 21. yüzyıl neoliberalizmi 19. yüzyıl liberalizmine benzemek isterken elden devleti bırakmak istememiştir. Çünkü 19. yüzyıl liberalizmi kendisine doğalcı felsefeyi, yani “bırakınız yapsınlar” amentüsünü ilke edinmişken, bunun işe yaramadığı Keynes tarafından anlaşılarak aşılması. Doğalcılık metafiziğini dışlayan neoliberalizm, bir yandan devlete ait kurumların özelleştirilmesini sınırsız bir biçimde savunurken diğer yandan dönüşümün gerektirdiği piyasa düzenlemelerinin devlet eliyle, dolayısıyla zorla, hukuki ve politik düzlemlerle yerleştirilmesini savunmuştur. Rekabetin ve piyasanın işleyişinin yolu gücün devletin elinde kalmasıdır. Piyasanın devletin yerine geçecek bir düzenleme aygıtı olmadığı, tek başına bir üst norm olarak toplumun yönetimini sağlayamayacağı bizzat neoliberaler tarafından da altı çizilmiştir. Bunun tersi de doğrudur. Devletin piyasanın yerine geçemeyeceği, tarihsel bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır:

“Devlet piyasanın yerine geçmez, bunun nedeni, basitçe, devletin gerçekte daima mevcut olmuş olmasıdır; çünkü devlet, Marx'ın kendi döneminde vurgulamış olduğu gibi, sermaye birikim sürecine yönelik her türden engeli parçalayan güçlü bir kaldıraç olmaktan bir an bile vazgeçmemiştir” (Dardot ve Laval 2018, 7).

Devlet ve piyasa arasındaki sorunlu ilişki 17. yüzyıldan beri hem liberaller hem de sosyalistler tarafından incelense de neoliberalerin bu soruna pratik bir çözüm buldukları açık bir gerçektir. Devlet ortadan kalkmadığı gibi önemi de azalmamıştır. İşlevi ve kapsamı ve yapısı değişerek ileride tartışacağımız gibi meşruiyet zemini oldukça bulanık bir alana

taşınmıştır. Devletler meşruiyetini yasalardan veya daha genel olarak yasallıktan alıyor gibi görünse de bu yasallığın başlayıp devam etmesi için gerekli olan tek şey halkın rızasıdır. Devletin tek dayanağının egemenin gücüyle varlık bulacağını öngören Machiavelli bile halkın rızasının gerekliliği konusunda çekimser davranmaz. Keynesçi devletin dayanağı da tek başına yasallığı değil halka refah üretebilmesidir. Bunu hukuk düzeniyle gerçekleştirmesi halk ile devlet arasındaki ekonomi politik ilişki açısından birincil önemde değildir.

Neoliberal devlet ise bu meşruiyeti rekabet ilkesinden alır. Rekabetin korunması ile sınırlı olmayan bu ilke, rekabetin yaygınlaşması ve diğer ülkelerle rekabetin sağlanması için gerekli teknik, yönetsel ve mali hazırlıkları tamamlamakla yükümlüdür. Rekabet devleti olarak da adlandırılan bu devlet tipi, kapitalist sistemin işleyişi için hem araç hem de sistemle bütünleştiği için amaçtır. Refah devletinin kapitalizmi ve buna bağlı olarak sert rekabeti evcilleştirmiştir. Buna karşın rekabet devleti, kapitalizmi ve rekabet düzenini azgınlıştırır. Ancak kapitalizm ile rekabet bir noktada ayrışır. Kapitalizmin temel argümanı sermaye birikimi yoluyla kâr ve kaynakların artışına dayanır. Oysa gerçek bir rekabet bunu önleyebilir. Rekabet devletinin kapitalizmi korumak için rekabeti serbestleştirmesinden doğan ise devletin rekabet söz konusu olduğu an tarafsız bir hakem değil oligopolik davranış özelliğidir (Dardot ve Laval 2018, 222). Bunun en bariz örneği 2008 krizinde yaşanmıştır. Kriz sonrasında yaşanan olumsuz ekonomik tablo karşısında halkı değil büyük şirketleri kurtarmayı seçen neoliberal devletler, bunu kemer sıkma politikalarıyla perçinleyerek finansal sistemin tarafını seçmiştir. Buna karşın devletlerin bu davranışı garipsenmek bir yana özellikle medyadan alkış almış, devasa kurtarma operasyonları uzun yıllara yayılan normale dönme planlarıyla soslanarak pazarlanmıştır (Mirowski 2013). Neoliberalizmin basit bir ideoloji olmadığını kanıtlayan bu durum, onun bir düşünme ve eylem tarzı, çağımızın tek *ethos* olduğunu açıkça ortaya koyar. 2008 krizinin bir diğer sonucu ise devletlerin piyasa için olmazsa olmazı olduğunun anlaşılmasıdır. Bu, ordoliberal geleneğin (Eucken/Böhm) de altını çizdiği ancak Chicago ekolünün önemsemediği bir gerçekliği gözler önüne seren en büyük örnektir.

Poulantzasçı yaklaşım, “devletin farklı toplumsal güçlerin çatıştığı bir alan” olduğu şeklinde karşımıza çıksa da bu alan isonomik değil, sermaye lehine eğilim gösterecek biçimde düzenlenmiştir. Dolayısıyla devlet ne otonom bir makine, ne de sermaye sınıfının kontrolü asla elden bırakmadığı bir kumandadır. Bu ikiliği aşmaya çalışan Jessop, devletin sermaye lehine “stratejik seçicilik” (*strategic selectivity*) sergilediğini, bunun devletin

kurumsal ve hukuksal yapısıyla uyumlu olduğu gibi, iç ve dış sermayenin, uluslararası ilişkiler bazında diğer devletlerin, piyasa dışı organizasyonların (NGO veya STK), uluslararası kuruluşların (DTÖ, DB, BM) ve askeri paydaşların (Ordu, NATO, BMGK) işleyişindeki kapitalist mantığa uygun olarak işlediğini belirtir (Jessop 2021). Dolayısıyla bu ikilik modern devlete dair bir tartışmadır. Politika ile ekonominin öncelik-sonralık ilişkisi yerini iççeliğe, stratejik seçiciliğe ve rekabet ilkesinin piyasa lehine işlemesi için işbirliğine dönüşmüştür.

Bununla beraber devlete dair bir başka sorun ortaya çıkmaktadır. Sermaye, işgücü, rekabet ve ticaret gibi olgular toplumsal ilişkilerin bir özelliği haline geldiyse devletin önemi azalmış mıdır?

Modern devletler imparatorlukların parçalanmaya başlamasını müteakiben ortaya çıkan ulus-devletlerin toplumsal yansımalarıdır. Üretim kapasitesi, refah, kalkınma, eğitim düzeyi, kentleşme, kurumsallaşmış yapılar gibi özelliklerle tanımlanan modern devletler, hukuki bakımdan da kalın sınırlara sahiptir:

“18. yüzyıl sonunda ve 19. yüzyılda kapitalist üretim biçiminin egemen hale gelmesiyle ortaya çıkan *modern devlet*, belirli bir toprak parçası üzerinde mutlak egemenliğe sahip, hukukun genel ve soyut diliyle konuşan, toplumun çoğunluğu tarafından onaylanan çıkarlara yönelik kararlar alıp uygulayan, tüm yönetim yetki ve araçlarını tekelinde toplayan ve dış ilişkiler dışında kendisine eşit hiçbir odak tanımayan güçtür” (Türe 2008, 77).

Piyasa mantığı her yeri kuşatırken devletin bundan azade olması düşünülemez. Devletler tarihte de sistemlere kolayca angaje olacak şekilde evrimleşmişlerdir. Devletlerin devrimlere dayanıksız yapısı onun içinin boş olduğunu değil, doğası gereği buna uygun olmasından ileri gelmektedir. Elbette zaman zaman toplumsal ya da politik hareketler ve değişimler karşısında bazı devletlerin tepki göstermesi mümkün görünmektedir. Ancak bu, devlet içinde yaşayan bir kliğin, yerleşik hale gelmiş bir partinin ya da devletten yararlanan ama devlete ait olmayan politikleşmiş yapıların tepkisidir. Elbette bunlar da devletin fiili parçaları haline gelmişlerdir. Ancak politik düzey devletin kanallarından sızma konusunda daha akışkandır. Devlet politik yapıyı sahiplenmezse politikanın kendisine yeni bir devlet kurmaya yetecek insan ve maddi birikimi toplayabilme kabiliyeti vardır. Tarihten örnekleri mevcut olan bu tartışmalı durum, neoliberal düzen için de geçerlidir.

Neoliberal devlet, söylemin aksine yok olmadığı gibi, politik ve demokratik kurumları ortadan kaldırmamış; aksine çoğaltmıştır. Devletin, “genel rekabet ilkesine

bütünüyle tabi olan ve piyasaların yaygınlaşması, desteklenmesi ve belli ölçülerde regüle edilmesine yönelik bir tür “büyük şirket”e fiilen dönüşümü” gerçekleşmiş, “yok olmadığı gibi, hiç olmadığı kadar şirketlerin hizmetine girmiş, dahası şirket tarzında bir yönetime dönmüştür” (Dardot ve Laval 2018, 7). Yapısal ve işlevsel dönüşümle beraber toplumsal dönüşüm günümüzde hızla sürmektedir. Bütün bunları ele aldığımızda ise devletin kavramsal dönüşümüne dair tarihsel bir hakikat ortaya çıkarılabilir.

Ne devlet ne de devlete ait kurumsal yapılar kendiliğinden oluşur. Devletin kurumları tarihsel süreç içerisinde mücadeleler ve alttan gelen baskı ile meydana gelmiştir. Neoliberalizm ise küresel sermaye çevrelerinin yani yukarının zorlamaları ve borç içinde kalan ülkelerin buna sürüklenmeleri sebebiyle ortaya çıkmıştır. Devlete ait olup devletin sembolü haline gelmiş kurumsal yapılar⁴⁸ da yukarıdan gelen güçle yıkılmaya başlamıştır. Kurumların elden çıkarılması için önce, devletin üreten, harcayan, çoğaltan yetenekleri elinden alınmıştır. Devletin yeni görevleri üzerine sürdürülen tartışmalarda devletin yorgun, kambur, hasta oluşu gibi benzetmelerin kullanılmasını sağlamış, kurumların devlette zarar ettiğinde ısrar edilmiştir. Bu gibi söylemlerle tüm dünyada özelleştirmeler hızlandırılarak, devlete yalnızca piyasayı gözetme, emeği ise gözetleme ve disipline etme görevleri ya da daha yeni bir yaklaşımla “rol”leri bırakılmıştır.

Neoliberal çağda, yapılan tartışmalar ve eleştiriler hangi taraftan gelirse gelsin devletin “görevi” yerine “rolü” daha sık kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü görev arkaik bir ahlakilik barındırırken “rol”, daha esnek, daha aktif ve yenilik yaratan bir yapıdadır. Örneğin ailede babanın görevi ile babanın “rol”ü arasında hem yaklaşım hem de içerim olarak farklar vardır. Babanın görevi, eski aile fonetiğini çağrıştırır şekilde, “çalışmak”, “eve boş gelmemek”, “ailesini korumak” ve “ödemeleri” yapmaktır. Oysa babanın ailedeki “rol”ü dendiğinde akla ilk gelenler, “eşe ev işlerinde yardımcı olmak”, “yemek yapmak”, “alışverişi beraber yapmak”, “çocuklarla zaman geçirmek” gibi kulağa ve iç sese daha demokratik gelen işler olacaktır. Halbuki bunlar babanın “rol”ü olduğu gibi görevidir de. Semantik olarak devletin görevi yerine “rol”ünden bahsedilmesi, devletlerin görevlerinde kısıtlamaya gidilirken demokratikleştiği izlenimi de vermektedir. Keza David Harvey (1935-) de, neoliberalizme eleştirel yaklaşmasına rağmen devletin “rol”ünden (*role*) bahsetmektedir:

⁴⁸ Burada iki tür yapıdan bahsedebiliriz. İlki yönetsel yapılardır. Bu konuda en büyük örnek planlama ve kalkınma departmanlarıdır. Yerlerini stratejik geliştirme ve özelleştirme kurumları almıştır. İkincisi ise birincisine bağlı olarak devlete ait işletmelerdir. Fabrikalar, bankalar, liman ve otoyollar, hastaneler, eğitim, gıda satışı, giyecek satışı, yayın ve basım kurumları gibi birçok alanda hizmet veren kurumlar devletin güdümünden çıkarılmıştır.

“Neoliberalizm her şeyden önce bir politik-ekonomik pratikler teorisidir. Bu teori, insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerini serbest bırakmak olduğunu iddia eder. Devletin rolü, bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve yaratıp, sonra o çerçeveyi korumaktır” (Harvey 2015, 10). “Devletin neoliberal teorideki rolü” (Harvey 2015, 72), (...) “ rolü oynarken devlet kolektif bir şirket gibi çalışmalıdır” (Harvey 2015, 87) .

Devletler neoliberal çağ ile birlikte devlet gibi “davranmaya” devam ederken (rol yaparken) Harvey’nin ve Dardot-Laval’ın da haklı olarak belirttiği gibi şirketleşmekte, piyasa mantığı uyarınca kendini hukuksal olarak güncellemekte ve bireyleri yalnızca piyasa içinde özgürleştirmektedir. Devlet hem görünürlük bakımından saydamlaşmakta hem rolünü azaltarak toplum üzerinde -görünür- etkisini yitirmekte hem de bireyi serbest bırakarak özgür ve demokratik bir kimliğe bürünmektedir. Böylece yönetmek yerine “tutumları yönlendirmek” (Foucault 2019, 293) devletin rolüne daha uygun bir eylem biçimine dönüşmüştür. Devlet yapılandırılırken toplum da karşılıklı olarak yapılandırılır. Aklın tüm vücudu yönettiği Platoncu organizma şemasına dayanan yönetim anlayışı, bedenin tam teşekküllü bir beyin olduğu ve ağlarla sinirsel yönetimle benzerlikler taşıyan Spinozacı ve yönetimle yer değiştirmiştir.

Sonuç olarak devletler zayıflamadığı gibi piyasa rasyonelitesinin yayılması için gücünü korumuştur. Bu rasyonaliteye yerel ve uluslararası zeminlerde ayak uyduran devletler kriz dönemlerinde istisna hali olarak piyasayı kurtaran “stratejik ortak” rolünü oynayan ancak sırf bu istisna hali üzerine kurulu bir işleyişi de içselleştiren bir yapıya sahip olurlar. Kriz harici normal zamanlarda ise yönetim söylemiyle kendini görünmez kılarak işleyişini insanlara daha derinden aksettirebile yeteneği geliştirmiştir. *Homo politicus*’u tahtından indirip *homo oeconomicus*’un ise anlamında değişiklik yaratarak ortaya çıkardığı, varoluşunu kendisine yatırım yapılması gereken, sonu gelmeyen rekabetin kollarına bıraktığı bir insan sermayesi biçiminde tezahür ettiği *homo entrepreneur* (girişimci insan), neoliberal devletin yönetim normunu içinde taşıyan özneliği haline gelmiştir.

4.6. Yönetimsellik ve Yönetişim

Devletin bireylerin özgürlüğünü veya güvenliğini garanti altına alma zorunluluğu sözleşme teorilerinden ve insan hakları tartışmalarından türetilmiş bir sonuç olarak düşünülebilir. Oysa devletin yapısal dönüşümleri özgürlüğün tanımını da peşinden

sürüklemiştir. Bu özgürlüğün rekabet özgürlüğüne dönüştüğünü daha önceki bölümlerde incelemiştik. Devletler bu özgürlüğün sınırları içinde hareket eden bireylerin tutumlarını idare ederken aslında emeğin kontrolünü sağlarlar. Bunun için de biz dizi teknik ve usul kullanırlar. Burada “government” ile “governance” ayrımı yapmak gerekir. Yönetimin aksine yönetişim, kamu otoritesinin tek elden buyurma gücü olmasından ziyade, piyasanın, dağınık yönetsel ağların (yerel yönetim, muhtarlar, din görevlileri vs) ve sivil toplumun katılımıyla “iktidarı icra etmenin” bulanık teknikleriyle anlam kazanır. Dolayısıyla özgürlük söylemi, yönetimselliğin epistemik çerçevesini kurarken yönetişimin de örgütsel mantığını inşa eder:

“Gelgelelim yönetişimin —şirketler, devletler ve keza kâr amacı gütmeyen kuruluşlarda— hiyerarşik biçimde düzenlenmiş komuta ve kontrol vasıtasıyla yönetimden, ağ tabanlı, entegre, kooperatif, ortaklığa dayanan, geniş alana yayılmış ve en azından kısmen kendi kendini düzenleyen bir yönetime geçiş anlamına geldiği düşüncesinde araştırmacıların ve tanımların hemen hepsi birleşmektedir” (Brown 2018a, 142).

Foucault’ya göre modern devlet, 17. yüzyıl öncesi arkaik biçimlerin aksine, iktidarın kaynağını kendi, içselleştirilmiş aklından alır. Devletin arkaik biçimleri ise genellikle bu kaynağı Tanrı’dan aldıklarını iddia ederler. 17. yüzyıldan sonra ortaya çıkan “devlet aklı”, hem iktidarın hem de ticaretin genişlemesi karşısında devletin güçlenmesine yardım etmiştir. Artık yönetimler kendi “rasyonelliğini” kullanarak bunu çeşitli pratiklere dökerler. Burada önümüze çıkan en önemli yapılar polis gücü ile asker-bürokrasi gücüdür. Bunlar biri ülke içinde, biri ülke dışında devletin sarsılmazlığını sürdürmeye çalışan kuvvetlerdir. Ancak 18. yüzyılda devletlere hakim olan liberalizm ideolojisi bu sert-disiplinci yönetim anlayışını parçalamıştır. Çünkü, daha önce değindiğimiz gibi, merkantilizm etkisini yitirmiş, serbest piyasa anlayışı Avrupa’da hakim görüş haline gelmiştir. 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında ise hukuk devletleri ortaya çıkmıştır. Bu devlet türleri kendilerini despotluktan ve polis devletinden ayırmak için yönetimde şahsılık ve tek ilke etrafında yönetim tarzlarından uzaklaşırlar. “Hukuk devleti, öncelikle kamusal gücün eylemlerinin ancak onları önceden kısıtlayan kanunlar çerçevesinde değer kazandığı bir sistem olarak tanımlanır” (Foucault 2019, 143). Hukuk devleti kamusal gücün yaptırım haklarını kanunların yapısından almaktadır. İdari mahkemeleri vasıtasıyla devlet kendini denetleyebilir; hatta kendine ceza verebilir.

Devletin yönetim mekanizmalarını piyasanın işleyişine adapte etmesi yeni bir hakikatin de doğmasına sebep olmuştur. Piyasada serbest bırakılınca hem üretimin hem de fiyatın bir dengede olacağını ve bu dengenin hakiki (doğal) olduğunu söyleyerek geri çekilen devlet, bu yöntemi diğer toplumsal ilişkilerin işleyişi için de kullanmaya başlar. Örneğin adalet konusunda, bir suçun üstüne fazla gitmenin kötü sonuçlar doğurmasına karşılık suçun bir nebze kadar işlenmesine izin verilmesi hem suça bulaşanlar hem de suçtan etkilenenler için bir denge noktasının bulunduğunu ve bu noktanın yeterince adil olduğunu belirten Foucault, ideal bir liberal toplumda ekonomik hakikat gibi adalet hakikatinin de toplumda serbestleşmenin sonucunda ortaya çıkabileceğini belirtir (Foucault, 2019). Burada en temel varsayım toplam ya da genel fayda hesabıdır. Bu “dengeleme” mantığı iktisadi kavramlarla yeniden tanımlanmış suç yaklaşımıyla (Becker, 1968) daha net ortaya konulabilir: Belli bir yaptırımın maliyeti büyük yaptırımlara göre çok daha azdır. Maliyet hesabı yapıldığında “az miktarda suç”un tolere edilmesi akla ya da piyasaya uygun olabilir; risk yönetimi siyasal aklın ölçütüne dönüşür⁴⁹. Toplumsal alanın kalibrasyonu, piyasa mantığının hukuğun norm koyucu tavrından çok fayda-maliyet hesabına düşmesi üzerinden sağlanır.

Devletin akılsallığının ölçütü ilkeler ya da değişmez kadim kurallar değil, marjinal denge için neyin gerektiğinin pratiğidir. Buna göre bir ürünün miktarı azaldığında fiyatını (toplum etkilenmesin diye) sabit tutmaya çalışmak, onun daha hızlı azalmasını sağlarken, miktarı yüksek ürünü aynı fiyatta tutmak da piyasanın yavaşlamasına sebep olacaktır. Bunun yerine miktarlarla fiyatların dengesi sağlanırsa toplum bunun doğru olduğunu düşüneceği için ne kıtlık çıkacak ne de kargaşa yaşanacaktır. Böylece toplum kendiliğinden kontrol edilir. Görünürde yöneten devlet olsa da, devlet akıllı ya da akılsallığı devrede olur (Foucault 2013). Bu akılsallığın tek borçlu olduğu şey ise fiyat sinyalizasyonudur. Fiyatlar adeta telekomünikasyon gibi çalışarak piyasadaki kıtlık ya da bolluk durumlarında sinyal vererek arz-talep dengesi üzerinden kendini optimize eder. Fiyatlar ile insanlar arasındaki kurulan bu doğalcı yaklaşım toplumun piyasaya adaptasyonu için müthiş bir rıza üretir.

Yalnızca piyasa için geçerli görünen doğalcı optimizasyon için rekabetin ve fiyatların serbestliği mantığı toplumsal yaşamın neredeyse en ince ayrıntısına kadar genişletilir. Serbest bırakarak disipline etme modeli, fiyatların serbestleşmesi sonrasında toplumun da

⁴⁹ Atina’da Solon’dan önceki yasa koyucu olan Drakon’un ünlü yasaları, hemen her suça ölüm cezası vermekte, böylece toplumda suçun veya başkaldırının azalacağı tahmini üzerine kurgulanmıştır. Oysaki sert cezalar toplumda daha fazla infiale yol açmış, işgücü kaybını had safhaya çıkarmıştır. Cezaları asgari düzeye çeken ve önceki suçlara af getiren Solon ise yaptığının toplumsal ve ekonomik açıdan faydalı olduğunun bilincindedir. Bu, iktisadileştirilmiş suç mantığının ilk örneği olarak karşımızda durmaktadır.

bu işleyişe uygun davranacağı varsayımına dayanır. Toplum rekabet mekanizmasına uyduğu sürece son derece özgürdür. İşleyen mekanizma içinde sınırlar yoktur. Ancak piyasaya aykırı davranarak normun dışına çıkan insanlar devleti görebilir. Neoliberallere göre bu kişileri cezalandıran devlet değil yine piyasadır. Dolayısıyla devlet, hem piyasa içi hem de piyasa dışı bir aktör olarak kendini muğlaklaştırmıştır. Görünmeyen ama etkileri son derece hissedilen bir pozisyon devletin piyasa için en uygun halidir. Friedman da devleti tartışmadan önce piyasayı, özellikle de fiyatların dengesini överek, bu sistemin doğal olmasıyla her yere uygulanabilirliğine vurgu yapar: “Fiyat sistemi o kadar iyi, o kadar etkin bir şekilde işler ki, çoğu zaman biz bunun farkına bile varmayız. Fiyat sisteminin ne kadar iyi işlediğini, işlemesi engellenmediği sürece asla fark etmeyiz” (Friedman ve Friedman 2021, 42). Öyleyse biz, devletin işini yaptığını ancak ve ancak işleyen bir piyasanın varlığı eşliğinde algılayabiliriz. Oysa işlemeyen bir piyasada ilk tartışılacak olan şey devlettir. İşte devletlerin en büyük sorumluluğu buradan kaynaklanmaktadır. Almanya’daki ordoliberal gelenek, devletin piyasaya ve rekabeti doğallaştırdığı değil yasallaştırıp koruma altına altına aldığı bir piyasa düzeni (*Ordnungspolitik*) sağlaması gerektiğini belirterek, devletin bu konuda aktif görev alması gerektiği konusunda Hayek’in piyasayı keşfedilecek bir alan olarak tahayyül etmesiyle kesişir.

Neoliberal pratiklerin ilk deneyimleri askeri yöntemlerin de yardımıyla uygulamaya konulurken (özellikle Güney Amerika ülkelerinde darbeler yoluyla) daha sonra tam tersi bir yöntem izlenmiştir. Çünkü hükümlanlığın zorla kabul ettirilmesi yerine toplumda rıza üreterek gerektiğinde ise zora başvurarak ikili bir uygulama yolu izlenmiştir. 18. yüzyıldan beri değişmeyen yöntem, piyasa mantığının genelleşerek politik alanı kendi kurallarına tabi tutmasıdır. Bunların neticesinde neoliberal uygulamalar:

“(...) özel yönetim teknikleriyle, en iyi pratikler ve hukuki ayarlar yoluyla; şiddet, amirane buyruklar, hatta bariz siyasi platformlar yerine, mutabakat ve *buy-in*'e dayanan "yumuşak iktidar" üstünden yürürlüğe giriyor. Komplike bir sağduyu biçiminde, yerleştiği, yuvalandığı ve onay gördüğü her yerde kurumlan ve insanları yeniden inşa eden bir gerçeklik ilkesi olarak iş görüyor neoliberalizm” (Brown 2018, 43).

İnsanların yalnız devlet ya da şirketler tarafından sermaye olarak görülmesi neoliberalizm için yeterli değildir. İnsanların kendisini şirketleştirmesiyle tamamlanan halka, ekonomik sorumluluktan sonra politik sorumluluğun da devletten topluma doğru paylaştırılmasını sağlar. Böylece tek taraftan buyrulan bir yönetim tarzı terkedilerek

karşılıklı denetim ve özdenetim yoluyla “yönetişim” kavramı ortaya çıkar. Yönetimden yönetişime geçilmesi, neoliberal devletlerin de ortaya çıkmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yönetim mekanizmalarının parçalı hale gelmesi, sistemin kendini denetleyebilmesi ve karar alma süreçlerinde ortaklığa vurgu yapılması yönetişimin temel özelliklerindendir. Ancak neoliberal uygulamalar, yönetişimi karşılıklı yönetimden yönetsellik tekniklerine doğru esnetmektedir. Sorumlulaştırmanın norm haline gelmesiyle riskler devletten bireylere doğru kayar. Kurumlarda özyönetimin teşviki ile beraber performansların ölçülebilir hedeflere indirgenmesi, bununla beraber metrik rejimin kontrolü sayılarla gizlemesi ve gözetimi görünmez kılması yönetişimin sayılar hesabıyla toplumu regüle etmesini sağlar. Öngörü ve yönlendirme, yönetmenin yerine geçer. Devlet toplumun antik çağda sanıldığı gibi öğretmeni değil, psikiyatristidir. Acılarını azaltır, hayatta kalmasını sağlar, çalışmaya devam etmesine ve “normal”e dönmesine yardımcı olur.

Modern devletlerin en büyük sorumluluklarından biri toplumun sağlığı konusunda güvence vermesidir. Toplum ile devlet arasındaki metafizik bağıntı neoliberaler tarafından “çok gerçekçi” analizlerle koparılmıştır. Bu noktada en temel sav, bireyin kendini, devletin onu düşündüğünden çok daha iyi düşünebileceğidir.

Yönetişimde devletin sorumluluğundaki sosyal güvenlik sorunu artık bireyin kendi sorumluluğuna da pay edilir. Bireyin daha az vergi vermesi, arta kalan birikimin daha “akılcı” yöntemlerle sosyal güvenlik harcamalarına çevrilmesi beklenmektedir. Özel sigorta şirketleri “akıllı” yöntemler ile bireyin sorumluluğunu -cüzi bir miktar karşılığında- üstüne alabilmektedir. Emeklilik hakkı, konut hakkı, işsizlik güvencesi gibi sosyal devlet uygulamalarının bir kısmı rafa kalkarken bir kısmı ise piyasaya devredilir. Böylece birey doğduğu andan itibaren şirketlerin mantığı içinde düşünür. O artık yurttaş değil müşteridir. Çünkü toplumsal ilişkiler politik bir süreci değil ekonomik süreci takip eder. Her yanda fayda arayışına giren *homo economicus*, siyasal süreçlerin hızlıca ekonomikleşmesini ister çünkü kamu yararı ilkesi onun kavram setinde bulunmamaktadır:

“(...) ortada sadece *homo oeconomicus* olduğunda ve siyasi olanın sahası ekonomik terimlere döktüğünde, kamusal şeylerle ve ortak faydayla ilgili olan yurttaşlığın zemini ortadan kaybolmaktadır. Burada sorun kamu mallarına kaynak aktarımının kesilmesinden ve neoliberal aklın ortak gayeleri değersizleştirmesinden ibaret değildir; bu da doğru olmakla birlikte, yurttaşlığın kendisi siyasal değerini ve mahallini kaybetmektedir” (Brown 2018, 47).

Dolayısıyla devlet meşruiyet sahasını yurttaşlara verdiği hak ve özgürlükler vasıtasıyla ya da hukuki gerekçelendirme ile değil, her alanı piyasalaştırıp kendini de sermayenin bir bileşeni olarak ortaya koymasıyla genişletir. Çünkü özgürlükler alanı politikanın değil ekonominin sahip olduğu özelliktir. Devlet de bu özgürlüğün sağlayıcısı olarak sermayenin hem aktif bir bileşeni hem de bireyin sermaye ile ilişkisinde derinlik kazandırıcı faktörleri bünyesinde taşır. Neoliberal devletin en büyük sorumluluğu sermaye veya piyasa başarısızlıkları sonucunda toplumun hasarlarını telafi etmekten piyasanın hasarlarını telafi etmeye dönüşmüştür. Bunun nedeni, toplumun özümsemiği haliyle, piyasa başarısız olursa hem devletin hem de bireylerin başarısız olacağı inancıdır. Oysa bireylerin bir kısmı başarısız olur da piyasa sağlam olursa toplum ayakta kalmaya devam eder. İşte bu nicelik hesabı devletlerin akılsallığını oluşturarak piyasanın iki ayağından biri olan devletin (diğeri birey) yönetme mantığının çekirdeğini oluşturmaktadır.

4.7. Neoliberal Devletin Dört Şartı

Neoliberal devletin incelenmesi amacıyla devletin olumlu işlevleri yerine getirilebileceği veya bu konuda sınırlandırılması fikri bir ayrımına sebep olmuştur. Devletin işlevlerinin mümkün olduğunca sınırlandırılması ile sınıflandırılarak sınırlandırılması arasında yapılan tartışma neoliberal devlete dair iki ana hattın izini sürmemizi sağlayacaktır. Ayrıca devlete ait çıktılar ile devletin yapısının nasıl olması gerektiğine dair tartışma da ayrı bir ikili tanıma yaklaştıracaktır. Böylece iki analitik ayrımın bileşimi, neoliberal devlet söyleminde dörtlü bir matrisin ortaya çıkmasını beraberinde getirecektir (Biebricher 2018, 34-35). Bu dörtlü matrisin bir diğer kurulum amacı neoliberalizmin derinliklerinde yatan, irade ve düzen arasındaki felsefi gerilimin ortaya konulmasıdır. Hayek'e göre, piyasa kendiliğinden meydana gelmiş, doğal bir düzendir. Buna karşılık devlet ise bilinçli olarak inşa edilmiş bir yapıdır. Birbirine zıt bu iki olgunun bir arada bulunması gerektiği ise açıktır. Bunları bir arada tutabilecek ilk deney 17. Yüzyılda ortaya çıkan (özellikle İngiltere'de) liberalleştirme girişimleri ise ikincisi ve küresel çapta olanı neoliberalizmdir. İnsan iradesi sayesinde inşa edilen devlet, kendiliğinden varolan düzeni korumak için nasıl hareket etmeli, yapısı buna göre nasıl yeniden kurgulanmalıdır? Bu sorular ile bunlara verilecek cevaplar aşağıdaki her bir şartın altında yeniden konumlanır ve onların arasındaki gerilimleri açığa çıkarır.

Bu matrisin ilk planı devletin piyasaya karşı görevlerini ve bunların ifa edilmesini özetler. Friedman, bir neoliberalden beklenmeyecek ölçüde devletin toplumda önemli roller

alabileceğinden bahseder. 19. yüzyıl klasik liberalizminin resmi görüşü olan devletin fişini çekme fikrinin doğru olmadığını, aşırı güçlenen bazı kişi veya şirketlerin de denge bozucu olacağını söyler. Fiyatların adil bir şekilde ayarlanması ve tekelleşmenin önüne geçilmesi için (amaç tamamen rekabetin korunma ilkesidir) devlet otoritesinin görevlerini sıralar. (Friedman 1951, 91). Hakem rolüne giren devletin sınırları net olarak çizilse bile varlığı her zaman hissedilir ve hissedilmelidir. Devletin olmadığı bir durum kaosun habercisi konumundadır. Dahası devletin piyasaya müdahalesi de gerekli olabilir. Ancak burada piyasanın içindeki gelişmelere, ürünlerin fiyatlarına veya doğrudan piyasa ile ilişkili ticari hayata değil; doğrudan piyasanın kendisine, biçimine ve yapısal özelliklerine müdahalede bulunulmalı, piyasanın sağlığı için fayda/zarar hesabı yapılmalıdır. Dolayısıyla piyasanın önüne geçme ya da ondan rol çalma gibi bir eylem söz konusu edilemez. Eucken'in anti-tekel devlet müdahalesi önerileri de bu devlet modelinin klasik bir örneğini oluşturur.

Hayek'in etkileşim içinde olduğu, Alman ordoliberalizminin de etkilendiği devletin piyasa ve toplum için denge unsuru ya da hakem rolünü üstlenmesi, rekabetçi düzenin işleyişi için oldukça gerekli görülmektedir. Buna karşın Rüstow ve Röpke gibi ordoliberal teorisyenler ise devletin toplumla organik ilişki içinde olması gerektiğinin altını çizerekler. Çünkü salt piyasanın kurallarının hüküm sürdüğü yaşamda yozlaşma veya yabancılaşma kaçınılmazdır. Toplumu bir arada tutan daha manevi ve derin bağlar kurulmalıdır. Piyasa veya buna bağlı olarak fiyat sinyalizasyonu toplumda tek yol gösterici işaret olamaz. Piyasa ancak bir araç olduğu sürece değerlidir, amaç olduğu zaman ise toplumun ahlaki ve kültürel değerleri piyasanın soğuk ve anonim kararları altında yok olur. Bireyci bir felsefeden beklenmeyecek denli komüniteryan bir fikrin doğması ilginçtir. Devlet, organik toplumu korumak için görev almalı, onu piyasanın kültürel etkilerinden koruyacak manevi bariyerler geliştirmelidir. Bundan dolayı liberal muhafazakârlık özellikle ordoliberaler için anlamlı bir politik tutum olmuştur ki Almanya'da bu gelenek hâlâ çok güçlüdür ve temsil ettiği parti uzun süre iktidarda kalmasını buna borçlu olduğu şeklinde yorumlar bulunmaktadır.⁵⁰ Devletin bulanık da olsa bazı görevleri, bu ilişkinin sağlıklı sürdürülmesi amacıyla yerine getirmesi gerekmektedir. Almanya'daki devlet geleneğinin Rüstow ve Röpke ile dolaylı bağlantıları başka bir çalışmanın konusu olacak kadar geniştir.

⁵⁰ CDU (Almanya Hristiyan Demokrat Birliği) şu anda Almanya'nın en büyük partisidir ve genellikle "Halk Partisi" (Volkspartei) olarak anılır. 1945 yılında kurulmuştur. 2005'ten 2021'e kadar Almanya'da ilk ve şimdiye kadar tek kadın başbakan olarak görev yapan Angela Merkel bu partiden gelmiştir. CDU şu anda Federal Meclis'te muhalefet tarafında yer alır. CDU piyasa ekonomisine yöneliktir ve aynı zamanda geleneksel Hristiyan değerlerini temsil eder. Bkz: <https://handbookgermany.de/tr/political-parties>. Erişim tarihi 09.01.2025

İkinci olarak neoliberal devletin ilkeleri ile sınırlılıkları sorunu gelmektedir. Devletin sınırlılıkları hukuk ve hizmet içinde belirlenir. Röpke, devletin müdahaleleri konusunda sınırlamanın ölçütünü ne olması gerektiği üzerinde durur. Devlet müdahaleleri genelde “piyasa bozucu” nitelikte olduğu için bozulan piyasaya yeniden müdahale gerekir ki kısır döngü kaçınılmaz olur. Buradaki ayrım, piyasanın daha adil olması ile fiyatların adil olması arasında yaşanan gerilimde açıkça görülebilir. Devlet piyasanın adil olması için girişimde bulunmalıyken fiyatlara müdahale edilmesi piyasa adaletini ya da dengesini bozacağı için bundan uzak durmalıdır (Biebricher, 2018, s. 47-48).

Hayek, bunlara ilave olarak neoliberal devletin ancak bir hukuk devleti şeklinde örgütlenmesiyle varolabileceğini söyler. Bu sıradan bir hukuk devleti değildir. Hukukun sert çekirdeğinin içinde piyasa ve bireyler vardır. Yani hukuk bireyi ve piyasayı devlete karşı korur. Hukuk net, uygulanabilir, geriye doğru uygulamaya kapalı, soyut ve eşit mesafede olmalıdır. Hayek’in hukuk felsefesi aslında onun epistemolojik görüşünün devamı niteliğindedir. Sayısız insanın elindeki bilgilerin tamamı işleyen bir piyasa mekanizmasının dağınık verileri işlenmesiyle oluşur. Devlet veya hükümet bu bilgiye tek elden haiz olamaz. Devletin piyasaya müdahalesi bilginin doğal yollarla işlenme ve dağıtılma sürecini bozmaktan öteye geçemez. Hayek bundan ötürü hukuku saf bir güvenlik meselesinden ayırarak bilgilerin işlenmesi için koruyucu bir bariyer görevi üstlendirir. Bu bilgi rejiminde hukuk piyasayı devletten ayırır. Böylece hükümete en başından engel konulmuş olur. Burada temel amaç devletin genişlemesini ve kendisini amaçlaştıran kamu hukukunun belirsiz statüsüne sınır koymak; buna karşın özel hukuk yardımıyla devleti topluma hizmet edebilir hale getirmek yani araçsallaştırmaktır. Öyleyse Hayek’e göre neoliberal devlet hizmet devletidir. Onun tek zorlayıcı gücü hizmet edebilmek için vergi toplayabilmektir. Hukuk yoluyla özgürlüğün korunması ile aydınlanma fikrinin kanunla özgürlük iddiası ilginç bir benzerliği de gözler önüne serer.

Üçüncü olarak neoliberal devletin oluşması için devletin kısıtlanmasının yapısal formları üzerinde durulacaktır. Bu yapısal formlardan ilki liberal devletlerin şartlarından olan güçler ayrılığı ilkesidir.

Devletin içindeki temel güçleri yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayıran yöntemin amacı denetlenebilir, dengeli ve hukukun üstünlüğünün korunmasıdır. Devlet gücünün farklılaşması ve yetkilerin dağıtılması yolula getirilen sınırlamalar neoliberal devletler için de bir tartışma konusu olmaya başlamıştır (Biebricher 2018, 55-56). Burada temel sorun yürütme ve yargının yasamanın yerine geçerek anayasaya ya da topluma karşı yasaları

esnetmesidir. Hem devletin hem de ekonominin hakemi olması gereken yürütme ve yargı yasamaya karşı güçlenme tehlikesi barındırır. Buna karşın Hayek, yasamanın yürütmeye yani hizmete karşılık güçlenmesini demokrasi için son derece sakıncalı bulmaktadır. Platoncu bir endişenin göze çarptığı bu anlayış, “çoğunluğun tiranlığı” konusunda demokrasinin içsel paradoksunu piyasanın gözünden yeniden yansıtır. Buna göre yasama gücünün bütün erki elinde tutması popülizmle birleştiğinde “seçmenin” kısa vadeli çıkarlarıyla buluşabilir. Piyasanın sert kabuğunu parçalayabilecek bir zehir olan popülizm, anayasal kurumlar ve devlet üstü organizasyonlarla engellenmelidir. Temel amaç demokrasiyi kendisinden ya da benzer deyişle halkı kendi gücünden korumaktır.⁵¹ Hayek açısından temsili demokrasilerdeki katmanlı yapı Antik Yunan demokrasilerinin sorunlarını bertaraf etmek için tek çözümdür. Günümüzde de yaygın olan, devletlerin yalnızca kendi içlerinde değil (AIHM örneğinde olduğu gibi) devletler üstü kurumlarca da denetlenmesi Hayekçi önerinin ne ölçüde gerçekleştiğinin somut bir göstergesidir. Bu sayede dikey güçler ayrılığı yatay güçler ayrılığı ile birleşerek devletlerin sınırlandırılması sağlanmış olur. İç denetim azalırken dış denetim artar. Böylece devletler otoritelerini içeride azaltmadan paylaşmış olur. İçeride güçlü olan devlet, uluslararası ilişkilerde simetrik konumuna tekrar yerleşir. Röpke, Rüstow ve Hayek de farklı analizlerle de olsa dünya hükümeti ya da devletler birliği kurmayı amaçlamışlardır. Burada Kantçı perspektifin liberalizmle ilişkisi ve öngörüsünün iki yüz yıl önceye dayandığı göze çarpmaktadır.

Neoliberal devlete dair son tasarı ise hem ilk üç koşulu kısmen içinde barındırırken temel bir noktada onlardan ayrılır. Bu da devletin güçlü, merkezi ve otoriter bir yapıda olması gerekliliğidir (Biebricher 2018, 69-70). Özellikle ordoliberal düşünürlerin tezlerinden türeyen güçlü ve merkezi devlet fikri devletin sorunlara karşı güçlü cevaplar üretmesi gerektiğiyle ilişkilidir. Eğer neoliberal devlet ülkesinin sorunlarına karşı güçsüz kalırsa ülkenin de sonunu hazırlar. Çünkü piyasanın çözemeyeceği ya da cevap veremeyeceği birçok sorun bulunmaktadır. Sorunların en başında politika gelir. Kitlelerin bazı istekleri karşısında popülist değil otoriter ve yansız davranan devletin ilk ajandası güçlü ve tekçi olmaktır. Yalnızca kendi iradesine göre yöneten devlet hukuk ilkelerini de bunun için kullanır. Carl Schmitt’in egemenliğe dair “olağanüstü duruma karar veren” ilkesiyle büyük benzerlikler taşıyan bu devlet fikri, temel bir felsefi paradoks niteliği taşır: Özgür bir piyasanın varlığı için güçlü devletin gerekliliği. Devletin güçlü olmasındaki asıl neden

⁵¹ İnsanı kendi iradesinden korumak için aklın kullanımını içeren Hobbesçu sözleşme fikriyle Hayek’in fikirlerinin tek ortak noktası burasıdır.

olağanüstü durumlarda gerekli yetkinin elde bırakılmasıdır (Buchanan & Tullock, 1962). Kendiliğinden oluşan doğal, zarif ve kırılğan yapı (piyasa), ona tehdit unsuru olabilecek politik, toplumsal ve askeri güçlere karşı savunma mekanizması olarak karşı duracaktır.

Ayrıca politik olarak piyasa ile toplum arasında konumlanan devlet, bütün tepkiyi üstünde toplayarak ya da olağanüstü durumlarda görünürlüğü artırarak piyasanın tepkilerden korunmasını da sağlayacaktır. Dolayısıyla egemen olan piyasa, bu egemenliğin koruması için yetkilendirilmiş bir devlet karşımıza çıkmaktadır. Toplumun piyasa ile barış içinde yaşam sürmesi devletin aktif görevine bağlıdır. Barışın bozulması durumunda da devletin arkasına çekilen piyasa toplum ile karşılaşmamış olur. 2008 krizindeki olağanüstü halde, devletlerin piyasanın borcunu üstlenip batık bankaları, fonları ve hatta holdingleri kurtarması ancak halkın sadece artan vergilerle karşılaşması bu yüzdendir. Keynesçi devlet-toplum-piyasa mekanizmasının tersi olan neoliberal versiyon, işte tam bu yüzden teorisyenleri tarafından sosyalizmden daha çok hedef tahtasına oturtulmuştur.

Güçsüz bir devletin ülkede yaşanan ekonomik bir bunalımda ne yapması gerektiği belirsizdir. Çünkü ekonomik sorunlar siyasi ve hukuki sorunları da meydana getirir. Böylesi durumlarda güçlü çıkar grupları hızlıca örgütlenme eğilimi gösterip piyasanın adil politikasını tamamen bozabilir. İşte bu sebeplerle güçlü bir devletin ürettiği politikalar piyasanın işleyişinde yaşanabilecek aksaklıkları hızlıca çözmek için elzem görünmektedir. Devasa şirketler ya da holdingler karşısında karar alma mekanizmalarının çalışabilmesi buna bağlıdır.

Böylece devlet bir yandan merkezsizleştirilerek federatif bir yapıya kaydırılırken, bununla çelişen bir şekilde, bir yandan da merkezileşmiş bir güce döndürülmek istenmiştir. Buradaki sorunun günümüz açısından görünümü, devletin politik bakımdan güçsüzleşmesi iken yaptırım yönünden güçlenmesi olarak karşımıza çıkar. Toplumsal sorunlar karşısında gücünü azaltıp bunları piyasaya havale ederken piyasa sorunları konusunda oldukça merkezi, yüksek kapasiteli çözüm olanakları sağlar. Hukuk devleti korunurken bir başka taraftan da devletler üstü kurumlarla işbirliği amaçlanır.

Neoliberal devlete ilişkin tanım yapmanın zorluğu onun yapısının modern devlete göre farklı katmanlardan oluşması ile bu katmanların birbiriyle değişken bir ilişki içinde olmasından kaynaklanır. Bu karmaşık ilişki, birey ve toplum, özgürlük ve otorite, ulusal ve uluslararası, doğal düzen ile yapay irade gibi bir dizi ikilemi de bağrında taşır. Bunlar bir yandan uzlaşmaz bir yapıdaymış gibi gösterilir çünkü güya çıkarları farklıdır. Bir yandan

ise neoliberalizm bu ikilemleri tek potada eriterek ortak bir yolun alternatifsiz çerçevesini sunar. Dolayısıyla konjonktürel bir tipoloji neoliberal devletin baskın niteliğidir.

Neoliberalizm konusunda yaşanan tanım sorunu pratik bir gerçekliğin çıktısıdır. O her yerde ve sonraki adımın şimdiden geçerli olabilmesinin ön-koşuludur. Üst belirleyenden ziyade iç-belirleyendir. Agustinus'un zaman konusundaki tanım yapma zorluğu günümüzde neoliberalizm için geçerlidir. Zaman da yalnızca şimdinin ya da geçmişin değil geleceğin de içinde belireceği duruma hem aşkın hem de ona içkindir. Benzer şekilde neoliberalizm hem şeyleri biçimlendirmesi bakımından aşkın ama onlarla beraber kendi de sınılanmış şekilde her durum, toplum, fikir ve devlette farklılaşabildiği için devinirken devindiren bir ontikliğe sahiptir. Neoliberalizm insanı, toplumu ve devleti aynı anda dönüştürür. Mali disiplin adı altında yapılan tercihler ekonomik olana doğru kayarak kaynakların kullanımı toplumsal ve insani olandan özel ve ölçülebilir/hesaplanabilir olana kayar. Böylece hem devlet, hem toplum hem de birey bu dönüşümü derinden hisseder.

“(...) yeni ekonomikleşmiş biçimleriyle neoliberal devletler, insan sermayesini geliştirme ve yeniden üretme maliyetini olabildiğince kısacaklardır. Dolayısıyla kamusal yükseköğretimin yerine bireysel borçla finanse edilen eğitimi, sosyal güvenlik yerine kişisel tasarrufu ve sonu gelmez çalışmayı, her türden kamu hizmetinin yerine bireysel olarak satın alınan hizmetleri, kamusal araştırma ve bilginin yerine özel olarak finanse edilen araştırmayı, kamusal altyapının yerine kullanıma göre ücretlendirmeyi geçiriyorlar” (Brown 2018a, 51).

Neoliberalizm basitçe “devletin küçültülmesi, özelleştirme yoluyla kurumların devri” gibi yapısal bir dönüşüme indirgenemez. Devletin işlevlerinde yapılacak değişikliklerle doğasında meydana gelen bir kırılmayı işaret eder. Bu aynı zamanda tarihsel bir krizi de işaret eder. Çünkü modern devlet yaklaşık beş yüz yıldır farklı bir amaç taşımaktadır.

4.8. Devlet-üstü Piyasa Organizasyonları

Non-Governmental Organizations (NGO), dilimizdeki ifadesiyle Sivil Toplum Kuruluşları (STK), boyut ve amaçlarıyla farklılıklar sergilese de genel olarak toplumsal fayda sağlaması beklenen, hükümet veya devlet dışı örgütlerdir. Sivil toplum tanımı Eski Yunan'a kadar götürülebilmektedir. Aristoteles'in *koinonia politike* olarak adlandırdığı toplum aslında devletin ya da o anki durumuyla *polis*'in eşanlamlısıdır. Roma'da ise *civitas* terimi başta kent devletini adlandırırken sonraları toplumu ve dolayısıyla sivilliği de

açıklamak için kullanılagelmiştir. *Societas civilis* ise tam olarak sivil toplumu yani devletten (*res publica*) ayrı olanı temsil eder.

Modern anlamda ilk formülasyon Hegel tarafından yapılır. *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*'nde (Hegel, 1991), sivil toplumun derin bir dönüşüm geçirdiği açıklanır. Devlet ile aile arasında kalan sivil toplum, çıkar çatışmalarının, ticari faaliyetlerin ve sınıfsal mücadelelerin gerçekleştiği alandır. Öyleyse sivil toplumda hüküm burjuvazinindir. Özel mülkiyeti ve çıkar alanını kullanma edimi geliştirmiş burjuva toplumu (*bürgerliche Gesellschaft*), Hegel'in ifadesiyle devletin evrensel aklıyla aşılmalıdır. Çünkü bu alanda ortak akıl işlemez. Yalnızca ihtiyaçlar ve arzular sivil topluma biçim verir. Bireysel çıkarlar yalnızca çatışmazlar, yer yer birleşip toplumsallık yaratırlar. Adam Smith'in ihtiyaçlar kuramıyla paralellik taşıyan bu fikir, Hegel açısından olumlu değildir. Çünkü kendi içsel çelişkileri bulunur. Ayrıca ahlaki olarak yetersizdir. Çünkü piyasadaki saf özgürlük hali çok zenginleri yarattığı gibi çok yoksullar yığını da yaratır. Bu yığın topluma nefretle bakarak toplumda çözülme ve yabancılaşmaya sebep olur. Neoliberalizmin en uç noktaya yerleştirdiği sivil toplum, Hegel açısından sorunlu, gayriahlaki ve yozdur. Ancak devletin denetiminde ve ortak iyinin hedefinde bir toplum evrensel aklın gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.

Gramsci ise sivil toplumu devletin, organik aydınlar ve farklı kurumlar (okullar, basın, sendikalar veya STK'ler) yoluyla "hegemonya" altına alması, buralarda müzakere yoluyla rıza ürettirerek kendini kabul ettirmesinin alanı olarak yorumlar (Gramsci, 2015). Kapitalist devlet egemenliğini yalnızca zor yoluyla değil, kabul etme yöntemleriyle devam ettirir. Gramsci açısından sivil toplum bu rıza inşasının önemli bir ayağıdır. Gramsci'ye göre hegemonya, egemenlerin kendi bireysel çıkarlarının tüm toplumun çıkarıymış gibi sunma ve bunu kabul ettirebilme becerisindeki başarıdır. İleride bahsedeceğimiz Dünya Bankası ve IMF gibi neoliberal kurumlar, bilgi birikimleri itibariyle düzenin organik aydınlarını oluştururlar. Bu kurumlar küresel sermayenin "yönetişim, kalkınma, istikrar, mali disiplin" gibi teknik ve bilimsel söylemlerle meşrulaştırılması görevini sürdürürler. Dolayısıyla hegemonya epistemolojik bir tahakkümü işaret eder. "Tarihin sonu" ya da TINA söylemi, tam da Gramsci'nin bahsettiği şekilde, her öne çıkan sınıfın kendi aydınlarını yaratarak ideolojisini ortaya çıkaran ve bunu yayan kimselerin ürünleridir. Devletin üzerinde konumlanan STK'lerin Gramsci'nin çözümlemesi göz önünde alındığında neoliberalizmin hegemonyasının korunması ve yaygınlaşması açısından son derece gerekli kurumlar oldukları anlaşılmaktadır.

Temelde devletin organizasyon şemasının dışında olan STK'ler, devletlerin yetersiz ya da sorunlu olabilecek kararlarında yine devletlere yardım etmek için kullanılırlar. Burada amaçlanan, toplum ile birey veya olay ile birey arasındaki açığı devlete ihtiyaç duymadan kapatabilmektir. Eğitim, güvenlik, sağlık, kültür, medya, ekonomi ve daha bir çok alanda faaliyet yürüten STK'lar toplumsal çıkarı korumak adına görev yaptıklarını beyan ederler. Ancak STK'lar neoliberal dönüşümle beraber büyük bir değişim geçirmişlerdir. Hala toplum yararına çalışan çok sayıda kuruluş olsa da Hayek'in bahsettiği devlet-üstü denetim kurumları da birer STK olarak faaliyet yürütürler. Ayrıca küçük ve orta ölçekli STK'lar da en büyükleri işbirliği yaparak onların fikri parçası olmayı dolaylı yoldan kabul ederler. Birçoğunun görevleri arasında, eğitim, burs, yardımlaşma, bilgi alışverişi, yayıncılık gibi unsurlar bulunsa da konumuz açısından bunların devletle, sermayeyle, küresel ekonomik gündemle ilişkileri ön planda tutulacaktır. Bunların başında da IMF, Dünya Bankası, OECD, BM, Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Komisyonu gelmektedir.

IMF ve Dünya Bankası birbirinden ayrı örgütler olmalarına karşın kendi açıklamalarının da gösterdiği üzere birbirini tamamlayan organizasyonlardır.⁵² Bu organizasyonlar, genel olarak Bretton Woods sonrası dünyada gerekli görülen ekonomik düzenlemelerin merkezini oluşturmaktadır. “Bretton Woods-sonrası uluslararası rejimin bir süper devlete ihtiyaç duyup duymadığı, uluslararası istikrarsızlığın ulusal düzenleme biçimleri üzerindeki etkileri ve uluslararası işbölümünde yeni dengesizlik biçimlerinin ortaya çıkışı (...) (Jessop 2005, 207), IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerin önemini artırmıştır. Dünya Bankası ve IMF, kuruluşlarını 1944 yılındaki Bretton Woods toplantısına tarihlerler.⁵³ Bunun anlamı, Bretton Woods'un ABD merkezli yapısının farklı bir şekilde koruma altına almak ve ABD öncülüğünde uygulanan neoliberal ideolojinin faydalarını ABD lehine korumaktır. 90'lı yıllardan itibaren tartışılan (daha doğru bir ifadeyle tartıştırılan) küreselleşme kavramıyla beraber gündeme oturan kurumlar anti-enflasyonist

⁵² “Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın üye ülkelerindeki yaşam standartlarını artırma noktasında ortak amaçları vardır. Bu ortak amaca ulaşma yöntemleri birbirini tamamlar: IMF makroekonomik ve finansal istikrara odaklanırken Dünya Bankası uzun vadeli ekonomik kalkınmayı ve yoksulluğun azaltılmasını amaçlar.” Bkz: <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2022/IMF-World-Bank-New>. (Erişim Tarihi: 10.01.2025)

⁵³ Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası, Temmuz 1944'de Amerika Birleşik Devletleri'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde toplanan bir uluslararası konferansta kurulmuştur. Konferansın amacı, daha müreffeh ve istikrarlı bir küresel ekonomi sağlayacak ekonomik işbirliği ve kalkınma çerçevesi oluşturmaktır. Bkz: <https://www.imf.org/Countries/ResRep/TUR> (Erişim Tarihi: 10.01.2025).

eğilimin de yaygınlaşmasını desteklerler. Ancak bu kurumların bir sivil toplum kurumundan farkı, devletlerin dışında olması değil onların üstünde konumlanmasıdır.

IMF ve Dünya Bankası, ülkelerin ekonomilerine müdahalenin askeri değil, politik yöntemlerinin kullanıldığı neoliberal örgütlerdir. Bir ülke küresel sisteme adapte olmak istiyorsa ne gibi yapısal reformlardan geçmesi gerektiği tevdi edilen programların uygulayıcısı ve denetleyicisi olan kurumlar neoliberalizmin kural ve normlarının yerleştirilmesi görevini üstlenirler. Genel olarak siyasetin ve hukukun serbest ticarete engel olmasının engellenmesi, sermaye akışının serbestleşmesi, dalgalı kur rejimine geçilmesi ya da yerel uydular olan Merkez Bankaları'nın özerkliğe kavuşması gibi kurallar dizgesini şart koşan bu kurumlar devletlere ne yapmaları gerektiğini söylemeleri bakımından oldukça anti-demokratik bir yapıdadırlar. Bugünkü dünya sistemi, “uluslararası antlaşmalar, sözleşmeler ve anlaşmalar üzerinden ve uluslararası örgütler (Dünya Ticaret Örgütü, IMF, OECD, Dünya Bankası, Avrupa Komisyonu vb.) ile ekonomi polisliği işlevini son yıllarda artırmaya devam eden özel derecelendirme kurumlarının cesaretlendirmesi ve gözetimi altında kurulmuştur” (Dardot ve Laval 2022, 80).

“Neo-liberalizmi pekâla ekonomik küreselleşmenin hegemonik stratejisi olarak tanımlayabiliriz. Bunun nedenleri arasında neo-liberalizmin (OECD, IMF ve Dünya Bankası gibi) öncü uluslararası ekonomik kurumlardan destek görmesini (...) sayabiliriz” (Jessop 2005, 283). Bu strateji ekonomide kuralsızlaşma ve devlete ait kurumların özelleştirilmesini ilke olarak kabul eder. Toplumsal norm ise rekabet olmuştur. Bahsi geçen STK'ler hem devletler hem de toplumlar üzerinde bu ilke ve normların yaygınlaştırılması ve uygulanması görevini ifa ederler. Genellikle borç vererek ülkelerin ekonomik düzeyini artırma, yatırımlara kaynak ayırma, hibe verme gibi *stratejik* yöntemler, ülkelerin neoliberal paradigmaya hızlıca giriş yapmasını beraberinde getirmiştir.

“IMF'nin ve Dünya Bankası'nın müdahalesi rekabetçi devletin politik çerçevesini dayatmayı hedefliyordu. Bu çerçeve devletin, tüm edimleriyle, rekabeti ulusal ekonominin yasası haline getirmeye, bu rekabetin hem yabancı üreticilerin hem de ulusal üreticilerin rekabeti olmasını sağlamaya yönelik politikasıdır” (Dardot ve Laval 2018, 253).

Devletlerin kendisini içinde bulduğu yapısal düzenlemeler yalnızca ekonominin finansallaşması ve rekabet normunun altına girmesine sebebiyet vermemiştir; aynı zamanda kendini yeni ekonomik düzene göre konum alanlar pastadan paylarını aldıkları için toplum

da hızlıca bu norma ayak uydurmuştur. Devlet ise toplumu bir müşteriler kitlesi olarak kodladığı için kendisini de şirket olarak düşünmek ve kararlarını “toplumsal fayda” kıstasından almak yerine “kâr-zarar hesabı” üzerinden almak yeniden kodlamıştır.

Sivil toplum kuruluşları, toplumun denazifikasyonunu amaçladıklarını beyan ederek 2. Dünya Savaşı sonrasında sayılarının hayli arttığı gözlenmiştir. Bu kuruluşlar, Reagan ve Thatcher dönemleriyle birlikte daha da güçlenmiştir. Oysa neoliberal ideolojinin çekirdeğini oluşturan bu isimlere göre toplum mefhumu itibar görmemektedir. Öyleyse sivil toplum kavramı bir tür aşınmaya uğramış, bu işlemi de en çok sivil toplum kuruluşları gerçekleştirmiştir. Toplum ile ayrıışan sivil toplum, bu kuruluşların vasıtasıyla söz hakkına sahiptir. Buna karşın toplumun tarihsel olarak politik konumu açıktır. Toplum kimi politik yöntemler, seçimler, eylemlilikler, baskı, grev gibi pratiklerle devlete karşı defalarca üstünlük kazanmıştır. Oysa neoliberal “hakikat”, toplumu sivil toplumla yer değiştirerek bu kazanımları elinden almıştır. Artık söz söyleyecekse STK'lere girip üye olacak, her tür hukuki şartı sağlayan STK'lerde çalışabilecektir. Dolayısıyla STK'ler neoliberalizm için yalnızca rıza üretim ve hegemonya kurma alanları değil, toplum ile arasında kurduğu sağlam, hukuki, küresel ve nötr bariyerlerdir (Dardot ve Laval 2018).

Dünya bankası gibi kuruluşlarca yaygınlık kazandırılan “yönetişim” söylemine göre artık devletler tek söz sahibi otorite olmaktan çıkarak demokratikleşmenin önü açılacaktır. Devletin hiyerarşik bir yapıdan ayrışıp piyasa ve STK arasında eşit role sahip olması, yönetimin de bu “ağlar” ile birlikte kotarılarak yönetime dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Bu katılımcı model, devletin sosyal sorumluluk alanlarından çekilmesine yaramıştır. Üçüncü sektör olarak adlandırılan STK faaliyetleri, sosyal hakların piyasalaştırılması için araçlaştırılırlar. Devlet iş yükünün önemli kısımlarını paydaş olarak gördüğü STK'lere devrederek toplumsallığı ciddi manada törpüler. STK'ler devletin geri çekildiği sosyal alanları piyasanın işleyiş mantığı çerçevesinde yeniden doldurak uluslararası fonların denetimine girmelerine sebep olur. Çünkü neoliberal sistemde STK'ler yüksek miktardaki fonları bu mantığın yaygınlaşması amacıyla dağıtmaktadır. Büyük fonlarla beslenen STK'ler, neoliberalizmin tahakküm alanını genişleterek yıkımı derinleştirir. Böylece toplumsal direniş olanakları büyük ölçüde azalır. Siyasi öfkeyi soğuran STK'ler, depolitizasyon ve profesyonelleşme yöntemleriyle politika yapamayan politik kurumlardır (Roy, 2014). Wendy Brown da, depolitizasyon merkezleri olarak gördüğü STK'lerin alternatifsizleşme sürecinin önemli birer parçası olarak görmektedir:

“Yani neoliberal ekonomi politikaları dondurulur veya tersine çevrilirken dahi, yerini başka bir siyasi ve toplumsal akıl almadığı sürece neoliberal aklın demokrasi üstündeki zararlı etkilerinin aynı hızla devam etmesi mümkündür. Yönetim rasyonalitesi dediğimiz şeyin anlamı budur; sivil toplum örgütleri, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, okullar, mahalle örgütleri, hatta neoliberal ekonomi politikalarına karşı olduklarını düşünen toplumsal hareketlerin dahi neoliberal rasyonalite tarafından düzenlenebiliyor olmasının sebebi de budur” (Brown 2018a, 240).

Ekonominin tek gösterge olarak ortaya çıkması elbette yeni bir şey değildir. Çok eleştirilen Marksist indirgemecilik (her ne kadar ortada gerçek bir indirgemecilik olmasa da) yani ekonominin diğer yapılar üzerinde belirleyiciliği olması benzer şekilde neoliberal ideolojide yeniden karşımıza çıkar. Ekonomi bu sefer topyekün bir önderlik üstlenmez, ona ilişkin ilke yaşamın her alanına yayılarak temel rasyonalite haline gelir:

“(...) devletin meşruiyet ve görevi sadece ekonomik büyüme, küresel rekabet edebilirlik ve sağlam bir kredi puanının korunmasına bağlı hale geldiğinde, liberal demokrasinin adaletle ilgili meselelere gösterdiği alakada bir gerileme olmaktadır. Ekonomi, devleti ve AB gibi ulus-sonrası kümeleri örgütleyen ve düzenleyen ilke haline gelmektedir” (Brown 2018a, 48).

IMF gibi kuruluşlar, özellikle gelişmekte olan ülkelere borç vererek bunun karşılığında devlete ve piyasaya yapısal sınırlar çizer. Neoliberal normlar olarak anılan, piyasa serbestliği, dalgalı kur rejimiyle bağlantılı olarak merkez bankası bağımsızlığı, devletin müdahaleden vazgeçmesi ve özelleştirme dalgası IMF tarafından borca karşılık dayatmalar olarak karşımıza çıkar. Bu politik araçlarla ülkeler küresel neoliberal düzene ayak uydururlar. Bu anti-demokratik biçim, devlete “ne yapması gerektiğini” söyleyerek ona bir normlar destesi sunar. Rekabeti temel ilke haline getirerek devletlere yukarıdan emirler verme yetkileriyle donatılmışlardır (Dardot ve Laval 2018).

Neoliberalizmin toplumu yok sayıp sivil toplumu kutsamasındaki politik sebepler böylece açığa çıkmış olur. Toplum neoliberal denetimden geçerek kolektif vasfını kaybeder. Kolektif eylem yerini sosyal sorumluluk projelerine, hayırseverliğe ve sadaka kültürüne bırakır. Bu dönüşüm sivil toplumun neoliberal topluma dönüşümünü de ateşler.

4.9. Sivil Toplum ve Neoliberal Toplum

Aydınlanma'nın önemli figürlerinden Ferguson ve Smith toplumsal varlığı devlet, piyasa ve sivil toplum olarak üçe ayırır. Smith'e göre sivil toplum, “piyasa toplumu”

kavramından çıkarsanır. *Ulusların Zenginliği*'nde (Smith 1999, 231) sosyal refahın kaynağı olarak serbest ticaret, bireysel çıkarlar ve işbölümünün doğal uyumundan söz edilir. Ona göre ideal toplum, devlet tarafından değil, “doğal düzen” tarafından yönlendirilmelidir. Adam Ferguson ise toplumsal ve ahlaki ilerlemenin motorunu insanların karşılıklı bağımlılığı ilişkisi içinde çoğalan sivil toplumda görür. Yine buna benzer şekilde John Locke da, sivil toplumun içerisinden çıkan doğal hukukun yapay bir sonucu olan devlet, toplumun güvenliği ve çıkarı için varlığı kabul gören bir kurumdur. Dolayısıyla liberal gelenek için sivil toplumun anlamı devletin sınırlandırılarak toplumsal alanın genişletilmesi ve buna bağlı olarak özgürlüğün tüm toplumsal kategorilere yayılmasıdır.

Bireylerin içinde eridiği devlet olarak politik egemenlik, insanların doğal haklarına da ket vurur. Böyle bir devlet altında yaşayan insanlarda çatışma veya uyumsuzluk hali baş gösterir. Oysa doğal haklarını devretmeyen toplum egemenliğin yetkilerini de kısıtlar. Devletin görevi kendi varlığın devam ettirmek için toplumu kullanmak değil, bireysel haklar (özellikle mülkiyet hakkı) için güvence sunmaktır. Bireysel haklar toplumun serbestçe ticaret yapmasını, sermaye biriktirmesini ve bu sermayeyi istediği gibi kullanmasını da garanti altına alır. Devlet olsa olsa bireysel hakların korunmasını ve genişletilmesini savunur. Bunun dışına çıkacak bir devlete ne toplumun rızası ne de gerek vardır. Çünkü devlet doğal değil bir gereksinimden dolayı ortaya çıkan toplumsal sözleşmenin uzantısıdır. Öyleyse burada temel amaç toplumun korunmasıdır. Sonraki amaç piyasanın korunması, en sonda ise bunların sağlıklı olarak sürdürülmesi için devletin korunmasıdır.

Liberalizm ile neoliberalizm arasındaki temel bir ayrım araçlar ile amaçlar arasındaki ilişkinin tersine dönmesiyle ortaya çıkmıştır. Liberalizm için toplum her şeyin üstünde iken neoliberalizm sıralamayı piyasa, piyasanın korunması için devlet ve bunların sürdürülmesi için zorunlu bileşen olan toplum olarak değiştirir. Böylece neoliberal ideoloji bir anlamda liberalizmden sapma gösterir. Özetle, ortak noktalarının olması bu ikisinin aynı ideoloji olduğunu göstermemekte, araç-amaç ilişkisi içinde incelendiğinde ideolojik bir yarılmının kendisini açığa çıkardığı anlaşılmaktadır.

Locke’a göre sivil toplum aynı zamanda siyasal uğraşların merkezidir. Normalde siyasallık özelliği gösteren sivil toplum devlete görevlerini ve sınırlarını hatırlatmakta beis görmez. Neoliberal topluma bakıldığında ise toplumun siyasallık vasfı elinden alınmış gibi görünmektedir. Devletin amacı toplumu olası tehlikelerden korumaktır. 20. Yüzyılda Keynesçilik ile doruğa ulaşan bu düşünce devleti “piyasa yüzünden yönetim” temelli bir mantığa büründürmüştür. Keynes’in kendisi de liberalizmin aslında kendi tahlili üzerinden

uygulanmasına “gerçek liberalizm” denebileceğini, devletin toplum ile piyasa arasında konumlanmadığı bir liberalizmin kendi kavramıyla bağdaşmayacağını belirtir (Keynes 1978).

Sivil toplumun kavramı gereği siyasal ve kamusal alanın içinden çıkmıştır. Bu alan her zaman mükemmel biçimde gerçekleşme de ekonomik alandan ayrılmıştır. Sivil toplumun söz dağarcığı, öncelikleri ve değerleri demokrasi ile daha çok bağdaş halde bulunur. Çünkü kökeninde ortaklık (*koinonia*), yani bir arada yaşamının mantıksal faydaları bulunur. Bu cemaat düşüncesinin altında yatan mantığın dışında başkaca kültürel değerler sıralanabilir.⁵⁴ Oysaki neoliberalizmin temel hedeflerinden biri toplumu yok etmektir. Bu yüzden klasik anlamda toplumu bir arada tutan şeylerin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Ordoliberallerden özellikle Röpke’nin üzerinde durduğu muhafazakâr toplum modeliyle de çelişkileri bulunan bu yeni toplum modeli neoliberal toplum olarak adlandırılabilir. Bu modele rengini veren şey kültürel, tarihsel ya da dilsel bir birlik değil rekabet ilkesidir.

Foucault’nun yönetimsellik (*governmentality*) kavramı bahsedilen tarihsel dönüşümü açıklamak için oldukça yol göstericidir: sivil toplum bir “kamusal alan” olmaktan çıkmış, nüfusun piyasa rasyonalitesine bağlı olarak yönlendirildiği bir uygulamalar merkezine dönmüştür; böylece birey artık hukuki bağlamda yurttaş değil, ekonomik performansın taşıyıcı bedenidir. Dolayısıyla yönetimsellik ile gerçekleşen şey sivil toplumun liberal ve bununla bağlantılı olarak sosyal ilkelerinden vazgeçilmiş olmasıdır.

Sivil toplum ile neoliberal toplum arasında araç-amaç diyalektiği bakımından da tezatlık bulunur. Locke, toplumsal sözleşmeyi temellendirirken devleti “ikincil ama gerekli” olarak görür. Devlet ve piyasa toplumsal sorunların çözümü, özgürlüğün sağlanması için işlevleri yerine getirmelidir. Oysa neoliberal toplum bu mantığı tersine çevirir: Piyasanın korunması için toplumun bu yönde işlev kazanması (Dardot ve Laval 2018, 35). Bu işlevin yerine getirilmesinde ise ilk yetkili devlettir.

Demokrasiyi siyasal hakları olan bireylerin ortak politik eylemlilikleri içerisinde kamusal alanda düşünen, tartışan ve karar verebilen yurttaşların etkinliği olarak ele alan Wendy Brown’a göre (Brown, 2018a) demokrasinin öznesi olan *homo politicus* yerini

⁵⁴ Marx, *Feuerbach Üzerine Tezler*’de Feuerbach’ın toplumu din yönünden birlik sağlanan bir yapı olarak görmesi karşısında ünlü 11. Tezinden önce şunları söyleyecektir. “Eski materyalizmin bakış açısı sivil toplumdur; yeni materyalizmin bakış açısı ise insan toplumu, ya da toplumsal insanlıktır” (Marx 2024). Dolayısıyla sivil toplum liberalizmin toplumsal ontolojisi tarafından üretilmiştir. İnsan toplumu ise kapitalizmin ve yabancılaşmanın ötesine geçen tarzda üretim ilişkilerinin bir sonucu olacaktır. Dolayısıyla Marx sivil toplum düşüncesini yüceltmez, tersine eleştirir. Hegel sivil toplumu bir aşama olarak görürken Marx, burjuva toplumu olarak sivil toplumun yıkılması gereken bir düzenek olduğunu düşünür.

neoliberal çağda *homo oeconomicus*'a bırakmıştır. Yurttaş yerine yatırımcı, siyaset yerine rekabet, toplum yerini piyasa ortaya çıkarmıştır. Sivil toplum her ne kadar devletin karşısında duruyormuş gibi gözükse de devletin iktidar ile sınırlandırılması temalı mitlerde sivil toplum ile devlet arasında hukuki bir sınır konulduğu vurgulanmıştır. Oysaki Foucault'nun tarihsel örneklerle gösterdiği üzere iktidar devletin alanından taşarak topluma, kurumlara, bireylere ve davranışlara sızmıştır. Dolayısıyla sivil toplum devletin bir parçası olarak işlev görmeye başlamıştır.

Neoliberalizm toplumu (Brown'un kullanımıyla *Demos*'u) yerinden etmez. Kolektif özne yerine kendisinin girişimcisi, mikro-şirket olarak kurgulanan öznelerin toplamı haline gelir. Üretici özne emek ile kendini var ederken, yatırımcı özne girişim ile toplumda yer bulur. İktidar özneleşme biçimleri konusunda baskı uygulamaktan vazgeçmiştir. Bunun yerine öznelerin kendisi üzerinde kurması gereken öz-disipline yönelmiştir. Tutumları yönlendirme⁵⁵ olarak karşımıza çıkan yönetsellik olgusu, bireylerin özgürleşmesi yerine özgürlüğün bir zorunluluk olmasını ilke edinir. Ancak bu özgürlük politik bir özgürlük değil serbest ticaret yapma ve kendini girişimci olarak ortaya koyabilme özgürlüğüdür. Aynı zamanda bu özgürlük yönetilebilen, ölçülebilen ve verimlileştirilebilen bir özgürlüktür. Girişimci bireylerin yer aldığı toplum ise politik silahlarını yere bırakarak birbiriyle rekabet etmeyi ilke edinir. Dönüşen toplumsallık politik ortaklık kavramından az da olsa pay alan sivil toplum fikrinden tamamen koparak performans odaklı, yönlendirilebilir bir ağ biçimini alır. Böylece devletin neoliberal dönüşümü için toplumsal engeller birer dayanak noktasına dönüşür.

Neoliberalizm liberteryen bir ideolojiden de öte bir akılsallıktır. Yani düşünme ve eyleme geçirme gücünü kendi içinde taşıyan yaşam biçimidir. Neoliberal devlet de liberteryen devlet tartışmalarının dışında kalmıştır:

“Dolayısıyla akılsallık olarak “neoliberalizm” i ideoloji olarak “libertaryanizm” den ayıran şeyleri anlamaktan kaçınılır. Libertaryanizm, en azından Robert Nozick'in tanımladığı haliyle, piyasanın adaleti kendi kendine gerçekleştireceği gerekçesiyle, her türlü yeniden-dağıtım biçimini önleyen bir “minimal devlet”i savunur. Murray Rothbard'ın radikal libertaryanizmi ise, her yönetim politikasını prensip olarak reddederek daha da öteye gider. Dolayısıyla bu aşırı biçimiyle libertaryanizmin neoliberal akılsallığın negatifi olduğu söylenebilir” (Dardot ve Laval 2018, 11-12).

⁵⁵ Walter Lippmann'ın *Kamuoyu* üzerine yazdığı metin bu anlayışın önemli bir dönüm noktasıdır. Lippmann tutumları yönlendirmenin pratik ilkelerini hayata geçiren ilk geçirenlerden biridir. Ayrıntılı analiz için bkz: Bölüm 3.5 Walter Lippmann.

Neoliberal devleti tanımlayan şey büyüklüğünden ziyade şekli ve işlevidir. Bu işlev de ancak bireyin ve toplumun dönüştürülmesi ve birlikte aynı akılsallığın kullanılmasıyla yerine oturur. Hegelci anlamda, birey ile devlet bütünleşmesi tersine çevrilerek yeniden kurulur. Birey ile devlet, toplumsal ilişkilerin neoliberal kurallar ve ilkeler dahilinde topyekün hareket ederek piyasa mantığının sorunsuz bir şekilde çalışmasına vesile olurlar. Böylece devlet her ne kadar bireyi veya toplumu öncelikli olarak düşünmese de piyasayı kollayacak politikaların toplumdaki yansıması da olumlu karşılanır. “Her şey piyasa için” şiarı, toplumun devletin neoliberal politikalarına eleştirel değil haklılaştırıcı bir perspektiften yaklaşmasında işlevsel hale gelir. Piyasanın çıkarının herkesin çıkarına olduğu yolundaki akıl yürütme ile neoliberal birlik, birey, toplum ve devlet nezdinde sağlanmış olur. Piyasa ise Hobbes’un “egemen”i gibi sözleşmenin tarafı değildir. Birey, toplum ve devlet piyasayı yaratarak egemenliği ve hukuki düzenin işleyiş biçimini ona devretmişlerdir. Vaat edilen ise hem ulusal hem de uluslararası neoliberal barıştır. Çünkü herkesin çıkarını bir potada eriten piyasa yalnızca fiyatlar için değil hukukun kıstasları bakımından da sinyal belirleme aracı olarak işlev görür. Bir ülke bölgesel güvenliğe tehdit oluşturmaya da küresel piyasa sistemini tehlikeye atacak “kontROLSÜZ” müdahalelerde bulunuyorsa uluslararası güçlerin buraya müdahale etme hakkı doğacaktır. Son elli yılda yaşananlar da bunu örneklerine rastlamak oldukça kolaydır.

Smith ve Ferguson’un 18. yüzyılda bireyi çıkar öznesi olarak tanımlaması sonrası liberal atılım sahneye “çıkarcı toplumu”nu ortaya atmış ve politikanın rekabete dayalı çıkar anlaşmaları ve çatışmaları olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Devlet de bundan nasibini şirket şeklinde yeniden örgütlenerek almıştır.

4.10. Şirket Devletler

David Harvey’e göre neoliberalizmin asıl işlevi 1970’lerde yaşanan krizle birlikte etkisi ve derinliği artan sınıfsal çatışmalardan politik ve ekonomik yara alan elit sınıfın gücünü restore etmesidir (Harvey, 2015). Neoliberalizm her ne kadar devleti küçülterek piyasayı ve özgürlüğü genişletme iddiasında bulunsun da devletlerin küçülmesi söz konusu olmadığı gibi daha uyanık, daha aktif ve piyasa düzenini korumak için daha müdahaleci olduğu açıktır.

Piyasanın oluşmadığı alanlarda devletin amacı piyasa oluşturmaktır. Örneğin bir bölgede enerji piyasası oluşmadıysa varolan kurumlar özelleştirilerek şirketlerin enerji

piyasasına girişi kolaylaştırılır. Yine başka örneklerde, örneğin telekomünikasyon alanında, özel şirketlerin gelişmesi için devlet bu alandan çıkarak yabancı sermayenin rekabet edebileceği şirketlere devir işlemleri yapabilir. Devletin hizmet alanlarının piyasalaşması için aktif rol üstlenen neoliberal devlet artık toplumun ekonomik refahının koruyucusu ve kollayıcısı görevlerinden affını talep eder. Daha hibrit bir modele evrilerek şirket-devlet karışımı yapıya kavuşan devlet refah ve adalet gibi kolektif hedefler yerine insan-sermayesini ve piyasa dengesini maksimize etmeyi amaçlar. Devlet için tek bir piyasa vardır. Bu da sermaye piyasasıdır. Metrik göstergesi ise halkın refah düzeyi değil, borsalardır.

1990'lı yıllarda “düzenleyici devlet” adıyla sahneye adım atan neoliberal devlet türevleri, piyasanın faydasına olacak şekilde yapılacak düzenlemeleri nötr bir politik söylemle yapabilmek için Sermaye Piyasası Kurulu, Rekabet Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (her ülkede benzer adlarla) gibi kurumları devreye sokmuşlardır. Bunlar devletin ortadan kalmadığı gibi amacını da tayin eder: Sermaye birikiminin kolaylaştırılması ve yasallaştırılması.

Amerikalı siyaset teorisyeni Sheldon Wolin'e göre devletlerin şirketleşmesi yalnızca yönetsel ya da iktisadi bir değişimin habercisi değildir. Yurttaşlığın ve demokratik meşruiyetin esastan dönüşümündeki kilit taşı devletlerin şirketleşmesidir. Kurumsal prosedürlerle yönetimi benimseyen devletler teknokratik bir yönetim tarzını benimserler. Dahası şirket-devletler (*corporate-state*), araya da belirse (*fugitive*) var olan demokratik pratiklerin aşınmasına sebep olurlar. Wolin, bunun sonucunda tersine çevrilmiş totalitarizm (*inverted totalitarianism*) teşhisine ulaşır. Piyasa mantığının egemenliğindeki demokratik-liberal devletlerin çoğulcu görüntülerinin arkasında açıkça totaliter bir rejim belirmese de, şirket gücünün egemenliği belirginleşir. Klasik totalitarizm, yoğun siyasallık, baskı, lider imajı gibi aygıtları devreye alırken tersine totalitarizm bunun tersini yapar: toplum siyasetten arındırılır, güç merkezleştirilir, demokrasiyle yönetim yerini yönetilen demokrasiye bırakır (Wolin, 2017). Demokrasi bir hedef ya da ufuk olmaktan çıkarak yönetimin elini kolaylaştıran meşruiyet ölçütüne dönüşür. Seçimler pazarlama tekniklerinin gölgesinde, yasama ise şirketlerin kârlılık düzeyi kademesinde gerçekleştirilir. Medya filtrelerle hizmet ederken, muhalefet eleştirileri kontrollü bir düzeyde tutulur.⁵⁶

⁵⁶ Bu konuda son yıllarda üç büyük deney Wolin'in endişelerini kanıtlamıştır. Birincisi ABD ön seçimlerinde demokrat adaylardan Bernie Sanders beklenenden çok oy almasına ve anketlerde önde olmasına rağmen parti içinde yerleşik bulunan “süper delegelerden” destek görmediği için seçimlere girememiştir. Bkz: https://en.wikipedia.org/wiki/Bernie_Sanders_2016_presidential_campaign . İkincisi, İngiltere’de İşçi Partisi adayı Jeremy Corbyn benzer bahanelerle seçimlerde kendi partisinden yeterli destek göremediği yorumları yapılmıştır. Bkz: <https://isj.org.uk/corbyn-justified-may-humbled/?utm> Üçüncüsü ise bunlardan daha ilginç

Şirket-devlet, şirket kavramı ile devlet kavramı arasındaki tarihsel farkların silinmesiyle ortaya çıkar. Şirket kâr maksimizasyonu hedefiyle işleyişini sürdürürken devlet refah, adalet, temsili yönetim, iradelerin yönetime yansması gibi tasaları içinde barındırır. Dolayısıyla aslında uyuşmaz görenen iki olgu bir çatıda buluşur. Bu buluşma yalnız pratik bir buluşma da değildir. Yani devleti şirket gibi yönetmekle tanımlanamaz. Devleti yapısal olarak şirket benzeri bir düzenlemeye sokmak gerekir ki 90'lı yıllarda IMF gibi örgütlerin borç verirken karşılığında istediği dönüşümlerden biri de bu olmuştur. Devlet, şirketlerin nihai hedeflerine (rekabet, kârlılık, verimlilik, çıktı) ve yönetim tekniklerine (yönetişim, kıyaslama, iç-dış denetim dengesi) her zamankinden fazla vurgu yapar. Özel şirketlerle yapılan işbirliklerinde kendisi de şirketmiş gibi davranan devlet, gerektiğinde ise işbirliği içindeki şirketlerin karlılıklarını korumak için hazinesinden garanti ödeme veya hibe gibi desteklerden çekinmez. Dolayısıyla devlet artık risk üstlenen ve dağıtan bir hale gelir. Bu risk kamu yararı-zararıyla değil, kâr-zarar hesabıyla ölçülür. Zarar riski devlet tarafından yüklenildiği için şirketin kâr etmeme ihtimali ortadan kalkar. Bu asimetric ilişki içinde devlet şirketler açısından kârlı bir pazar, iştahlı bir yatırım aracına döner. Böylece yüksek vergi toplamadaki refah devletiyle olan benzerlik burada son bulur. Refah devletinin vergi toplamadaki hemen hemen tek motivasyon sosyal, yerel ve kamusal hizmetlerin ifa edilmesidir. Oysa neoliberal devletler vergiyi piyasayı fonlamak için de kullanır. Çünkü verili ideoloji, güçlü bir piyasanın ülkedeki bütün sorunları çözeceği konusunda hem devleti hem de toplumu ikna etmiştir.

Devlete dair modern tanımlar neoliberalizmin yükselişine kadar hemen herkes tarafından şu normlarla kabul edilmekteydi: Devlet vergi toplar, kâr amacı gütmeyen, yalnızca güvenlik amacıyla zor kullanır ve iflas etmez. Oysa neoliberal devlet bugün kulağımızı tırmalayan bu normları kökünden söküp atmıştır. Asıl vurgulanması gereken ise devletin bu normları meşruiyet sacayakları olarak lanse ederken bugün bu meşruiyeti nasıl sağlayabildiğidir. Çünkü meşruiyet nitelikleri bakımından siyaset yapma tanımı da belirlenir. Modern anlamda siyaset, halkın haklarını ve hayatlarını güvence altına alma amacını taşır. Neoliberal siyaset bu durumu kökten değiştirmiştir. İnsanı yurttaşlıktan afaroz

bir durumu gözler önüne serer. Yunanistan'da seçimleri kazanan Syriza partisinde Maliye Bakanı olarak göreve başlayan Yannis Varoufakis, AB ile masaya oturduğunda AB'nin neoliberal şartlarını kabul etmez. Önceki hükümetin aldığı ancak ödeyemediği ve faizle katlanan borçların halkın borçları olmadığını dile getirir. AB'nin yanıtı ise serttir. Mevcut bakan ile çalışmaya devam etmeyeceklerini bildirirler. Maliye Bakanı'nın görüşmelerden alınmasıyla görüşmeler kaldığı yerden devam eder. Bkz: <https://www.theguardian.com/world/2015/apr/27/greece-reshuffles-negotiating-team-creditors-yannis-varoufakis?utm> (Erişim tarihleri: 12.10.2025)

ederek girişim-öznesine dönüştüren neoliberal pratikler, devletin vatandaşlarını da insan sermayesi olarak görüp buna göre bir değerlendirme yapmasına sebep olur. Bir şirketin hammadde-üretim-dağıtım-müşteri memnuniyeti-kâr döngüsüne benzer şekilde devlet de bireyleri ham sermaye olarak ele alır. Örneğin sağlık, bedensel insan sermayesi; eğitim, bilişsel insan sermayesi, belediye hizmetleri insan sermayesi, güvenlik ve huzur, psikik insan sermayesi olarak değerlendirilir. Kamusal harcamaların nihai amacı insana yapılan yatırımın kâr olarak geri dönmesidir. Çünkü insan hem üretimin hem de tüketimin öznesi olduğu için devletin hissedarıdır. Yurttaş-öznedeki bu dönüşümle beraber ortaklık yerini ortakçılığa bırakır.

4.11. Devletin Yeniden Yapılanması: Yeni Kamu Yönetimi ve İnsan Kaynakları Olarak Devlet

Neoliberal ideoloji devleti şirketleştirerek yurttaş müşteri-sermayedar arası bir konuma sürüklemiştir. Bununla beraber bu dönüşüm devletlerin yalnızca işleyişinde meydana gelmemiştir. Devletlerin örgütsel ve idari yapısında da büyük değişimler yaşanan son 30-40 yılda büyük bir yönetim reformu gerçekleşmiştir. Bu reformun gerçekleştirilmesinin temel sebeplerinden bir tanesi sermaye dolaşımının serbestleşmesi ve küreselleşmesi yolundaki engellerin kaldırılmasıdır.

Modern devletlerin (savaşlar hariç) sermaye dolaşımına bazı engeller koyduğu iki önemli dönem vardır. İlki fizyokrasi dönemidir (bkz: 2.1.2. Fizyokrat Ekol). İkincisi ise Keynesyen ekolün 2. Dünya Savaşı sonrası benimsenmesiyle refah devletlerinin ulusal zenginlik ve sanayileşme amacıyla belirli miktarda içe kapanma yaşamalarına yol açtığı dönemdir (Bkz: 2.4. John Maynard Keynes ve Refah Devleti). Kamu yönetiminde reform yapmak için sebep ilkesi piyasanın devlet kontrolünde olduğu ülkelerde enflasyon ve stagflasyon riskinin had safhaya çıkmasıdır. Sanayileşme sonunda ülkede refah artmış olsa da alım gücünün artması ile kamu harcamalarının yükselmesi fiyatların dolaylı yoldan yükselmesine sebep olmuş ve kâr marjlarının düşmesi bunu takip etmiştir. İşte bu durum sermaye sahiplerinin zararına olduğu için, halihazırda yedekte duran neoliberal programlar Thatcher ve Roosevelt gibi yeni-sağcıların İngiltere ve ABD’de iktidara gelmesi ve DB gibi kurumların borç verebilir özellikleri de kullanılarak yürürlüğe sokulmuştur.

Donald F. Kettl'a (2000) göre Yeni Kamu Yönetimi⁵⁷ (YKY) devletin kendi yapısı ve işlevlerindeki reformlara gönderme yapar. Bu değişim altı başlık altında toplanabilir: Kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi, üretkenliğin ön plana çıkması, hizmete yönelik beklentileri karşılama, sonuçların hesap verilebilirliği, politika kapasitesinin artması ve nihai merkezi yönetimden yerel yönetimlere yetki akışı (Kettl, 2000). Bu reformların amacı, neoliberalizmin evrensel norm haline gelmesi için devletlerin bunun önünde engel olmaması, dahası bu ideolojinin yapısal olarak desteklenmesi ve yaygınlaştırılmasıdır. Yeryüzündeki en “yüce” kurumlar olan devletlerin neoliberalizmi hem içerik hem de biçim bakımından içselleştirmesi sonucunda yukarıda sayılan reformlar hız kazanmıştır.

YKY'nin yaygınlaşması doğal olmayan yollarla sağlanmıştır. Yani devletler birbiri ardına, bu küresel sistemin daha iyi olduğunu fark edip devleti yeniden yapılandırmak için kolları sıvamamıştır. Böyle olsaydı, devletler bugün birbirine benzemezdi. 90'lı yıllarda DB'nin hükümetlere verdiği öneri mektuplarında adı geçen “yönetişim” kavramı çerçevesinde devletin rolünün azaltılarak kalkınmanın yapısal koşulları sıralanmıştır. Bu koşullar daha önceki başlıklarda incelediğimiz neoliberal yapılanmanın biçimsel özelliklerini taşır.

Borç veren IMF, DB gibi kurumların borç alan ülkeler üzerinde kurduğu koşulluluk (*conditionality*) mekanizması, devletin yapısal reformlarının ülkelerin öz-ihiyaçlarından değil kurumların ortak pazar hedefi doğrultusunu göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelere sunulan yapısal uyum programları, küresel sermayenin kârlılığını ve dolaşım serbestliğini artırmayı amaçlamıştır. Bu politika transferi aracılığıyla 21. yüzyılın yönetim şekli olarak karşımıza çıkan (iyi) yönetim projesi, içerisinde özel sektörün değerlerini, mantığını ve yöntemlerini devlete aktaran ideolojik bir harekettir. Retorik bir kullanım olan “iyi yönetim” terimi aslında son derece tutarsız, sorunlu ve devleti sermaye lehine çekecek stratejilerin bir ürünü olduğu anlaşılmaktadır:

“İyi yönetim o halde, finansın neoliberalizm koşulları altındaki ihtiyaçlarının bir yansıması olarak, nesnel bir biçimde “iyi yönetim” olarak adlandırılabilir. Amaç bireylerin karar alma süreçlerine demokratik katılımı teşvik etmek, ya da onların kalkınma haklarına saygı göstermek değil, devlet destekli piyasa kuralsızlaştırması, yani sermayenin hakim güçlerinin yeni bir düzenlemesidir” (Herrera 2008, 309).

⁵⁷ Literatürde *New Public Management* (NPM) olarak geçen bu kavram son yıllarda Türkçe literatürde Yeni Kamu Yönetimi adı ve YKY kısaltmasıyla anıldığı için Türkçe kısaltma tercih edilmiştir.

Neoliberal devletler günümüzde devam eden YKY dönüşümü vasıtasıyla şirketlerle ortaklık ve işbirliği kurabildikleri ölçüde yönetişimin koşullarını sağlamış olurlar. Bu ortaklığın bir sonucu ise devletlerin yerel veya kamusal kararlar alırken özel sektöre danışma, bir başka deyişle paydaş sorumluluğunu dağıtma mekanizmalarını işletmektir. Örneğin üniversite-sermaye işbirliği “dış paydaş” gibi demokratik bir kılıfla sergilenirken üniversitelerin yüzlerce yıllık özerk yapıları hızla buharlaşmaktadır. Dolayısıyla pratikte de devletler şirketlerle beraber yönetimde söz sahibidir. Kamusal kaynakların kullanımı, kamu harcamaları genellikle özel sektöre devredilen işler için ayrılır. Devletin klasik anlamdaki hizmet sorumluluğu “taşeron” bir örgüte dönüşmesiyle yok olmuştur.

Modern devletin yapısal köşetaşlarını ortaya çıkaran Max Weber, devleti yasal-rayonel bir aygıt olan bürokrasi ile işlerini gören bir yapı olarak inceler. Buna göre devlet hiyerarşik, gayrişahsi, uzmanlığa dayalı ve yasa ve yönetmeliğe sıkı sıkıya bağlı düzenli ve disiplinli bir örgüttür. Ancak 21. Yüzyıla gelindiğinde bu devlet yapısı neoliberaler tarafından “ağır, hantal, verimsiz, içe dönük, bürokratik” gibi yaftalamalarla tanımlanır. Piyasanın anlık tepkilerine cevap veremeyen bu devlet piyasanın işleyişine de ket vurur. Tek merkezden yönetim yerine yönetişimin ağ şeklindeki çok merkezli yapısı piyasa tepkilerine anında cevap verebilecektir. Dahası çok daha demokratik, esnek ve verimli olan bu model şeffaf, hesap verilebilir ve ölçülebilir olacaktır. Dolayısıyla modern toplumların tek merkezden yönetim sebebiyle yaşadığı koordinasyon problemi yönetişimin teknikleriyle ortadan kaldırılabilecektir (Mayntz 1993, 9). Devlet artık dükey hizmetler uygulaması değil yatay eş güdüm sağlayıcısı olarak yönlendirme sağlayacaktır.

Piyasadaki verimliliği inceleyen neoliberal teorisyenler, şirketlerin nicelik olarak düşük ancak nitelik bakımından yüksek personel kapasitesinin devlete yansımaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Minimal devlet modeli sosyal devletin yerini alacaktır. Modern devletler süreçlere odaklanırken şirket-devletler sonuçlara odaklanmalıdır. Kurallar yerine performansa bakılmalı, süreçlere değil sonuçlara odaklanılmalıdır. Bürokratik ve hiyerarşik yapı terkedilerek katılımcı ve piyasa şartlarına duyarlı bir karar alma mekanizması hayata geçirilerek sorumluluklar hiyerarşik yapıdan dağınık ağ biçiminde dinamik bütünde dağıtılmalıdır. Hukuki sorumluluk da yerini mali sorumluluğa bırakır. Devlet üretmemeli, tüketmemeli ve yönetmemelidir; bunların yerine üretimi piyasaya, tüketimi rekabet ilkesi gereği sermayeye, yönetimi de kontrol mekanizmalarına bırakmalıdır. Dolayısıyla devlet kürek çekmeyi bırakarak dümeni kontrol etmeli, gerisini özel sektöre devretmelidir. Kısacası

YKY, yönetenlerden yönetilenlere doğru akan tek yönlü trafikten, her ikisinin de kapasitelerinin, fırsatlarının ve sıkıntılarının önemsendiği çift yönlü bir modeli hedeflemektedir (Kooiman 1993, 4).

İngiliz siyasetbilimci R. A. W. Rhodes'e göre devletler artık hükümeteşiz bir şekilde yönetilmektedir. Kendi kendini örgütleyen ağlara sahip olan YKY modeli, kaynaklar bakımından birbiriyle bağı, karşılıklı uyuma sahip ve devletten görece özerkleşebilen yapılara izin vermektedir. Bu karşılıklı bağımlılık ve bilgi paylaşımı ortak hedefler doğrultusunda etkileşimin maksimize edildiği sosyo-sibernetik ağların dinamik ilişkisidir. Kurumlar doğrudan devletten emir almaz, bunun yerine zaman zaman denetlenir. Ayrıca hesap verilebilirlik mekanizmaları sayesinde iç-denetim daha yaygındır. Böylece devletin yalnızca dümende durduğu bir model ortaya çıkar. İçi boşaltılmış devlet (*hollowing out the state*) fonksiyonların ve yetkilerin devri ile anlam kazanır (Rhodes, 1996).

YKY'nin denek ülkesi olan İngiltere'deki dönüşümü inceleyen Rhodes'a göre, YKY ile devletlerin yalnızca yapısı değil meşruiyet zeminleri de dönüşüme uğrar. Bu durum katılımcılığı ve özerkliği güçlendirip söylemlerin demokratikleşmesine fayda sağlayabileceği gibi halkı dışlayıp çıkar gruplarının yetkin olduğu alanların çoğalmasına da sebep olabilir. Öyleyse YKY, postmodern bir demokrasinin olanağını taşır. Bu durumda demokratik meşruiyetin yeni temellerini aramak gerekecektir (Rhodes, 1996). Çünkü modern devletler yetkiyi temsili demokrasinin seçim sistemleriyle halktan alıp halka tekrar dağıtırken neoliberal devletler bu yetkiyi karmaşık ağlar ile dağıtarak seçimden seçime değişen hükümetlerin maliyetli yeniden yapılanmasının da önüne geçer. Dolayısıyla hükümette kimin olduğu sorusu bir noktadan sonra önemsiz kalır. Dünyada birçok örneği bulunan bu durum, merkez sağ ya da sol partilerin seçim kazanmasının ülkede büyük bir değişim yaratmasına engel olur. Dahası neoliberal ideolojinin etkisiyle radikal gruplar hariç merkez sağ ve sol partiler arasında söylem farklılıkları dışında bir fark kalmamıştır. Kimlik, azınlıklar, din ve gelenekler, dil ve çevre gibi konular üzerinde derin ayrılıklar yaşayan siyasi yapılar söz konusu neoliberal politikalar ve kamu yönetim rejimi olduğunda benzer ifadeleri sergilerler.

İtalyan teorisyen Giandomenico Majone ise YKY'nin paradoksal yapısını gözler önüne serer. Özellikle Avrupa Birliği'nin yapısal dönüşümünü ve düzenleyici devlet modellerini inceleyen Majone'ye göre karar alma mekanizmaları maliyet azaltma çabalarının bir ürünüdür. Oysa düzenleyici devlet piyasa ile olan ilişkisi de düşünüldüğünde karmaşıklaşan mekanizmaların teknik yapısı nedeniyle maliyetlerin azalmayacağını belirtir.

Karar alma işlevini devletten özel ajanslara kaydıran siyasetçiler bu sırada ajansların sayısını ve karar alma stratejilerindeki yöntemleri de çoğaltırlar. Böylece neoliberalizm “bırakınız yapcılar”cı liberalizasyon sağlama değil yeniden düzenleme ile ortaya çıkan bağımsız düzenleyici ajansların çoğalmasına sebep olur (Majone, 1999). Neoliberalizmin devlet üstü yönetimle yaygınlaştığı ana mekân olan AB meclisinde paydaşlarla tartışılan olan raporların üstlü sayılarla ifade edilmesi ya da AB Müktesebatı’nın⁵⁸ yüz bin sayfayı geçmiş olması Majone’yi halkı çıkarmaktadır.

Devletlerin şirketlerden kopyaladığı epistemolojik ve ontolojik özelliklerin bir sonucu da “kamu personel yönetiminin”, “insan kaynakları yönetimine (İKY)” devredilmesidir. Geleneksel kamu yönetiminde personelin sağlığı, refahı ve güvenliği ön plandadır. Eğer bunlar karşılanmışsa süreç olumlu işleyecek, işler sorunsuz yürüyecektir. YKY ile bu varsayım terk edilmiştir. Personelin etkinliği ve verimliliği metrik yöntemlerle ölçülerek performans katsayısı çıkarılması nihai hedeftir. Sağlık, güvenlik ve refah ise bir kısmı yönetmeliklerle bir kısmı ise personelin ödevi ve sorumluluğu arasında dağıtılır. Esnek çalışma, performans puanı, iş güvencesinin yerini sözleşmeli personel kategorisine bırakması, emekliliğin özel sektöre devri gibi son 30 yıla damga vuran gelişmeler YKY’nin sonuçlarından bazılarıdır. YKY ile devletin personel rejimi İKY olarak güncellenmiştir.

Neoliberalizm hayatın bütün alanlarını ekonominin ilkeleri ile rekabetin değer ölçütlerine göre düzenlerken personelleri ise sermaye olarak görür. Foucault’nun üzerinde durduğu girişimci özne çözümlemesi neoliberalizmin toplumsal güçlere değil doğrudan insanların kendisine dayandığını açıklamaktadır. YKY ile insanların sermaye olarak ele alınması, yine şirketlerden devlete geçen bir özelliktir. Ancak buradaki salt bir aktarımdan ziyade tüm toplumun buna göre düzenlenmesini içermektedir.

⁵⁸ “AB Müktesebatı, AB Hukuk sistemine verilen addır. Yaklaşık 120 bin sayfadan oluşmaktadır. AB’yi kuran ve daha sonra değişikliğe uğrayan antlaşmaları, aday ülkelerin AB’ye katılırken imzaladıkları katılım antlaşmalarını, Konsey, Komisyon, Avrupa Birliği Adalet Divanı gibi Birlik organlarının çıkardıkları tüm mevzuatı ifade etmektedir. Söz konusu müktesebat, Katılım Müzakereleri Fasılları çerçevesinde 35 başlık altında sınıflandırılmıştır”. Bu otuz beş başlığın ilk on maddesi şöyledir:

- 1) Malların Serbest Dolaşımı
- 2) İşçilerin Serbest Dolaşımı
- 3) İş Kurma Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi
- 4) Sermayenin Serbest Dolaşımı
- 5) Kamu Alımları
- 6) Şirketler Hukuku
- 7) Fikri Mülkiyet Hukuku
- 8) Rekabet Politikası
- 9) Mali Hizmetler
- 10) Bilgi Toplumu ve Medya

Bkz: https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakereleri_37.html (Erişim tarihi 14.10.2025)

Neoliberal devletler işgücünde verim ve etkinliği artırmak amacıyla kendisini insan kaynakları ofisi olarak yeniden düzenlemişlerdir. Klasik yönetim anlayışı yerine stratejik politika belirleme komisyonları kurularak ve buralarda yönetim teknikleri geliştirilerek personel kavramında girişimci, birbiriyle rekabet edebilir, değişken gelirli, performans odaklı yeni bir memur anlayışına gidilmesi amaçlanmaktadır. Memurluk ile özel sektör personeli arasındaki ayrımın ne ölçüde bulanıklaşacağı konusu çağımızda hâlâ tartışılmadığıdır. Ancak performans, çıktı, sözleşme gibi niteliklerin dolaşıma sokulmasıyla bu sürecin derinleşeceği açık bir gerçektir. Örgütsel hedeflere ulaşmak için kullanılan kaynaklardan biri olan özel sektör personeli bu niteliğini kamu personeliyle paylaşarak güvenceli çalışma hakkını kaybetmeye başlamıştır. Devlet-yurttaş birlikteliğinden uzaklaşarak şirket-müşteri dikotomisine geçiş yapan personel rejimi ile neoliberal devletlerin toplumla olan ilişkisi modern devletlere oranla eski bağlarını yitirmeye başlamıştır. Neoliberal devletler meşruiyet zeminlerini YKY, İKY gibi anlayışlarla yeniden tesis etmeye çalışmaktadır.

4.12. Bob Jessop'un Stratejik – İlişkisel Yaklaşımı ve Neoliberalizm

Modern devletin egemenlik unsuru ile sağlamlaşması, hatta yıkılmaz hale gelmesi amaçlanmıştır. Egemenlik bir devletin içeride bağımsız dışarıda ise eşitlik ilkesine göre dokunulmazlığını sağlar. Böylece ne yurttaşlar onu kökten yıkabilir ne de diğer devletler haksız bir savaşla yıkıma uğratabilir. Devletler en büyük tehlikenin dışardan gelebilecek bir saldırı olacağını düşünerek ticari anlaşmaları sağlayan devletler üstü kurumlarla beraber askeri anlaşmalarla garantörlük vaat eden kurumlar da oluşturmuşlardır. NATO ve BMGK gibi örgütler uluslararası anlaşmalarla geçerlik kazanmıştır.

Öyleyse devletlerin yapısı ve işlevindeki böylesi bir dönüşüm bunca önlem, mekanizma, anlaşma, gelenek, bürokrasi ve hukuk varken nasıl gerçekleşebilmiştir? İşte bu sorunun cevabı devletin stratejik bir yapıya sahip olması ve bu yapı sayesinde neoliberalizmi sindirebilmesinde gizlidir.

Devlete dair ilişkisel yaklaşım Marksizmi tam olarak karşısına almasa da Marksizmin devlet tanımına yapılan eleştiriler hatırı sayılır bir literatür bırakmıştır. Marksizm devleti temel olarak sınıfla özdeşleştirerek onu nesnel bir gerçeklik olarak şu şekilde inceler:

“Devlet, sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksiniminden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması 'ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, iktisadi bakımdan egemen olan, ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece

ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir”
(Engels, 1987).

Bob Jessop’a (1946 -) göre ise devlet bir özne ya da nesne değildir. Dahası bir “şey” değildir. Devleti incelerken onu sabitlemek her zaman odağı kaçırmamıza sebep olur. Devlet, toplumsal ilişkiler yumağı veya güç ilişkilerinin söylemler ve kurumlar aracılığıyla yoğunlaşmasıdır (Jessop 2021). Özcü anlayışın dışında kalan bu yönelime göre devlet sabit bir doğaya sahip değildir. Buna karşın devletlerin eğilimleri vardır. Bunlar da dönem dönem değişse de stratejik seçicilik yoluyla bazı grupları, aktörleri veya ideolojileri desteklemeye karşı gösterilen eğilimlerdir. Bu yaklaşımın getirdiği sonuç ise devlet ile egemen sınıf arasında zaman zaman açığa çıkan farkları anlaşılabilir kılar. Devlet ile sınıf, belirli stratejiler içerisinde birbirine geçiş üstünlüğü sağlar, ancak bu bir kurala veya norma dönüşmez. Politikanın varlığı buna kanıttır. Eğer sınıfın gücü ile devletin gücü birbiriyle aynı olsaydı politikaya gerek kalmazdı. Zaman ve mekân içinde yinelenen kararlar politik örüntüye işaret eder ki bu örüntü-ilişki öncelikli bir varlık olan devleti anlamamıza olanak sağlar (Jessop, 2021).

Devletin kendi kurumlarına gömülü bir kapasite olarak var olabilmesi aynı zamanda onun yetkisinin (farklı kurumlarda kullanılan farklı stratejilerden dolayı) eşitsiz bir şekilde kullanılmasını beraberinde getirir. Dolayısıyla devlet fail olacak bir sabit bir özne değildir. Harekete geçme gücünü taşıyan bir potansiyeldir. Olaylara veya konjonktüre bağlı olarak değişen özgül bileşimler harekete geçirilerek kapasitenin “ekonomik kullanımı” sağlanır (Jessop 2020, 36-40). Söz konusu kapasite iki farklı şekilde ayarlanır. İlki yapısal bir seçiciliği gündeme getirir: devlet bütçesini idari, hukuki, teknik, yerel, küresel ya da kültürel boyutlarda kurduğu stratejilere göre belirler. Kimi için yüksek maliyet kararı verip vazgeçerken kimi için ise yüksek maliyetleri gözden çıkarır. İkincisi ise söylemsel seçiciliktir: sözel bir filtre görevi gören bu seçicilik, devletin o dönemki koşulların imgeleneşine dair “rasyonel” olanı tercih etmesidir. Bir toplumda rekabet, mali disiplin, serbesti gibi kavramların olumlu/olumsuz çağrışımı devletin bu kavramları seçme ve hedefe yönelik kurgulama stratejilerinin bir sonucudur. Bu aynı zamanda karmaşık toplumsal eğilimleri belirli yönde toplayarak uyuma sebep olur. Bu uyum da yine doğal veya nötr değil ekonomik ve seçici bir uyumdur.

Devletin yapısal ve söylemsel seçiciliği ile beliren politik yaşam bir anlamda hegemonya sürecine işaret eder. Gramsci’den ödünç aldığı kavramı daha geniş bir noktadan

inceleyen Jessop, toplumsal gerçekliğin kurumsal ve söylemsel hamlelerle beraber dönüştüğünü açıklar. Böylece rekabet ilkesi, girişimcilik, inovasyon, insan sermayesi veya neoliberal ekonomi gibi imge ve söylemler seçilip kurumsal mimarinin içine yedirilerek gerçeklik yeniden kurulur. Böylesi bir strateji devlete manevra kabiliyeti kazandırır. Benzer süreçler ve kararlar hızlıca önceliklere ekonomik bir biçimde yedirilerek maliyetler azaltılır. Lippmann'ın *Kamuoyu* kitabında ilk uygulanış biçimlerini gördüğümüz bu sistem aslında neoliberal devletin tam anlamıyla kotardığı bir yöntemdir. Özellikle Foucault'nun (disiplin temelli) devlet kuramına benzer şekilde Jessop da devletin hangi imgelem ve kurumsal yapıyı desteklediğine bağlı olarak ortaya çıkan “doğrular”, devletin kompozisyonuna uygun bir toplumsal doku oluşmasına da yardımcı olur. Norm oluşturucu iki unsur birleşerek disiplin ve güvenliğin konjonktürel değişimlere göre ayarlanmış dozajı ile toplumun devletle olan ilişkisini sürekli yeniden düzenler (Jessop 2021).

Devletin bir anı ele alındığında doğru ya da yanlış karar veya politika yoktur. Yalnızca o kararın kime fayda sağladığı, kimin hangi maliyeti göze alarak nereye oynadığı önemlidir. Jessop'un Kültürel Ekonomi Politikası (KEP) olarak adlandırdığı bu stratejik eğilim neoliberalizmin metrik rejiminde ölçülebilir değerleri gerçekliğe dönüştürür. İktidar ile bilginin birbiriyle ilişkisinde açığa çıkan devlet aklı, anlamların hegemonya süreçlerindeki etkisini KEP üzerinden düşünmemize olanak verir. Kurumlar ve kararlar kendileri içlerinde tutarlı oldukları ölçüde doğru olurlar. Bir konu hakkındaki doğrulama, onun tanım ve geçerlilik endeksinin içinde ne kadar görünür kılındığıyla yapılır. Böylece sistem içinde kalınarak söylemler norm halini alır.

Devletin stratejik seçiciliği neoliberal çağda sermaye gruplarına fazlaca kaymıştır. Devletin önyargıya sahip seçici tavrı bazı stratejik yaklaşımlar incelendiğinde ortaya çıkarılabilir. Örneğin, gelirlerin önemli bölümünün vergilerden kaynaklanması dolayısıyla sermaye birikimini destekleyici kararlar alması beklenir. Devlet hukuki olarak topluma eşit mesafede olsa da özel hukuk kuralları ile eşitsizliği de güvenceye alır. Devletin bakanlıklar üzerinden toplumla temas etmesi pragmatik amaçların dışında farklı toplumsal kesimlere farklı söylemler ve politikalar ile yaklaşılmasını da kolaylaştırır. Böylece karşı-güçler parçalanarak kontrol unsurları temizlenir ve norm steril kalır. İzin vererek yasaklama yöntemi olan bu strateji ile devletler herhangi bir kurucu norm⁵⁹ olmadan meşruluğunu

⁵⁹ Alman hukuk kuramcısı ve filozofu Hans Kelsen'e göre hukukun dayanak noktası normatif bir kurucu normdur. Bu norm devletin yasallığının hem sınırı hem de temelidir. Böylece devlet de dahil bütün güçler bu sınıra uymak zorunda kalarak hukuk devleti idealini gerçekleştirecektir. Bu liberal kurama en büyük tepki Carl

topluma kabul ettirir. Devlet kurumlarının seçiciliğindeki en popüler örnek “bağımsız merkez bankaları”dır. Buradaki bağımsızlık söyleminin yarattığı imge ile toplumda nötr bir imaj çizen merkez bankası aslında tarafsız ya da bağımsız değildir. Devletin sınıf, sermaye ve uluslarüstü STK’ler ile ilişkisi açığa çıkarıldığında kurumların ve “bağımsız” kurulların da oldukça bağımlı oldukları göze çarpar.

Jessop’un devlet analizi bir olguyu betimleme ve açıklama girişimidir. Foucault gibi o da devleti kötü, adi, işe yaramaz, hemen kaldırılması gereken gibi aksiyolojik terimlerle ifade etmez. Tezimiz de bu yönde kalmaya gayret etmiştir. Jessop, devletin stratejik bir yapıya sahip olduğu hatta olması gerektiği fikrini gelecek için umut olabilecek bir fikirle iletir. Toplumsal güçlerin örgütlülüğü, biraradalığı ve dayanışması ile devlet stratejik olarak toplumcu kararlar almaya itilebilir. Devletin bu yönde davrandığı bir dönem daha önce de olmuştur. Ancak bu durum öncekinden daha zordur. Çünkü devletler refah devleti olmayı seçerken yine özgür davranmamışlar, dönemin konjonktürü (savaşın ekonomi ve sanayiye yok etmesi, işsizlik, umutsuzluk, Sovyet tehlikesi, komünist partilerin hızlı yükselişiyle artan toplumsal muhalefet vs) gereği yapılarını sosyal devlet olacak şekilde yenilemişlerdir. Ancak neoliberal devlet söylem gücünü de ala almıştır. Dolayısıyla doğrudan devletin kurumsal ve biçimsel yapısını hedefleyen bir politikanın işe yaramayacağı ortadadır (Jessop 2021).

Toplumun doğrudan devleti değil devlet içindeki stratejik güçler dengesine oynaması, kendi stratejisini de belirlemesi ve buna uygun söylem veya imgelerle hareket etmesi gerekmektedir. Özellikle piyasanın ve devletin girdiği neoliberal krizler sırasında neoliberalizmin çelişkilerini görünür hale getirdiğinden söylemsel güç etkin bir rol oynayacaktır. Aksi halde devlet, yaşadığı krizlerle başa çıkmak için daha otoriter bir yapıya bürünebilir. Olağanüstü hal kararları norm haline gelerek devlet aklının daha görünür olması sağlanır. Jessop, devletin otoriterleşmesini piyasa aktörleriyle daha seçici işbirliği yapacak bir özgürlük alanına sahip olmasıyla mümkün olacağını söyler. Otoriterleşme üç şekilde gerçekleşebilir: Dini-milliyetçi (radikal sağın yükselmesi) bir tarzda, güvenlikçi (göçmen ve azınlık konularında) bir söylemle veya eko-otoriter (iklim krizine tepki) olarak. Bunlar neoliberal mantıkla daha kolay etkileşime girebildikleri için devletin bu yönde ilerlemesi daha olasıdır. Finansallaşma ile otoriterleşme arasındaki ilişki zorunlu gibi görünse de

Schmitt’ten gelerek hukukun ve devletin tek kaynağının halk gücü olduğunu, kurucu norm fikrinin devleti ve halkı gücünden mahrum bırakarak özgür karar almasını ve egemenliği tehlikeye atan bir unsur olarak görür.

stratejik seçicilik teorisiyle bu yargı boşa düşmüş olur. Toplumsal mücadeleler bu birliği bozabilir, stratejilerin yeniden değişmesini sağlayabilir.

4.13. Neoliberal Devletin Meşruiyet Problemi

Modern devletlerin kökenini araştırırken hemen hemen bütün araştırmacıların karşılaşacağı dönüm noktası 1648 Vestfalya Barışı'dır. 1618-1648 yılları arasında süren 30 yıl savaşları öncesinde Avrupa'da egemenlik papalık ile Kutsal Roma Germen İmparatorluğu arasında paylaşılmaktaydı. Bunun yanı sıra yerel feodal beyler, loncalar ve otonom yönetimler de bulunuyordu. 30 yıl savaşları sonucunda *Cuius regio, eius religio* yani “bir bölgedeki din o bölgeyi yöneten egemenin dinidir” ilkesinin yanına bir de dinsel otoritenin sınırlandırılması ve devletlerin dış müdahaleden azade hareket edebilmesinin ilkeleri ve yasal temelleri oluşturuldu. Böylece din merkezli yönetim anlayışı yerini siyasal olana doğru genişletti. Prenslikler iç işlerinde bağımsızlaşarak kendi egemenliklerini vurguladı. Din merkezli siyaset anlayışı yerini ulusun ya da devletin çıkarı anlayışına bıraktı. Otorite yasalarla belirlendi ve kişiye görelilik büyük oranda (en azından kâğıt üstünde) son buldu. Böylece meşru şiddet tekeli olan devletin anayasal sınırları da çizilmeye başlandı. Modern devletlere ait dört temel ilke bu sınırlar dahilinde ortaya kondu: Egemenlik, ülkesellik, dış müdahaleden özerklik ve devletlerin simetrik ilişkisinin hukuksal düzlemde kabulü.

1789 Fransız Devrimi ise eksik bir halkayı daha ekledi: Yurttaşlık. Ulusun iradesinin yansımaları olarak görülen egemenlik artık tüm yurttaşların ortak kimliğini de yansıtmalıydı. Bu dönemde yaygınlaşan milli marş geleneği, yerel dilde felsefe ve eğitim yapma kapasitesinin artması, eğitimi (başta belirli yaştaki erkekler için) zorunlu olması, ulusal bayrakların resmileşmesi gibi gelişmeler yurttaş ile devlet arasındaki bağın güçlenmesini de beraberinde getirdi.

19. yüzyılda ise sanayileşme atağı ile modern devlete ilişkin bir katman daha atılmış oldu: Bürokrasi. Çoğalan nüfusa bağlı olarak artan üretim ve tüketim, kentlerin büyümesi, altyapının hızlı gelişimi, ticaret ve bankacılığın hacimlenmesi, bilimsel ve teknik gelişmeyle beraber idarenin modernleşmesi devletlerin ara bir aygıtı ihtiyacını doğurmuştur. Ulusal çapta büyüyen karmaşanın bir uzmanlar grubu tarafından incelenip sorunların çözüme kavuşturulması için bürokratik bir kitle oluşturulur. Devletin yapısına uygun olarak dizayn edilen hiyerarşik düzen, rasyonel ve hukuki dayanakları olan, vergi toplayabilecek bir memur tipolojisiyle beraber 19. yüzyıldan sonra gelişmiştir. Polis teşkilatları, zorunlu

eğitimi verecek öğretmenler, üniversitelerde akademisyenler, kamu sağlığı için yaygın hastane ve doktor ağı, kentleşme sürecinde mühendis-mimarlar gibi onlarca uzmanlık alanına sahip yurttaş devletin çalışanı oldu. Böylece modern devletler hem hizmetin hem de üretimin öznesi haline geldiler. 1880’li yıllardan itibaren Bismarck’ın devleti, sosyal sigortaları kapasayacak şekilde genişletmesi refah devletine açılan ilk kapıyı işaret etmektedir. En sonunda ise modern devletin son halkasının eklenmesi, hem tarihsel bir adım hem de Sovyetlerin tüm dünyada alt sınıflara verdiği umut ile birlikte gerçekleşir: Hukuki ve sosyal devlet.

Yurttaşlarına refah ve sosyal haklar vaat eden sosyal devlet, eşitsizliğin aşırılaşmasının önüne geçmek için bir dizi düzenleme yapar. Bunlardan sosyal hizmetler, tam istihdam hedefi, asgari ücret uygulaması, çalışanlara sosyal ve yan haklar, işsizlik ödeneği gibi birçok kalemde kamu yararı ilkesi gözetilir. Ayrıca Keynesyen refah devleti işsizliği azaltarak özellikle Avrupa toplumlarında sosyal sorunların çözümünde aktif rol oynar. Kamu kurumları ve fabrikaları halk yararına üretim yapıp maliyetine yakın fiyatla temel gıda, barınma, eğitim, sağlık, güvenlik meselelerinde halkın genel faydasına olacak düzenlemelere gitmiştir. Üretim gücü arttıkça tüketim gücü de artmıştır. Demokrasi ve toplumsal aidiyet kavramları yaygınlaşarak kendine yer bulur. Böylece meşruiyet yalnızca egemenliğe dayanan soyut bir güç değil, demokratik yönetim ve toplumsal aidiyete bağlı daha somut ve pratik bir zemine taşınır. Ancak bir yerde bu dönüşüm duraksar. Çünkü optimizasyon yeterli görülmemiş, bunun yerine kâr maksimizasyonu istenmiştir. Refah devleti stratejik olarak iki sınıfa birden göz kırıyor gibi görünmektedir. Öyleyse bu devlet sonunda tüm toplumsal sorunlara çare olacak, Solon’dan beri yer yer devam eden denge politikalarının nihai zaferi midir?

Bu tarihsel anlatıda devlet sanki kavramına ulaşmayı sabırla bekleyen bir ide olarak okunabilir. Ancak gerçekte bu hikâye daha önceki bölümlerde sebeplerini açıkladığımız şekliyle, farklı bir yöne evrilmiştir. Değişim öylesine muazzamdır ki, kendi kuyruğunu ısırın yılan misali kendi mirasına zarar vermiştir. Bu zarardan en çok etkilenen mesele ise devletin meşruiyet temelidir.

Max Weber’e göre devlet siyasal örgütlenmenin tek hamisi haline gelmiştir. Merkezi otorite iktidarı ele alarak bütün gücü elinde toplamıştır. Ancak burada bir tehlike başgöstermektedir: Devleti ele geçirenler bütün yapıları, araçları ve örgütleriyle iktidarı da ele geçirme fırsatı yakalayacaktır:

“Modern devletin oluşumu bütün durumlar göz önüne alındığında prenslerle başlamıştır. Prensler, yanlarında yer alan ve yürütmenin bağımsız ve “özel” taşıyıcıları vasıtasıyla idari, askeri ve mali araçlar ile siyasal olarak mümkün olan her tür varlık üzerinde hakka sahibi olanları sistemli bir mülksüzleştirmeye tabi kılmıştır. Bu süreç, kapitalizmin bağımsız üreticilerini kademeli olarak ortadan kaldırarak kendi gelişimini sürdürür. Sonuçta modern devlet, siyasal örgütlenmenin aygıtlarını tamamen kontrol altına alır; bunların tümü tek bir merkezi emir komuta sistemi altında toplanır. Memurların hiçbirisi, harcanacak paranın veya denetimi altındaki depo, eşya, bina ve askerî araçların kişisel mülkiyet hakkına sahip değildir. Modern devlette, yöneticilerin, idarecilerin ve memurların idarî birimlerinin araçlarından kopuş süreci tamamlanmıştır. Bu kopuş, “devlet” anlayışının asli koşuludur. Artık son safha da başlamak üzeredir: siyasal aygıtları üzerinde yasal ehliyeti bulunan devlete - ve de siyasal iktidara- el koyma girişimi. Bugün herkesin gözü önünde yaşanan durum budur” (Weber, 1946, s. 82).

Burada Weber’in iki hatası göze çarpmaktadır. Birincisi, Weber, 1919 Almanya’sında devleti ele geçirecek güç olarak işçi sınıfını ve onun örgütlü temsilcilerini görmekteydi. Ancak, önce faşizm, sonra kapitalizm bu fırsatı sosyalizme vermedi. İkinci hata ise devleti ele geçirmek iktidarı ele geçirmek anlamına gelmiyordu. Dahası “ele geçirmek” değil devlet aygıtının seçim stratejisinde tek politik güç olmak önemliydi. Böylesi bir plan ele geçirmekten çok daha az maliyetli ve tehlikeli bir yöntem olduğu için neoliberalizm yapısı gereği buraya kolayca yerleşti.

Devlet ile sermaye arasındaki temel ilişki stratejik seçicilik üzerinden temellenir (Jessop 2020). Neoliberalizmin devlete angaje olması, Weber’in kuralla yönetilen devlet modelinde incelendiğinde, (Washington Uzlaşısı adıyla) neoliberal politikaların IMF gibi örgütlerin borç karşılığı uygulamaya sokulması gereken kurallar dizgesi ile açıklanabilir. Devlet, hem kamu hukuku hem de özel hukuk vasıtasıyla hem kendinin hem de piyasanın yapısı ve işleyişi konusunda egemenliğe sahiptir. Öyleyse kurallar değiştirildiğinde yapı ve işlev de değişecek, devleti ele geçirme, iktidarı alma gibi “devrimci” hamlelere gerek kalmayacaktır. Devletin seçici odağına yerleşen neoliberalizm, önce çalıştaylarla, sonra Nobel ödülü kazanan ekonomistlerle, en sonda da Thatcher ve Regan hükümetleriyle söylemsel ve kurumsal güç kazanmış, reel sosyalizmin içine kapanması ve karşı propagandanın işe yaramasıyla bu süreç başarıya kavuşmuştur. Eksik olan tek halka bir krizdir.

Milton Friedman, Chicago Üniversitesi’nde yaptığı çalışmalarda psikoloji biliminin keşfettiği bir olguyu ekonominin uygulama alanına taşır. Bu keşif, bir sorgu tekniğinden

yola çıkarak elde edilen, belleği alt ederek ve direnci kırarak yeni bir benlik algısı oluşturmaktır. Friedman bunu ülkelerin ekonomilerinde etkin olan Keynesçi yönelimin üstesinden gelebilmek için iktisat bilimine uygular. Friedman’a göre radikal fikirler toplumların sakin zamanlarında dirençle karşılaşır (Friedman 2021). Yalnızca bir “kriz anı”nda yapılan değişiklikler dirençle karşılık bulmadan hayata geçer. Neoliberalizmin kısa vadede işsizlik, yoksulluk ve otoriterlik getireceğinin farkında olan Friedman, neoliberal atakların yavaşça değil şoklar eşliğinde hayata geçirilmesini savunur. Toplumun psikolojisini altüst ederek alınan kararlara karşı çıkılmasını değil; kararların hiçbir şekilde tam olarak anlaşılmaması istenir. Kriz zamanında verilen şoklar karşısında önlemleri hazırda tutan Friedman ve ekibi için demokrasi piyasa karşısında ikincil önemdedir. Felaket geldiğinde çözümü de başka bir felaket ile düğümlenir. Toplum şoklar arasında neyin, nasıl, neden değiştiğini asla anlayamaz (Klein, 2010).

1970’lerdeki petrol krizi ve sonrasında dünyada hızlı esen neoliberal rüzgârın bizi götürdüğü yer, Klein’in Şok Doktrini teorisinde açıkça ortaya konulmuştur. Sonrasında ise sel felaketinden kasırgaya, politik kargaşadan iç savaşa, darbelerden çöküşe kadar birçok fecaat o ülkede neoliberalizmin hızlıca yayılmasıyla sonuçlanmıştır.

Böylece, Klein ile Jessop’ın teorileri birlikte anlaşıldığında neoliberalizmin devletlere yerleşerek nasıl varlığını ve meşruiyetini koruduğu daha net ortaya konulur. Jessop’ın devleti toplumsal güç odaklarının yoğunlaşması olarak okuması ile Klein’in “felaket kapitalizmi” yorumu neoliberalizmin devletin içine nasıl ve neden yerleştiğini açıklamamız için önemli bir anahtar sunar. Buna göre 1970’lerdeki stagflasyon krizleri esnasında yaşanan bütün büyük olaylar (deprem, sel, muhtıra, darbe, hükümet düşmesi, iç karışıklık vb) sonrasında devletin yörüngesine daha da yaklaşan elit sınıf temsilcileri neoliberal politikaların gündeme alınmasında önemli bir rol oynar. Türkiye’de de benzer senaryoların yaşandığı 80’ler, tüm dünyada dengelerin değişerek devletlerin hızlıca dönüşüm geçirecekleri altyapıların kurulmasına sahne olmuştur.

Sermayenin varlık alanının devletin varlık alanına girmesi Klein’in bahsettiği felaket durumları göz önüne alındığında açıklığa kavuşur. Böylece bir ilişki alanı olan devletin sermaye ilişkileriyle içiçeliği ile bu beraberliğin oluşum sebepleri de açıklanmış olacaktır. Weberci anlamıyla bir “töz” olmayan devletin ilişkilerine sızarak içine yerleşen neoliberalizm onun dinamik güç ağına ekonomik, politik ve kültürel bağlarla sımsıkı sarılmıştır. Hiçbir zaman tarafsız olmayan devlet ise bu gücün “şok” etkisiyle neoliberalizmin manyetik alanına girmiştir. Zaten kuruluşu itibarıyla özel mülkiyet ve

sözleşme serbestisi hükümlerinin (kamusal ve kolektif haklara göre) önceliği esasına dayanan devlet neoliberal mantığı içinde barındırabilmesinde yapısal uygunluğa sahiptir (Jessop 2005). Devletin yapısal seçiciliği determinist değildir. Güç ilişkilerinin mücadelesi olan devlet, neoliberal ilkelerin güdümünde olsa da bunun hem kalıcılığı şüphelidir çünkü devletin neoliberalizmle ilişkisi süreklilik arz etmek zorunda değildir. Ancak neoliberalizmin ideolojik olarak hep önde olmasının sebebi onun toplumsal akıl olarak devamlı kendisini ürettirmesi ve krizlerden hep fayda ile çıkmasıdır. Çünkü neoliberalizm yalın bir ideoloji değil bütün ilişkileri düzenleyen yaşam biçimi formunu almıştır.

Neoliberal devlet, ne Nozick'in önleyici minimal devleti ile ne de Rothbard'ın her tür yönetim mekanizmasını reddeden radikal libertarian devleti ile benzerdir. Alman ordoliberal gelenek ile Hayekçi piyasa özgürlüğünü nihai hedef olarak gören düzlemin başarılı bir uygulaması olan neoliberal devlet bütün ilişkilerini neoliberal akla göre kurgular. Çünkü neoliberal devletin meşruiyeti ne bireylere ne de topluma dayanır. Onun meşruluk ölçüsü hedeflediği başarı ile koşuttur. Bu da piyasanın varlığı ve etkinliğidir. Etkin bir piyasa vaadini gerçekleştiren devlet, piyasa tarafından toplumda dolaşıma sokulan rekabet ve girişimcilik olguları yoluyla kendi meşruluk zeminini dolaylı yoldan kurar.

Sonuç olarak devlet meşruiyetini bir ilkedan değil ilişkilerinin sürekliliğinden, amaçlılığından ve stratejik destekçilerinden alır. Bunu da topluma izah edebilme yetisi sayesinde sürdürülebilir hale getirir. Dahası toplumun buna uygun olacağı fikri ile hareket eden devlet stratejik paydaşlarını buna göre belirler. Dolayısıyla neoliberalizmin kendini aşağıdan yukarı doğru kurar. Çünkü o bir doktrin değil akılsallıktır. Ancak toplumdaki tersi bir hareketi de (yine toplumun güvenliği adına) yukardan bastırması gerekir. Bunun için de güçlü ve otoriter olmalıdır. Dolayısıyla neoliberal devletin liberteryen geleneklerle mesafesi asla kapanmaz.

Neoliberal devletin meşruiyeti belirli ölçümsel aletlerle yönetilebilir. Bunlar, verimlilik ve risk analizleri, performans dayalı bütçeleme, etkisel düzenleme, akreditasyon ve sıralama, puanlama ve sonuç odaklı yönetim gibi ölçüm yöntemleri (Shore & Wright, 2015) ile gerçekleştirilir. Neoliberalizmin devleti ele geçirmekten ziyade ilişki ağlarında sağlam bir yere oturmak için devleti “terbiye etmesi” gerekmektedir. Bu terbiyenin kurumsal ve bilimsel araçları haline dönüşen ölçüm yöntemleri neoliberal devletin metrik rejim çatısı altında işlerlik kazandığını da göstermektedir. Sayılar aracılığıyla yönetim normu hesap verilebilirlik ve şeffaflık adı altında uzaktan yönetim ve yönetsel denetim şablonlarını oluşturur. Kurumlar ve bireyler hesap verebilir hale gelirken ölçütler de metrikleşir. Hüküm

kuran siyaset yerine gerektiğinde havuç gerektiğinde sopa olan denetim işte bu metrik rejim eşliğinde neoliberal devletin akılsallığını oluşturur. Performansa odaklanan yönetim zincirleri başarının ölçütünü toplumsal ve soyut faydadan uzaklaştırarak bireysel sözleşmenin somut çıktılarla yeniden düzenlenmesini gerekli kılar. Böylece çalışmanın anlamı tamamen değişir. Özellikle kamu çalışanı, emeğini kamusal alanda kullandığını düşünmeyi bırakarak performansı ölçütünde alacağı karşılık için hedef tututma yoluna gider. Örneğin nitelikli sağlık hizmetleri yerini niceliksel hedefi olan hasta bakmaya bırakır. Hastane işlerin yolunda olduğunu raporlar. Devlet işlevini yerine getirdiğini duyurur ve meşruiyet sağlamlaşır. Sağlığın kendisi ise ikinci planda kalır. Çünkü sağlık doğrudan ölçülemediği için raporlara giremez. Bundan sonra sağlıksızlık bireysel bir soruna dönüşür. Devletin sorumluluğu sistemlerden başlar, bireylerden ve dolayısıyla toplumlardan başlamaz.

Neoliberalizmin güncel görüntüsünü veren metrik rejim, toplumsal bir sonuca odaklanmaz: “Tek bir temel toplumsal politika vardır, o da ekonomik büyümedir” (Foucault 2019, 125). Toplumsallık siyaset felsefesinin soyut bir kavramı olarak geride bırakılmıştır. Dahası neoliberallere göre toplum diye bir kategori yoktur. Yalnızca bireyler vardır. Bireyler ise insan sermayesidir. Neoliberalizmin özne biçimi olan *homo economicus*, kendi kendisinin sermayesi, şirketi, yatırımcısı olarak varolur. Bireylerin birlikteliği toplumun değil piyasanın ve piyasa ilişkilerinden türetilmiş sistemlerin göstergesidir. Ele alınması gereken tek ölçüt sistemlerdir. Çünkü sistemlerin performansa dayalı, ölçme-değerlendirme araçlarıyla değerlendirilebilir, arşivlenip istatistikleştirilebilir, belirli projeksiyonlarla öngürülebilir yapısı vardır. Ancak daha da önemlisi sistemler aynı zamanda piyasanın yansımasıdır. Örneğin eğitim sistemi eğitim piyasası olarak da nicelleştirilebilir. Toplam kalite yönetimi, girdi ve çıktıları, marjinal kâr hesabı, maliyet analizi ve piyasa değeri ölçülebilir. Bütün bunların toplamı eğitimin o ülkedeki genel görünümünü verir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, eğitimin toptan özelleştirilmesi değildir. Nitekim neoliberal devletler eğitimi tamamen özelleştirme yoluna gitmemişlerdir.⁶⁰ Bunun yerine daha akılcı bir çözüm olan piyasa sistemine adapte etmişlerdir. Bütün eğitim kurumlarının düşünme yapısı ekonomikleştirilir. Çıktıya, sonuca, performans verilerine, sıralamalara,

⁶⁰ Rotbard’ın radikal libertarian devleti ile neoliberal devletin farkı devletin toplumsal ilişkilerde aradan çekilmesi değil, devletin bütün cüssesiyle toplumsal ilişkileri piyasa mantığına göre düzenleme görevini üzerine almasıdır. Bu yüzden her şeyin özelleştirilmesi değil, somut üretime yönelik fabrika, organizasyon, telekomünikasyon gibi kurumlar özelleştirilmiştir. Temel hizmetlerin özelleştirilmemesi ancak piyasa mantığına göre yeniden düzenlenmesi neoliberal devletin ayırdıcı özelliğidir.

akredite olmaya, sayılarla hesap verebilen şeffaflığa odaklanmak o sistemi bir piyasa aygıtı olarak ele almak demektir. Sağlık, güvenlik, şehircilik, tarım, sosyal politikalar ile çalışma ve sigorta politikaları da bu mantıktan azade değildir.

Öyleyse modern devlet ile neoliberal devlet arasındaki en temel fark, yönetmek ile yönetsel mekanizmaları işletmeci ruhuyla dinamik bir şekilde işlevleştirmektir. Devletin bir iktidar kaynağı olarak ele alınması hatalıdır. Çünkü devlet, Platoncu anlamıyla tümel bir kavram değildir: “Devletin iç organları yoktur. Bunun sebebi iyi ya da kötü hislere sahip olmaması değil, bir içe sahip olmamasıdır. Devlet, çoğul bir yönetsellikler rejiminin hareketli sonucundan başka bir şey değildir” (Foucault 2019, 65). Devlet bir yönetim biçiminin belirli anındaki tarzını betimler. Bu tarz konjonktüre ve stratejik seçimin niteliğine göre değişim göstermektedir. Neoliberal devlet bu seçiciliği sermaye lehine kullanmıştır.

Neoliberal devlet ekonominin yönetiminden ziyade toplumsal ilişkilerin piyasa mantığına göre şekillenmesinden sorumlu tutar. Bireylerin birbiriyle girdiği ilişki biçimlerinin hangi ekonomik mantıkla belirlendiği bu ilişki biçiminin tarihsel gelişimiyle alakalıdır. Neoliberal devlet ise buradan tarihsel bağı kopararak ilişkileri piyasa mantığı ve rekabet düzeni parantezinde yeniden düzenler. Böylece bütün kültür neoliberal kültür rejimi ile yer değiştirir. Neoliberal akılsallık bütün düşünme, yaşama ve eyleme edimlerine bulaşır. Bunun sonucunda da her şey ekonomikleşir ve piyasalaşır. Dolayısıyla neoliberal devlet meşruiyetini yine kendi koyduğu, içsel politikalardan alır. Yarattığı özne, ona her durumda, özellikle de kriz durumlarında, meşruiyet üretir.

Sistemin hem üreticisi (insani sermaye öznesi, girişimci ve meşruiyet kaynağı olarak) hem de tüketicisi (piyasa aygıtı ve nesnesi olarak) olan neoliberal özne, devletle bir holdinge bağlı küçük şirketler olarak yaşamını sürdürür. Her biri monad olarak var olan bireyler, birlikte hareket ettiğinde tek bir amaca yönelik büyük bir monad oluştururlar. Önceden kurulmuş piyasa sistemi içinde ortak hareket ederek bütün bir piyasanın bireysel temsiliyetini sergilerler. Kendisinin girişimcisi olan birey bütün piyasayı kendi bedeninde temsil eder; böylece temsil temelli bir ontoloji ortaya çıkar. Birey ile devlet arasında kurulan bu monadolojik ilişki meşruiyet üretimini süreklileştirir. Öyleki bireyler devletin ruhunu temsil ettikleri ölçüde bu meşruiyet kendiliğinden oluşan doğal bir durum gibi görülür. Çünkü piyasa düzeni ve buna bağlı ilişki biçimleri doğal, diğer biçimler ise yapaydır. Neoliberal devlet, kurduğu bütün ilişkilerin piyasa ilişkileri içinde eritilmesini sürdürürken bu işleve en büyük destek yine kendi ürettiği öznellik biçiminden gelir. Böylece meşruiyeti

soruşturacak, tartışacak, sorgulayıp eleştirecek bir akılsallık yalnızca tekil teşebbüsler olarak kalır. Brown'un “demos'un çözülüşü” olarak vardığı sonuç da bunu kanıtlar.

Meşruiyet ölçütleri olarak hukukun geçerliği, tartışma alanlarının demokratikleşmesi, eleştiri ve basın kültürü, siyasal yaşamın etikle ilişkide olması gibi olgular neoliberal akılsallıkla beraber devletin kavram çantasından çıkmıştır. Bunların yerine konulan ölçütler ise yine devletin kendi üretimi akılsallığın farklı -nicelleştirilebilir ve öngörülebilir- bir dilde tekrarıdır. Modern devletin meşruiyeti -en azından kağıt üzerinde- eleştirel bir yönden geldiği için negatif bir potansiyel taşır. Ancak bu eleştirinin yapıcı ve geliştirici olduğu kanaati taşınır. Neoliberal devlet ise meşruiyetini ürettiği akılsallıktan alır ki bu pozitif bir kimlik taşır. Ancak dışarıdan eleştiri gelmediği ve bu yüzden yenilenmediği için çürümeye ve bozulmaya açıktır. Gelgelelim bunu da fark etmek mümkün değildir. Çünkü norm sürekli oluşturulduğu için, içeriden bakanlar açısından hep aynı dünya varmış gibidir.

SONUÇ

“Modern devlet hâlâ ayakta mı, yoksa yerini neoliberal devlete mi bıraktı; bıraktıysa meşruiyetini nereden devşiriyor?” sorusunu tarihsel ve felsefî bir izlekte takip ettiğimizde karşımıza devletin yalnızca kurumsal yapısının değil, dayandığı rasyonalitenin ve meşruiyet dilinin de dönüşüm geçirdiği açıkça ortaya konulmaktadır. Devletin neye dönüştüğü sorusu ile paralel işleyen diğer soru öbeği, bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği konusunu da barındırır. Çünkü “nelik” sorusun “nasıl” sorularına eşlik etmediği çalışmalar salt kavramların dünyasında kalmaya mahkumdur.

Bu çalışma, devletin neoliberal dönüşümünü “devlet küçülmesi veya piyasanın her yeri ele geçirmesi” şeklindeki indirgemeci yaklaşımlarla değil; yönetim rasyonalitesi, meşruiyet söylemi ve öznel-kurumsal örgütlenme düzeylerinde detaylandırılan yapısal bir bozunma olarak kavramsallaştırmaktadır. Vergi oranları, sosyal harcamaların yetersizliği veya özelleştirme hamleleri gibi nicel göstergelerin tekil ölçümünden ziyade; devletin ontolojik konumu, kendisini gerekçelendirme yöntemleri ve meşruiyet kaynaklarının değişen koşullar altında nasıl yeniden inşa edildiği gibi dönüşüm sürecine yönelik tartışmalar çalışmamızın odağını oluşturmaktadır.

Bu çerçevede modern devletin klasik meşruiyet sütunlarının (halk egemenliği, haklar, eşit yurttaşlık, kamu yararı, sosyal adalet vd.) tamamen ortadan kaybolmadığı; ancak gündelik yönetsel pratiklerde belirleyici olanın giderek daha fazla rekabet, finansal uyum, yatırımcı güveni, kredi notu/risk primi, performans ve ölçülebilirlik gibi kıstaslara bağlandığı bir yapıya dönüştüğü ortaya konulmaktadır. Bu yapı, devletin meşruiyetini salt içsel-siyasal bir temsilden değil; piyasa sinyalleri, derecelendirmeler, endeksler ve ölçümsel disiplin mekanizmaları yoluyla işleyen dışsal bir onay sürecinden geçerek üretmektedir.

Tezin ilk bölümü, bu dönüşümü açıklamak için gerekli gördüğümüz kavramsal temeli devletleşmenin tarihsel sürekliliği içinde inşa etmektedir. Antik Yunan siyasal dünyasında *thesmos-nomos* ayrımı, siyasal düzenin aşkın bir kaynaktan mı yoksa tartışmaya açık dünyevi bir yasadan mı türediği sorusunu gündeme getirerek, “yasa koymak” ile “yönetmek” arasındaki felsefî gerilimi görünür kılar. Polis deneyimi, siyasal alanın yalnızca düzeni tesis etmeyi değil, aynı zamanda adaleti ve ortak iyiyi merkeze koyan bir toplumsallığı inşa etme iddiasını taşır. Platon ve Aristoteles’te devlet, güç ilişkilerinin bileşkesi olmaktan ziyade, adaletin kurumsal yansıması ve “iyi yaşam”ın teleolojik sınırları içinde kavramsallaştırılır.

Modern dönemde ise *status/stato/état* hattı, devlet fikrini telos planından ziyade, düzenin ve güvenliğin taşıyıcısı olan siyasal bir yapı olarak öne çıkarır: Bodin, egemenliği devredilemez ve bölünemez bir yetke olarak tanımlarken; Hobbes, “yapay insan” olarak devletin kurucu mantığını güvenlik ve barış üzerinden temellendirir. Vestfalya düzeniyle birlikte egemenlik içte üstünlük ve dışta tanınma üzerinden tanımlanır; bu sayede egemenlik bir siyasal teknik olmaktan uzaklaşarak, modern devletin varlığını olanaklı hale getiren kurucu sıfat vasfına erişir.

Tezin ikinci bölümü, modern devletin doğuşu ile kapitalist birikim süreçlerinin diyalektik ilerleyişini ve krizler aracılığıyla sürekli yenilenen devlet-ekonomi ilişkisini ele almaktadır. Merkantilist dönemde devlet, zenginliğin ve ticaretin başat aktörüdür. Fizyokratlar ve Klasik İktisatçılar ise piyasayı kendi yasalarıyla işleyen ‘doğal’ bir mekanizma olarak tasarlamıştır. Ancak Polanyi’nin itiraz ettiği gibi piyasa, doğal bir oluşum değil; siyasal ve hukuki düzenlemelerle ayakta duran yapay bir inşadır. Bu nedenle ‘doğal piyasa, yapay devlet’ ayrımı, tarihsel bir olgu olmanın aksine ideolojik bir kurgudur. 1929 Büyük Buhranı ve akabinde gelişen Keynesyen yaklaşım, devleti yalnızca bir düzenleyici olmaktan çıkarıp ekonominin merkezine yerleştirmiş; yerini meşruiyetini sosyal haklar üzerinden sağlamlaştıran refah devletine bırakmıştır. Ancak 1970’lerde patlak veren krizler ve birikim modelinde yaşanan aksamalar, devletin rolünün yeniden tartışmaya açılmasına vesile olmuş, yeni bir tarihsel dönemeç yaratmıştır.

Bu bağlamda neoliberalizm, yalnızca bir ekonomi politikası değişikliği değildir. Aksine o, krizleri fırsata çeviren, kurumları yeniden örgütleyen ve devletin meşruiyetini yeni duruma uygun kavramlarla üreten kapsamlı bir “devleti yeniden inşa etme” sürecidir.

Çalışmanın üçüncü bölümü, neoliberal soykütüğün şemasını çıkarmakta ve bu teorik mirasın güncel siyasal programlara eklemelenme biçimlerinin izini sürmektedir. Avusturya Okulu’nun (Mises–Hayek) ‘bilgi sorunu’ çerçevesinde merkezi planlamaya yönelik eleştirileri, fiyat mekanizmasını salt bir mübadele aracı olmaktan çıkarıp, dağınık bilgiyi işleyen ve buna göre düzen kuran ‘epistemik bir aygıt’ olarak yeniden ele almakta; rekabeti ise teknik bir işleyişten ziyade toplumsal düzenin en rasyonel ilkesi derecesine yükseltmektedir. Buna karşılık Alman Ordoliberal geleneği, piyasanın kırılganlığına ve toplumsal dokuya zarar verme potansiyeline dikkat çekerek, rekabetçi düzenin ancak bön görülebilir bir para rejimi ve güçlü bir hukuk devletiyle korunabileceğini savunur. Bu yönüyle devletin görevi sahneden çekilmek değil, bizzat rekabet düzenini dizayn etmek ve korumaktır.

Diğer tarafta ise Lippmann çizgisi, ‘kamuoyu’ kavramı üzerinden kitle demokrasisinin zayıflıkları karşısında uzman aklının teknokratik tahakkümünü medya aracılığıyla norm haline getiren bir yöntem sunmuş; bu eğilim Amerikan neoliberalizmiyle birleşerek politik kararların ‘piyasa zorunlulukları’ adına meşrulaştırılmasını sağlamıştır. Chicago Okulu ise piyasa mantığını sadece ekonominin değil, tüm toplumsal hayatın yegâne ölçütü haline getirirken; bu rasyonalite IMF/Dünya Bankası ve ‘Washington Uzlaşısı’ paketlerinde mali disiplin, özelleştirme ve deregülasyon politikalarıyla somutlaşmıştır.

Burada asıl etkileyici olan, teknik gibi görünen bu müdahalelerin “çağdaş” bir meşruiyet rejimi inşa etmesidir: ‘Rekabet gücü’, ‘güven’, ‘risk yönetimi’ ve ‘yatırım iklimi’ gibi kavramlar siyasetin yeni dili olarak tanımlanmakta; Naomi Klein’in *Şok Doktrini*’nde işaret ettiği üzere kriz anları, demokratik denetimin askıya alındığı ve neoliberal programın hızla dolaşıma açıldığı bir ‘yönetişim tekniğine’ dönüşmektedir. Sonuç olarak neoliberalizm, iktisadi araçlar toplamından müteşekkil bir seri değil; devlet aklını (*raison d'état*) ve siyasal rıza üretimini yeniden kodlayarak yeni meşruiyet temsilleri kuran kuşatıcı bir düzenleme rejimi olarak biçimlenmektedir.

Çalışmanın dördüncü ana bölümünde, neoliberal devletin biçimi; kurumsal-yönetimsel yapısı, mali-finansal çatı ve özneleşme süreçleri üzerinden bütünleşik bir perspektifle teşrih masasına yatırılmaktadır. Bu çok katmanlı analiz, somut örneklerle desteklendiğinde dönüşümün ince dokusuna dair görüşümüz netleşecektir. Kurumsal-yönetimsel düzlemde, Yeni Kamu Yönetimi ve yönetim teknikleri, Weberyen bürokrasinin dikey mimarisi ve kurula dayalı rasyonalitesini tedavülden kaldırarak; yerine proje bazlı esnekliğe, sözleşmelere ve “müşteri memnuniyeti” metriklerine dayalı piyasa odaklı bir model getirmektedir. Bu dönüşümle beraber üniversitelerin, bakanlıkların, hastanelerin ve yerel yönetimlerin, kamu hizmeti taşıyıcısı kurumlar olmaktan uzaklaşıp; performans hedefleri, kâr güdülleri ve kalite belgeleri ve akrediyasyon süreçleri üzerinden kendi aralarında rekabet eden işletme formlarına dönüştüğü görülmektedir. Bu manâda “Şirket-Devlet” tanımı, sadece kamu egemenliğinin idari örgürlenmesini değil; vatandaş “hak sahibi yurttaş” statüsünden “sunulan hizmet seçen müşteri” durumuna indirgeyen ontolojik bir kaymaya da işaret etmektedir.

Mali ve finansal düzlemde ise borç rejimi, neoliberal devletin disipline edici omurgasını oluşturmaktadır. Merkezi bütçelerin küresel finans piyasalarına bağımlı kılınışı, merkez bankası bağımsızlığı ve mali kural gibi neoliberal düzenekler, toplumsal/demokratik iradeyi “piyasa rasyonalitesi” potasında eriten kurumsal filtreler yaratmaktadır. Bu bölümde

Lazzarato'nun “borçlandırılmış özne” kavramsallaştırması neoliberal devlet tartışmasına genişletilerek borcun ekonomik bir veriden ziyade, suçluluk ve sorumluluk üzerinden işleyen ahlaki-politik bir yönetim teknolojisine dönüştüğü, bu sorumlulaştırmanın öznede devletle, devlette ise küresel sermayeyle uyumlulaştırmaya yaradığı açıklığa kavuşturulmuştur. Bireyin kredi kartları, çeyrek yüzyıla dayanan kredi taksitleriyle geleceğini ipotek etmesi ile devletin gümrük vergileri, tahvil piyasaları, kredi notları ve risk primleri (CDS) üzerinden terbiye edilmesi, mikro ve makro iktidar alanları arasında izomorfik bir benzerlik üretmektedir. Devlet ile birey arasındaki bu pekiştirmeci anlayışın somut çıktısı “demokrasiden uzaklaşma” siyalleri barındırır. Sandığa yansıdığı iddia edilen siyasal irade, “piyasa güveni” veya “sermaye kaçıışı” tehdidiyle fiilen veto edilebildiğinde, siyaset, özerkliğini yitirmekte ve piyasa sinyallerine mutlak bağımlı politik tavır egemenliğin belirleyicisi haline gelmektedir. Toplumların nitelik ölçütünün piyasanın işlerlik mekanizmalarındaki sorunsuzluk olarak ortaya konması, neoliberal devletin bu süreçteki “doğal” görevini de ortaya çıkarır: Piyasayı toplumdan korumak; toplumu piyasayla beraber değil, topluma rağmen ve piyasa aracılığıyla savunmak.

Özneleşme bağlamında ise neoliberal yönetimsellik, *homo economicus* figürünü yaşamın her alanında norm olarak dayatmıştır. Kamusal sağlık “performansın sürdürülebilirliği” eğitim “insan sermayesi yatırımı”, siyasal katılım “itibar yönetimi”, kamusal kimlik “profil/CV/portföy” ve sosyal ilişkiler ise “network” olarak yeniden kodlanır. Birey ise kendisini sürekli geliştirip pazara hazır tutmak ve kendisiyle sürekli rekabet halinde olmak durumunda bulan bir “girişimci özne”ye dönüşmektedir. Her şeyin tek amacı kısa vadeli kâr maksimizasyonudur. Bu dönüşüme eşlik eden *audit* (denetim) kültürü ve metrik rejim; okullardan hastanelere, bireylerden kurumlara kadar her şeyi nicelleştirerek ölçülebilir hale getirir. Hasta bakma hızından akademik yayın sayılarına kadar her şey puanlarla anlam kazanır. Ancak bu ölçüm fetişizmi, bir tespit aracı olmaktan ziyade, tüm insani edim türlerini şekillendiren ve rekabeti varsayan bir iktidar tekniğidir. Kamusal tartışma, dayanışma, adalet ve etik gibi sayıya dökülemeyen niteliksel değerler buharlaşırken; devlet, yurttaşlarını borç ve kâr gibi negatif ve pozitif güdülerle öz-rekabet, öz-ölçüm ve öz-denetim labirentlerine sokan bir tür “düzenleyici akıl” olarak yeniden tarih sahnesine çıkmıştır. Dolayısıyla metrik rejim yalnızca ölçmek için değil yönetmek ve sonsuz rekabet dolayımında disipline edici bir teknik olarak neoliberal devletin planına dahil edilmiştir.

Bu geniş perspektif, çalışmayı yer yer eklektik bir çizgiye sürüklenme tehlikesi ihtiva etse de devlet-üstü piyasa organizasyonları (NGO-STK), sivil toplumun yeni bir anlamla ortaya çıkışı, şirket-devlet motifi, yeni kamu yönetimi (YKY) ve meşruiyet problemi gibi başlıkların aynı rasyonalite içinde birbirinden bağımsız düşünölemeyeceğini göstermektedir.

Bu bütönlüğü teorik düzeyde sağlamlaştıran temel hat, Foucault'nun yönetimsellik analizi ile Jessop'un devlet teorisinin eklemelenmesidir. Foucaultcu hat, neoliberalizmi bir “devletsizleşme” süreci olarak ele almaz; tersine onu, devlete hareket etme kapasitesini veren aklının piyasa mantığıyla yeniden şekillendiğı bir yönetim tekniğı olarak inceler. İktidar burada, egemenin karar verme gücünden ziyade; tüm yaşama hakim, arzuları yönlendirme kudretine sahip ve yeni öznellikler yaratan biyopolitik teknikler ve normatif mekanizmalar yoluyla varlığını sürdürür.

Jessop ise devlet felsefesi konusunda ontolojik bir katkıda bulunur: Devlet, monolitik bir blok olmadığı gibi tarih boyunca tarafsız bir hakem rolü de üstlenmemiştir; toplumsal güçlerinin mücadelelerinin kristalize olduğu, “stratejik seçicilik”le işlerini yürüten bir ilişkiler alanıdır. Neoliberal konjonktürde stratejik seçicilik, devlet aygıtının dikkatini finansal sermayeye ve rekabetçi yeniden yapılanmaya çekerken, kamusal taleplere karşı yapısal bir körlüğe sebep olur. Bağımsız kurullar, yeni kamu işletmeciliğı teknikleri, mali disiplin kuralları ve sistemin “giriş-çıkış” kapılarını denetleyen metrik düzeneklerle süzölür. Dolayısıyla neoliberal devlet, hacimsel bir küçölme yaşamaz; hatta neoliberal yönetişim, devlete bir kısmından bahsettiğimiz birçok yeni idari görev tanımlayarak devletin kurumsal yelpazesini genişletebilir.

Tezimizde, neoliberal devletin nicelikten ziyade niteliksel bir başkalaşım geçirerek rekabetçi projeleri “yapısal avantaj” olarak sahiptenen bir forma kavuştuğı ortaya konulmuştur. Neoliberal devlette meşruiyet, kamu hukukuna ait toplumsal değerler ve ilkelerinden koparak; sürdürülebilirlik açısından yönetişim ağlarına ve yönetsel açıdan istatistiki verilerle tanımlanan performansa indirgenmiş teknik bir rıza mekanizmasına dayanır.

Sonuç analizinde kristalleşen genel tablo, modern ulus-devletin görüntüde hâlâ “halk egemenliğı” ilkesine dayanmasına rağmen; *de facto* yönetim pratiklerinde meşruiyetin giderek finansal sermayeden gelebilecek fiyat sinyallerine, kredi raporlarına ve metrik rejimin nicel sonuçlarına rehin tutulduğu bir antinomi ile karşı karşıya olduğumuzdur. Bu paradoks, hem potansiyel bir meşruiyet krizini hem de yeni bir rıza üretim teknolojisini bünyesinde barındırılan diyalektik bir gelişim çizgisi izler: Gelir eşitsizliğinin ve toplumsal

adaletsizliğin derinleştiği, katılımcı demokrasinin ise “kamuoyu” adı altındaki tutum rejiminde eritildiği bir iklimde, “başka alternatif yok” söyleminin hakimiyeti, borç disiplini aracılığıyla uyumlulaştırılmış ehil bireyleri ve ölçülebilir başarı ve mutluluk söylemlerinin ürettiği endişe hali, neoliberal rasyonalitenin büyük yapısal kırılmalar yaşamadan yeniden üretilmesini mümkün kılmaktadır. 2008 krizinde devletlerin, yoksullaşan halk yerine batık bankaları kurtarmasının tek sebebi, stratejik seçiciliğin devlet ile piyasa arasındaki kan bağına ulaşan ilişkisidir. Bu ilişkide halkın konumu oldukça aşağıdadır.

Bu minvalde demokrasi tartışması, seçim prosedürlerine ve yüzdelik dilimlere indirgenmiş dar bir çerçeveye sığmaz. “Siyasal olan”ın neoliberal “hakikat rejimi” tarafından nasıl alıkonulduğu; bireysel, toplumsal ve kurumsal bir bütün olarak kamunun hangi endekslere göre yönlendirildiği ve meşruiyetin halktan mı yoksa piyasa metriklerinden mi kaynaklandığı gibi ontolojik sorularla siyaset felsefesinin çeperi genişletilmelidir.

Bu çalışmanın felsefeye temel katkısı, *Antik polis*’in politik ontolojisinden modern egemenlik teorilerine, klasik iktisattan neoliberal iktisadi doktrine ve oradan neoliberal yönetimsellik ve stratejik-ilişkisel devlet analizine uzanan geniş tarihsel yörüngede; günümüz devletine dair yapısal süreklilikleri ve radikal kopuşları bütüncül bir bakışla ortaya koymasındır.

Neoliberalizm, bu yaklaşımda yalnızca teknik bir iktisat politikası veya idari uygulamaların değişim süreci olarak değil; normatif düzeni, kurumları, *ethos*’u ve öznellik biçimini yeniden kodlayan kapsayıcı bir “hakikat rejimi” ve “yönetim rasyonalitesi” olarak ele alınmış; şirket-devlet formu, borç disiplini, rekabetin anayasal bir ilkeye dönüşmesi ve metrik rejim süreçleri bu tabloda birbirine eklenerek bütüncül bir neoliberal devlet kavramına ulaşmak amaçlanmıştır. Ayrıca “metrik rejim” kavramı daha önce herhangi bir çalışmada kullanılmadığı için (ulusal ve uluslararası) felsefe literatürüne kavramsal bir katkı yapıldığı düşünülmektedir.

Bununla birlikte, çalışmamızda belirginleşen tarihsel-felsefi çözümleme usûlü, orta ve yüksek öğretim, sağlık ve diğer bakanlıklar, yerel yönetimler veya merkezi yönetim organizasyonları ile STK’ler gibi özgün alanlara, kriz durumlarına devlet ile kurum-birey ve toplum ilişkisine, yahut karşılaştırmalı vaka analizlerine yoğunlaşan gözlemsel çalışmalarla somutlaştırılabilecek geniş bir araştırma dünyasına kapı aralamaktadır. Böylesi bir ampirik genişlemeyle, metrik rejimin idari pratiklerdeki mikro iktidar teknolojilerini nasıl şekillendirdiğini; borç rejiminin hangi siyasal saiklerle “piyasa vetosu” görevi gördüğünü ve

yönetişim pratiklerinin karar alma aşamalarının nasıl otoriter bir kumanda rolüne büründüğünü somut örneklerle incelemek mümkün olabilecektir.

Bu tez ise, bahsini açtığımız muhtemel analizlerin önkoşulu olarak ele alınabilecek kavramsal mimariyi inşa ederek; içinde yaşadığımız neoliberal devletin meşruiyet söylemine rengini veren “rekabetçilik – borçlu kılma – karşılıklı uyumlulaştırma – metrikleştirme” sarmalının belirleyici hale geldiği tarihsel momentte, siyasal olana dair toplumsal, felsefi ve tarihsel kökleriyle birlikte düşünerek yeniden tartışmaya açmakta ve devlet ile toplum arasında süregelip derinleşen krizi görünür kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdelal, R. (2007). *Capital Rules*. London: Harvard University Press.
- Ağaoğulları, M. A. (1989). *Eski Yunan'da Siyaset Felsefesi*. Ankara: V Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. (2012). *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akal, C. B. (1989). *Modern Devlet Kavramının Belirlenmesi*. İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Anikin, A. (1979). *A Science in Its Youth (Pre-Marxian Political Economy)*. Moscow: Progress Publisher.
- Anikin, A. V. (2008). *Marx Öncesi Siyasal İktisat*. (çev. Aydemir Güler) İstanbul: Yazılama Yayınevi.
- Aristoteles. (1993). *Politika*. (çev. Mete Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (1998). *Atinalıların Devleti* (çev. S. Y. Baydur). İstanbul: Cumhuriyet Dünya Klasikleri.
- Ataay, F. (2013). *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması*. Ankara: De Ki Basım Yayım Ltd.Şti.
- Aydınlı, Y. (2014). Farabi. A. Tunçel, & K. Gülenç içinde, *Siyaset Felsefesi Tarihi* (s. 96-117). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bauman, Z., & Bordoni, C. (2018). *Kriz Hali ve Devlet*. (çev. Yavuz Alogan) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Berlin, I. (1997). Two Concepts of Liberty. R. Goodin, & P. Pettit içinde, *Contemporary political philosophy: An anthology* (s. 391-417). Oxford: Blackwell Press.
- Beza, T. (1969). Right of magistrates. J. H. Trans. içinde, *Constitutionalism and resistance in the sixteenth century: Three treatises by Hotman, Beza, & Mornay* (s. 97-135). New York: Pegasus.
- Biebricher, T. (2018). *The Political Theory of Neoliberalism*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Bloch, E. (2002). *Rönesans Felsefesi Üzerine* (çev. Hüsen Portakal). İstanbul: Cem Yayınları.
- Boltanski, L., & Chiapello, E. (2005). *The New Spirit of Capitalism*. New York: Verso.

- Boratav, K. (2012). Kriz, Direnişler ve Gelecek. *Mülkiye Dergisi* , 7-12.
- Brancourt, J.P. (2020). Eilat'lardan devlete Bir sözcüğün evrimi. C. B. Akal içinde, *Devlet Kuramı* (s. 177-192). Ankara: Dost Kitabevi.
- Braudel, F. (1977). *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Bresser-Pereira, L. C. (2023). Phases of capitalism – from mercantilism to neoliberalism. L. C. Bresser-Pereira içinde, *The Rise and Fall of Neoliberal Rentier Capitalism* (s. 11). London: Oxford Press.
- Brown, W. (2010). *Tarihten Çıkan Siyaset*. (çev. Emine Ayhan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Brown, W. (2011). *Yükselen Duvarlar, Zayıflayan Egemenlik*. (çev. Emine Ayhan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Brown, W. (2018a). *Halkın Çözölüşü - Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. (çev. Barış Engin Aksoy) İstanbul: Metis Yayınları.
- Brown, W. (2021). *Neoliberalizmin Harabelerinde*. (çev. Bülent Doğan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Buchanan, J., & Tullock, g. (1962). *The Calculus of Consent*. Michigan: University of Michigan Press.
- Buğra, A. (1988). İktisat ve Ahlak. *Toplum ve Bilim*, 9-41.
- Butler, E. (2001). *HAYEK - Çağımız İktisat ve Siyaset Felsefesine Katkısı*. (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya) Ankara: Liberte Yayınları.
- Cahill, D., & Konings, M. (2019). *Neoliberalizm*. (çev. Onur Orhangazi) İstanbul: Ütopya Yayınevi.
- Callinicos, A. (2011). *Toplum Kuramı - Tarihsel Bir Bakış*. (çev. Yasemin Tezgiden) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carr, E. H. (2002). *Tarih Nedir?* (çev. Misket Gizem Gürtürk) İletişim Yayınları: İstanbul.
- Cartledge, P. (2009). *Ancient Greek Political Thought in Practice*. . Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, N. (2014). *Halk Üzerinden Kazanç - Neoliberalizm ve Küresel Düzen*. (çev. Süreyya Evren) İstanbul: Everest Yayınları.
- Cicero. (2014). *Devlet Üzerine*. (çev. C. Cengiz Çevik)İstanbul: İthaki Yayınları.

- Coase, R. H. (1960). The Problem of Social Cost. *Journal of Law and Economics* Vol.3, 1-44.
- Cumming, I. (2010). *Helvetius - His Life and Place in the History of Educational Thought*. Oxon: Routledge.
- Çotuksöken, B. (2014). Aurelius Augustinus. K. Gülenç, & A. Tunçel içinde, *Siyaset Felsefesi Tarihi* (s. 80-95). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Dardot, P., & Laval, C. (2018). *Müşterek 21. Yüzyılda Devrim Üzerine Deneme*. (çev. Emine Sarıkartal ve Ferhat Taylan) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dardot, P., & Laval, C. (2022). *Bitmeyen Kabus: Neoliberalizm Demokrasiyi Nasıl Ortadan Kaldırıyor* (çev. Ferda Keskin). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Dardot, P., & Laval, C. (2018). *Dünyanın Yeni Aklı - Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (çev. Işık Ergüden). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Davies, W. (2018). *Mutluluk Endüstrisi*. (çev. Müge Çavdar) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Dean, J. (2020). Communism or Neo-Feudalism? *New Political Science*, 1-17.
- Delfaud, P. (2010). *Keynes ve Keynesçilik*. (İsmail Yerguz) Ankara : Dost Kitabevi Yayınları.
- Deniz Taner Kılınçoğlu, E. Ö. (2016). *John Maynard Keynes.. Yine, Yeniden*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- dEntrèves, A. P. (2021). *Devlet Fikri Siyaset Kuramına Giriş* (çev. Furkan Kararmaz). İstanbul: Zoe Kitap.
- Dumenil, G., & Levy, D. (2015). *Büyük Yol Ayrımı - Neoliberalizme Son Noktayı Koymak*. (çev. Ayşen Gür) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dyson, K. (2021). *Conservative Liberalism, Ordo-liberalism, and the State: Disciplining Democracy and the Market*. Oxford: Oxford University Press.
- Eagletcm, T. (2011). *Marx Neden Haklıydı?* (çev. Oya Köymen) İstanbul: Yordam Kitap.
- Eaton, J. (2013). *Keynes'e Karşı Marx* (çev. Tonguç Ok). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Eco, U. (2017). *Antik Yunan*. (çev. L. T. Basmacı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Engels, F. (1987). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (çev. Kenan Somer) Ankara: Sol Yayınları.
- Faulkner, N. (2016). *Marksist Dünya Tarihi - Neandertallerden Neoliberallere*. (çev. Tuncel Öncel) İstanbul: Yordam Kitap.

- Fisunoğlu, M., & Köksel Tan, B. (2009). Keynes Devrimi Ve Keynesyen İktisat. *Ekonomik Yaklaşım*, 31-60.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus College De France Dersleri (1977-1978)*. (çev. Ferhat Taylan) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Biyopolitikanın Doğuşu - College De France Dersleri (1978-1979)* (çev. Alican Tayla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Friedman, M. (1951). Neo-Liberalism and its Prospects. M. Friedman içinde, *The Collected Works of Milton Friedman* (s. 89-93). London: Farmand.
- Friedman, M. (2021). *Kapitalizm ve Özgürlük* (çev. Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu). Ankara : Serbest Kitaplar.
- Friedman, M., & Friedman, R. (2021). *Tercih Özgürlüğü: Kişisel Bir İzah* (çev. Mustafa Acar). Ankara: Serbest Kitaplar.
- Gerard Dumenil, D. L. (2014). Neoliberal (Karşı) Devrim. A. S.-F.-D. Johnston içinde, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel) (s. 25-41). İstanbul: Yordam Kitap.
- Graeber, D. (2015). *Borç - İlk 5000 Yıl*. (çev. Muahmmmed Pehlivan) İstanbul: Everest Yayınları.
- Gramsci, A. (2015). *Selections from the Prison Notebooks*. Delhi: Aakar Books.
- Gregg, S. (2010). *Wilhelm Röpke's Political Economy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Gulberth, G. (2018). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. (çev. Sadık Usta) İstanbul: Yordam Kitap.
- Günlü, R. (2008). Devlet, Sermaye ve Emek. R. G. (der.) içinde, *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri* (s. 37-74). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Han, B.-C. (2020). *Psikopolitika Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri*. (çev. Haluk Barışcan) İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (çev. Aylin Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hayek, F. A. (1945). The Use of Knowledge in Society. *The American Economic Review* Vol. 35, No. 4., 519-530.
- Hayek, F. A. (1999). *Kölelik Yolu*. (çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan) Ankara: Liberte Yayınları.

- Hayek, F. A. (2012). *Hukuk, Yasama ve Özgürlük - Adaletin ve Politik İktisadın Liberal İlkelerinin Yeni bir İfadesi Cilt 1.* (çev. Atilla Yayla) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hayek, F. A. (2013). *Özgürlüğün Anayasası.* (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya) Ankara: BigBang Yayınları.
- Hayek, F. A. (2022). *Paranın Özelleştirilmesi.* (çev: Muhammet Durdu) İstanbul: alBaraka Yayınları.
- Hegel, G. (1991). *Elements of the Philosophy of Right.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Herrera, R. (2008). Kalkınma İktisadının Neoliberal "Yeniden Doğuşu". D. La Botz, I. Schmidt, M. Li, & S. Amin içinde, *Neoliberalizm ve Kriz* (s. 305-320). (çev. Barış Baysal ve Çiğdem Çidamlı) İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan* (çev. Semih Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hobsbawn, E. (2020). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 - Aşırılıklar Çağı.* (çev. Yavuz Alogan) İstanbul: Everest Yayınları.
- Hume, D. (2017). *Siyasi Denemeler* (çev. İsmail Hakkı Yılmaz). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Hunt, E. K. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi.* Ankara: (çev. Vedat Ulvi Aslan) Dost Kitabevi Yayınları.
- İnsel, A. (2021). *Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili.* İstanbul: Birikim Yayınları.
- İşler, O. (2016). J.M. Keynes'İN Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Konumu. D. T. Kılınçoğlu, & E. Özçelik içinde, *John Maynard Keynes.. Yine, Yeniden* (s. 19-44). İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Jessop, B. (2005). *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet.* (çeviri ve derleyen. Alev Özkazanç, Betül Yarar) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jessop, B. (2020). *Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak.* (çev. Ahmet Süreyya Özcan) İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Jessop, B. (2021). *Devlet: Dün, Bugün, Gelecek.* (çev. Atilla Güney) İstanbul: Nika Yayınevi.
- Kantorowicz, E. (2016). *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology.* Princeton : Princeton Classics.
- Karatani, K. (2019). *İzonomi ve Felsefenin Kökenleri.* (çev. Ahmet Nüvit Bingöl) İstanbul: Metis Yayınları.

- Keskin, F. (2014). *Özne ve İktidar içinde Sunuş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kessler, O. (2012). Sleeping with the enemy? On Hayek, constructivist thought, and the current economic crisis. *Review of International Studies*, 275-299.
- Kettl, D. F. (2000). *The Global Public Management Revolution: A Report on the Transformation of Governance*. London: Bloomsbury Academic.
- Keynes, J. M. (1924). *A Tract on Monetary Reform*. London: Macmillan and Co. Limited.
- Keynes, J. M. (1937). Alternative Theories of the Rate of Interest. *The Economic Journal*, 241-252.
- Keynes, J. M. (1978). Am I A Liberal? J. M. Keynes içinde, *The Collected Writings of John Maynard Keynes* (s. 295-306). London: Royal Economic Society.
- Keynes, J. M. (2010). *Genel Teori - İstihdam, Faiz Ye Paranın Genel Teorisi*. (çev. Uğur Selçuk Akalın) İstanbul : Kalkedon.
- Klein, N. (2010). *Şok Doktrini*. (çev. Selim Özgül). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kolektif. (2008). *Neoliberalizm ve Kriz*. (çev. Barış Baysal ve Çiğdem Çıdamlı) İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kooiman, E. J. (1993). *Modern Governance: New Government-Society Interactions*. London: Sage Publications Ltd.
- Köymen, O. (2007). *Sermaye Birikirken - Osmanlı, Türkiye, Dünya*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Lazzarato, M. (2020). *Borçlandırılmış İnsanın İmali - Neoliberal Durum Üzerine Deneme*. (çev. Murat Erşen) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Lemke, T. (2015). *Foucault, Yönetimsellik ve Devlet*. (çev. Utku Özmkas) İstanbul: Pharmakon Kitap.
- Lemke, T. (2016). *Biyopolitika*. (çev. Utku Özmkas) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lemke, T. (2016). *Politik Aklın Eleştirisi: Foucault'nun Modern Yönetimsellik Çözümlemesi*. (çev. Özge Karlık) İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- Lippmann, W. (2017). *The Good Society*. New York: Routledge.
- Lippmann, W. (2020). *Kamuoyu*. (çev. Orhun Doğuş Yılmaz) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Locke, J. (1996). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (çev. Vehbi Hacıkadiroğlu) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Machiavelli, N. (2013). *Prens*. İstanbul: (çev. Kemal Atakay) Can Sanat Yayınları.

- Machiavelli, N. (2014). *Prens*. (çev. Leyla Tonguç Basmacı) İstanbul: Remzi Yayınları.
- Mairet, G. (2020). *Egemenlik İlkesi : Modern İktidarın Tarihi ve Temelleri* (çev. Murat Erşen). İstanbul: Açılım Kitap.
- Majone, G. (1999). The Regulatory State and Its Legitimacy Problems. *West European Politics*, 22(1), 1-24.
- Malthus, T. R. (1966). *First Essay on Population*. London: Palgrave Macmillan.
- Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Marx, K. (1976). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (çev. Sevim Belli). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1997). *Kapital 3. Cilt*. (çev. Alaattin Bilgi) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2008). *Komünist Manifesto*. İstanbul: (çev. Nail Satlıgan) Yordam Kitap.
- Marx, K. (2012). *Kapital II. Cilt*. (çev. Mehmet Selik) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2024). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. (çev. Cem Eroğul) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., & Engels, F. (1976). *Nüfus Sorunu ve Malthus* (çev. Oya Yaylalı). Ankara: Sol Yayınları.
- Mayntz, R. (1993). Modernization and the logic of interorganizational networks. *Knowledge and Policy*, 3-16.
- Miliband, R. (2009). *The State in Capitalist Society*. London: Merlin Press.
- Mill, J. S. (2004). *Principles Of Political Economy*. New York: Prometheus Books.
- Milton Friedman, R. F. (2021). *Tercih Özgürlüğü - Piyasanın Gücüne Dair Kişisel Bir İzah*. (çev. Mustafa Acar) Ankara: Serbest Kitaplar.
- Mirowski, P. (2013). *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*. New York: Verso Books.
- Mises, L. V. (1944). *Bureaucracy*. New Heaven: Yale University Press.
- Mises, L. v. (1990). *Economic Calculation In The Socialist Commonwealth*. Alabama: Ludwig von Mises Institute.
- Mises, L. v. (1996). *Bureaucracy*. New York: Libertarian Press .
- Mises, L. v. (2006). *Carl Menger ve Avusturya İktisat Okulu*. (çev. Atilla Yayla) Liberal Düşünce, 131-135.

- Mises, L. v. (2010). *Kadir-i Mutlak Devlet - Totaliter Devlet Ve Topyekûn Savaşın Yükselişi* (Çev. Yusuf Şahin). İstanbul: Liberte Yayınları.
- Moggridge, D. E. (1985). *Keynes*. (çev: Umur Talu - Yavuz Güney) İstanbul: Afa Yayınları.
- O'Connor, J. (1984). *Birikim Bunalımı - Yeni Bireycilik, Sınıf Mücadelesi ve Çağdaş Kapitalizm*. (çev. Ali Çakıroğlu) İstanbul: Belge Yayınları.
- Öztürk, Ş., Nas, F., & İçöz, E. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar Ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15-32.
- Palley, T. I. (2004). From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics. A. S.-F. D. Johnston içinde, *Neoliberalism--A Critical Reader* (s. 20-29). London: Pluto Press.
- Platon. (2002). *Devlet* (çev. H. Demirhan). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Platon. (2007). *Yasalar* (çev. Saffet Babür, Candan Şentuna). İstanbul : Kabalcı Yayınevi.
- Platon. (2017). *Phiadros*. (çev. F. Akderin). İstanbul : Say Yayınları.
- Polanyi, K. (2009). *Büyük Dönüşüm (Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri)*. (çev. Ayşe Buğra) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poulantzas, N. (1969). The Problem of the Capitalist State. *New Left Review*, 67-78.
- Poulantzas, N. (2013). *Poulantzas Kitabı - Seçme Yazılar (Haz: James Martin)*. (çev. Akın Sarı, Selime Güzelsarı) Ankara: Dipnot Yayınları.
- Poulantzas, N. (2016). *Faşizm ve Diktatörlük* (çev. Ahmet İnsel). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rasmussen, D. C. (2017). *The Infidel and the Professor: David Hume, Adam Smith, and the Friendship That Shaped Modern Thought*. New Jersey: Princeton University Press.
- Reinhoudt, J., & Audier, S. (2018). *The Walter Lippmann Colloquium - The Birth of Neo-Liberalism*. Gewerbestrasse: Palgrave Macmillan.
- Rhodes, R. A. (1996). The New Governance: Governing Without Governing. *Political Studies*, 652--667.
- Ricardo, D. (1911). *The Principles Of Political Economy And Taxation*. London: J. M. Dent & Sons Ltd.
- Rodgers, D. (2019). "Neoliberalizm"ın kullanımları ve yanlış kullanımları (çev. Utku Özmakas). *Birikim Dergisi Sayı: 367*, 97-104.

- Rousseau, J. J. (1987). *Toplum Sözleşmesi*. (çev. Vedat Günyol). İstanbul. Adam Yayınları.
- Roy, A. (2014, 9 8). <https://towardfreedom.org>. 10 9, 2025 tarihinde <https://towardfreedom.org/story/archives/globalism/arundhati-roy-the-ngo-ization-of-resistance/> adresinden alındı
- Röpke, W. (1948). *Civitas Humana - a Humane Order of Society*. London: William Hodge & Co.
- Saad-Filho, A. (2018). Neoliberal Geçişte Para Politikası: Keynesçilik, Monetarizm ve Enflasyon Hedeflemesinin Siyasi İktisat Açısından Eleştirisi. R. Albritton, B. Jessop, & R. Westra içinde, *Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm* (s. 101-134). (çev. Can Cemgil) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Saad-Filho, A., & Johnston, D. (2005). Introduction. A. Saad-Filho, & D. Johnston içinde, *Neoliberalism: A Critical Reader* (s. 1-6). London: Pluto Press.
- Saad-Filho, A., & Johnston, D. (2020). *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel) İstanbul: Yordam Kitap.
- Say, J. B. (1971). *A Treatise on Political Economy or the Production, Distribution and consumption of Wealth*. New York: Augustus M. Kelley Publishers.
- Shore, C., & Wright, S. (2015). Governing by Numbers: Audit Culture, Rankings and the New World Order. *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, 23(1), 22-28.
- Slobodian, Q. (2020). *Küreselciler: İmparatorluğun Sonu ve Neoliberalizmin Doğuşu*. (çev. Ahmet Fethi Yıldırım) İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Smith, A. (1999). *Milletlerin Zenginliği*. (çev. Haldun Derin). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, A. (2018). *Ahlaki Duygular Kuramı* (çev. Derman Kızılay). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Soyocak, S. (2009). İki Yeni: Neoliberal Hayek, Neomarksist Poulantzas. *Mülkiye Dergisi*, 217-232.
- Sönmez, Ü. (2011). *Piyasanın İdaresi Neoliberalizm ve Bağımsız Düzenleyici Kurumların İdaresi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şenel, A. (1970). *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Tarleton, C. D. (1965). The Styles of American International Thought: Mahan, Bryan, and Lippmann. *World Politics*, Vol. 17, No. 4, 584-614.

- Taylan, F., Laval, C., & Paltrinieri, L. (2020). *Marx - Foucault - Okumalar, Kullanımlar, Yüzleştirmeler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, O. (1998). *Eski Yunan Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thukydides. (1976). *Peloponnesos Savaşı*. (çev. T. Gökçöl). İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Toku, N. (2003). *John Locke ve Siyaset Felsefesi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Toussaint, E. (2022). *Borç Sistemi: Devlet Borçlarının ve Reddedilmelerinin Bir Tarihi*. (çev. Osman S. Binatlı) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Türe, F. (2008). Devlet: Liberalizmin bir Serüveni. (R. Günlü içinde, *Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri* (s. 75-95). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Türk, D., & Karahanoğulları, Y. (2018). Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm, Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 403-448.
- Wapshott, N. (2017). *Keynes Hayek: Modern Ekonomiye Tanımlayan Çatışma*. (çev. Akın Emre Pilgir) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Weber, M. (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York : Oxford University Press.
- Williamson, J. (2004). *The Washington Consensus as Policy Prescription for Development*. Washington DC: Peterson Institute for International Economics.
- Wolin, S. (2017). *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton : Princeton University Press.
- Wood, E. M. (2016). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı - Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. (çev. Şahin Artan) Ankara: Yordam Kitap.
- Yalman, G. (2019). Neoliberalizm, Kriz ve Devlet. *Mülkiye Dergisi*, 185-192.
- Yayla, A. (2000). *Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Yıldırım, C. (2019). *Dünyada ve Türkiye'de Neoliberalizm*. İstanbul: Ketebe Yayınevi.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Serdar SAKINMAZ
EĞİTİM DURUMU	
Lise	İncirli Lisesi
Lisans	Hacettepe Üniversite, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü (2011-2014).
Yüksek Lisans	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe (2016-2019).
Tez Konusu	Atinalı Solon ve Aristoteles'in Yasa ve Adalet Anlayışı
Doktora	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe (2019-2025)
Tez Konusu	Devletin Neoliberal Dönüşümü: Tarihsel ve Felsefi bir İnceleme
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
2015	Akdeniz Üniversitesi, Araştırma Görevlisi, Antalya.
YAYINLAR	
1. <i>İdealist Ve Materyalist Felsefeler İnsan Hakları Konusunda Ne Diyor?</i> Bilgin Ö., Sakınmaz S. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi , Cilt.12, Sa.62, Ss.759-764, 2019 (Hakemli Dergi) 2. <i>Atinalı Solon Ve Aristoteles 'te Orta-Olma Ve Adalet.</i> Sakınmaz S., Bilgin Ö. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal Of International Social Research Cilt.12, Sa.66, Ss.709-718, 2019 (Hakemli Dergi) 3. <i>Descartes: Ser Vermeyip Sır Veren Devrimci.</i> Sakınmaz S. ETHOS: Felsefe Ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar , Cilt.1, Sa.16, Ss.86-89, 2023 (Hakemli Dergi) 4. <i>Antik Yunan'da Siyasal Düşünce.</i> Sakınmaz S. Kilikya Felsefe Dergisi , Sayı:2, Ss.383-394, 2025 (Hakemli Dergi)	